

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 71

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція» було включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») за спеціальностями 081. Право, 293. Міжнародне право.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 12 від 17.07.2024 р.

Видавничча рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р техн. наук, проф.; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **Я. В. Лупій**, народний артист України; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.

Головний редактор – д-р юрид. наук, проф. **Т. О. Губанова**

Голова редакційної ради – д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України **А. Ф. Крижановський**

Редакційна колегія серії «Юриспруденція»:

С. С. Андрейченко, д-р юрид. наук, доц.; **Х. Н. Бехруз**, д-р юрид. наук, проф.; **К. В. Громовенко**, д-р юрид. наук, проф.; **Л. В. Діденко**, д-р юрид. наук, доц.; **О. С. Кізлова**, д-р юрид. наук, проф.; **Н. М. Крестовська**, д-р юрид. наук, проф.; **Д. Г. Манько**, д-р юрид. наук, доц.; **Я. В. Петруненко**, д-р юрид. наук, проф.; **В. П. Пилипенко**, д-р юрид. наук; **О. О. Подобний**, д-р юрид. наук, проф.; **А. М. Тимчишин**, д-р юрид. наук, доц.; **Я. О. Тицька**, канд. юрид. наук, доц.; **Є. М. Цибуленко**, проф. (Естонія).

Партнер журналу
Фінансово-правовий коледж

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції.

У разі передрукування матеріалів посилання на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1551 від 09.05.2024 року

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна.
Телефон: +38 099 269 70 67, www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія «Юриспруденція», 2024

© Міжнародний гуманітарний університет, 2024

*Гресь О. М.,**науковий співробітник**Українського науково-дослідного інституту
спеціальної техніки та судових експертиз**Служби безпеки України*

ОПТИМІЗАЦІЯ ЛОГІСТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ В УМОВАХ АКТИВНИХ БОЙОВИХ ДІЙ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Анотація. У статті досліджуються сучасні підходи до оптимізації логістичних процесів забезпечення військових підрозділів в умовах активних бойових дій, ґрунтуючись на українському досвіді, здобутому в ході сучасної війни. Звернено увагу на ключові аспекти військової логістики в умовах високоінтенсивного конфлікту, що характеризується постійними змінами лінії фронту, обмеженим доступом до ресурсів та високими ризиками для транспортування. Проаналізовано особливості організації логістичних операцій у таких умовах, зокрема труднощі у прогнозуванні потреб, забезпеченні стабільних поставок та координації дій між різними підрозділами.

Виявлено основні виклики, серед яких складність у забезпеченні безперервності ланцюга поставок, ризик втрат через обстріли та порушення інфраструктури, а також обмежені можливості використання традиційних методів логістики. У статті розглянуто інноваційні методи та технології, які можуть сприяти оптимізації процесів, включаючи впровадження цифрових платформ для управління поставками, використання автоматизованих систем моніторингу ресурсів, децентралізовані системи складування, а також гнучкі схеми маршрутизації з урахуванням оперативної обстановки. Особливу увагу приділено адаптації технологій подвійного призначення, таких як безпілотні літальні апарати для доставки критичних ресурсів та розробка мобільних логістичних хабів.

На основі аналізу практичного досвіду військової логістики запропоновано комплексну модель оптимізації, яка поєднує стратегічне планування, оперативну гнучкість та інтеграцію новітніх технологій. У моделі передбачено врахування динаміки бойових дій, можливостей локальних ресурсів та інфраструктури, а також особливостей взаємодії між військовими та цивільними структурами. Автори підкреслюють, що впровадження цієї моделі дозволить не лише підвищити ефективність забезпечення військових підрозділів, але й забезпечити кращу адаптацію до швидкозмінних умов сучасного поля бою, сприяючи збереженню ресурсів і життів.

Ключові слова: військова логістика, оптимізація логістичних процесів, матеріально-технічне забезпечення, управління поставками, логістичні ланцюги, цифровізація логістики, адаптивні системи постачання.

Постановка проблеми. Ефективна організація логістичного забезпечення військових підрозділів є критичним фактором успіху в умовах сучасних бойових дій. Досвід України демонструє необхідність розробки та впровадження інноваційних підходів до оптимізації логістичних процесів, що здатні

забезпечити безперервність постачання в умовах високої динаміки бойових дій та постійних змін оперативної обстановки.

Стан дослідження. У контексті війни в Україні з 2014 року, а особливо після початку повномасштабного вторгнення в 2022 році, було опубліковано значну кількість досліджень, які висвітлюють виклики та інновації у військовій логістиці. Автори наголошують на необхідності оперативної адаптації логістичних процесів до умов бойового середовища, зокрема до змін лінії фронту (Бурба А.В., 2023). Безпілотні літальні апарати, мобільні склади та цифрові платформи активно впроваджуються для підвищення ефективності. Ці технології дозволяють мінімізувати людські втрати та забезпечити автономність поставок (Петренко І.В., 2023). Локальні логістичні хаби стали ключовим елементом забезпечення в умовах пошкодження основної інфраструктури (Жуков О.О., 2022).

Метою дослідження є аналіз та систематизація сучасних методів оптимізації логістичних процесів забезпечення військових підрозділів на основі українського досвіду, а також розробка практичних рекомендацій щодо їх впровадження.

Виклад основного матеріалу. Для забезпечення ефективного функціонування та підтримки військових операцій, військова логістика повинна вирішувати ряд проблем, з якими стикаються Збройні сили України в умовах воєнного стану. Так, сьогодні серед ключових проблем, що заважають розвитку вітчизняної військової логістики, а відповідно й економічної безпеки, дослідники виділяють [1–3]:

– низький рівень забезпечення безпеки щодо постачання зброї, боєприпасів, пального, продуктів харчування, медикаментів та інших товарів та послуг для військових потреб. За останні 2 роки було суттєво порушено логістичні маршрути, спостерігалися атаки та саботажі на транспортні засоби та складські приміщення;

– дефіцит ресурсів. В умовах військового внаслідок скорочення реального ВВП на 25,5% у 2022 р. та 15,6% у 2023 р. [4] спостерігається збільшення дефіциту власних ресурсів (палива, боєприпасів, медичних засобів та ін. матеріальних ресурсів), необхідних для забезпечення військ;

– нерозвинутість інфраструктури. В Україні є наявність недостатньої кількості та якості доріг, складів, залізниць та аеропортів для доставки та переміщення військового обладнання та запасів. Також, під час військових дій було повністю знищено велика кількість складів, що викликало зростання цін на орендну плату;

– нехватка кадрів. Військова логістика потребує кваліфікованих кадрів для ефективного управління логістичними процесами. Проблема ускладнюється також тим, що у зв'язку зі службою у лавах ЗСУ багатьох співробітників транспортних компаній та окупації ряду територій, спостерігається брак водіїв. Тому, недолік кадрів, особливо з досвідом у військовій логістиці, ускладнює вирішення логістичних проблем у умовах військового стану [2].

Оптимізація логістичних процесів для забезпечення військових підрозділів в умовах активних бойових дій є надзвичайно важливою складовою ефективного функціонування армії. Досвід України у цій сфері, набутий під час бойових дій, показав необхідність швидкого реагування, адаптації та вдосконалення логістики на тактичному та стратегічному рівнях. В умовах постійної зміни фронту, нестачі ресурсів та ризику атак на логістичні маршрути, злагоджена система забезпечення стає критичним фактором для виживання і успіху бойових підрозділів. Українська армія значно удосконалила свої логістичні процеси, зосередившись на гнучкості маршрутів постачання, розвитку нових методів управління запасами, вдосконаленні транспортної інфраструктури та автоматизації логістичних операцій. Завдяки цьому військові мають змогу швидше отримувати необхідні матеріали, озброєння та продовольство.

В умовах бойових дій, особливо під час інтенсивних операцій, Україна реалізувала так званий «модульний підхід» до постачання, який передбачає поділ логістичних підрозділів на менші групи, здатні самостійно виконувати поставлені задачі. Це дозволяє швидше реагувати на потреби військових підрозділів та підвищує мобільність логістичних операцій. Важливим аспектом стала реалізація *дистанційного управління запасами* з допомогою новітніх інформаційних технологій та систем супутникового зв'язку, які забезпечують своєчасну передачу інформації про стан забезпечення на полі бою. Використання таких технологій дозволяє військовим керівникам оперативно приймати рішення на основі актуальних даних, знижуючи ризик нестачі ресурсів та перевантаження транспортної інфраструктури [5, с. 96].

Однією з ключових змін, яка була впроваджена в Україні, стало створення *гнучких логістичних маршрутів* і запасних шляхів для транспортування ресурсів, з урахуванням ризиків блокування основних доріг або атаки на стратегічні об'єкти. Для цього було розроблено спеціальні маршрути, які дозволяють уникати небезпечних зон і зберегти безперервність поставок навіть у випадку зміни оперативної обстановки. Додатково, з метою оптимізації транспортування, армія України почала активно використовувати дрони та безпілотні транспортні засоби, які можуть доставляти легкі вантажі без потреби в людському ресурсі та з меншою загрозою для екіпажів. Це значно підвищило ефективність доставки невеликих вантажів та збільшило швидкість реагування.

Оптимізація логістичних процесів також включає вдосконалення системи управління запасами. Українська армія перейшла на метод *реального часу* для відстеження використання та поповнення запасів, що дає змогу уникати зайвих витрат і забезпечувати ресурси за потребою. Це стало можливим завдяки впровадженню нових інформаційних систем, які дозволяють ефективніше відстежувати наявні запаси, їх місцезнаходження та прогнозувати потребу в них у найближчі періоди. Важливу роль тут відіграють також інтеграційні платформи, що

дозволяють об'єднувати дані з різних джерел для оперативного аналізу ситуації. Такий підхід сприяє своєчасному поповненню запасів і підвищенню рівня бойової готовності підрозділів [9].

Крім цього, Україна активно розвиває співпрацю з цивільними організаціями та волонтерськими структурами для забезпечення військових. Завдяки залученню різних ресурсів від громадських організацій, вдалося організувати більш швидке та ефективне постачання військових підрозділів у зонах бойових дій. Волонтерські структури відіграють важливу роль у доставці медичних засобів, продуктів харчування та одягу. Така співпраця дозволяє звільнити державні ресурси для забезпечення інших критично важливих напрямків та розвантажити військову логістику. Таким чином, під час бойових дій в Україні було створено систему комплексної взаємодії між армією та цивільним сектором, що значно підвищило ефективність постачання.

На додаток до логістичних нововведень, українські підрозділи впроваджують автоматизовані системи для управління логістичними процесами та розробляють спеціалізовані програми навчання персоналу з логістичних завдань. Автоматизовані системи дозволяють планувати поставки на основі актуальних даних, враховуючи обмеження ресурсів та оперативну обстановку. Це дає змогу зменшити ризик простоїв і забезпечити рівномірне навантаження на транспортну інфраструктуру. Впровадження інноваційних підходів до підготовки персоналу забезпечує підвищення кваліфікації спеціалістів та покращує координацію між різними підрозділами, відповідальними за логістику.

Крім того, важливим аспектом у логістичному забезпеченні військових підрозділів є впровадження інноваційних рішень для подолання проблеми доступності пального та енергії в умовах бойових дій. Український досвід показав, що забезпечення безперебійного постачання пального потребує не лише злагодженої роботи армійських структур, а й підтримки з боку цивільних партнерів і мобілізації волонтерських ресурсів. Зокрема, було розроблено систему мобільних заправних пунктів і компактних генераторів, які можуть забезпечити військові підрозділи енергією у випадках, коли немає можливості використовувати централізовані джерела. Це значно підвищує автономність підрозділів, що є важливим для бойових дій, де кожен відрізок лінії фронту потребує окремого забезпечення, а також дозволяє заощаджувати ресурси в масштабах армії [6].

Іншим важливим елементом стало вдосконалення обліку матеріальних ресурсів, що дозволяє зменшити втрати і забезпечити ефективніше використання наявних запасів. В Україні активно розвиваються автоматизовані системи обліку ресурсів, які дають змогу відстежувати їх рух у реальному часі і мінімізувати ризики нестачі. Наприклад, для цього використовуються технології QR-кодів або RFID-міток, що дозволяє з високою точністю обліковувати кожну одиницю обладнання, інструменту або запасів. Це не тільки оптимізує логістичні процеси, але й дозволяє більш точно планувати потребу в ресурсах, оперативно їх поповнювати та відслідковувати використання. Такий підхід також сприяє підвищенню прозорості у логістичних операціях, дозволяючи командуванню на різних рівнях контролювати потоки матеріальних ресурсів і зменшувати ризик втрат або зловживань.

Важливим аспектом стало й впровадження безпілотних технологій у логістиці, що дозволило значно знизити ризик

втратах серед персоналу та забезпечити оперативну доставку невеликих вантажів у зони активних бойових дій. Дрони здатні перевозити легкі матеріали, такі як медичні препарати, важливі документи чи спеціальне обладнання, що дозволяє знизити навантаження на традиційні види транспорту і забезпечити швидкість доставки в умовах, де пересування наземного транспорту є небезпечним або неможливим. Досвід показав, що дрони також ефективні для проведення розвідки маршрутів і моніторингу безпеки транспортування, що додатково знижує ризики та дозволяє здійснювати постачання з високим рівнем точності [7, с. 74].

Ще один аспект оптимізації – покращення зв'язку та координації між різними підрозділами, які беруть участь у логістичних процесах. Сучасна система комунікації дає змогу ефективніше планувати і контролювати доставку ресурсів, а також швидко реагувати на зміни ситуації на фронті. Завдяки надійній і захищеній системі зв'язку забезпечується можливість оперативно передавати дані між центрами логістики та підрозділами на передовій. Це дозволяє не тільки оптимізувати процеси розподілу ресурсів, але й підвищити загальну боєготовність армії.

Перспективи оптимізації логістичних процесів в умовах бойових дій в Україні відкривають великі можливості для розвитку сучасних підходів до військової логістики, особливо в умовах швидких змін на полі бою. По-перше, розвиток автоматизованих систем управління логістикою обіцяє покращити ефективність постачання та зменшити витрати ресурсів. Зокрема, сучасні системи обліку, такі як блокчейн, можуть підвищити прозорість і точність у розподілі ресурсів, зменшити втрати, а також забезпечити захищеність інформації про логістичні потоки [8].

Наступний крок – розширення використання безпілотних транспортних засобів, що може змінити правила гри у військовій логістиці. Розвиток технологій дронів і наземних безпілотників дозволяє доставляти важливі матеріали, медикаменти або обладнання швидко й безпечно навіть у складних умовах. Подальші інвестиції у вдосконалення цих технологій можуть привести до створення цілих мереж автоматизованих безпілотних логістичних ліній, що працюватимуть без участі людей, знижуючи ризик для військових та покращуючи оперативність постачання.

Іншим напрямом є інтеграція штучного інтелекту для прогнозування потреб у ресурсах, аналізу логістичних потоків та швидкого прийняття рішень у складних умовах. ШІ здатен аналізувати величезні масиви даних, враховуючи різні змінні, як-от географічні особливості місцевості, потреби підрозділів і можливі ризики. Це дозволяє створити проактивну логістичну систему, яка може заздалегідь підготувати ресурси або вибрати найбільш оптимальний маршрут постачання, що особливо важливо в умовах активних бойових дій [9].

Централізація і діджиталізація логістичних процесів також мають великий потенціал. Сучасні цифрові платформи забезпечують можливість контролю за постачанням у режимі реального часу, що дозволяє командирам на місцях бачити актуальний стан ресурсів і планувати дії з урахуванням точної інформації. У перспективі створення єдиної цифрової платформи для управління логістикою може значно покращити координацію між різними підрозділами, забезпечити швидку передачу ресурсів і підвищити загальну мобільність армії.

Покращення співпраці з цивільним сектором та використання логістичних рішень подвійного призначення є ще однією перспективою, що дозволить військовій логістиці швидше адаптуватися до умов активних бойових дій. Співпраця з бізнесом, науковими установами та волонтерськими організаціями дає змогу використовувати найсучасніші технології та ресурси. Це не лише розширює можливості постачання, але й дозволяє вчасно впроваджувати інноваційні рішення на всіх етапах логістичних операцій [6].

Загалом, український досвід оптимізації логістики у військових умовах відкриває перспективи, які можуть бути корисними і для інших країн. Це дає можливість використовувати військову логістику як потужний інструмент для підтримки боєздатності армії, оптимізації витрат та зменшення ризиків. Подальший розвиток автоматизації, безпілотних технологій, інтеграція ШІ та цифрових платформ можуть зробити військову логістику набагато більш гнучкою та ефективною, що є критично важливим для забезпечення стійкості та швидкої адаптації до динамічних умов сучасних збройних конфліктів.

Висновки. Загалом, досвід України з оптимізації логістичних процесів у військових умовах продемонстрував важливість впровадження новітніх технологій, адаптивного підходу до постачання та гнучкої координації між різними структурами. Модульність, автоматизація, використання безпілотників і мобільних заправок, а також інтеграція з цивільними ресурсами стали основними інноваціями, що дозволили підвищити ефективність забезпечення підрозділів у складних умовах. Український досвід може слугувати прикладом для інших країн, які прагнуть модернізувати свої логістичні системи, підвищити безпеку та оперативність поставок у зонах бойових дій, а також забезпечити стійкість і надійність логістичних ланцюгів навіть у надзвичайно складних ситуаціях.

Досвід України у сфері військової логістики демонструє необхідність комплексного підходу до оптимізації логістичних процесів. Ключовими факторами успіху є:

- Впровадження цифрових технологій управління.
- Децентралізація складської системи.
- Розвиток адаптивних механізмів маршрутизації.
- Ефективна координація всіх учасників логістичного процесу.

Література:

1. Гринів Н. Т., Равліковська А. А. Перебудова логістики в умовах воєнного стану в Україні. Академічні візії. 2022. № 13. С. 1–19.
2. Чухлатий А. В. Аналіз об'єктів інфраструктури для логістичного забезпечення повсякденної діяльності військових частин Національної Гвардії України. Ефективна економіка. 2022. № 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2022/85.pdf
3. Озарко К. С., Челомбитько В. В. Особливості логістичних процесів у воєнний період: проблеми та перспективи розвитку. Економічний вісник Донбасу. 2022. № 2(68). С. 74–78.
4. Національні рахунки (ВВП). Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/imf/arhiv/nr/nr_post_u.htm
5. Іванішева А. В. Сучасні напрямки розвитку логістичних технологій в Україні. Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. 2022. Т. 15. № 3 (34). С. 96–119.
6. Сапіга Р. І. Цивільний аутсорсинг військової логістики як чинник національної безпеки URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/e8b8bdde-d833-4210-9917-4d749d8b43a4/content>

7. Голоднова Т. С. Актуальні питання удосконалення логістичного забезпечення в секторі безпеки та оборони держави. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 2. С. 74–79.
8. Global Innovation Index 2023. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023/ua.pdf>
9. Співробітництво у воєнно-політичній, військовій та військово-технічній сферах. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/spivprasya-ukrayina-yes-u-sferi-zovnishnoyi-politiki-i-bezpeki/spivprasya-ukrayina-yes-u-ramkah-spilnoyi-politiki-bezpeki-i-oboroni>

Hres O. Optimization of logistics processes of securing military units in active combat actions: the ukrainian experience

Summary. The article examines modern approaches to the optimization of logistical processes of providing military units in the conditions of active hostilities, based on the Ukrainian experience gained during the modern war. Attention is paid to the key aspects of military logistics in the conditions of a high-intensity conflict, characterized by constant changes in the front line, limited access to resources and high risks for transportation. The peculiarities of the organization of logistics operations in such conditions are analyzed, in particular, difficulties in forecasting needs, ensuring stable supplies, and coordinating actions between various divisions.

The main challenges were identified, including the difficulty in ensuring the continuity of the supply chain, the risk of losses

due to shelling and disruption of infrastructure, as well as the limited possibilities of using traditional logistics methods. The article discusses innovative methods and technologies that can contribute to the optimization of processes, including the implementation of digital platforms for supply management, the use of automated resource monitoring systems, decentralized warehouse systems, as well as flexible routing schemes taking into account the operational situation. Special attention is paid to the adaptation of dual-purpose technologies, such as unmanned aerial vehicles for the delivery of critical resources and the development of mobile logistics hubs.

Based on the analysis of the practical experience of military logistics, a comprehensive optimization model is proposed, which combines strategic planning, operational flexibility and the integration of the latest technologies. The model takes into account the dynamics of hostilities, the capabilities of local resources and infrastructure, as well as the peculiarities of interaction between military and civilian structures. The authors emphasize that the implementation of this model will allow not only to increase the effectiveness of providing military units, but also to ensure better adaptation to the rapidly changing conditions of the modern battlefield, contributing to the preservation of resources and lives.

Key words: military logistics, optimization of logistics processes, material and technical support, supply management, logistics chains, digitalization of logistics, adaptive supply systems.

*Ковальчук О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ М. Ю. ЧИЖОВА

Анотація. Актуальність статті полягає в тому, що сучасна правова наука стикається з численними викликами, пов'язаними з пошуком збалансованого розуміння права, що враховує як історичні засади, так і сучасні соціальні реалії. У цьому контексті дослідження правових концепцій М.Ю. Чижова набуває особливої актуальності. Його підхід до праворозуміння, який гармонійно поєднує об'єктивні та суб'єктивні основи права, є цінним орієнтиром для розвитку сучасної юридичної теорії. Вчений запропонував багатогранну модель права, що охоплює не лише нормативну складову, а й життєві явища та правотворчі сили, які формують правові відносини. Дослідження державно-правових ідей М.Ю. Чижова зумовлена необхідністю переосмислення історичних правових шкіл у контексті сучасних правових систем. Його підхід, що базується на інтеграції історичного аналізу з аналізом реальних соціальних умов, залишається важливим інструментом для розуміння природи права та механізмів його розвитку. Таким чином, вивчення правових концепцій М. Ю. Чижова не лише дозволяє поглибити розуміння історії правової думки, але й сприяє вирішенню актуальних проблем юридичної теорії та практики. У статті досліджено правові концепції М.Ю. Чижова як одного з провідних теоретиків права, що інтегрував у своїх працях досягнення історичної та природно-правової шкіл, розвинувши багатогранне розуміння права. Особливу увагу приділено його критиці суб'єктивізму в праворозумінні, а також крайнощам історичної школи, яка зводила право до виключно історичного аналізу. Досліджуваний вчений запропонував власну концепцію права, яка включає три ключові аспекти: норму, життєві явища та правотворчі сили, що взаємодіють у процесі формування права. Важливе місце в його науковій спадщині займає ідея справедливості, яка, за його словами, є основою гармонізації права з реальними суспільними відносинами та запорукою етичності правових норм. Дослідження підкреслює, що концепція М. Ю. Чижова є унікальною завдяки її орієнтації на поєднання об'єктивних і суб'єктивних основ права, а також інтеграції історичного підходу з сучасним аналізом соціальних факторів. Його ідеї сприяли розвитку правової теорії, подоланню вузьких підходів до праворозуміння та впровадженню принципів справедливості в правозастосування.

Ключові слова: праворозуміння, історична школа права, природне право, правотворчі сили, справедливість, юридична норма, соціальні фактори, М.Ю. Чижов, суб'єктивізм, об'єктивізм.

Постановка проблеми. Сучасна правова наука стикається з численними викликами, пов'язаними з пошуком збалансованого розуміння права, що враховує як історичні засади, так і сучасні соціальні реалії. У цьому контексті дослідження правових концепцій М.Ю. Чижова набуває особливої актуальності. Його підхід до праворозуміння, який гармонійно поєднує

об'єктивні та суб'єктивні основи права, є цінним орієнтиром для розвитку сучасної юридичної теорії. Вчений запропонував багатогранну модель права, що охоплює не лише нормативну складову, а й життєві явища та правотворчі сили, які формують правові відносини.

У час, коли у світовій правовій думці загострюється увага на питаннях справедливості, етичності правозастосування та адаптації норм до сучасних соціальних викликів, концепція М. Ю. Чижова пропонує унікальні підходи до вирішення цих проблем. Його критика крайнощів як суб'єктивізму, так і об'єктивізму у праворозумінні сприяє формуванню цілісного підходу до права, заснованого на гармонії між історичними засадами, соціальними умовами та принципами справедливості.

Актуальність дослідження державно-правових ідей М. Ю. Чижова також зумовлена необхідністю переосмислення історичних правових шкіл у контексті сучасних правових систем. Його підхід, що базується на інтеграції історичного аналізу з аналізом реальних соціальних умов, залишається важливим інструментом для розуміння природи права та механізмів його розвитку. Таким чином, вивчення правових концепцій М. Ю. Чижова не лише дозволяє поглибити розуміння історії правової думки, але й сприяє вирішенню актуальних проблем юридичної теорії та практики.

Метою статті є аналіз специфіки державно-правових поглядів М. Ю. Чижова.

Виклад основного матеріалу. Микола Юхимович Чижов – видатний представник правової науки дореволюційної доби. Народжений 6 листопада 1853 року в дворянській родині в селі Єгор'євське Ярославської губернії, він отримав початкову освіту в Ярославській духовній семінарії, а згодом вищу – на юридичному факультеті Варшавського університету. У 1876 році, захистивши роботу «Про походження права», здобув ступінь кандидата наук і залишився в університеті для підготовки до професорського звання. З 1876 по 1879 роки працював секретарем і помічником бібліотекаря, активно займаючись науковою діяльністю та готуючись до магістерських іспитів під керівництвом професора М.І. Хлебнікова [1, с. 355]. Після успішного складання іспиту з державного права Чижов був відправлений за кордон, де слухав лекції провідних європейських вчених. У 1880 році він захистив магістерську дисертацію «Елементи поняття права».

У 1881 році М. Ю. Чижова запросили на юридичний факультет Імператорського Новоросійського університету, де він викладав спершу як приватний викладач, а згодом як штатний доцент. Він розробив курси лекцій з енциклопедії права, зокрема «Завдання сучасної науки права» та «Очерки учений русских юристов о праве». Чижов постійно вдосконалював свої знання, відвідуючи закордонні університети в Гейдельберзі,

Страсбурзі, Мюнхені, Відні, Берліні та Парижі, приділяючи особливу увагу енциклопедії та філософії права. У 1885 році його призначено екстраординарним професором кафедри енциклопедії права, а в 1891 році він захистив докторську дисертацію «Право и его содержание по учению Лоренца фон Штейна» [1, с. 355]. Накопичений досвід дозволив йому створити унікальний курс лекцій, який суттєво вплинув на розвиток юридичної освіти в Україні.

У 1893 році Миколу Юхимовича Чижова було призначено екстраординарним професором кафедри енциклопедії права та історії філософії права Імператорського Новоросійського університету. Окрім викладання та наукової діяльності, він активно займався суспільними справами. Зокрема, у 1896 році вчений заснував газету «Южное обозрение», де публікувалися матеріали на фінансові, правові, літературні та політичні теми, однак видання існувало недовго. Вчений виступав за введення правознавства в середніх школах і сам викладав у Одеському комерційному училищі [2, с. 77]. Його наукова спадщина включає монографії, підручники, статті та рецензії, які суттєво вплинули на розвиток загальнотеоретичного правознавства, історії та енциклопедії права.

Наукові дослідження М.Ю. Чижова, здійснені під час закордонних поїздок, знайшли відображення у його працях «Енциклопедія і філософія права в німецьких і австрійських університетах» та «Право і його зміст за вченням Лоренца фон Штейна». Вказані роботи були не просто оглядом західноєвропейської юридичної літератури, а містили критичний аналіз, полеміку з авторами та формування власної позиції з питань теорії та філософії права. М. Ю. Чижов активно спирався на концепції Лоренца фон Штейна, який критикував юридичний позитивізм за звуження права до знання законів, наголошуючи, що юриспруденція має пояснювати сутність права та його категорії. Вплив Штейна сприяв формуванню позиції Чижова щодо необхідності розрізнення понять «право» і «закон», акцентуючи на ціннісному та сутнісному підході до права, що протистояло ідеям юридичного позитивізму. У період кінця XIX – початку XX століття в науці розвивалися нові концепції, зокрема соціологічного позитивізму та відродження природного права [3, с. 13]. Варто резюмувати, що М. Ю. Чижов виступав проти отождолення права з законом, наголошуючи на комплексному розумінні права як явища, що виходить за межі формальних норм, і закликав до врахування його глибинного змісту. Його підхід став важливим внеском у розвиток теорії права в умовах поширення кодифікації правових норм у Російській імперії та Європі.

Науково-теоретичні погляди М.Ю. Чижова формувалися під впливом представників природної школи права, зокрема Г. Гроція, Т. Гоббса, І. Канта та інших, які протиставляли природне право позитивному, базуючи його на людському розумі. Ці ідеї, що акцентували на раціональності та універсальності природного права, стали основою для критики позитивістських концепцій у працях Чижова. Наприклад, Ф.В. Тарановський вважав, що право є похідним від держави, але має враховувати як психологічні, так і соціологічні аспекти. У своїй праці «Учебник по энциклопедии права» М. Ю. Чижов розмежовував об'єктивне право, яке розумів як сукупність юридичних норм, і суб'єктивне право, що втілює юридичні відносини та індивідуальні домагання [4]. Таким чином, вчений інтегрував ціннісні та сутнісні підходи до розуміння права,

формує комплексну модель правової теорії, що враховує вплив природного права, соціологічного аналізу та державного регулювання. Тож можемо констатувати, що на відміну від концепції юридичного позитивізму, який розглядає право виключно у об'єктивному сенсі, Ф.В. Тарановський вважає за необхідне визначати два аспекти у праві – позитивний та негативний.

Головною заслугою природно-правових учень є утвердження незалежності природного права від державного визнання, визначення його онтологічного місця, взаємозв'язок із мораллю та ідеєю справедливості, а також теологічний підхід до права. Ці концепції, звертаючись до людського розуму та цінностей, формують ґрунтовну теоретичну основу для правової науки.

Микола Чижов відзначав, що ідея природного права як абсолютного була домінуючою в XVII–XVIII ст., коли віра в силу людського розуму дозволяла логічно пояснювати суспільні явища без їх емпіричного вивчення. Наприкінці XVIII ст. природне право, засноване на принципах розуму, стало основою для створення кодексів. Однак, науковець критикував цей підхід за ігнорування історичних та індивідуальних особливостей людини [5, с. 267]. Він застерігав, що спроба звести природу людини до універсальних категорій залишає лише біологічні основи, втрачаючи сутність соціальних та культурних відмінностей. Таким чином, вчений підкреслював необхідність врахування історичних та соціальних чинників у правових дослідженнях, інтегруючи ідеї природного права з реальними суспільними умовами, що робить його концепції актуальними для сучасної правової науки.

З наведеного вбачається, що природнича школа права є більш розробленою та обґрунтованою з теоретичної точки зору, оскільки звертається до людського розуму, людських цінностей. На думку М.Ю.Чижова, хоча мислителі природної школи мали шляхетне бажання вивести право на природу людини, однак слабе знайомство з людською природою не дало їм можливості досягти більш або менш задовільного результату. Залишивши релігійне джерело права, вони знайшли його в іншій крайності: вони вдалися у фікцію і змішали закони фізичного існування з верховним принципом права. Отже, істотним недоліком природничого підходу до праворозуміння, на переконання вченого, була відсутність зв'язку з природою людини, тобто її соціальною сутністю, що не дає повною мірою розкрити категорію «право». Головною тезою більшості представників школи природного права, було те, що вони допускали існування людей у природному побуті, у додержавному стані, в якому люди керувалися тільки природним правом. Тобто люди залишили свій природний стан за договором між собою і на підставі цього договору люди встановили державу і діюче в ній право – право позитивне. Таким чином, з погляду школи природного права, позитивне право є витвір людської волі, – воно утворюється на підставі суспільного договору, сама державна влада – результат спільної угоди осіб.

М.Ю. Чижов високо оцінював внесок історичної школи права, яка зосереджувалася на об'єктивних основах права, народному дусі та волі як джерелах правотворчої сили, що дозволяло подолати суб'єктивізм, властивий попереднім правовим концепціям. Історичне вивчення права, на думку вченого, розкривало закони його розвитку, зв'язок із реальними життєвими відносинами та демонструвало, що сучасне право є результатом духовної роботи багатьох поколінь. Водночас

науковець критикував крайнощі історичної школи, яка зводила праворозуміння виключно до історичного аналізу, нехтуючи іншими чинниками. Він наголошував, що право є продуктом як об'єктивних умов, так і людської свідомості та природи, а підхід «крайніх об'єктивістів», які визнавали лише зовнішні фактори права, вважав однобічним і шкідливим, оскільки він виключав роль людської особистості у процесі правотворення. Вчений розробив багатогранну концепцію права, що включала три ключові аспекти: норму, яка виконує зобов'язуючу та регулюючу функцію зовнішніх дій; життєве явище, яке відображає реальні суспільні відносини і стає основою для норм; та правотворчі сили, що перетворюють суспільні явища у юридичні. Учений підкреслював, що для повного розуміння права недостатньо обмежуватися знанням його норм чи історії; необхідно вивчати сили, які створюють право, включаючи соціальні фактори та природу людської особистості. Тож, право, на думку досліджуваного вченого, є не просто набором норм, а складним результатом взаємодії реальних життєвих явищ і творчої діяльності суспільства.

Природне право, за М. Ю. Чижовим, не є незмінним чи універсальним зразком, як це стверджують представники природно-правової школи. Він критикував ідею «природного стану» людей як фантазію, оскільки в реальному житті взаємини між людьми завжди мали елемент організації та примусу, відсутній у теоретичному природному стані. На думку вченого, природне право не може бути основою позитивного права, адже воно більше нагадує ідеал, сформований суспільством і залежний від історичних обставин. Вчений наголошував, що право є продуктом спільного життя людей, сформованим під впливом багатьох соціальних факторів, а не лише людського розуму. Він розмежував мораль і право, відзначаючи, що право має примусовий характер і регулює зовнішні дії, тоді як мораль належить до внутрішньої сфери. Ця диференціація стала значним внеском у розуміння правових норм.

У своїй критиці школи природного права науковець вказував на їхню помилкову ідею вічного й незмінного права. За його словами, право не є вродженою чи універсальною категорією, а залежить від умов життя і постійно змінюється разом із суспільством. Він також підкреслював, що навіть права особи формуються в межах організованого суспільства та надаються ним, а не є природженими.

М. Ю. Чижов визнавав заслуги школи природного права у розвитку цивільно-політичних прав, але вважав, що держава і право виникають природничо-історичним шляхом, а не як результат договору. Його ідеї підкреслювали динамічний характер права, яке постійно еволюціонує під впливом суспільних змін і соціального середовища, що робить його адаптивним, але не універсальним.

Як зазначає В. В. Дудченко, концептуальним ключем до з'ясування проблеми співвідношення права і справедливості є онтологічно-телеологічний підхід до права. За такого підходу право осмислюється за двома напрямками. По-перше, воно осмислюється як частина людського буття в його цілісності й доконечності. Право тут постає дедукцією із закономірностей людського універсуму, і від цих закономірностей воно набуває свого понадюридичного значення і самобутності. По-друге, право осмислюється у своїй власній цілісності й доконечності. Якщо внутрішньою субстанційною сутністю право є людська вольна воля, то зовнішніми модифікаціями цієї сутності є звичаї, дого-

вори, закони, правові принципи, судові рішення [5]. Законодавці та судді при здійсненні своєї діяльності повинні керуватися засадами справедливості. Закони, що приймаються, та їх застосування повинні бути справедливими, тобто узгоджені з природою тих відносин, які ними визначаються. Але там, де законодавча діяльність одержала широкий розвиток, дія справедливості обмежується законом і має ґрунтуватися не на суб'єктивних міркуваннях або почуттях суддів, на реальній стороні справи. Загальнотеоретичні дослідження правових явищ М. Ю. Чижова майже завжди базувалися на вивченні поглядів мислителів минулого по відповідних питаннях. Поряд із широким застосуванням історичного методу до вивчення права М. Ю. Чижов написав і праці власне у сфері історії політико-правових учень.

Отже, виходячи із викладеного, праворозуміння М.Ю. Чижова має такі наступні ознаки:

1) сформульовано на основі критики двох крайніх напрямів у розумінні права: суб'єктивізму та об'єктивізму. Якщо перший напрям не брав до уваги безпосереднього зв'язку права з об'єктивними, реальними життєвими відносинами людей, то другий, визнаючи об'єктивну основу права винятковою, не враховує основ права, що кореняться в людській особистості;

2) щоб зрозуміти право, необхідно з'ясувати як об'єктивні, реальні життєві умови людини, так і природу самої людини, отже, зміст науки права має полягати в розкритті суб'єктивних і об'єктивних підстав права;

3) він, як прибічник соціологічного походу, тлумачив право не як систему законодавства або ієрархічну систему волевстановлених норм, а як явище, зумовлене фактичними суспільними відносинами, як «живе право» та протиставляли його «мертвому закону». Відповідно увага переноситься із системи джерел права на юридичну (судову) практику. Правом визнається будь-яке судове рішення незалежно від його змісту?;

4) природу права він розуміє як сукупність трьох моментів, нерозривно зв'язаних між собою: норма, життєве явище (відношення) і правотворча сила. Звідси визначення права як сукупності норм, встановлених відповідно до природних життєвих явищ людей, які кореняться не тільки в об'єктивному світі, а й у природі людської особистості. Таке розуміння права дає змогу віднести вченого до представників соціологічного позитивізму.

Висновки. Дослідження правових концепцій М. Ю. Чижова дозволяє сформулювати важливі висновки щодо його внеску в теорію права та актуальності його ідей для сучасної правової науки. Насамперед, Чижов запропонував багатогранний підхід до розуміння права, який гармонійно поєднує суб'єктивні та об'єктивні аспекти. Він визнавав право не лише як набір норм, але й як продукт складної взаємодії реальних життєвих умов, соціальних факторів і людської природи. Цей підхід є цінним внеском у подолання крайнощів як суб'єктивізму, так і об'єктивізму в правовій науці.

Історичний аналіз права, який М. Ю. Чижов вважав фундаментальним, дозволив йому показати, що сучасне право є результатом духовної роботи багатьох поколінь. Однак учений водночас наголошував на необхідності доповнення історичного методу іншими підходами, зокрема вивченням сучасних соціальних умов та правотворчих сил. Він критично оцінював крайнощі історичної школи права, акцентуючи увагу на важливості врахування людської особистості як активного суб'єкта правотворення.

Особливе місце в праворозумінні М. Ю. Чижова займає ідея справедливості, яка, за його словами, є ключовою для гармонізації норм права з реальними життєвими відносинами. Учений вказував на ризик перетворення права у «неправо» через недотримання принципів справедливості, що підкреслює його етичний підхід до права.

Тож, можемо зробити висновок, що концепція права М. Ю. Чижова базується на інтеграції норм, життєвих явищ і правотворчих сил, що забезпечує її універсальність і практичну цінність. Його ідеї залишаються актуальними, оскільки сприяють збалансованому розумінню права, враховують як історичну спадщину, так і сучасні виклики правового регулювання, а також наголошують на непорушності принципів справедливості та ролі людської особистості. Це робить внесок науковця важливим орієнтиром для подальших досліджень у галузі правової теорії та практики.

Література:

1. Професори Одеського (Новоросійського) університету: біографічний словник / відп. ред. В.А. Смитина; Одеський національний ун-т ім. І.І.Мечникова. Наукова бібліотека. О.: Астропринт. 2000. Т. 4: Р-Я / упоряд. та бібліограф. ред. В.В. Самодурова та ін.; ред. кол. Ю.О. Амброз та ін. О.: Астропринт. 2000. 544 с.
2. Дзевелюк А.В. Праворозуміння М.Ю. Чижова. *Держава і право*. 2010. № 47. С. 77-81.
3. Пархоменко Н.М. До проблем формування вітчизняних концепцій праворозуміння у середині XIX – початку XX століття. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2. С. 13–19.
4. Тарновський Ф.В. Учебник енциклопедии права. Антологія української юридичної думки. В 6 т. / Редкол. Ю.С. Шемшученко та ін. К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2002. Том 1: Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права. Упорядники: В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко; відп. редактори В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко. К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2002. 568 с.
5. Дудченко В.В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень. О.: Юрид. л-ра, 2006. 304 с.

Kovalchuk O. State and legal views of M. Yu. Chizhov

Summary. The relevance of the article lies in the fact that modern legal science faces numerous challenges related to the search for a balanced understanding of law, taking

into account both historical principles and modern social realities. In this context, the study of the legal concepts of M.Yu. Chizhov acquires particular relevance. His approach to legal understanding, which harmoniously combines the objective and subjective foundations of law, is a valuable reference point for the development of modern legal theory. The scientist proposed a multifaceted model of law, which encompasses not only the normative component, but also life phenomena and law-making forces that shape legal relations. The study of the state-legal ideas of M.Yu. Chizhov is due to the need to rethink historical legal schools in the context of modern legal systems. His approach, based on the integration of historical analysis with the analysis of real social conditions, remains an important tool for understanding the nature of law and the mechanisms of its development. Thus, the study of the legal concepts of M. Y. Chyzhova not only allows us to deepen our understanding of the history of legal thought, but also contributes to solving current problems of legal theory and practice. The article examines the legal concepts of M.Yu. Chizhov as one of the leading theorists of law, who integrated the achievements of historical and natural law schools in his works, developing a multifaceted understanding of law. Particular attention is paid to his criticism of subjectivism in the understanding of law, as well as the extremes of the historical school, which reduced law to an exclusively historical analysis. The scientist under study proposed his own concept of law, which includes three key aspects: the norm, life phenomena and law-making forces that interact in the process of law formation. An important place in his scientific heritage is occupied by the idea of justice, which, according to him, is the basis for harmonizing law with real social relations and the key to the ethics of legal norms. The study emphasizes that the concept of M.Yu. Chizhov is unique due to its orientation towards combining objective and subjective foundations of law, as well as the integration of a historical approach with a modern analysis of social factors. His ideas contributed to the development of legal theory, overcoming narrow approaches to legal understanding and introducing the principles of justice into law enforcement.

Key words: legal understanding, historical school of law, natural law, law-making forces, justice, legal norm, social factors, M.Yu. Chizhov, subjectivism, objectivism.

*Мельник М. Б.,**кандидатка юридичних наук,**докторантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення**Навчально-наукового інституту права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка,**адвокатка*

ПРАВОТВОРЧІСТЬ ЯК ЮРИДИЧНИЙ ПРОЦЕС У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Анотація. Статтю присвячено з'ясуванню проблем правотворчості як юридичного процесу у сфері публічного та приватного права. Вирішення цих завдань, на думку автора, повинно призвести до можливості більш повно пізнати «правотворчість» як юридичний процес, з'ясувати його особливості.

В ході дослідження автором звертається увага на те, що питання доктринального розуміння інституту правотворчості притаманне матеріально-правовому підходу та погляду на феномен правотворчості, що не розкриває юрисдикційної процесуальної сутності правотворчості як діяльності. На думку автора за таких обставин не враховуються питання процесуальної системи, процесуальних інститутів, процесуальних норм, які притаманні публічному та приватному праві. Автор констатує, що у теорії юридичного процесу (як «правотворчої діяльності») існують прогалини правової доктрини між представниками ідей матеріально-правового підходу та процесуально-правового підходу до праворозуміння правотворчої діяльності. При чому, в останніх (процесуалістів) він, в принципі відсутній. А самі по собі норми Закону № 3354-IX від 24 серпня 2023 р., констатують факт поєднання одного та іншого підходу.

В межах висновків, автор зазначає, що правотворчість, як діяльність у сфері публічного, так і приватного права, реалізується у формі «правової процедури» яка є юридичним процесом. Правотворчий процес може бути залежним від низької правосвідомості, власне – відсутності достатніх знань, і, очевидно, слабкості правової доктрини, в наслідок чого, цей процес характеризується слабкістю та впливає на ефективність правового моніторингу та аналізу стану публічного та приватного права.

Система процесуального права та його інститути і норми, характеризується двоякістю не тільки до юридичного процесу але й до правотворчого процесу. Широкий підхід до трактування процесуального права надає можливість відстежити його дотичність до правотворчої діяльності щодо правового моніторингу, аналізу та усуненні недоліків публічного та приватного права. Тобто, правотворчість, як вид юридичного процесу, визначається певними процесуальними/процедурними нормами публічного та приватного права, їх джерелами.

Правотворча діяльність, яка реалізується в наслідок публічній діяльності певних суб'єктів права, пояснюється виконанням трудо-правової функції цих службовців. Тобто, правотворчість, як юридичний процес, здійснюється завдяки службовим повноваженням цих суб'єктів права, за конкретною процесуальною формою, в наслідок дії процесуальних норм та принципів.

Сама по собі теорія юридичного процесу у правотворчій діяльності є нерозвинутою в силу доктринальних та законодавчих прогалин «юридичних процедур» правотворчого процесу, що позначається на ефективності здійснення «планування», «розробки», «прийняття (видання)» та «моніторингу» у цій сфері.

Ключові слова: правотворчість, правовий моніторинг, система трудового права, ефективність права, правова доктрина, юридичний процес, процесуальне право.

Постановка проблеми. Проблеми публічного та приватного права так чи інакше окреслюються певними процесами, які здатні їх усунути завдяки правотворчій діяльності. Проте сама по собі правотворча діяльність («правотворчість») характеризується невизначеністю стосовно змісту юридичного процесу, який їй належить чи то нею опосередковується/засновується на ній/. А тому, без пізнання «правотворчості» як певного юридичного процесу, з'ясування його особливостей та елементів, більш точно вести мову про «правотворчість» як інструмент паротворення, інструмент усунення недоліків у публічному та приватному праві, не представляється достатнім через «пробільність». Постанова цієї проблеми, спонукає нас до з'ясування стану піднятої проблематики.

Стан дослідження. Так, дослідженнями проблем правотворчої діяльності переймалися Н.В. Міловська, А.Б. Гриняк, О.О. Кот, Т.А. Боброва, В.І. Риндюк та інші. Проблемами процесуального права та юридичного процесу – І.В. Атаманчук, С.В. Васильєв, Р.А. Калюжний, Я.Я. Мельник, Д.В. Слинько та інші.

Посеред правових досліджень у сфері правотворчої діяльності (в тому числі правотворчості), проблеми здебільшого розглядаються під кутом зору матеріального а не процесуального права, його методології. Тобто, без врахування «теорії юридичного процесу», «властивостей процесуальних норм», властивостей «процесуальних інститутів» тощо.

Таким чином, доцільно поставити відповідну мету та з'ясувати питання правотворчості під кутом зору юридичного процесу у приватному та публічному праві.

Постановка завдання. Метою даної статті є з'ясування проблем правотворчості як юридичного процесу у сфері публічного та приватного права. Вирішення цих завдань надасть можливість пізнати «правотворчість» як певний юридичний процес, з'ясування його елементи та особливості.

Вклад основного матеріалу. З'ясовуючи проблеми правотворчості як юридичного процесу у сфері публічного та приватного права доречно насамперед вказати на те, що

у збірнику наукових праць під загальною редакцією О.О. Кота, А.Б. Гриняка та Н.В. Міловської («Правотворчість в Україні: перспективи законодавчого врегулювання», 2022 р.), приділяється увага « актуальним питанням законодавчого врегулювання правотворчої діяльності в Україні, забезпеченню якісної систематизації законодавства, зорієнтованої на потреби правозастосовної практики і здатної вирішувати перспективні та поточні завдання щодо формування належного правопорядку в державі;... увагу приділено юридичній силі та ієрархії нормативно-правових актів, правовому статусу суб'єктів правотворчої діяльності в Україні, особливостям планування та прогнозування правотворчої діяльності, розробці концепції проекту нормативно-правового акта. ... » [10, с. 2], тощо. Отже, питання правотворчості як юридичного процесу у сфері публічного та приватного права комплексно не розкривається, щоправда, так чи інакше вчені проводять наукові розвідки саме у приватно-правовій та публічно-правовій діяльності, і, зокрема в контексті юрисдикційних процедур, процесуальної діяльності суб'єктів правотворчої діяльності.

Молодий вчений С.В. Чобур, досліджує види правотворчості, посеред яких виокремлює державну, народну, делеговану, відомчу, локальну, судову, міжнародну, європейську [16, с. 37–38]. Натомість питання про «процесуальну правотворчість» не досліджує, не розкриває проблеми юридичного процесу у правотворчості.

Т.А. Боброва, на рівні дисертаційного дослідження виокремлює «негативну правотворчість» («Негативна правотворчість та її роль в удосконаленні сучасного права», 2023 р.). Вчена розглядає її як «... загальнотеоретичну категорію, що поєднує приватну та публічну сферу суспільних відносин. Поняття «негативна правотворчість», – на її думку, – визначає як *процедуру* удосконалення законів, підзаконних актів, рішень суду, цивільно – правових договорів та інших юридичних документів шляхом встановлення їх правовідповідності [1, с. 9]. За таких обставин, можливо констатувати, що питання негативної правотворчості стосується як публічного так і приватного права, а також реалізується у формі «процедури».

Т.В. Михайліна досліджуючи роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи, приходять до висновку у тому, що «... наявність значної кількості прогалин у праві є індикатором низької якості правотворчості, але навіть об'єктивні прогалини каталізують правосвідомість усіх без винятку суб'єктів права... » [7, с. 253]. За також підходу стає очевидною залежність правотворчості від низької правосвідомості, власне – знань, і, очевидно, слабкості правової доктрини.

Ю. Лепех досліджуючи проблеми співвідношення понять «правотворчість» та «нормотворчість», приходять до висновку у тому, що правотворчість та нормотворчість співвідносяться як ціле і частина. Також, на думку дослідниці, основним критерієм для відмежування нормотворчості від правотворчості є кінцевий результат кожного із цих процесів [9, с. 230]. За такого підходу, відстежуються питання віднесення правотворчості та нормотворчості як «процесу». Тобто, вони характеризуються юридичним процесом, які поєднуються одним процесом над іншим, або ж, один процес може включати/виключати інший.

В.І. Риндюк за результатами проведеного дослідження правотворчості в прагматичному аспекті пропонує запро-

понувати загальне уявлення про правотворчу діяльність як діяльність органів публічної влади (органів державної влади й органів місцевого самоврядування), змістом якої є реалізація їхніх державно-владних (владних) повноважень щодо ухвалення загальнооб'язкових рішень у юридичній формі законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, способом здійснення цієї діяльності є правотворча техніка, об'єктом – законодавство, результатом – новий якісний стан законодавства (щодо змісту та/або форми), а метою – належний правопорядок у суспільстві, умовою встановлення якого є якісне й ефективне законодавство [13, с. 141]. З огляду на такий підхід, бачення нормотворчості В.І. Риндюк, уособлюються публічною діяльністю певних суб'єктів правотворчого процесу, які, можуть виконувати при цьому чи то у цій діяльності трудо-правові функції. Тобто, правотворчість так чи інакше може здійснюватися завдяки службовим повноваженням що є юридичним процесом в принципі.

За таких обставин можливо констатувати, що фактично, усі наведені дослідження дефініцію правотворчості визначають як певну «діяльність», що очевидно передбачає/засновується/ як мінімум на алгоритмах юридичних механізмів та процедурах.

Водночас, враховуючи приналежність та опосередкування правотворчості юридичним процесом, доцільно проаналізувати питання «юридичного процесу» та тенденцій розвитку «процесуального права» зокрема.

Так, у енциклопедичній довідці визначено поняття «юридичного процесу» його особливості, форми, режими, стадії. Під ним розуміють комплексну систему органічно пов'язаних форм упорядкування діяльності органів держави, посадових осіб та спеціально-уповноважених суб'єктів, спрямованих на вирішення юридичної ситуації і досягнення конкретного матеріально-правового результату [2, с. 915]. Також зазначається, що юридичний процес притаманний будь якій юридично значущій діяльності, а процесуальна форма належить до головних чинників, які закладають програму, алгоритм юридичної діяльності, забезпечують порядок, орієнтований на рух учасників процесу для досягнення намічених цілей [2, с. 915]. Отже, якщо юридичний процес притаманний будь якій юридично-значущій діяльності, то такий може бути й притаманний «правотворчості», як певній діяльності.

В сфері процесуального права, вченими-процесуалістами визначаються певні особливості системи, інститутів, норм. Вважаємо, що вони мають дотичність не тільки до юридичного процесу але й до правотворчого процесу. *До прикладу*, Р.А. Калюжний та І.В. Атаманчук у монографічному дослідженні «Розвиток процесуального права України» (2015 р.) зазначають, що теорія «розширеного» трактування процесуального права охоплює не тільки правовідносини, пов'язані із судочинством та спрямовані на його здійснення, а і інші відносини, пов'язані з процесом застосування норм матеріального права. Таке розуміння процесуального права об'єднує норми різної галузевої приналежності, які спрямовані не тільки на забезпечення процесу судочинства, а і реалізації інших організаційно-правових форм діяльності щодо застосування норм матеріального права, а тому «розширене» трактування процесуального права включає процесуальні норми, що містяться як у процесуальних, так і в матеріальних галузях (*трудоваму*, муніципальному, фінансовому та ін.) (курсив власний – М.М.) [6, с. 97–98]. Також, вчені доводять, що теорія

«широкого» трактування процесуального права включає в себе всі види правової процедурно-процесуальної діяльності в державі, в тому числі *правотворчий* та правозастосовчий процеси (курсив власний – М.М.) [6, с. 98]. Отже, «розширене» трактування процесуального права надає можливість відстежити його дотичність не тільки до процесуальних і матеріальних галузей права, але й визначити певні правові інститути, які їх об'єднують та взаємодіють в наслідок можливості здійснення правотворчої діяльності по моніторингу, аналізу та усуненні недоліків як в одній сфері, так й в іншій. Тобто, питання правотворчості визначається певним юридичним правотворчим процесом (діяльністю), яка закріплюється певними процесуальними/процедурними нормами публічного та приватного права, їх джерелами.

На підтвердження цієї ідеї, важливо звернути увагу на думку Д.В. Слинько. Він вважає, що джерело процесуального права являє собою вихідний від держави або визнаний нею офіційно-документальний спосіб вираження й закріплення процесуальних правил поведінки, за допомогою якого їм надається юридично-загальнообов'язкового, державно-забезпеченого значення [14, с. 29]. Також, в іншому дослідженні, вчений доводить, що за допомогою ознак, галузі процесуального права відмежовуються в структурі права їхня самостійність, чим визначається їхнє місце в системі права загалом. До таких ознак вчений відносить: (1) особливість матеріально-правових відносин, здійснення яких оспосередковується процесуальними галузями права; (2) специфічність призначення матеріально-правових норм, які регулюються за допомогою процесуальних галузей; (3) цілі та завдання процесуальних галузей; (4) особливість процесуальної діяльності; (5) характер індивідуально-конкретних справ, що вирішуються [14, с. 21]. Отже, з погляду на мету правотворчості, питання юридичного процесу дійсно має стійкий зв'язок із матеріальним, так і з процесуальним правом, що підтверджується ознаками «особливістю відносин», «особливістю норм», «цілі-завдань», «індивідуальних справ». Сама по собі правотворчість є самостійним юридичним процесом правотворення, і належить до квазі-процесу, оскільки притаманна як матеріальному, так і процесуальному праву, але основа «його діяльності» процедура, процес.

Зрештою, доцільно звернути увага безпосередньо на те, що у ч. 1 ст. 2 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX (*надалі* – Закон № 3354-IX від 24 серпня 2023 р.), закріплено поняття «правотворча діяльність» [11]. Під нею пропонується розуміти «... діяльність, що здійснюється суб'єктом, визначеним статтею 4 цього Закону...» [11]. При чому, мета такої діяльності у цій же частині цієї ж статті окреслюється наступними елементами, які також засновані на «процедурі», «процесах», власне – юридичних процесах, а саме: «... (1) планування розроблення та прийняття (видання) нормативно-правових актів; (2) розроблення проектів нормативно-правових актів; (3) прийняття (видання) нормативно-правових актів; (4) ведення обліку нормативно-правових актів; (5) здійснення правового моніторингу. ...» [11].

Враховуючи юридичний процес (процесуальний аспект, правову природу) правотворчої діяльності, ідею про яку вдалось виокремити з аналізу процесуального та матеріального аналізу доктрини права, законодавчий аспект правотворчої діяльності теж вказує на нерозривність такої діяльності із юридичними процесами, оскільки передбачає процедури «пла-

нування», «розробки», «прийняття (видання)», «моніторинг». Попри це, слід враховувати і тенденції руху процесуального права, та, задіяння у цьому сенсі безпосередньо юридичних процесів.

Так, вітчизняний вчений процесуаліст С.В. Васильєв, досліджуючи проблеми процесуального права, приходять до висновку, що доцільно сприймати «європейський тип процесуального права» як формат правового життя судової системи та процедури, що втілює ідеологічний (ідеальний, доктринальний) аспект (сукупність вимог та стандартів правової політики суспільства, що відповідає ідеологічним канонам зазначеного суспільства у сфері права) та формальний (реальний, протокольний) аспект (сукупність дій суб'єктів процесуально-правових відносин під час здійснення правосуддя). Європейський тип процесуального права характеризується в першу чергу «комфортністю для споживачів «судових послуг», які у переважній більшості не є і не повинні бути юристами, а, у другу чергу, ефективністю та прозорістю з одночасною простотою, доступністю і зрозумілістю судових процедур. Також, вчений доводить, що за своїм змістом європейський тип процесуального права виступає у якості уніфікованого, змішаного типу процесуального права, який враховує національно-історичні правові традиції європейських держав та, зберігаючи переваги континентального типу судового права, долучає у результаті конвергенційних процесів новітні правила та норми, що завжди були притаманні англо-американському (загальному) праву [3, с. 20].

Отже, питання доктринального розуміння інституту правотворчості притаманне матеріально-правовому підходу та погляду на феномен правотворчості, що не розкриває юрисдикційної процесуальної/процедурної/ сутності правотворчості як діяльності, адже не враховуються питання процесуальної системи, процесуальних інститутів, процесуальних норм, які притаманні публічному та приватному праву. За таких обставин, слід констатувати, що у теорії юридичного процесу (як «правотворчої діяльності») існують прогалини правової доктрини між представниками ідей матеріально-правового підходу та процесуально-правового підходу до праворозуміння правотворчої діяльності. При чому, в останніх (процесуалістів) він, в принципі відсутній. А самі по собі норми Закону № 3354-IX від 24 серпня 2023 р., констатують факт поєднання одного та іншого підходу.

Звідси, доцільно звернути увагу на питання публічного та приватного права.

Так, в енциклопедичній довідці зазначається, що публічне право – підсистема права, яка регулює відносини, пов'язані з діяльністю публічної влади (держави та місцевого самоврядування) [2, с. 651]. А приватне право – підсистема права, що регулює такі відносини між суб'єктами права, які прямо не стосуються публічної влади [2, с. 613]. До приватного права входять деякі інститути трудового права. При цьому, вважається, що забезпечення ефективного правопорядку передбачає обов'язкову взаємодію галузей та інститутів публічного і приватного права [1, с. 616].

А.І. Гамбург досліджуючи проблеми сутності публічного права у державах романо-германської та англо-американської правових сімей приходять до висновку у тому, що сутність публічного права розкривається у такому визначенні: «Публічне право – це підсистема права, сукупність узгодже-

них правових норм, об'єднаних у галузі права, що регулюють публічні відносини за допомогою імперативного методу правового регулювання». Для романо-германського типу правової системи, що рецепіювала римське право, воно є категорією, віднесеною до ознаки поділу права на публічне та приватне. В англоамериканському типі правових систем такий поділ існує, проте є недостатньо чітким – деякі категорії права Великої Британії відносять до публічного права. Вважається за необхідне проаналізувати норми наявних у правовій системі інститутів на предмет переважання в них імперативності або диспозитивності, щоб віднести до інститутів публічного або приватного права. Це сприятиме зближенню правових систем різних держав для встановлення спрощеного порядку співпраці суб'єктів як у внутрішньо-державних, так і в міждержавних відносинах [4, с. 22–23].

У навчальному посібнику із «Основ публічного права» (2017) зазначається, що публічне і приватне право, кожне із структурних складових права в цілому може бути представлено як окремі галузі публічного і приватного права. Як право ціле, так і його частини можна розглядати у процесі: (1) зародження і розвитку публічного і приватного права; (2) падіння і піднесення публічного і приватного права; (3) сучасного існування публічного і приватного права. Досліджуючи публічне право, зупинимось на його: (а) понятті і ознаках; (б) предметі і методах публічно-правового регулювання; (в) структурі публічного права [15, с. 11].

С.П. Погребняк зазначає, що поділ права на публічне і приватне є багатоаспектним вченням, яке має як суто теоретичну, так і практичну цінність [12, с. 3]. Зокрема, вчений зазначає, що згідно із традиційними уявленнями учасники публічно-правових відносин є нерівними, вони вступають у вертикальні (владні) відносини (відносини субординації). Таке становище, на його думку, є природним, оскільки обумовлюється особливостями об'єктів, предметів і суб'єктів цих відносин. Проте деякі публічно-правові відносини можуть бути і горизонтальними, якщо вони виникають між юридично рівними суб'єктами (як у наведеному вище прикладі із створенням виборчого блоку або у випадку укладання угоди про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді) або суб'єктами, що не перебувають у відносинах влади підкорення (як у ситуації укладання адміністративного договору між суб'єктами владних повноважень). Натомість, учасники приватноправових відносин є юридично рівними (навіть коли в них беруть участь суб'єкти публічного права), а їх відносини характеризують як горизонтальні (відносини координації). На нашу думку, юридична рівність чітко простежується не в усіх приватноправових відносинах (наприклад – трудові відносини між роботодавцем і працівником мають певні ознаки субординації) [12, с. 16].

Зрештою, С.П. Погребняк приходять до висновку у тому, що при регулюванні публічно-правових відносин в актах публічного права можливе (при наявності обґрунтованої потреби) використання децентралізованого (договірного) регулювання, дозволів, загальнодозволеного типу регулювання, формулювання диспозитивних норм права, допускається захист прав за ініціативою суб'єктів цих прав. Водночас приватне право (коли це необхідно для врахування публічного інтересу в конкретних приватноправових відносинах) сумісне з централізованим регулюванням, імперативними нормами права, заборонами і позитивними зобов'язаннями, спеціально дозволенним типом

регулювання, захистом прав за ініціативою держави. На думку вченого, чим інтенсивніше цей публічний інтерес, тим більше елементів імперативного методу використовуються в регулюванні приватноправових відносин. Особливо це помітно в інститутах трудового, господарського, земельного, житлового, сімейного права тощо [12, с. 17].

У навчально-методичному посібнику з міжнародного публічного права, як публічного права, звертається увага на міжнародну правотворчість. Зокрема, міжнародною правотворчістю слід вважати активно-творчу діяльність суб'єктів міжнародного права, яка направлена на формування правової норми шляхом узгодження державних інтересів. Держава є суб'єктом законодавчого процесу. Основним способом створення норм міжнародного права є досягнення консенсусу між суб'єктами міжнародного права. Спеціалізованого законодавчого органу у сфері міждержавних відносин немає. Самі суб'єкти виконують законодавчі функції. Сформована держава сформує відповідну позицію держави з іншими державами для досягнення результату [8, с. 16].

О.С. Данильченко на прикладі дослідження правової доктрини міжнародного права КНР зазначає, що «... згідно з традиційним підходом, в науці і практиці склався розподіл права на міжнародне публічне право і міжнародне приватне право. За результатами проведеного дослідження визначено, що однією з особливостей «доктрини міжнародного права з китайською специфікою» є трохелементна система у складі міжнародного публічного права, міжнародного приватного права та міжнародного економічного права. Це розмежування має практичне спрямування і простежується в усіх аспектах, що стосуються наукових досліджень, викладання та практики...» [5, с. 295]. Також, вчена доводить, що формування такого підходу пов'язано з початком періоду «реформ і відкритості», розпочатих у 1980 х роках, коли міжнародне публічне право, міжнародне приватне право та міжнародне економічне право були визнані на державному рівні в КНР як самостійні юридичні дисципліни та окремі напрямки наукових досліджень, що було підкріплено відповідною інституційною структурою для їх розвитку. Доцільно додати і те, – пише О.С. Данильченко, – на думку провідних китайських фахівців у сфері міжнародного права, така система сприяє кращій міждисциплінарній та практичній підготовці висококваліфікованих кадрів, які отримують глибокі всебічні знання з права та економіки, зусилля яких повинні бути спрямовані у першу чергу на захист зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних інтересів КНР. А створення національних наукових товариств та публікація ними наукових періодичних видань із зазначених напрямків спрямовано на популяризацію міжнародно правових знань у КНР [5, с. 295–296].

Зазначене вказує на важливість двох напрямків для розвитку країни – доктринального та міжнародного. Все це очевидно входить у систему законодавства про працю, ідеї, система якого зводиться до поєднання, синхронність та розвиток праці і економіки.

Висновки. В межах висновків, слід констатувати, що правотворчість, як діяльність у сфері публічного, так і приватного права, реалізується у формі «правової процедури» яка є юридичним процесом. Правотворчий процес може бути залежним від низької правосвідомості, власне – відсутності достатніх знань, і, очевидно, слабкості правової доктрини, в наслідок чого, цей процес характеризується слабкістю та впливає на

ефективність правового моніторингу та аналізу стану публічного та приватного права.

Система процесуального права та його інститути і норми, характеризується дwoякістю не тільки до юридичного процесу але й до правотворчого процесу. Широкий підхід до трактування процесуального права надає можливість відстежити його дотичність до правотворчої діяльності щодо правового моніторингу, аналізу та усуненні недоліків публічного та приватного права. Тобто, правотворчість, як вид юридичного процесу, визначається певними процесуальними/процедурними нормами публічного та приватного права, їх джерелами.

Правотворча діяльність, яка реалізується внаслідок публічної діяльності певних суб'єктів права, пояснюється виконанням трудо-правової функції цих службовців. Тобто, правотворчість, як юридичний процес, здійснюється завдяки службовим повноваженням цих суб'єктів права, за конкретно процесуальною формою, внаслідок дії процесуальних норм та принципів.

Сама по собі теорія юридичного процесу у правотворчій діяльності є нерозвинutoю в силу доктринальних та законодавчих прогалин «юридичних процедур» правотворчого процесу, що позначається на ефективності здійснення «планування», «розробки», «прийняття (видання)» та «моніторингу» у цій сфері.

Література:

1. Боброва Т. А. Негативна правотворчість та її роль в удосконаленні сучасного права: дис...доктора філос. / Боброва, Тетяна Анатоліївна; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса. 2023. 210 с.
2. Велика українська енциклопедія: у 20т. Х.: Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права/редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац.юрід. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.
3. Васильєв С.В. Європейський тип процесуального права. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. № 3. С. 13–22.
4. Гамбург А.І. Сутність публічного права у державах романо-германської та англо-американської правових сімей: порівняльний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 22–23. URL: http://lsej.org.ua/10_2021/3.pdf (дата звернення: 04.11.2024).
5. Данильченко О.С Сучасна міжнародно правова доктрина Китайської Народної Республіки: дис. ... на здобут. наук.ступ. докт. філософії. Київ. 2023. 344 с.
6. Калужний Р.А., Атаманчук І.В. Розвиток процесуального права України. К.: «МП Леся». 2015. 188 с. URL: https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/26644/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%90%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%87%D1%83%D0%BA_%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%BA%D0%B0_3.pdf (дата звернення: 04.11.2024).
7. Михайліна Т.В. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи: монографія / Т. В. Михайліна. Вінниця. 2018. 312 с. URL: https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/66/1/23.04_%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B9%20%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82.pdf (дата звернення: 04.11.2024).

8. Міжнародне публічне право: основи теорії : навчально-методичний посібник / Х.Н. Бехруз, С.С. Андрейченко, М.В. Грушко та ін. Одеса: Видавництво «Юридика». 2023. 252 с.
9. Лепех Ю. Питання про співвідношення понять «правотворчість» та «нормотворчість». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. № 855. С. 225–231. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5657/vnulpurn201685537.pdf> (дата звернення 04.11.2024).
10. Правотворчість в Україні: перспективи законодавчого врегулювання: збірник наукових праць / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 226 с.
11. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серп. 2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 04.11.2024).
12. Погребнюк С.П. Поділ права на публічне і приватне (загально-теоретичні аспекти). *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2006. Випуск 12. С. 3–17. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2833/1/Pogrebnaк_3.pdf (дата звернення: 04.11.2024).
13. Риндюк В.І. Правотворчість як вид юридичної діяльності: праксеологічний аспект. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Політологія. Соціологія. Право. 2019. Випуск 4 (44). С. 137–142. URL: <https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/199747/199939> (дата звернення: 04.11.2024).
14. Слинко Д.В. Особливості джерел процесуального права. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». 2014. Випуск № 18. С. 26–29. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/1250/1026> (дата звернення: 04.11.2024).
15. Основи публічного права України : навч. посібник / кол.авт. ; за заг. ред. к.ю.н., проф. А.Ю. Олійника, к.ю.н., доц. М.І. Кагадія. К.: КНУТД; Дніпро: Ліра ЛТД, 2017. 448 с. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/9021/6/20180418_OPPU_NP.pdf (дата звернення: 04.11.2024).
16. Чобур С.В. Види правотворчості за суб'єктним критерієм. *Правова держава*. 2017. № 25. С. 32–38. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/326173.pdf> (дата звернення: 04.11.2024).

Melnyk M. Law-making as a jurisdiction process in the sphere of public and private law and its peculiarities

Summary. The article is devoted to clarifying the problems of law-making as a legal process in the sphere of public and private law. Solving these tasks, in the opinion of the author, should lead to the opportunity to more fully understand “law-making” as a legal process, to clarify its features.

In the course of the research, the author draws attention to the fact that the issue of doctrinal understanding of the institution of law-making is inherent in the material-legal approach and the view on the phenomenon of law-making, which does not reveal the jurisdictional procedural essence of law-making as an activity. In the opinion of the author, under such circumstances, issues of the procedural system, procedural institutions, and procedural norms inherent in public and private law are not taken into account. The author states that in the theory of the legal process (as «law-making activity») there are gaps in the legal doctrine between the representatives of the ideas of the material-legal approach and the procedural-legal approach to the legal understanding of law-making activity. Moreover, in

the latter (proceduralists) it is, in principle, absent. And by themselves, the norms of Law No. 3354-IX of August 24, 2023 state the fact of combining one and another approach.

Within the conclusions, the author notes that law-making, as an activity in the sphere of public and private law, is implemented in the form of «legal procedure» which is a legal process. The law-making process may be dependent on low legal awareness, in fact, the lack of sufficient knowledge, and, obviously, the weakness of legal doctrine, as a result of which this process is characterized by weakness and affects the effectiveness of legal monitoring and analysis of the state of public and private law.

The system of procedural law and its institutions and norms is characterized by duality not only to the legal process but also to the law-making process. A broad approach to the interpretation of procedural law provides an opportunity to track its relevance to law-making activities regarding legal monitoring, analysis, and elimination of deficiencies in public

and private law. That is, law-making, as a type of legal process, is determined by certain procedural/procedural norms of public and private law, their sources.

Law-making activity, which is implemented as a result of the public activity of certain legal subjects, is explained by the performance of the labor-legal function of these employees. That is, law-making, as a legal process, is carried out thanks to the official powers of these legal subjects, according to a specific procedural form, as a result of the action of procedural norms and principles. In itself, the theory of the legal process in law-making activity is underdeveloped due to doctrinal and legislative gaps in the «legal procedures» of the law-making process, which affects the effectiveness of «planning», «development», «adoption (issuance)» and «monitoring» in this area.

Key words: law-making, legal monitoring, system of labor law, effectiveness of law, legal doctrine, legal process, procedural law.

*Тополевський Р. Б.,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник Львівської лабораторії прав людини
імені академіка Петра Рабіновича
Науково-дослідного інституту державного
будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ СТАНДАРТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. У статті проаналізовано особливості правового регулювання персональних даних в Україні в контексті відповідності стандартам Європейського Союзу (ЄС). Підкреслено, що захист персональних даних є фундаментальним аспектом прав людини в умовах інформаційного суспільства та цифрової економіки. Впровадження стандартів GDPR (General Data Protection Regulation) стало ключовим викликом для адаптації українського законодавства до європейських норм, що зумовлено євроінтеграційними процесами.

Досліджено основні принципи оброблення персональних даних, визначені в GDPR, включаючи законність, прозорість, цільове обмеження, мінімізацію даних, їх точність, обмеження строків зберігання, цілісність і конфіденційність. Акцент зроблено на правах суб'єктів даних, таких як право на доступ, виправлення, забуття, обмеження обробки та перенесення даних.

У статті детально проаналізовано проблеми, з якими стикається українська правова система у процесі імплементації Загального регламенту захисту даних (GDPR). Однією з ключових перешкод є відсутність незалежного органу, відповідального за контроль дотримання стандартів захисту персональних даних, що є фундаментальною вимогою GDPR. Наразі ці функції покладені на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, можливості якого обмежені як фінансовими ресурсами, так і функціональними повноваженнями.

Важливою проблемою є також обмеженість фінансових і людських ресурсів, необхідних для впровадження нових стандартів. Багато підприємств, особливо малих і середній бізнес, не готові до значних витрат, пов'язаних із забезпеченням відповідності нормам GDPR. Це стосується, зокрема, впровадження технічних та організаційних заходів, найму відповідальних осіб та реалізації нових процедур обробки даних.

Окрім того, спостерігається низький рівень обізнаності бізнесу та громадськості щодо вимог GDPR. Висвітлено необхідність проведення масштабних інформаційних кампаній, спрямованих на підвищення обізнаності населення про права у сфері захисту персональних даних.

Акцентовано на важливості підготовки фахівців, здатних виконувати функції уповноважених осіб із захисту персональних даних. Рекомендовано запровадження системи інформаційної підтримки, що включає консультації, розробку методичних матеріалів і надання практичних рекомендацій бізнесу щодо інтеграції європейських стандартів.

Автор пропонує поетапну імплементацію GDPR, що включає прийняття законодавчих змін, поступове підвищення штрафів за порушення стандартів, а також створення системи консультаційної підтримки для суб'єктів обробки даних. Наголошено на необхідності гармонізації українського законодавства зі стандартами ЄС для посилення правового захисту громадян та розвитку цифрової економіки.

Підкреслюється важливість інтеграції норм GDPR у правову систему України як інструменту забезпечення прозорості, безпеки даних та відповідності міжнародним стандартам.

Ключові слова: захист персональних даних, GDPR, Україна, інформаційні права, права суб'єктів даних.

Постановка проблеми. Захист персональних даних в умовах інформаційного суспільства став однією із ключових передумов захисту прав людини. Обмеження свавільного збирання та обігу даних про особу необхідне як для того, щоб не дати державі можливості отримувати про особу надмірну інформацію, так і для того, щоб зменшити можливості шахраїв. Адже, за відсутності належного правового захисту, масове автоматизоване оброблення персональних даних дозволяє отримувати про людину не лише ту інформацію, якою особа володіє і самостійно поширює (або намагається приховати), але й ту, існування якої вона навіть не підозрює, яка, однак, може бути створена внаслідок спеціального оброблення персональних даних та поєднання тих, які зберігаються в різних реєстрах даних.

Стан дослідження. В умовах формування інформаційного суспільства та цифрової економіки зростає роль досліджень присвячених як окремим питанням інформаційних прав так і, зокрема, захисту персональних даних з теоретичної та практичної сторони. Саме тому ця проблематика викликає зацікавленість дослідників. Серед них, зокрема: М. Бем, І. Городиський, Г. Саттон, О. Родіоненко, Н. Головацький, М. Шабатура, Р. Салашник, К. Врублевська-Місюна, В. Тичина, В. Брижко, Т. Гуржій, А. Петрицький, М. Міщук, О. Москаленко, О. Обушенко та багато інших. Ці дослідники приділили суттєву увагу вивченню правового регулювання захисту персональних даних. Разом із тим, у зв'язку з євроінтеграцією все ще залишається проблема відповідності національного законодавства стандартам Європейського Союзу у сфері захисту персональних даних.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей правового регулювання персональних даних в Україні з урахуванням відпо-

відності стандартам Європейського Союзу, висвітлити проблему, яка пов'язана з імплементацією Загального регламенту захисту даних в українську правову систему.

Виклад основного матеріалу. Правовий захист персональних даних в Європі пройшов довгий шлях. Тут і практика Європейського суду з прав людини за статтею 8 Європейської конвенції з прав людини, і рішення Конституційного суду Угорщини щодо права особи знати про те, де зберігаються її дані і які саме. В цьому відношенні прийняття в Європейському Союзі Загального регламенту захисту даних (англ. General Data Protection Regulation, GDPR; Regulation (EU) 2016/679) (далі – GDPR) дозволило підняти питання захисту персональних даних на вищий рівень [1].

Як справедливо зазначають К. Врублевська-Місюна та В.Тичина: «захист персональних даних – це вміння балансувати між інформаційною відкритістю та закритістю, між двома прагненнями: максимально розширити доступ громадян до невластивих публічної інформації (державної, наукової, освітньої, персональної тощо) і водночас максимально захистити інформацію приватного змісту» [2, с. 154]

Прийняття GDPR сприяло вирішенню проблемних питань щодо Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки щодо обміну персональними даними [3, р. 12].

Директива обмежує передачу персональних даних громадян держав, які входять до Європейського Союзу до держави, які не входять до ЄС за винятком, коли ці країни забезпечують належний рівень захисту [4, с. 1013].

Важливість GDPR для української правової системи стала очевидною саме внаслідок зобов'язань України наближення українського законодавства до законодавства ЄС в межах виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Це стосувалося і захисту персональних даних

GDPR не лише встановлює відповідні стандарти в межах ЄС, але й зачіпає інші держави, які ведуть обмін персональними даними з державами-членами ЄС. Відповідно таким чином задано певний стандарт поведінки з персональними даними. Або законодавство вашої країни належним (в сенсі GDPR) захищає персональні дані, або ви не можете в подальшому отримувати персональні дані від держав-членів ЄС.

Сучасний стан оброблення персональних даних в Україні в контексті європейських правових стандартів стикається з низкою проблем. Серед них, зокрема, невідповідність чинного законодавства про захист персональних даних і GDPR. Разом із тим, відповідний законопроект по зміні законодавства про захист персональних даних відповідно до вимог GDPR розглядається Верховною Радою України [5].

Варто зазначити, що GDPR застосовується до юридичних осіб за межами ЄС, якщо вони обробляють дані громадян ЄС. В цьому відношенні українські підприємці, які надають послуги особам, які проживають на території ЄС повинні забезпечувати дотримання цих стандартів. Разом із тим, залишається проблемою умови дотримання стандартів GDPR, зокрема щодо того, як повідомляти про витоки даних та виконувати запити на видалення персональних даних. Більше того, значна кількість керівників українських підприємств та підприємців не усвідомлюють необхідності дотримання GDPR, поки не зіткнуться з судовими позовами. Очевидно, що в рамках європейської інтеграції існує необхідність проведення як з боку держави, так і з боку громадських організацій та ВНЗ відповідних освітніх

зусиль щодо стандартів GDPR. Так, І. Похиленко пропонує підвищити обізнаність громадян про їхні права у сфері захисту персональних даних, використовуючи різні цифрові додатки, наприклад, «Дію» [6, с. 98]. Хоча варто зазначити, що сама обробка персональних даних системою «Дія» може становити порушення стандартів захисту персональних даних.

Тим не менше, якщо припустити, що підприємства знатимуть про ці стандарти і будуть їх виконувати – це потягне понесе певні витрати на запровадження стандартів GDPR та створення процедур відповідності GDPR. Існує необхідність навчання та виділення функціоналу особи, відповідальної за захист персональних даних. Потрібне також запровадження не лише правових, але і технічних та організаційних заходів [7, с. 55]. Особливо ця проблема постає у випадку малих компаній та фізичних осіб-підприємців, які нерідко не забезпечують дотримання стандартів GDPR як через вартість, так і через необізнаність та обмежений доступ до консультацій та підтримки щодо стандартів GDPR.

Таким чином, існує необхідність інтегрованого навчання цих стандартів представників українських компаній, які б виконували функції особи, уповноваженої на захист персональних даних за участі органів влади, вищих навчальних закладів та громадських об'єднань та забезпечення подальшого консультування з цих питань. А так само йдеться про розроблення відповідних внутрішніх політик та положень, які б забезпечували виконання GDPR та гарантували безпеку даних.

Сучасний «інформаційний ринок» в Україні все ще не готовий виконувати вимоги стандартів «право на забуття» та передачі даних. Разом із тим, попри наявність певних проблем щодо дотримання стандартів захисту персональних даних, прийняття відповідних документів щодо політики роботи з персональними даними та розміщення їх юридичними особами на своїх сайтах стає поширеним явищем.

Однак GDPR стосується не лише підприємницької діяльності, але і, інших сфер, зокрема журналістики [8, с. 54]. Так, ч. 1 ст. 85 GDPR передбачає, що «Держави-члени повинні на законодавчому рівні узгодити право на захист персональних даних відповідно до цього Регламенту з правом на свободу виразу поглядів та свободу інформації, в тому числі, опрацювання для цілей журналістики та цілей наукової, художньої чи літературної діяльності [GDPR].

В розумінні Загального регламенту захисту даних (GDPR) «персональні дані» це будь-яка інформація, яка стосується фізичної особи, яку ідентифіковано чи можна ідентифікувати («суб'єкт даних»); фізична особа, яку можна ідентифікувати, є такою особою, яку можна ідентифікувати, прямо чи опосередковано, зокрема, за такими ідентифікаторами як ім'я, ідентифікаційний номер, дані про місцеперебування, онлайн-ідентифікатор або за одним чи декількома факторами, що є визначальними для фізичної, фізіологічної, генетичної, розумової, економічної, культурної чи соціальної сутності такої фізичної особи. Тут варто відзначити, що на відміну від Закону України «Про захист персональних даних», перераховані чіткі критерії, які визначають дані, що віднесені до конкретної ідентифікації особи.

Так, суб'єкти, які здійснюють оброблення персональних даних в ЄС (або, які отримують персональні дані з ЄС) мають обробляти дані законно та правомірно, зокрема на основі явно вираженої згоди особи. При цьому має бути забезпечена відповідна прозорість оброблення персональних даних для особи,

чий дані обробляються, інакше кажучи як сама інформація, так і повідомлення про її оброблення мають бути стислими і зрозумілими для особи. Крім того особі має бути надана інформація не лише про саму операцію щодо опрацювання даних, алей про мету такого опрацювання. Існують також спеціальні вимоги щодо якості персональних даних. Йдеться, зокрема про їх відповідність та релевантність меті оброблення. Саме зберігання даних не повинно бути необмеженим, а якість зберігання має гарантувати їхню безпеку від неналежного доступу або зміни.

Саме ці принципи оброблення персональних даних описані в статті 5 GDPR:

1. *Законність, справедливість і прозорість обробки.* Йдеться про те, що персональні дані можуть оброблятися лише на основі однієї з передбачених статтею 6 правових підстав (згода, виконання контракту, законодавче зобов'язання тощо), При цьому самі дані мають оброблятися добросовісно, а суб'єкти даних повинні бути явно повідомлені про обробку даних.

2. *Цільове обмеження.* Персональні дані повинні збиратися лише для чітких, визначених і законних цілей. Їх подальша обробка має відповідати цим цілям або бути сумісною з ними. При цьому обробка задля суспільних інтересів, наукового чи історичного дослідження або статистичних цілей вважаються сумісними.

3. *Мінімізація даних.* Обробляються тільки ті дані, які необхідні для досягнення цілей опрацювання. Надмірне збирання або зберігання даних є порушенням.

4. *Точність даних.* Дані мають бути точними та оновлюватися за потреби. Неточні або застарілі дані потрібно видаляти чи виправляти.

5. *Обмеження зберігання.* Дані можуть зберігатися лише протягом того часу, який необхідний для досягнення мети обробки. Однак, для досягнення цілей суспільних інтересів, цілей наукового чи історичного дослідження або статистичних цілей можливе подальше зберігання даних з вжиттям певних заходів, зокрема анонімізацією.

6. *Цілісність і конфіденційність.* Персональні дані повинні бути захищені від несанкціонованого доступу, незаконної обробки, ненавмисної втрати, знищення чи пошкодження.

Ці принципи є основоположними для будь-якого суб'єкта, який оброблятиме персональні дані громадян ЄС, незалежно від місця його знаходження.

GDPR значну увагу приділяє гарантуванню прав суб'єктів персональних даних. Йдеться, перш за все про право особи на періодичний доступ до своїх персональних даних (в тому числі цілі оброблення, період оброблення, логіка та наслідки оброблення на основі профайлінгу). В тому випадку, коли дані є неточними або неповними передбачене права на виправлення персональних даних. За певних обставин, особа може реалізувати «право на забуття» (інакше право на видалення персональних даних) або право на обмеження опрацювання. Окремо варто зазначити право на мобільність, тобто права отримати свої дані у структурованому, загальнозживаному і машиночитаному форматі та без обмежень передати їх іншому контролеру персональних даних. GDPR передбачає, за певних умов, право особи запечувати проти оброблення своїх персональних даних.

Таким чином, існує необхідність інтеграції цих правових положень як в законодавство України, так і у відповідну юридичну практику.

Йдеться не лише про відповідні зміни законодавства, алей про запровадження відповідних процедур, які б дозволяли здійснювати належний контроль за їхнім виконанням, а так само притягати відповідних суб'єктів до юридичної відповідальності. Зокрема, необхідно передбачити можливість реалізації згаданих вище прав особи щодо персональних даних, передбачених в GDPR (право на доступ до даних, право на виправлення, право на забуття тощо).

Хоча законодавство про захист персональних даних прийняте і працює, однак механізм контролю за його дотриманням далекий від ідеалу, оскільки цей обов'язок покладено на Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, а його можливості обмежені. GDPR передбачає, що контроль за дотриманням прав людини здійснює незалежний орган влади. Уповноважений з прав людини загалом відповідає вимозі незалежності. Разом із тим, Законопроект пропонує створення такого колективного незалежного органу. Однак, на нашу думку, під час воєнного стану створення такого органу зіштовхується як з нестачею коштів для його функціонування, так і з незалежністю.

Важливим питанням залишається поступовість імплементації GDPR в законодавство про захист персональних даних. Йдеться перш за все про те, що норми нового закону мали б набувати чинності кількома етапами: 1) запровадження стандартів GDPR та добровільне виконання цих норм; 2) створення відповідного незалежного органу захисту персональних даних та розробка ним методичних рекомендацій щодо виконання стандартів GDPR (як м'яке право); 3) надання консультацій цим органом; 4) притягнення до відповідальності порушників, при цьому розміри штрафів мають підніматися поступово – від символічного розміру штрафу до такого, коли він почне сприйматися серйозно тими суб'єктами, які зобов'язані забезпечити гарантування безпеки персональних даних.

Це пов'язане як з тим, що в умовах воєнного стану неможливо здійснити належне створення нового незалежного органу, так і з тим, що призначення великих штрафів може створити корупційну ситуацію, коли буде простіше заплатити хабар особі, що перевірятиме дотримання норм законодавства, аніж забезпечити виконання стандартів GDPR. Можна також в цьому відношенні пригадати ситуацію з ліквідованою Державною службою України з питань захисту персональних даних, яку навряд чи можна було вважати незалежним органом, оскільки вона підпорядковувалася Кабінету міністрів України. Безпосередньо перед тим, як мали бути набути чинності високі штрафи цей орган виявився паралізованим надмірним обсягом кореспонденції, яку всі надсилали в останній момент для того, щоб уникнути штрафів, в якій окрім повідомлень про ведення реєстрів персональних даних нерідко містилися самі персональні дані, оскільки контролери персональних даних погано розуміли, яку саме інформацію слід надавати.

Це однак жодною мірою не означає, що існує можливість відкласти прийняття закону, який би запроваджував стандарти GDPR в українську правову систему. Однак питання запровадження нового незалежного органу і суворих штрафів повинно здійснюватися поступово.

Варто зазначити, що йдеться перш за все не про тих контролерів персональних даних, які безпосередньо працюють з ЄС, оскільки в країнах ЄС вони можуть підлягати набагато серйознішим штрафам, в тому числі за порушення принципів обробки персональних даних, як це передбачено в статті 5(2)

GDPR. Так, у «Справі Google LLC» французький орган з захисту персональних даних (CNIL) за скаргами приватних позивачів (суб'єктів даних) наклав штраф у розмірі 50 млн євро за невиконання зобов'язання щодо прозорості та поінформованості і нездатність отримати належну правову основу для обробки даних. Штраф у справі «Google LLC» є найбільшим штрафом GDPR із досі накладених; та у справі «Deutsche Wohnen SE» німецький орган з захисту персональних даних наклав штраф у розмірі 14,5 млн євро за неможливість встановити систему зберігання даних, яка б могла видалити дані, які вже не потрібні для цілей обробки. Оскільки порушник намагався виправити порушення і орган з захисту персональних даних не зміг довести, що порушення призвело до витоку чи іншого несанкціонованого розголошення остаточною сумою була знижена від попередньої [9, с. 11].

Висновки. Вирішення проблем правового регулювання персональних даних в Україні задля забезпечення стандартів Європейського Союзу передбачає необхідність комплексного підходу. Йдеться не лише про прийняття нового законодавства та створення незалежного спеціалізованого органу захисту персональних даних, але й про розвиток та поширення освітніх програм у цій сфері. Крім цього вважаємо за необхідне створення системи інформаційно-консультаційної підтримки контролерів обробки персональних даних, яке включало б як розроблення відповідного методичного забезпечення з боку органу захисту персональних даних, так і правників як науковців, так і практиків. Вважаємо, що запровадження поступового підняття штрафів за порушення норм законодавства про захист персональних даних буде більш ефективним, аніж одноразове встановлення надмірно високих штрафів.

Література:

1. On the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). Regulation (EU) 2016/679. The European Parliament and of the Council. 27 April 2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>
2. Врублевська-Місюна К.М., Тичина В.П. Міжнародно-правові стандарти захисту інформації про особу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2022. Випуск 74: частина 2. С. 149–154.
3. European Commission. (2017). EU – U.S. Privacy Shield. First annual Joint Review. Article 29 Data Protection Working Party. 17/EN WP 255. 28 November 2017. URL: <https://ec.europa.eu/newsroom/just/redirection/document/48782>
4. Єсімов С., Сопільник Р., Ковалів М. Скриньковський Р. Гарантії прав людини та громадянина при забезпеченні інформаційної безпеки. *Trajektoriâ Nauki = Path of Science*. 2018. Vol. 4. № 5. С. 1008–1016. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4>
5. Проект Закону про захист персональних даних. № 8153 від 25.10.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40707>.
6. Похиленко І.С. Правове регулювання захисту персональних даних/ *Юридичний вісник*. № 4 (69), 2023. С. 94–99. URL: <https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c8d1205c81c6-4eb9-b57d-e5b6fd363a43/content>
7. Шабатура М. М., Салашник Р. О. Аналіз методів захисту персональних даних за українським законодавством і GDPR. *Український журнал інформаційних технологій*. 2021, т. 3, № 2. С. 51–57. <https://doi.org/10.23939/ujit2021.02.051>
8. Skrypnyk, R. Problems in ensuring the proper implementation of personal data processing for journalistic purposes in the Ukrainian and European Union law. *SOCRATES Rīgas Stradiņa universi-*

tātes Juridiskās fakultātes elektroniskais juridisko zinātisko rakstu žurnāls / SOCRATES Rīga Stradiņš University Faculty of Law Electronic Scientific Journal of Law. 2023. № 3. P. 52–59. <http://dx.doi.org/10.25143/socr.27.2023.3.52-59>

9. Аналіз законодавства про захист персональних даних України. підготовлений АО «Саєнко Харенко». 14 вересня 2020. URL: https://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2020/09/UKR_09142020_CEP_Finalnyy-zvit.pdf

Topolevskiy R. Features of Personal Data Regulation in Ukraine in the Context of European Union Standards

Summary. The article analyzes the peculiarities of personal data regulation in Ukraine in the context of compliance with the standards of the European Union (EU). It highlights that the protection of personal data is a fundamental aspect of human rights in the conditions of the information society and digital economy. The implementation of GDPR (General Data Protection Regulation) standards has become a key challenge for adapting Ukrainian legislation to European norms, driven by the processes of European integration.

The study examines the core principles of personal data processing outlined in GDPR, including legality, transparency, purpose limitation, data minimization, accuracy, storage limitation, integrity, and confidentiality. Emphasis is placed on the rights of data subjects, such as the right to access, rectification, erasure (“right to be forgotten”), restriction of processing, and data portability.

The article thoroughly explores the challenges faced by the Ukrainian legal system in implementing GDPR. A major obstacle is the absence of an independent body responsible for monitoring compliance with personal data protection standards, which is a fundamental GDPR requirement. Currently, these functions are delegated to the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, whose capacities are limited both financially and functionally.

Another significant issue is the limited financial and human resources required to implement new standards. Many businesses, particularly small and medium-sized enterprises, are unprepared for the substantial costs associated with ensuring GDPR compliance, such as implementing technical and organizational measures, hiring responsible individuals, and establishing new data processing procedures.

There is a low level of awareness among businesses and the public regarding GDPR requirements. The article highlights the necessity of large-scale information campaigns aimed at raising public awareness of rights in the field of personal data protection.

The importance of training specialists capable of performing the functions of data protection officers is emphasized. It is recommended to introduce an information support system, including consultations, methodological material development, and practical advice for businesses on integrating European standards.

The author proposes a phased implementation of GDPR, involving legislative changes, gradual increases in fines for non-compliance, and the creation of a consultation support system for data controllers. The necessity of harmonizing Ukrainian legislation with EU standards is stressed to enhance citizens' legal protection.

The integration of GDPR norms into Ukraine's legal system is emphasized as a tool for ensuring transparency, data security, and compliance with international standards.

Key words: personal data protection, GDPR, Ukraine, information rights, data subject rights.

*Волкова Ю. А.,**доктор юридичних наук, професор,**професор кафедри права**ВНЗ «Київський університет ринкових відносин»*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІ ПРАВА НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ

Анотація. У статті досліджено питання міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду щодо забезпечення права на свободу вираження поглядів. Зазначено, що обрана тема наукового дослідження потребує застосування різноманітних наукових методів і підходів для отримання якісних результатів. Тому для вирішення поставлених завдань використано такі методи дослідження: аналіз; системний метод; аналітичний тощо. Вказано, що свобода вираження поглядів є фундаментальним правом людини, яке має бути підтримане в демократичних суспільствах. Має контролюватися ситуація, коли уряди безпідставно обмежують свободу слова, націлені на журналістів, протестувальників та інших осіб, які вважаються незгодними з поглядами уряду. Сьогодні спостерігається тенденція, коли навіть у західних демократіях закони скорочують протестну діяльність і загрожують свободі преси та свободі слова за допомогою обов'язкових схем збереження метаданих. Констатовано, що право на свободу вираження поглядів – це право зберігати думки без втручання, і не може підлягати будь-якому винятку чи обмеженню. Утім, це право не є абсолютним, воно тягне за собою особливі обов'язки і може бути обмежене з кількох причин. Зроблено висновок, що свобода вираження поглядів є фундаментальним правом людини, яке має бути підтримане в демократичних суспільствах. Має контролюватися ситуація, коли уряди безпідставно обмежують свободу слова, націлені на журналістів, протестувальників та інших осіб, які вважаються незгодними з поглядами уряду. Сьогодні спостерігається тенденція, коли навіть у західних демократіях закони скорочують протестну діяльність і загрожують свободі преси та свободі слова за допомогою обов'язкових схем збереження метаданих. Вкрай важливо, щоб громадянські суспільства по всьому світу були пильними у захисті свободи вираження поглядів.

Ключові слова: права людини, свобода думки, свобода вираження поглядів, недискримінація, захист прав, рівність.

Постановка проблеми. Право на свободу вираження поглядів – це право зберігати думки без втручання, і не може підлягати будь-якому винятку чи обмеженню. Утім, це право не є абсолютним, воно тягне за собою особливі обов'язки і може бути обмежене з кількох причин. Наприклад, обмеження можуть стосуватися фільтрації доступу до певних інтернет-сайтів, заклику до насильства або класифікації художнього матеріалу. Право на свободу вираження поглядів поширюється на будь-який засіб масової інформації, включаючи письмові та усні комунікації, публічний протест, мовлення, художні твори та комерційну рекламу.

Стан дослідження. Дослідження ґрунтується на науково-теоретичних працях вітчизняних та зарубіжних фахівців у сфері права.

Метою статті є дослідження питання міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду щодо забезпечення права на свободу вираження поглядів.

Вклад основного матеріалу. Міжнародні стандарти свободи вираження поглядів закріплено у ст. 19 Загальної декларації прав людини, якою закріплено, що кожна людина має право на свободу переконань і вираження поглядів; Це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань, а також шукати, отримувати і поширювати інформацію та ідеї через будь-які засоби масової інформації і незалежно від кордонів [1].

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод статтею 10 гарантує: 1. Кожна людина має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, а також отримувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування радіомовних, телевізійних або кіноприймачів. 2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або покаранням, які передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві, в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням або злочинам, для захисту здоров'я або моралі; для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню інформації, отриманої конфіденційно, або для підтримання авторитету та неупередженості судової влади Американська конвенція з прав людини.

Стаття 13 цього нормативно-правового акту закріплює, що: 1. Кожна людина має право на свободу думки та вираження поглядів. Це право включає свободу шукати, отримувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якого роду, незалежно від кордонів, усно, письмово, друковано, у формі мистецтва або за допомогою будь-якого іншого засобу за власним вибором. 2. Здійснення права, передбаченого попереднім пунктом, не підлягає попередній цензурі, а підлягає подальшому накладенню відповідальності, яка прямо встановлюється законом у межах, необхідних для забезпечення: а) повага до прав або репутації інших осіб; б) захист національної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моралі населення. 3. Право на вираження поглядів не може бути обмежене непрямими методами або засобами, такими як зловживання державним або приватним контролем над газетним папером, частотами радіомовлення або

обладнанням, що використовується для поширення інформації, або будь-якими іншими засобами, що перешкоджають передачі та поширенню ідей і думок. 4. Незважаючи на положення пункту 2 вище, публічні розваги можуть підлягати попередній цензурі за законом з єдиною метою регулювання доступу до них з метою морального захисту дитинства та підліткового віку. 5. Будь-яка пропаганда війни і будь-яка пропаганда національної, расової або релігійної ненависті, що є підбурюванням до беззаконного насильства або до будь-яких інших подібних дій проти будь-якої особи або групи осіб на будь-яких підставах, включаючи расу, колір шкіри, релігію, мову або національне походження, розглядаються як правопорушення, що караються законом [1].

Право на свободу думки та вираження поглядів також міститься у ст. 20 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (ICCPR) [2]. Зокрема Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ICCPR) у ст. 19 гарантує, що: 1. Кожен має право дотримуватися своєї думки без втручання. 2. Кожна людина має право на свободу вираження поглядів; Це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якого роду, незалежно від кордонів, усно, письмово або друковано, у формі мистецтва або за допомогою будь-яких інших засобів за своїм вибором. 3. Здійснення прав, передбачених пунктом 3 цієї статті, тягне за собою особливі обов'язки та відповідальність.

Тому на нього можуть поширюватися певні обмеження, але вони повинні бути лише такими, які передбачені законом і є необхідними: а) з поваги до прав або репутації інших осіб; б) для захисту національної безпеки або громадського порядку, здоров'я чи моралі населення.

Крім того статті 4 та 5 Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (CERD) [3], статті 12 та 13 Конвенції про права дитини (CRC) [4] та статтю 21 Конвенції про права інвалідів (CLPD) [5].

Загальний коментар № 34 [6] Комітету ООН з прав людини щодо ICCPR зазначає, що право на свободу вираження поглядів включає, наприклад, політичний дискурс, коментарі до власних справ та до державних справ, агітацію, обговорення прав людини, журналістику, культурного та художнього вираження, викладання та релігійний дискурс. Він також охоплює вираз, який деякі можуть розглядати як глибоко образливий. Право охоплює як вербальні, так і невербальні комунікації, а також всі способи вираження, включаючи аудіовізуальні, електронні та інтернет-режими спілкування.

З точки зору статті 19(3) ICCPR, право на свободу вираження поглядів, що міститься в статті 19(2), може підлягати певним обмеженням: «здійснення прав, передбачених у пункті 2 цієї статті, несе з собою особливі обов'язки та відповідальність. Тому він може підлягати певним обмеженням, але вони повинні бути лише такими, які передбачені законом і необхідні: (а) для поваги прав або репутації інших осіб; (б) для захисту національної безпеки або громадського порядку (ordre public), або громадського здоров'я або моралі».

Що стосується обмеження права на свободу вираження поглядів відповідно до статті 19(2) ICCPR, тест з трьох частин використовується для оцінки того, чи виправдане таке обмеження: (i) обмеження повинно бути передбачено законом; (ii) воно повинно переслідувати законну мету; (iii) воно повинно бути необхідним для законної мети. (4) Цей тест застосовується

аналогічно до обмежень права на свободу вираження поглядів за іншими правовими інструментами, включаючи Африканську хартію [7].

Стаття 19(2) ICCPR також передбачає, що право на свободу вираження поглядів застосовується незалежно від кордонів і через будь-які засоби масової інформації на вибір. Загальний коментар № 34 далі пояснює, що стаття 19(2) включає інтернет-режими зв'язку.

У резолюції 2016 року Рада ООН з прав людини підтвердила, що: «Ті самі права, які люди мають в автономному режимі, також повинні бути захищені в Інтернеті, зокрема свобода вираження поглядів, яка застосовується незалежно від кордонів і через будь-які засоби масової інформації за власним вибором, відповідно до статей 19 Загальної декларації прав людини та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права» [8].

У 2016 році Африканська комісія з прав людини і народів (ACHPR) [9] закликала держави поважати та вживати законодавчих та інших заходів для гарантування, поваги та захисту прав громадян на свободу інформації та вираження поглядів через доступ до інтернет-послуг. Це було доповнено в 2019 році Декларацією принципів свободи вираження поглядів та доступу до інформації в Африці [10], прийнятою АCHPR, яка визнає роль нових цифрових технологій у реалізації прав на свободу вираження поглядів та доступу до інформації, а також стверджує, що ті самі права, які люди мають в автономному режимі, повинні бути захищені в Інтернеті відповідно до міжнародного права та стандартів прав людини.

У Великій Британії Закон про права людини 1998 року адаптував статтю 10 ЄСПЛ до внутрішнього законодавства. Право на свободу вираження поглядів підпадає під низку обмежень у законодавстві Великої Британії, включаючи: Закон про шкідливі комунікації 1988 року та Закон про комунікації 2003 року, який криміналізує «непристойні або грубо образливі» повідомлення та загрози; Закон про громадський порядок 1986 року, який містить злочини за розпалювання ненависті за ознакою раси, релігії або сексуальної дискримінації; Закон про тероризм 2006 року, який криміналізує публікацію та поширення матеріалів, які можна розглядати як заохочувальні терористичні акти.

Однак існують побоювання з приводу відсутності оптимального регулювання, зокрема регулювання, що охоплює соціальні мережі та пошукові послуги у Великобританії. Це питання було висвітлено урядом у пояснювальних записках до законопроекту про безпеку в Інтернеті [11], в яких зазначено, що «в даний час більшість послуг користувача та пошуку, що працюють у Сполученому Королівстві, не підпадають під жодне регулювання щодо безпеки користувачів». Винятком з цього є статутний режим платформи обміну відео, який вимагає від постачальників послуг захисту осіб від певного шкідливого контенту і застосовується Ofcom.

Уряд Великобританії також опублікував свою цифрову стратегію в червні 2022 року [12], яка виклала бачення уряду щодо «побудови більш інклюзивної, конкурентоспроможної та інноваційної цифрової економіки». В рамках стратегії уряд опублікував початкову систему моніторингу результатів цифрового регулювання та запросив думки зацікавлених сторін про те, як вимірювати регуляторні результати. Результати, які він прагне оцінити, включають: сприяння конкуренції та інноваціям; збереження Великобританії в безпеці в Інтернеті;

сприяння процвітаючому демократичному суспільству за допомогою цифрових технологій, які підтримують демократичну взаємодію та зберігають свободу вираження поглядів та права людини.

У Швеції свобода вираження поглядів та демонстрації захищені Конституцією. Свобода вираження поглядів є однією з основ шведської держави. Тому свобода вираження поглядів, свобода інформації, свобода демонстрації та свобода зібрань є центральними правами в нашій демократії. Право людини на свободу віросповідання також суворо захищено Конституцією.

Конституційно захищене право на свободу вираження поглядів включає право висловлювати думки, думки та почуття за допомогою мови, письма або зображень без втручання влади. Ця свобода може бути обмежена лише в тому випадку, якщо вона необхідна для виконання певних цілей, конкретно викладених у Конституції, і обмеження ніколи не може виходити за рамки того, що необхідно для виконання цих цілей. Свобода вираження поглядів у певних засобах масової інформації, таких як газети, радіо та телебачення, користується особливо сильним конституційним захистом. Покарання за порушення свободи преси та свободи вираження поглядів щодо повідомлень, що передаються через такі засоби масової інформації, безпосередньо регулюються Конституцією.

ОБСЄ також розглядає питання свободи вираження поглядів. Зокрема, у Гельсінському заключному акті (1975) принципи керівних відносин між державами-учасниками включають положення про умови для журналістів та поширення інформації. І Мадридський документ (1983), і Віденський документ (1989) містять положення, що заохочують обміни в медіа-сфері. Так само держави взяли на себе зобов'язання сприяти роботі журналістів та поважати їхні авторські права. Пункт 9 Копенгагенського документа 1990 року передбачає, що «кожен має право на свободу вираження поглядів, включаючи право на спілкування. Це право включатиме свободу зберігати думки та отримувати та передавати інформацію та ідеї без втручання державної влади та незалежно від кордонів». З метою забезпечення високого рівня прихильності нормам та стандартам, прийнятим державами-учасниками ОБСЄ, у грудні 1997 року була встановлена позиція Представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ. Завданням Представника є спостереження за відповідними ЗМІ в державах-учасниках ОБСЄ з метою забезпечення раннього попередження про порушення свободи вираження поглядів. Крім того, він/вона має допомагати державам-учасникам, виступаючи та сприяючи повному дотриманню принципів та зобов'язань ОБСЄ щодо свободи вираження поглядів та вільних засобів масової інформації.

І РЄ, і ОБСЄ опублікували декларації про право на свободу вираження поглядів в Інтернеті. У Декларації РЄ «Декларації про свободу спілкування в Інтернеті» від 30 травня 2003 року держави заявили, що вони повинні дотримуватися принципів, які встановлюють, серед іншого, що інтернет-контент не повинен підлягати обмеженням, які йдуть за рамки обмежень на класичні засоби масової інформації, і що влада не повинна відмовляти в доступі до інформації та іншого спілкування в Інтернеті.

На кількох міжнародних форумах особлива увага приділялася захисту професіоналів, особливо журналістів, чия фізична цілісність поставлена на карту, коли свобода вираження поглядів недостатньо гарантована. Перший протокол (1977) до

Женевських конвенцій 1949 року забезпечує додатковий захист цивільних журналістів, які працюють у районах збройних конфліктів (військові кореспонденти, найняті військовими, вважаються «солдатами»). Учасники Конференції ЮНЕСКО з питань свободи преси, безпеки журналістів та безкарності підписали Медельїнську декларацію: Забезпечення безпеки журналістів та боротьба з безкарністю у травні 2007 року. Декларація закликає уряди розслідувати всі акти насильства проти журналістів і закликає уряди прийняти міжнародні декларації та національне законодавство для захисту прав журналістів.

Деякі спеціалізовані установи ООН також прагнуть сприяти свободі вираження поглядів. Наприклад, ЮНЕСКО пропагувала свободу вираження поглядів, свободу преси, незалежність та плюралізм засобів масової інформації в рамках своєї діяльності. ЮНЕСКО прийняла кілька резолюцій з цього приводу («Просування незалежних та плюралістичних ЗМІ» (1995), «Засудження насильства щодо журналістів» (1997) та «Декларація про сприяння незалежним та плюралістичним ЗМІ в Афганістані» (2002)).

Свобода вираження поглядів та її міжнародно визнані обмеження можуть бути спотворені урядовими ініціативами через пропаганду, контроль над засобами масової інформації та різні інші заходи, спрямовані на обмеження преси, наприклад, вимоги до ліцензування, економічні заходи або обмеження доступу до інформації. Право на свободу вираження поглядів породило значну кількість прецедентного права, в якому були додатково визначені як саме право, так і його обмеження.

Комітет з прав людини розглядав багато справ, що стосуються права на свободу вираження поглядів. Він, наприклад, виявив, що ув'язнення лідера торгівлі за підтримку страйку та засудження урядової загрози відправити війська порушило його право на свободу вираження поглядів (Сон проти Республіки Корея), але засудження особи за законом, який криміналізував, оскаржуючи існування Голокосту, служило законній меті (Форіссон проти Франція). В іншому випадку Комітет визнав неприйнятною скаргу про порушення, коли поширення антисемітських повідомлень через записані телефонні повідомлення було заборонено. Скарга була визнана неприйнятною, оскільки мова ненависті була явно несумісною з правами, захищеними в Пакті (J.R.T. та W.G. Party проти Канада). Комітет заявив, що комерційне вираження, таке як зовнішня реклама, захищено свободою вираження поглядів (Ballantyne et al. v. Canada) і що право на отримання інформації було порушено, коли журналісту було відмовлено в повному доступі без розголошення причини до парламентських прес-служб у його країні (Gauthier v. Canada).

Під егідою європейської системи Європейський суд заявив, що свобода вираження поглядів «забезпечує одну з найважливіших основ такого (демократичного) суспільства, одну з основних умов праці для його прогресу та для розвитку кожної людини. [...] Це застосовується не тільки до «інформації» або «ідей», які позитивно сприймаються або вважаються необразливими або байдужими, але й до тих, які ображають, шокують або турбують державу або будь-який сектор населення. Такі вимоги того плюралізму, толерантності та неупередженості, без яких немає «демократичного суспільства» (Handyside v. Сполучене Королівство).

Багато справ було передано до колишньої Європейської комісії та Суду щодо свободи вираження поглядів; деякі сто-

суються прав журналістів на свободу вираження поглядів. У справі Джерсід проти Данія, уряд Данії притягнув до відповідальності та засудив журналіста за поширення расистських поглядів інших на телебаченні. Суд встановив, що втручання в право на свободу вираження поглядів заявника не було «необхідним для захисту прав та репутації інших», оскільки автор зобразив расистські погляди як погляди групи, що викликають суспільне занепокоєння, і зазначив, що вони є антисоціальними.

У справі австрійських журналістів, визнаних винними у національних судах за наклеп, Суд встановив, що політики можуть піддаватися сильнішій громадській критиці, ніж приватні громадяни (*Lingens та Oberschlick v. Австрія*). Суд визнав вироком автора, звинуваченого у поширенні інформації про незаконну сепаратистську організацію, порушенням права на свободу вираження поглядів, оскільки звинувачення були непропорційними переслідуванню цілям – опоросна стаття ніколи фактично не була поширена (*Halis v. Туреччина*). В іншій справі суд встановив, що засудження захисника від наклепу за різку критику рішення прокурора не звинувачувати потенційного підсудного, який тоді зміг свідчити проти свого клієнта, порушив її право на свободу вираження поглядів (Нікула проти Фінляндія). Суд постановив, що було порушення свободи вираження поглядів через звільнення автора з судової влади, що було непропорційно суворим покаранням за заяви, які вона зробила в засобах масової інформації, в яких вона критикувала вищих судових чиновників. Суд встановив, що державна монополія на мовлення є втручанням у право на свободу вираження поглядів (*Informationsverein Lentia et al. v. Австрія*). Він визнав виправданими обмеження прав на свободу вираження поглядів державних службовців (див., наприклад, *Ахмед та ін. v. Сполучене Королівство*). Що стосується права на отримання інформації, було встановлено, що це право не обов'язково накладає позитивний обов'язок на державу збирати та поширювати інформацію (*Guegta v. Італія*). Суд встановив, що австрійські суди перевищили свою межу оцінки, видавши судову заборону на компанію, яка забороняє їй порівнювати свою ціну продажу з ціною конкурента, не згадуючи також відмінності в їх стилях звітності (*Krone Verlag GmbH & Co KG v. Австрія (ні. 3)*). В *Otto-Preminger-Institut v. Австрія*, щодо фільму, який оскаржував християнські переконання, суд визнав вилучення фільму виправданим.

Справи, подані до Міжамериканської комісії, серед інших питань стосувалися насильства або вбивств журналістів, залякування, погроз та переслідування (єпископ Джерарді проти Гватемала). Міжамериканський суд розглянув превентивну цензуру у справі, коли було заборонено виставу «богохульського» фільму. У цьому випадку Суд заявив, що, хоча деяка попередня цензура дозволена, попередня цензура на підставі богохульства виходить за рамки дозволеної категорії «морального захисту молоді». Тому Суд визнав порушенням права на свободу вираження поглядів (*Olmedo Bustos et al. v. Чилі (Останньої спокуси Христа)*).

Міжамериканський суд видав консультативний висновок, в якому встановив, що обов'язкове членство в професійній асоціації для практики журналістики не може бути виправдане, оскільки воно позбавило неліцензованих журналістів їхніх прав відповідно до Американської конвенції (Консультативний висновок ОС-5/85 від 13 листопада 1985 року, Обов'язкове членство в асоціації, передбаченій законом для практики жур-

налістики). Суд також розглядав непрямі обмеження свободи вираження поглядів, права на правду та права на відповідь. На думку Суду, свобода вираження поглядів «має як індивідуальний, так і соціальний вимір: він вимагає, щоб, з одного боку, ніхто не міг завдати довільної шкоди або перешкодити висловлюванню власної думки, і тому представляє право кожної людини; але це також має на увазі, з іншого боку, колективне право отримувати будь-яку інформацію та знати вираження думки інших. Ці два виміри повинні бути гарантовані одночасно» (*Ivcher Bronstein v. Перу*).

Суд встановив, що, згідно із захистом, наданим Американською конвенцією, право на свободу думки та вираження поглядів включає «не тільки право та свободу висловлювати власні думки, але й право та свободу шукати, отримувати та передавати інформацію та ідеї всіх видів» (Лопес Альварес та ін. проти Гондурас). На цій ноті Суд постановив, що держава має позитивне зобов'язання забезпечити, щоб закони та нормативні акти, що регулюють обмеження доступу до державної інформації, відповідали параметрам Конвенції, і обмеження можуть застосовуватися лише з причин, дозволених Конвенцією; це також стосується рішень з цього питання, прийнятих внутрішніми органами (*Claudio Reyes et al. v. Чилі*).

В африканській системі Африканська комісія з прав людини та народів розглядала право на свободу вираження поглядів у різних сферах. Він, серед іншого, визнав затримання членів опозиційних партій та профспілок відповідно до законодавства, що забороняє всю політичну опозицію під час надзвичайного стану, порушенням свободи вираження поглядів; він встановив, що нездатність держави розслідувати напади на журналістів порушує їх право висловлювати та поширювати інформацію та думки, а також порушує право громадськості отримувати таку інформацію та думки (сер Дауда К. Джавара проти Гамбія). Комісія постановила, що державні переслідування з метою порушення законної діяльності організації, яка інформує та навчає людей про їхні права, є явним порушенням права на свободу вираження поглядів. Нарешті, у справі щодо судового розгляду та страти лідерів громадських організацій після мітингу Комісія підкреслила тісний зв'язок між правом на свободу вираження поглядів та правами на асоціації та збори. Через ці відносини Комісія встановила, що суворі покарання, нанесені в результаті мітингу, не відповідають праву на свободу вираження поглядів (*International Pen, Constitutional Rights Project, Interrights on the of of Ken Saro-Wiwa Jr. та Civil Liberties Organization v. Нігерія*). У справі, що стосується затримання журналістів без зв'язку з громадськістю, Комісія постановила, що ув'язнення журналістів та заборона всієї вільної преси в країні порушують статтю 9 Статуту (стаття 19 проти Еритрея, Повідомлення 275/2003). Обговорюючи важливість свободи вираження поглядів, Комісія заявила: «Свобода вираження поглядів є життєво важливою для особистого розвитку людини, її політичної свідомості та участі у веденні державних справ у своїй країні». (*Mediarights Agenda et al. v. Нігерія*).

Визнаючи важливість свободи вираження поглядів, міжнародні форуми та національні уряди прагнули просувати додаткові стандарти для захисту окремих елементів цього права. Міжнародні організації розглянули питання реалізації та нагляду за правом на свободу вираження поглядів, наприклад, шляхом призначення експертів з цього питання. У 1993 році Комісія з прав людини призначила Спеціального доповідача

з питань заохочення та захисту права на свободу думки та вираження поглядів (Резолюція 1993/45 від 5 березня 1993 року). У 1997 році Міжамериканська комісія створила Офіс Спеціального доповідача з питань свободи вираження поглядів.

У рамках ОБСЄ були розроблені стандарти для захисту журналістів, і багато зусиль було приділено сприянню обміну ідеями та досвідом щодо фактичної реалізації свободи преси. ОБСЄ встановила посаду Представника з питань свободи ЗМІ у 1997 році. Функція Представника полягає в тому, щоб спостерігати за відповідними ЗМІ в державах-учасниках ОБСЄ з метою забезпечення раннього попередження про порушення свободи вираження поглядів. Представник також допомагає державам, виступаючи та сприяючи повному дотриманню принципів та зобов'язань ОБСЄ щодо свободи вираження поглядів та вільних засобів масової інформації.

Спеціальний доповідач ООН з питань заохочення та захисту свободи думки та вираження поглядів, представник ОБСЄ з питань свободи ЗМІ та Спеціальний доповідач ОАД з питань свободи вираження поглядів прийняли Спільну декларацію про різноманітність мовлення 14 грудня 2007 року, засуджуючи триваючі напади на журналістів та можливий виклик редакційній незалежності, спричинений концентрацією власності ЗМІ. Відзначаючи важливість різноманітності в засобах масової інформації для вільного потоку інформації та ідей у суспільстві, Декларація закликає різних мовників мати доступ до різноманітних комунікаційних платформ. Декларація також визнала взаємозалежність вільних засобів масової інформації та незалежної судової влади, а також те, що концентрація у власності на засоби масової інформації та засоби комунікації може кинути виклик редакційній незалежності. Крім того, він засудив кримінальну дифамацію як невинуватене обмеження свободи вираження поглядів.

Висновки. Підсумовуючи наведене доцільно вказати, що свобода вираження поглядів є фундаментальним правом людини, яке має бути підтримане в демократичних суспільствах. Має контролюватися ситуація, коли уряди безпідставно обмежують свободу слова, націлені на журналістів, протестувальників та інших осіб, які вважаються незгодними з поглядами уряду. Сьогодні спостерігається тенденція, коли навіть у західних демократіях закони скорочують протестну діяльність і загрожують свободі преси та свободі слова за допомогою обов'язкових схем збереження метаданих. Вкрай важливо, щоб громадянські суспільства по всьому світу були пильними у захисті свободи вираження поглядів. Це необхідно для покращення життя людей, створення та підтримки сильних, здорових демократичних суспільств.

Література:

1. International standards on Freedom of Expression URL: https://www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2024/01/international_standards_on_freedom_of_expression_eng.pdf
2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права URL: <https://www.info.dfat.gov.au/Info/Treaties/treaties.nsf/AllDocIDs/8B8C6AF11AFB4971CA256B6E0075FE1E>

3. Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації URL: <https://www.info.dfat.gov.au/Info/Treaties/treaties.nsf/AllDocIDs/2F70352A0B65EB67CA256B6E0075FE13>
4. Конвенція про права дитини URL: <https://www.info.dfat.gov.au/Info/Treaties/treaties.nsf/AllDocIDs/E123F4F71DCAE3E7CA256B4F007F2905>
5. Конвенція про права інвалідів URL: <https://www.info.dfat.gov.au/Info/Treaties/treaties.nsf/AllDocIDs/636560118784755BCA25726C0007D2AC>
6. General comment № 34 <https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/GC34.pdf>
7. Африканська хартія URL: https://vue.gov.ua/Африканська_хартія_прав_людини_і_народів_1981
8. Резолюція 2016 року Ради ООН з прав людини URL: <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/hrc/home>
9. Африканська комісія з прав людини і народів URL: <https://achprau.int/>
10. Декларація принципів свободи вираження поглядів та доступу до інформації в Африці URL: https://achpr.au.int/public/Document/file/English/Declaration%20of%20Principles%20on%20Freedom%20of%20Expression_ENG_2019.pdf
11. Online safety bill explanatory notes URL: <https://publications.parliament.uk/pa/bills/cbill/58-03/0004/en/220004en.pdf>
12. UK's Digital Strategy URL: <https://www.gov.uk/government/publications/uks-digital-strategy>

Volkova Yu. Some aspects of exercising the right to freedom of expression

Summary. The article examines the issues of international standards and foreign experience in ensuring the right to freedom of expression. It is noted that the chosen topic of scientific research requires the use of various scientific methods and approaches to obtain qualitative results. Therefore, the following research methods are used to solve the tasks: analysis; system method; analytical, etc. Freedom of expression is a fundamental human right that must be upheld in democratic societies. The situation where governments unjustifiably restrict freedom of speech by targeting journalists, protesters, and others deemed to disagree with the government's views should be monitored. Today, there is a trend where, even in Western democracies, laws curtail protest activity and threaten press freedom and freedom of speech with mandatory metadata preservation schemes. It is stated that the right to freedom of expression is the right to keep one's opinions without interference, and cannot be subject to any exception or restriction. However, this right is not absolute, it entails special obligations and can be limited for several reasons. It is concluded that freedom of expression is a fundamental human right that should be supported in democratic societies. when governments unjustifiably restrict freedom of speech, targeting journalists, protesters, and others deemed to disagree with the government's views. Today, there is a trend where, even in Western democracies, laws curtail protest activity and threaten press freedom and freedom of speech with mandatory metadata preservation schemes. It is imperative that civil societies around the world are vigilant in protecting freedom of expression.

Key words: human rights, freedom of thought, freedom of expression, non-discrimination, protection of rights, equality.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджено зарубіжний досвід функціонування органів державної влади в умовах воєнного стану, зокрема Ізраїлю. Акцентовано на актуальності питання через необхідність збереження балансу між безпекою та дотриманням людських прав в екстраординарних умовах.

Виокремлено такі характеристики, що визначають функціонування органів публічної влади в Ізраїлі в екстраординарних умовах: 1) система правового регулювання надзвичайних станів (ізраїльська система основоположних законів забезпечує правове регулювання у кризових умовах, зберігаючи баланс між безпековими заходами та правами громадян); 2) цивільно-військове управління (координація між військовими та цивільними структурами в Ізраїлі є ключовою особливістю, яка забезпечує ефективне управління в умовах кризи); 3) інтеграція безпеки у повсякденне життя (громадяни Ізраїлю активно залучені до підтримання безпеки через резервну службу, програми цивільного захисту та волонтерські ініціативи); 4) технологічні інновації у правопорядку (Ізраїль інтегрує передові технології у забезпечення правопорядку); 5) правосуддя та контроль за дотриманням прав (Верховний суд Ізраїлю гарантує дотримання принципу пропорційності між безпековими заходами та правами особи, що є важливим елементом правовладдя); 6) психологічна стійкість суспільства (ізраїльське суспільство демонструє високу стійкість до тривалих криз завдяки згуртованості, інформаційній роботі з населенням та підтримці взаємодії між різними групами).

Відзначено, що досвід Ізраїлю, заснований на гнучкому правовому регулюванні, ефективній координації між інституціями та залученні громадян, визначено як цінний взірць для України. Запропоновано адаптувати його елементи для вдосконалення системи управління, забезпечення правопорядку та захисту прав людини під час кризових ситуацій. Інтеграція елементів цивільного захисту, підтримка психологічної стійкості суспільства та посилення контролю за дотриманням прав людини є ключовими напрямками, які можна використовувати для зміцнення національної моделі протидії кризам.

Зроблено висновок, що вивчення найкращих зарубіжних практик сприяє посиленню стійкості національної правової системи та її відповідності міжнародним стандартам. Вивчення міжнародного досвіду сприяє не лише посиленню інституційної стійкості держави, але й формуванню правової культури, що відповідає сучасним викликам. Для України важливим завданням є розробка ефективного механізму цивільно-військової взаємодії, вдосконалення законодавчої бази, спрямованої на дотримання прав людини, та забезпечення підзвітності влади в екстраординарних умовах.

Ключові слова: безпека, воєнний стан, публічна влада, права людини, правове регулювання, правосуддя.

Постановка проблеми. Дослідження зарубіжного досвіду функціонування органів державної влади в умовах воєнного стану є надзвичайно актуальним у сучасних умовах, коли держава змушена реагувати на загрози національній безпеці та суверенітету. Воєнний стан створює надзвичайні виклики для державного управління, зокрема щодо забезпечення балансу між ефективністю дій органів влади та дотриманням людських прав.

Зарубіжний досвід функціонування органів державної влади у кризових ситуаціях дозволяє не лише виявити найкращі практики, а й уникнути потенційних помилок. Особливо важливим є досвід демократичних країн, які спромоглися зберегти принципи верховенства права, забезпечити підзвітність органів влади та мінімізувати зловживання надзвичайними повноваженнями.

Для України, яка вже тривалий час перебуває в умовах збройної агресії, питання імплементації ефективних зарубіжних практик у національне законодавство є нагальним. Це стосується як вдосконалення механізмів діяльності виконавчої влади, так і підвищення ефективності взаємодії між гілками влади. Аналіз міжнародного досвіду також сприятиме розробці правових інструментів, здатних забезпечити оперативність державного реагування та мінімізувати негативний вплив воєнного стану на права і свободи громадян.

Відтак, дослідження цієї теми сприяє розвитку національної правової системи в напрямі посилення її стійкості до сучасних викликів, забезпечуючи при цьому відповідність міжнародним стандартам і принципам правовладдя.

Додамо, що війна вимагає від виконавчої влади швидких рішень, але при цьому важливо зберегти баланс між гнучкістю та дотриманням правових норм. Досвід інших країн може допомогти українському суспільству у цьому непростому завданні. Порівняльний аналіз дозволяє Україні запозичити найкращі світові практики у боротьбі за незалежність, що є критично важливим у нинішніх умовах.

Стан дослідження. В українській правовій науці переважна більшість досліджень присвячена вивченню особливостей функціонування державних інститутів в умовах воєнного стану, що зумовлено повномасштабним вторгненням Росії. Відтак основна увага перебуває на дослідженні не скільки зарубіжного досвіду вирішення піднятої проблематики, стільки на аналізі фактичного стану функціонування національних органів влади в нинішніх умовах.

Наголосимо, що дослідження охоплюють не лише теоретичні аспекти правового регулювання діяльності органів виконавчої влади в умовах війни, а й практичні аспекти їхньої роботи, зокрема, управління кризовими ситуаціями, взаємодію з військовими інституціями та міжнародними партнерами,

а також правове забезпечення спеціальних режимів, таких як мобілізація, евакуація та гуманітарна допомога.

Серед значної кількості робіт, присвячених питанням особливостей діяльності органів публічної влади за екстраординарних умов, слід виокремити праці таких науковців як В. Зінкевич [1], В. Корелова, Я. Рябченко, А. Солодка [2], О. Рой [3], І. Хомишин [4] та ін.

Відзначимо, що переважно йдеться про діяльність військових державних адміністрацій як ключових органів управління в умовах воєнного стану. Цей фокус зумовлений їхньою центральною роллю у забезпеченні стабільності, безпеки та ефективного управління на підконтрольних територіях. Вказаний аспект розглядається через призму нормативно-правового регулювання, організаційно-функціональних механізмів їх діяльності, а також їх взаємодії з іншими органами влади, місцевого самоврядування та військовими формуваннями.

Значна увага приділяється аналізу нормативних актів, що регулюють створення, повноваження та порядок діяльності військових державних адміністрацій. Досліджується, як такі адміністрації інтегруються в систему виконавчої влади та як відбувається трансформація їх функцій в умовах воєнного стану.

У літературі акцентується на необхідності вдосконалення законодавства з урахуванням динаміки сучасних загроз, щоб забезпечити належний баланс між військовими та цивільними аспектами управління.

Відтак, як бачимо, у подальших дослідженнях доцільним є ширше врахування міжнародного досвіду, особливо в частині забезпечення принципів правовладдя та дотримання демократичних стандартів у кризових умовах.

Метою статті є висвітлення зарубіжного досвіду функціонування органів державної влади в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Перед висвітленням основних результатів дослідження варто зазначити, що в сучасних умовах український досвід набуває унікальної значущості для міжнародної спільноти. Він демонструє не лише стійкість державних інститутів і суспільства в умовах збройної агресії, але й пропонує нові підходи до організації державного управління, мобілізації ресурсів та забезпечення безпеки в надзвичайних умовах.

Україна, зіштовхнувшись із масштабним військовим вторгненням однієї з найсильніших армій світу, стала прикладом для інших держав у кількох аспектах:

По-перше, це роль суспільства в протидії агресії. Український досвід показує, як суспільство може стати ключовим елементом національної безпеки. Масова мобілізація, добровольчі формування, волонтерський рух і підтримка Збройних Сил України з боку громадян є унікальним явищем, яке варто вивчати як приклад активного громадянського опору.

По-друге, це гнучкість державних інституцій. Україна продемонструвала здатність адаптувати свої інститути влади до кризових умов. Запровадження воєнного стану, створення військових адміністрацій, реформування процедур ухвалення рішень і швидке реагування на виклики свідчать про високий рівень адаптивності державного управління.

По-третє, це міжнародна координація. Досвід України щодо ефективної дипломатії, залучення міжнародної допомоги, формування коаліції держав-партнерів і адвокації своїх інтересів на глобальній арені є надзвичайно цінними. Цей досвід є важ-

ливим для інших країн, які можуть опинитися в умовах збройного конфлікту.

По-четверте, це стійкість економіки та критичної інфраструктури. Попри масштабні руйнування та втрати, Україна змогла зберегти функціонування критичних секторів економіки, енергетики, транспорту і зв'язку. Цей досвід демонструє, як країна може забезпечувати життєдіяльність у надзвичайних умовах, мінімізуючи наслідки війни для громадян.

Український досвід, таким чином, може слугувати не лише моделлю для інших держав, але й базою для формування нових теоретичних підходів до управління, захисту суверенітету і прав громадян у кризових ситуаціях. Він також має значення для розробки міжнародних стандартів і механізмів реагування на агресію, що може бути застосовано в майбутніх конфліктах.

Однак, наведене не означає, що Україна для більш ефективної протидії не повинна запозичувати досвіду інших держав, у першу чергу демократичних, які забезпечують на належному рівні права і свободи людини в умовах збройних конфліктів чи в умовах потенційних збройних конфліктів.

Зважаючи на важливість аналізу зарубіжного досвіду в забезпеченні правопорядку за екстраординарних умов, доцільно звернути увагу на досвід Ізраїлю, який протягом десятиліть залишається в стані постійного протистояння загрозам національній безпеці. Особливістю ізраїльського підходу є високий рівень інтеграції цивільних і військових інституцій, інноваційні методи управління надзвичайними ситуаціями та багаторівневий підхід до забезпечення громадського порядку, що може стати цінним досвідом для інших держав, зокрема України.

Серед основних аспектів ізраїльського досвіду слід виокремити наступні.

1. Система правового регулювання надзвичайних станів. Ізраїль має розвинену систему законодавства, яка регулює діяльність органів державної влади в умовах воєнних загроз. Законодавство про надзвичайні повноваження дозволяє уряду швидко реагувати на кризові ситуації, водночас встановлюючи правові межі, які запобігають зловживанню владою. Ця система забезпечує баланс між безпековими заходами та збереженням базових прав громадян.

Наголосимо, що в Ізраїлі відсутня Конституція як єдиний документ. Натомість функцію основного закону виконують основоположні закони, прийняті Кнесетом [5, с. 39–40]. Ця система розглядається як динамічна та гнучка, що дозволяє Ізраїлю адаптуватися до екстраординарних умов, зберігаючи при цьому демократичні засади. Відсутність конституції в класичному розумінні не заважає країні забезпечувати стабільність державного управління, правопорядок та захист прав людини навіть за умов тривалих військових конфліктів.

Додамо, що «в Ізраїлі немає жодного офіційного документа, що міг би мати назву «Стратегія національної безпеки» або «Доктрина національної безпеки» [6, с. 315].

2. Цивільно-військове управління. Важливим елементом ізраїльської моделі є тісна координація між військовими і цивільними структурами. Так, під час загрозливих ситуацій функції управління часто виконують спільні комітети, до складу яких входять представники армії, поліції, місцевих адміністрацій і громадянського суспільства, що дозволяє забезпечити ефективний розподіл повноважень і швидке прийняття рішень.

3. Інтеграція безпеки у повсякденне життя. Ізраїльські громадяни залучені до підтримки національної безпеки через механізми резервної служби (IDF Reserves) [7], волонтерські ініціативи та активну участь у програмах цивільного захисту. Наприклад, програма Home Front Command навчає населення реагувати на надзвичайні ситуації, забезпечуючи високий рівень підготовки громадян. Однією з унікальних характеристик ізраїльської системи є активне залучення громадян до підтримання безпеки. Крім резервної служби в армії, багато громадян беруть участь у програмах цивільного захисту, волонтерських ініціативах і локальних органах самооборони. Це створює атмосферу відповідальності й згуртованості, яка є важливим елементом національної стійкості.

4. Технологічні інновації у правопорядку. Ізраїль використовує передові технології для моніторингу та забезпечення безпеки [8, с. 54–61]. Зокрема, системи раннього попередження про ракетні удари (Iron Dome) [9, с. 666–686] і системи кібербезпеки сприяють запобіганню масових загроз. Ці технологічні рішення інтегровані з діяльністю правоохоронних органів для зменшення ризиків і швидкого реагування.

5. Правосуддя та контроль над дотриманням прав. Увага до правладдя є однією з ключових рис ізраїльського досвіду. Верховний суд Ізраїлю активно розглядає питання, пов'язані з правами громадян у контексті надзвичайних заходів. Це забезпечує дотримання принципу пропорційності між безпековими потребами та правами особи. Водночас у цьому аспекті згадаємо, що судова реформа в Ізраїлі, ініційована прем'єр-міністром Нетаньягу у 2023 році, призвела до безпрецедентного протистояння між урядом та судовою системою. Верховний суд розпочав розгляд справ, спрямованих на скасування закону, який обмежує його повноваження і підриває принципи демократії [10].

6. Психологічна стійкість суспільства. Суспільство Ізраїлю вирізняється високим рівнем згуртованості та психологічної підготовки до тривалих кризових ситуацій. Це досягається завдяки систематичній роботі з населенням, медіа-кампаніям і підтримці взаємодії між різними етнічними та релігійними групами.

Функціонування органів державної влади в умовах воєнного стану в Ізраїлі вирізняється високим рівнем адаптивності, координації між гілками влади та інтеграції військових і цивільних структур. Особливістю ізраїльської моделі є її спрямованість на забезпечення безпеки держави за умов постійної загрози з боку зовнішніх ворогів, а також внутрішніх конфліктів [11]. Центральну роль у цій системі відіграють основоположні закони, які регулюють діяльність органів влади під час кризових ситуацій, і Верховний суд, який здійснює контроль за дотриманням прав людини.

Ключовим елементом є цивільно-військова співпраця, яка реалізується через такі структури, як командування тилу. Ця структура не лише координує дії цивільних і військових служб у кризових ситуаціях, але й залучає громадськість до програм підготовки і реагування на надзвичайні ситуації. Особлива увага приділяється інформуванню населення, що допомагає зменшити паніку й підвищити ефективність дій у разі загроз.

Законодавче регулювання дозволяє уряду запроваджувати тимчасові обмеження або адаптувати механізми управління відповідно до поточних викликів. Однак це здійснюється під суворим наглядом судової влади, яка гарантує пропорційність

таких заходів і захист фундаментальних прав. Верховний суд Ізраїлю регулярно розглядає справи, пов'язані з діями державних органів під час воєнного стану, забезпечуючи баланс між безпековими потребами та правами громадян.

Таким чином, функціонування органів державної влади в умовах воєнного стану в Ізраїлі є прикладом ефективності завдяки гармонійному поєднанню гнучкості правового регулювання, інтеграції військових і цивільних структур, залученню громадян та використанню передових технологій. Цей досвід є цінним прикладом для інших держав, зокрема України, яка також стикається зі значними безпековими викликами.

Узагальнюючи відзначимо, що досвід Ізраїлю є надзвичайно цінним для України, яка зіштовхнулася з тривалими викликами у сфері безпеки. Зокрема, ізраїльська модель може бути адаптована для вдосконалення правового регулювання діяльності військових адміністрацій, забезпечення прозорості правопорядку та розвитку технологічних рішень у сфері безпеки. Інтеграція елементів цивільного захисту, підтримка психологічної стійкості суспільства та посилення контролю за дотриманням прав людини є ключовими напрямками, які можна використовувати для зміцнення національної моделі протидії кризам.

Висновки. Отже, дослідження зарубіжного досвіду функціонування органів державної влади в умовах воєнного стану підтверджує значущість імплементації кращих світових практик для вдосконалення національної правової системи. Аналіз ізраїльської моделі демонструє, що гармонійне поєднання гнучкого правового регулювання, активної цивільно-військової співпраці, залучення громадян та інноваційних технологій дозволяє досягати балансу між безпекою та дотриманням людських прав. Водночас цей досвід підкреслює важливість підзвітності органів влади та судового контролю за їх діяльністю.

Для України, яка перебуває в умовах збройної агресії, важливим завданням є адаптація таких практик до національного контексту. Це включає розробку ефективного механізму цивільно-військової взаємодії, вдосконалення законодавчої бази, спрямованої на дотримання прав людини, та забезпечення підзвітності влади в екстраординарних умовах.

Загалом, вивчення міжнародного досвіду сприяє не лише посиленню інституційної стійкості держави, але й формуванню правової культури, що відповідає сучасним викликам. Запровадження таких підходів дозволить Україні не лише ефективніше протистояти загрозам, але й стати прикладом для інших країн, які стикаються з подібними викликами.

Література:

1. Зінкевич В.К. Проблеми правового статусу військових адміністрацій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Вип. 79. Ч. 2. С. 64–68.
2. Корелова В.А., Рябенко Я.С., Солодка А.П. Вплив правового режиму воєнного стану на діяльність Кабінету Міністрів України та військових адміністрацій. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 161. С. 119–138.
3. Рой О.В. Військові адміністрації як суб'єкти владних повноважень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. С. 441–446.
4. Хомишин І.Ю. Публічна служба в умовах війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 308–312.
5. Берченко Г. Конституція як основний закон: проблеми теорії і практики. *Юридичний вісник*. 2020. № 6. С. 39–46.

6. Терент'єва А. Досвід держави Ізраїль щодо управління безпекою цивільного населення в умовах кризових ситуацій. *Державне управління*. 2023. № 2(14). С. 310–333.
7. What Does It Mean To Be in the IDF Reserves? URL: <https://blog.judaicawebstore.com/idf-reserves/>
8. Гбур З. В. Можливість адаптації ізраїльського досвіду використання штучного інтелекту у бойових діях на сході. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 12. С. 54–61.
9. Lahav E., Shahrabani S., Benzion U. Emotions, Risk Perceptions and Precautionary Actions of Citizens During a Military Operation Using a New Defence Technology: The Israeli Case of the Iron Dome. *Defence and Peace Economics*. 2018. № 30(6). P. 666–686.
10. Ізраїль на порозі конституційної кризи. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/izrayil-na-porozi-konstytutsijnoyi-kryzy/>
11. Войтовський К. Досвід Ізраїлю щодо формування стратегії національної безпеки. Офіційний вебсайт Національного інституту стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/dosvid-izrayilyu-shchodoformuvannya-stratchiyi-natsionalnoyi>

Yeysiukov Ye. Foreign Experience of State Authorities' Functioning Under Martial Law

Summary. The article examines the foreign experience of the state authorities' functioning under martial law, in particular Israel. Emphasis is placed on the relevance of the issue due to the necessity to maintain a balance between security and human rights observance in extraordinary conditions.

The following characteristics determining the functioning of public authorities in Israel in extraordinary conditions are distinguished: 1) the system of legal regulation of states of emergency (the Israeli system of fundamental laws ensures legal regulation in crisis conditions, maintaining a balance between security measures and the rights of citizens); 2) civil and military governance (coordination between military and civilian structures in Israel is a key feature that ensures effective crisis governance); 3) integration of security into everyday life (Israeli citizens are actively involved in

maintaining security by means of reserve service, civil defense programs, and volunteer initiatives); 4) technological innovations in law enforcement (Israel integrates advanced technologies in law enforcement); 5) justice and control over the observance of rights (the Supreme Court of Israel guarantees compliance with the principle of proportionality between security measures and individual rights, which is an important element of the rule of law; the Supreme Court of Israel regularly hears cases related to the actions of state authorities during martial law, ensuring a balance between security requirements and citizens' rights); 6) psychological stability of society (Israeli society demonstrates high resistance to long-term crises due to cohesion, information work with the population and support of interaction between different groups).

It is noted that Israel experience, based on flexible legal regulation, effective coordination between institutions and the involvement of citizens, is defined as a valuable model for Ukraine. It is proposed to adapt its elements to improve the management system, ensure law and order and protect human rights during crisis situations. Integrating elements of civil protection, maintaining the psychological resilience of society and strengthening control over the observance of human rights are key areas that can be used to strengthen the national crisis response model.

It is concluded that the study of the best foreign practices contributes to strengthening the stability of the national legal system and its compliance with international standards. The study of international experience contributes not only to strengthening the institutional stability of the state, but also to the formation of a legal culture that meets modern challenges. For Ukraine, an important task is the development of an effective mechanism of civil and military interaction, improvement of the legislative framework aimed at the observance of human rights, and ensuring the accountability of the authorities in extraordinary conditions.

Key words: security, martial law, public authority, human rights, legal regulation, justice.

*Миргородський С. А.,**аспірант юридичного факультету**Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПОСЛУГ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Анотація. У статті досліджуються принципи адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я в діяльності органів публічної адміністрації. Визначаються основні теоретичні складові щодо принципів адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я в сучасних наукових дослідженнях з адміністративного права. При дослідженні принципів адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я автором пропонується використовувати поєднання доктринального, порівняльного та системного підходів. Стверджується, що цей підхід забезпечує всебічний аналіз, дозволяючи досліджувати як теоретичні, так і практичні аспекти принципів адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я.

Принципи адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я класифікуються автором за кількома ключовими сферами, включаючи загальні правові принципи, регулятивні принципи належного управління (галузеві принципи) та принципи, специфічні для сектору охорони здоров'я. Проводиться критичний аналіз більшості з галузевих регулятивних принципів адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я. В підсистему галузевих принципів адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я пропонується додати принципи управління якістю адміністративної послуги.

Проаналізовано проблемні аспекти у реалізації принципів адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я в діяльності органів публічної адміністрації. Для посилення застосування принципів адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я пропонується такі рекомендації: 1) перегляд та оптимізація нормативно-правової бази шляхом визначення детальніших правових норм, які мають врегулювати впровадження ключових принципів належного управління, зокрема в таких сферах, як екстрена медична допомога, захист даних, розробка комплексних нормативних актів електронного урядування та інтеграція з існуючими центрами надання адміністративних послуг; 2) розширення цифрової інфраструктури через інвестування в цифрові системи охорони здоров'я, щоб покращити прозорість, полегшити доступ населення до послуг охорони здоров'я та забезпечити ефективне керування даними; 3) вдосконалення процедур надання послуг через впровадження протоколів інформаційної обізнаності, підвищення прозорості надання послуг, а також належного навчання для адміністраторів охорони здоров'я щодо практичного застосування правових принципів для забезпечення відповідності та ефективності надання

послуг; 4) більш широке залучення громадськості для контролю над діяльністю органів публічної адміністрації через створення відповідних механізмів задля сприяння підзвітності та посилення зворотної реакції.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, охорона здоров'я, принципи, послуги у сфері охорони здоров'я, адміністративні процедури, суб'єкти, публічна адміністрація.

Постановка проблеми. Адміністративно-правове регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я є актуальним процесом, реалізація якого спрямована на вирішення системних проблем в цій галузі. Реформа галузі охорони здоров'я, що проводиться в Україні, потребує чітко визначених адміністративних правил у сфері охорони здоров'я, включаючи правові вказівки щодо управління надзвичайними ситуаціями, стандарти якості послуг та механізми притягнення до відповідальності. Агресія росії, тривала війна, інші негативні чинники внутрішнього та зовнішнього характеру збільшили випадки звернення громадян до національних установ охорони здоров'я та створили нові виклики для держави. Принципи адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я є основоположними орієнтирами для організації, управління та нагляду за діяльністю органів публічної адміністрації, відповідальних за раціональне впорядкування процесів надання медичної допомоги. Без чіткої реалізації принципів в процесі адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я органи публічної адміністрації втрачають довіру суспільства. Отже, всебічне розуміння цих принципів та правильне їх застосування є необхідним фактором для зміцнення правових та організаційних засад системи охорони здоров'я в Україні.

Стан дослідження. Питання правового визначення та реалізації принципів адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я розглядають у своїх працях О. Адамчук, І. Буряк, З. Гладун, Д. Гомон, С. Книш, Б. Логвиненко, Я. Радиш, С. Стеценко, В. Стеценко, Н. Шевчук, Н. Ярош, інші науковці. Серед останніх публікацій на цю тему слід відзначити статтю колективу вітчизняних авторів, присвячену аналізу принципів формування належного порядку надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я [1], яка має високий рівень наукової полеміки. У цілому, незважаючи на значну кількість опублікованих останніми роками наукових праць з цієї теми, поточні глобальні обставини вимагають перегляду існуючих підходів до систематизації та реалізації органами публічної адміністрації принципів адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я задля

ефективного регулювання сучасних правових відносин у сфері охорони здоров'я та ефективного захисту прав пацієнтів.

Мета та завдання дослідження. Основною метою дослідження є аналіз принципів адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я в діяльності органів публічної адміністрації, а також особливостей реалізації цих принципів в сучасних умовах реформування сфери охорони здоров'я. Для отримання наукових результатів з цієї теми необхідно вирішити наступні завдання: 1) дослідити основні теоретичні аспекти щодо принципів адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я; 2) здійснити систематизацію принципів адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я; 3) розглянути проблеми у реалізації принципів адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я в діяльності органів публічної адміністрації та запропонувати практичні рекомендації щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Сучасний академічний дискурс виявляє різні тлумачення правових принципів, однак існує загальний консенсус щодо їх природи як основоположних ідей, вбудованих у позитивне право. Ця науково-дослідна різноманітність охоплює різні погляди на дію принципів права відповідно до наступних класифікаційних ознак: 1) характерні риси принципів права; 2) сфера їх дії; 3) механізми соціального регулювання; 4) методики впровадження принципів права в діяльність відповідних суб'єктів тощо. У сфері адміністративного права принципи є основними положеннями, які визначають умови функціонування органів публічної адміністрації, зокрема їх взаємодію з фізичними та юридичними особами.

Принципи адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я поєднують різні класифікаційні ознаки, зокрема сферу їх дії, характерні, механізми соціального регулювання та методики впровадження принципів права в діяльність органів публічної адміністрації. Як зауважує Я. Шатковський, «від якісно сформульованих принципів багато в чому залежить подальша реалізація державного управління в такій важливій галузі, якою є медицина» [2, с. 43–44]. Ці принципи служать юридичною та концептуальною основою, на якій структурується адміністративна діяльність, забезпечуючи послідовність, справедливість і підзвітність у процесах прийняття рішень. В науковій літературі можна побачити значну кількість авторських поглядів на змістовні компоненти поняття «принципи адміністративно-правового регулювання», наприклад, Т. Гуржій та Ю. Бодров у своєму огляді нараховують більше п'ятнадцяти варіантів [3, с. 43–44]. У контексті державного управління, яке має багато спільного із публічним адмініструванням, принципи діють як нормативні орієнтири, що визначають сферу та межі адміністративної влади, одночасно сприяючи захисту прав людини та громадянина.

З точки зору методології права, при дослідженні принципів адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я в діяльності органів публічної адміністрації використовується поєднання доктринального, порівняльного та системного підходів. Доктринальний підхід передбачає ретельний аналіз існуючих правових норм, законодавчої бази та наукових тлумачень для визначення та розуміння принципів, що лежать в основі адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я. Порівняльний підхід сприяє дослідженню того, як подібні

принципи впроваджуються в системах охорони здоров'я інших країн, надаючи розуміння передового досвіду та визначаючи потенційні сфери для вдосконалення нормативно-правової бази України. Системний підхід зосереджується на аналізі взаємозв'язків між правовими принципами, адміністративними механізмами та їх практичною реалізацією, щоб зрозуміти, як вони разом сприяють ефективному управлінню охороною здоров'я. Ця багатогранна методологія забезпечує всебічний аналіз, дозволяючи досліджувати як теоретичні, так і практичні аспекти принципів адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я. Отримані у такий спосіб результати здатні надати практичні рекомендації щодо підвищення ефективності правового регулювання в системі управління охороною здоров'я, що є одним із завдань цього дослідження.

Класифікація принципів адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я дозволяє детально зрозуміти їх застосування у сфері охорони здоров'я, забезпечуючи структурований підхід до вдосконалення адміністративно-правового регулювання. Дотримуючись цих принципів, органи державного управління можуть сприяти створенню системи охорони здоров'я, яка є юридично надійною, етично обґрунтованою та соціально чуйною. О. Терзі поділяє принципи адміністративно-правового забезпечення охорони здоров'я на дві групи: «переважно загальнодержавної спрямованості та переважно регіональної спрямованості» [4, с. 85]. С. Книш зауважує на тому, що «чіткий перелік правових принципів сформулювати достатньо складно через їх змістовну нестабільність і постійні трансформаційні процеси правовідносин, які обумовлюють необхідність виникнення та переосмислення вже існуючих основних засад» [5, с. 239]. Автор систематизує наступні загальні принципи права [5, с. 239–240]: «1) принцип свободи, який полягає у наданні свободи вибору в визначальних сферах суспільного життя (політичної, економічної, соціальної, культурної, ідеологічної); 2) принцип справедливості визначає роль права як безумовного регулятора, що забезпечує баланс між необхідним і реальним правовим забезпеченням, роллю окремих осіб і їх соціальним статусом, правопорушенням і накладенням відповідальності за його вчинення тощо; 3) принцип рівності полягає у встановленні для всіх членів суспільства однакових прав і обов'язків, умов існування, обмежень і привілеїв, незважаючи на національні, культурні, соціальні та інші відмінності, тобто в суспільстві не повинно бути привілейованих прошарків або груп населення; 4) принцип гуманізму ставить людину на перше місце та закріплює домінуюче становище її невід'ємних прав, таких як право на життя, безпеку, здоров'я, недоторканність, приватне життя, особисту свободу, а також визначає необхідність створення однакових умов для існування особи в суспільстві та розвитку її особистості; 5) принцип демократизму проявляється в тому, що, обираючи народних представників в органи державної влади та місцевого самоврядування, які у подальшому визначають напрями розвитку суспільних сфер і встановлюють норми права, за допомогою яких регулюються правовідносини, що виникають в їх межах, громадяни тим самим виражають власну волю; 6) принцип законності розкривається через такі правила: а) законодавчі норми є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами, яким вони адресовані; б) усі нормативно-правові акти повинні бути юридично-змістовними, правильно оформ-

леними, а їх норми не суперечити одна одній та положенням інших нормативно-правових актів; в) невідворотність настання юридичної відповідальності за вчинене правопорушення» [6, с. 224–225; 7, с. 199–202; 8, с. 16–17; 9, с. 123].

Принципи адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я можна *класифікувати за кількома ключовими сферами*, включаючи загальні правові принципи, регулятивні принципи належного управління (галузеві принципи) та принципи, специфічні для сектору охорони здоров'я. Кожна категорія стосується окремих аспектів адміністративного регулювання та відіграє унікальну роль у формуванні управління послугами охорони здоров'я. Загальні юридичні принципи здійснюють регулювання правовідносин щодо надання послуг у сфері охорони здоров'я та є основою для формування більш спеціальних принципів в діяльності органів публічної адміністрації. Загальні принципи універсально застосовуються в усіх сферах державного управління, створюючи основу для адміністративної діяльності.

Принципи належного управління в системі правових принципів найбільш точно відповідають характеру адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я. Ці галузеві принципи адаптовані до унікальних характеристик сфери охорони здоров'я, зосереджуючись на його операційних та етичних вимірах. Сучасна наука адміністративного права та публічного управління визначає низку фундаментальних принципів, що керують суб'єктами публічної адміністрації. До основних *галузевих регулятивних принципів* адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я слід відносити: 1) принцип верховенства права, що передбачає пріоритет прав і свобод людини в діяльності органів публічної адміністрації, а також впровадження механізмів справедливого управління та розподілу ресурсів; 2) принцип законності, що передбачає діяльність органів публічної адміністрації у межах визначених законом повноважень та дотримання встановлених законом процедур; 3) принцип прозорості, відповідно до якого створюються умови для громадської доступності до управлінських рішень та існують протоколи розкриття інформації; 4) принцип пропорційності, що передбачає узгодження рішень із наміченими цілями та розгляд наслідків реалізації державних та регіональних програм у сфері охорони здоров'я; 5) принцип ефективності, що передбачає досягнення цільових результатів та оптимальне використання ресурсів; 6) принцип підзвітності, відповідно до якого впроваджуються комплексні механізми контролю за діяльністю органів публічної адміністрації; 7) принцип відповідальності, що передбачає юридичну відповідальність за порушення встановлених процедур управління галуззю, інші принципи.

В підсистему галузевих принципів адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я слід додати *принципи управління якістю адміністративної послуги*. Основа якості адміністративної послуги охоплює такі складові: 1) баланс між суспільними та індивідуальними інтересами; 2) оптимізовані процедури надання послуг; 3) належне кадрове забезпечення; 4) відповідність вимогам законодавства; 5) системний підхід до управління; 6) постійне підвищення якості; 7) прийняття рішень на основі обґрунтованих доказів, тощо. Аналіз останніх наукових праць з цієї теми дає уявлення про необхідність впровадження додаткових принципів, таких

як демократичне управління, вимоги до професійної компетентності, реалізація стратегічного планування тощо. Зокрема, пропонується розглянути питання про необхідність доповнення переліку принципів надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я з урахуванням інтересів отримувача адміністративної послуги [1, с. 411].

Спеціальні принципи адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я стосуються конкретних проблем або сценаріїв у секторі охорони здоров'я, які обумовлені наявністю унікальних юридичних, етичних чи операційних ситуацій. Так, реагування на надзвичайні ситуації вимагає належне застосування нормативних актів, що мають забезпечувати правову основу для швидких і ефективних дій під час криз у сфері охорони здоров'я, таких, як пандемія чи стихійне лихо. Принципи автономії наголошує на важливості поваги до автономії пацієнтів через прозоре спілкування та добровільні процеси прийняття рішень. Принцип інтеграції з міжнародними стандартами передбачає, що адміністративні органи повинні узгодити національні правила охорони здоров'я з найкращими світовими практиками та законодавчими рамками для забезпечення послідовності та сумісності.

Слід зауважити, що розробка теоретичних питань, що стосуються поняття, систематизації та методології впровадження принципів адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я перебувають на достатньо високому рівні. Головні *проблемні питання* фокусуються у площині практичної реалізації цих принципів органами публічної адміністрації. Так, на прикладі функціонування Міністерства охорони здоров'я України, який є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, можна прослідкувати динаміку реалізації галузевих принципів належного управління. Принципи адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я суттєво впливають на організацію та функціонування МОЗ України. Цим принципам відповідає як нормативно-правова діяльність, так і практична реалізація політики охорони здоров'я. МОЗ України гарантує, що його політика та дії ґрунтуються на нормах законодавства, таких, наприклад, як Закон України «Основи законодавства про охорону здоров'я», інших нормативних актах міжнародного та національного рівня.

Запровадження Міністерством охорони здоров'я України нових стандартів ліцензування медичних закладів узгоджується з вимогами законодавства, щоб гарантувати прозорість та відповідність. Шляхом прийняття політики охорони здоров'я, що ґрунтується на фактичних даних, МОЗ України прагне оптимізувати розподіл ресурсів і покращити надання послуг. Програми, спрямовані на профілактичну допомогу та кампанії вакцинації, є прикладами того, як цей принцип інтегрований у практичні ініціативи. Міністерство використовує принцип пріоритетності прав пацієнтів, створюючи механізми розгляду скарг і забезпечуючи захист персональних медичних даних, сприяючи, таким чином, довірі та справедливості в доступі до медичної допомоги.

Реалізуючи комплекс галузевих принципів належного управління, Міністерство охорони здоров'я України активно застосовує механізми цифровізації, яка стала основою для впровадження принципів ефективності та підзвітності в управлінні охороною здоров'я. Так, запровадження електронних

медичних записів полегшує безпечне зберігання та керування даними пацієнтів, одночасно забезпечуючи пацієнтам доступ до своєї медичної інформації. Це узгоджується і з принципом прозорості, сприяючи відкритості у стосунках між лікарем і пацієнтом. Функціонування в Україні онлайн-порталів державних послуг, таких, як система «eHealth», дозволяють громадянам реєструватися у сімейних лікарів, записуватися на прийом і отримувати доступ до інформації, пов'язаної зі здоров'ям. Ці інструменти зменшують адміністративне навантаження, підвищують доступність послуг і посилюють громадський контроль. Цифрові платформи дозволяють Міністерству охорони здоров'я України збирати та аналізувати дані про здоров'я, що полегшує прийняття політичних рішень на основі фактичних даних відповідно до принципів ефективності та орієнтації на громадське здоров'я.

Застосування адміністративно-правових принципів у сфері охорони здоров'я різняться в усьому світі, пропонуючи цінну інформацію для нормативно-правової бази України. У країнах-членах ЄС такі принципи, як субсидіарність і пропорційність, визначають баланс між централізованою політикою охорони здоров'я та місцевою адміністративною автономією. Наприклад, такі країни, як Німеччина та Швеція, акцентують увагу на регіональній відповідальності за надання медичної допомоги, дозволяючи адаптувати рішення, які поважають місцеві потреби та дотримуються національних стандартів. Так, у Німеччині контроль за різними аспектами діяльності системи охорони здоров'я, окрім державних органів, здійснюють корпоративні асоціації лікарів та пацієнтів, такі, наприклад, як Асоціація медичного страхування, Асоціація лікарів та лікарняні асоціації [10]. В США принцип підзвітності наголошується через незалежні наглядові органи та чіткі механізми звітності для органів охорони здоров'я. Закон про перенесення та підзвітність медичного страхування (HIPAA), ухвалений Конгресом США у 1996 році, підкреслює інтеграцію конфіденційності та прозорості в адміністративне регулювання. Японія є прикладом принципу ефективності, впроваджуючи інновації в галузі охорони здоров'я, такі як інтегровані системи охорони здоров'я та загальне страхове покриття, які спрощують надання послуг, зберігаючи високі стандарти обслуговування. Врахування міжнародного досвіду в реалізації принципів адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я допоможе суттєво підвищити рівень надання послуг органами публічної адміністрації та впорядкувати процеси, пов'язані із реформою охорони здоров'я в Україні.

Висновки. У сфері охорони здоров'я принципи в діяльності органів публічної адміністрації набувають особливого значення, оскільки безпосередньо впливають на доступність, якість та надійність медичних послуг. В демократичних країнах світу такі принципи, як законність, ефективність, прозорість і орієнтація на права людини, гарантують, що публічна адміністрація діє в чітких правових рамках, дотримується етичних стандартів і належним чином реагує на потреби суспільства. Дотримання цих принципів зміцнює довіру між урядом, постачальниками медичних послуг та громадськістю, сприяючи більш справедливій та ефективній системі охорони здоров'я. Для посилення застосування принципів адміністративно-правового регулювання здійснення послуг у сфері охорони здоров'я пропонуються такі рекомендації: 1) перегляд та оптимізація нормативно-правової бази шляхом визначення деталь-

ніших правових норм, які мають врегулювати впровадження ключових принципів належного управління, зокрема в таких сферах, як екстрена медична допомога, захист даних, розробка комплексних нормативних актів електронного урядування та інтеграція з існуючими центрами надання адміністративних послуг; 2) розширення цифрової інфраструктури через інвестування в цифрові системи охорони здоров'я, щоб покращити прозорість, полегшити доступ населення до послуг охорони здоров'я та забезпечити ефективне керування даними; 3) вдосконалення процедур надання послуг через впровадження протоколів інформаційної обізнаності, підвищення прозорості надання послуг, а також належного навчання для адміністраторів охорони здоров'я щодо практичного застосування правових принципів для забезпечення відповідності та ефективності надання послуг; 4) більш широке залучення громадськості для контролю над діяльністю органів публічної адміністрації через створення відповідних механізмів задля сприяння підзвітності та посилення зворотної реакції.

Література:

1. Iryna M. Sopilko, Roza M. Vinetska, Nataliia B. Novytska y Oleksandr Lyubchik. Principles of Proper Procedure Formation for the Provision of Administrative Services in the Field of Health Care. *CUESTIONES POLÍTICAS*. Vol. 39 № 68 (Enero-Junio 2021): 400–414.
2. Шатковський Я. М. Стандартизація у системі обов'язкового медичного страхування в Україні (адміністративно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2009. 205 с.
3. Гуржій Т. О., Бодров Ю. О. Поняття та сутність принципів адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Серія ПРАВО. Випуск 79: частина 2. С. 41–48.
4. Терзі О. О. Концепція адміністративно-правового забезпечення охорони здоров'я України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2021. 477 с.
5. Книш С. В. Адміністративно-правові відносини у сфері охорони здоров'я в Україні: дис. ... д-ра юр. наук: 12.00.07. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 494 с.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: «Консум», 2001. 656 с.
7. Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
8. Сухонос В. В. Теорія держави і права: конспект лекцій. Суми: Ініціатива. 2002. 96 с.
9. Теорія держави та права: навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Влащенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К.: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
10. Die wichtigsten Akteure im deutschen Gesundheitswesen. Teil 2: Verbände und Körperschaften der gemeinsamen Selbstverwaltung. URL: <http://www.bpb.de/politik/innenpolitik/gesundheitspolitik/72575/verbaende-und-koerperschaften>.

Myrhorodskyy S. Principles of administrative and legal regulation of the provision of services in the field of health care in the activities of public administration bodies

Summary. The article examines the principles of administrative and legal regulation of the provision of services in the field of health care in the activities of public administration bodies. The main theoretical components of the principles of administrative and legal regulation of the implementation of services in the field of health care are determined in modern scientific research on administrative law.

When researching the principles of administrative and legal regulation of the provision of services in the field of health care, the author suggests using a combination of doctrinal, comparative and systemic approaches. It is argued that this approach provides a comprehensive analysis, allowing to explore both theoretical and practical aspects of the principles of administrative and legal regulation of the provision of services in the field of health care.

The principles of administrative and legal regulation of the provision of services in the field of health care are classified by the author in several key areas, including general legal principles, regulatory principles of good governance (sectoral principles) and principles specific to the health care sector. A critical analysis of most of the sectoral regulatory principles of administrative and legal regulation of the provision of services in the field of health care is carried out. It is proposed to add the principles of administrative service quality management to the subsystem of branch principles of administrative and legal regulation of the provision of services in the field of health care.

Problematic aspects in the implementation of the principles of administrative and legal regulation of the provision of services in the field of health care in the activities of public administration bodies are analyzed. In order to

strengthen the application of the principles of administrative and legal regulation of the provision of services in the field of health care, the following recommendations are offered: 1) revision and optimization of the legal framework by defining more detailed legal norms that should regulate the implementation of key principles of good management, in particular in such areas as emergency medical assistance, data protection, development of complex e-government regulatory acts and integration with existing centers for providing administrative services; 2) expanding digital infrastructure by investing in digital health systems to improve transparency, facilitate public access to health services and ensure effective data management; 3) improvement of service delivery procedures through the implementation of information awareness protocols, increased transparency of service delivery, as well as adequate training for health care administrators on the practical application of legal principles to ensure compliance and efficiency of service delivery; 4) wider involvement of the public to monitor the activities of public administration bodies through the creation of appropriate mechanisms to promote accountability and enhance feedback.

Key words: administrative and legal regulation, health care, principles, services in the field of health care, administrative procedures, subjects, public administration.

*Молот Ю. М.,**аспірант кафедри**адміністративного та інформаційного права
Сумського національного аграрного університету*

РОЛЬ СУДОВОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ В МЕХАНІЗМІ УТВЕРДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження теоретичних та практичних аспектів взаємозв'язку судової правотворчості та принципу верховенства права в контексті адміністративного судочинства. Проаналізовано історичну еволюцію концепції верховенства права від античних часів до сучасного її розуміння як фундаментального принципу демократичного суспільства. Особливу увагу приділено трансформації ролі судової влади у механізмі забезпечення верховенства права в адміністративному судочинстві.

На основі аналізу доктринальних підходів розкрито сутність судової правотворчості як особливої форми правотворчості, що здійснюється судовими органами через формування правових позицій при вирішенні конкретних справ. Досліджено специфіку судової правотворчості в адміністративному судочинстві, яка зумовлена особливостями вирішення публічно-правових спорів та необхідністю забезпечення балансу приватних і публічних інтересів.

Встановлено, що судова правотворчість виступає ключовим інструментом практичної реалізації принципу верховенства права через формування єдиної правозастосовчої практики, заповнення правових прогалин та забезпечення балансу між гілками влади. Проаналізовано роль Верховного Суду у формуванні обов'язкових правових висновків з питань застосування норм права та їх вплив на утвердження принципу верховенства права в адміністративному судочинстві.

Обґрунтовано, що судова правотворчість сприяє розвитку доктрини належного урядування та впровадженню європейських стандартів адміністративного права. Досліджено механізми судового контролю за дискреційними повноваженнями органів публічної адміністрації та роль правових позицій адміністративних судів у формуванні стандартів захисту прав особи у публічно-правових відносинах.

Досліджено проблематику співвідношення судової правотворчості та принципу поділу влади, зокрема в контексті визначення меж судової дискреції при формуванні правових позицій. Проаналізовано механізми забезпечення єдності судової практики та правової визначеності як ключових елементів верховенства права в адміністративному судочинстві.

Значну увагу приділено аналізу впливу судової правотворчості на розвиток процесуальних механізмів захисту прав особи в адміністративному судочинстві. Розглянуто роль правових позицій адміністративних судів у формуванні стандартів доказування та процесуальних гарантій справедливого судового розгляду.

Доведено необхідність подальшого вдосконалення механізмів судової правотворчості в контексті євроін-

теграційних процесів та впровадження кращих практик європейського адміністративного судочинства. Запропоновано шляхи підвищення ефективності судового контролю та забезпечення єдності судової практики.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі ролі судової правотворчості як інструменту утвердження верховенства права та розробці рекомендацій щодо підвищення ефективності судового контролю в умовах сучасних викликів демократії. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення механізмів забезпечення верховенства права в діяльності адміністративних судів.

Ключові слова: судова правотворчість, верховенство права, судовий контроль, правова визначеність, поділ влади, судова дискреція, конституційність, правові позиції.

Постановка проблеми. В умовах трансформації правової системи України та посилення ролі адміністративного судочинства як механізму захисту прав особи у публічно-правових відносинах, особливої актуальності набуває дослідження судової правотворчості як інструменту утвердження принципу верховенства права. Специфіка адміністративного судочинства, яка полягає у вирішенні спорів між приватними особами та суб'єктами владних повноважень, зумовлює особливу роль судів у забезпеченні балансу приватних і публічних інтересів та контролі за законністю діяльності органів публічної адміністрації.

Актуальність теми дослідження підсилюється тим, що в процесі здійснення правосуддя адміністративні суди не лише застосовують норми права, але й формують правові позиції, які заповнюють прогалини у законодавстві, конкретизують загальні принципи права та створюють стандарти захисту прав особи у відносинах з владою. Така правотворча функція адміністративних судів набуває особливого значення в контексті європейської інтеграції України та необхідності впровадження європейських стандартів належного урядування.

Проблематика співвідношення судової правотворчості та принципу верховенства права в адміністративному судочинстві має комплексний характер та охоплює низку теоретичних і практичних аспектів: від визначення меж судової дискреції при формуванні правових позицій до механізмів забезпечення єдності судової практики та правової визначеності. Особливої уваги потребує дослідження ролі Верховного Суду у формуванні обов'язкових правових висновків з питань застосування норм права та їх впливу на утвердження принципу верховенства права в адміністративному судочинстві.

Стан дослідження. Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження сформувавши праці українських науковців, які розкривають фундаментальні аспекти судової правотворчості. Зокрема, у працях М. Козюбри досліджено її природу як невід'ємної властивості правосуддя, С. Шевчук здійснив аналіз світового досвіду, а Н. Стецик розкрив загальнотеоретичні засади цього явища.

Роботи зарубіжних дослідників, таких як Р. Фаулер та Дж. Уолдрон, збагатили розуміння принципу верховенства права та ролі судів у його забезпеченні, що суттєво розширило методологічну базу дослідження.

Практичні аспекти адміністративного судочинства та механізми забезпечення єдності судової практики розкрито у дослідженнях М. Смоковича. П. Комар зосередив увагу на ролі судової правотворчості в утвердженні принципу верховенства права, а Р. Мельник розробив системний підхід до розуміння адміністративного права. Значний внесок у розвиток адміністративної юстиції зроблено О. Пасенюком. Емпіричну базу дослідження формують правові позиції Верховного Суду, які демонструють практичне втілення принципу верховенства права в адміністративному судочинстві.

Водночас, незважаючи на значний науковий інтерес до окремих аспектів судової правотворчості та верховенства права, комплексне дослідження їх взаємозв'язку саме в контексті адміністративного судочинства залишається актуальним завданням сучасної правової науки. Це зумовлює необхідність поглибленого теоретико-правового аналізу ролі судової правотворчості в механізмі утвердження принципу верховенства права при здійсненні адміністративного судочинства.

Метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз ролі судової правотворчості в механізмі утвердження принципу верховенства права.

Виклад основного матеріалу. У правовій доктрині існують різні підходи до визначення поняття судової правотворчості. М. Козюбра визначає судову правотворчість як особливу форму правотворчості, яка полягає у створенні, зміні чи скасуванні правових норм у процесі розгляду конкретних справ судовими органами через формування правових позицій, що мають загальнообов'язковий характер [1, с. 38].

С. Шевчук розглядає судову правотворчість як «особливу форму правотворчості в процесі здійснення правосуддя, що полягає у створенні, зміні та скасуванні правових норм, які містяться в актах судової влади та заповнюють прогалини в позитивному праві» [2, с. 54].

Н. Стецик вважає, що судова правотворчість є формою правотворчої діяльності, яка поділяє основні характеристики останньої: її здійснюють спеціально уповноважені суб'єкти; вона спрямована на створення, зміну чи скасування правових норм; є процедурно-процесуальною діяльністю, результати якої закріплюються в юридичних актах. Водночас, судова правотворчість має унікальні риси: її виконують лише судові органи, вона пов'язана з функціями судової влади, відбувається у процесуальній формі та спрямована на формування нормативних приписів, що фіксуються у судових актах [3].

Проведений аналіз сутності судової правотворчості дозволяє перейти до дослідження її ролі в утвердженні принципу верховенства права. Адже судова правотворчість, виступаючи особливою формою правотворчості судових органів, безпосередньо пов'язана із забезпеченням верховенства права через

формування єдиних підходів до захисту прав особи у відносинах з публічною адміністрацією.

Коріння верховенства права простягається до античної Греції, де його обговорювали Платон та Аристотель. Однак у тогочасній думці ця ідея обмежувалась прямою демократією, де глави домогосподарств колективно ухвалювали рішення. Греки не розглядали рівність перед законом у сучасному розумінні, а їхній підхід базувався на однаковому доступі до правосуддя для чоловіків-глав родин. Крім того, для греків і римлян право здебільшого було природним, розпізнаним розумом, а не кодифікованим, відображаючи позачасові принципи природного права, що сприяли справедливому суспільству [4].

Нині принцип верховенства права є основою роботи Організації з безпеки і співробітництва в Європі у сферах захисту прав людини та демократичних процесів. Він не обмежується лише формальними правовими рамками, а також зосереджується на забезпеченні справедливості, що ґрунтується на повазі до людської гідності [5].

П. Комар звертає увагу на те, що множинність і складність інтерпретацій принципу верховенства права перешкоджають його закріпленню в суспільній правосвідомості. У зв'язку з цим зберігається актуальність наукових пошуків, спрямованих на роз'яснення його сутності, особливо через аналіз у поєднанні з іншими правовими явищами. Значна роль у цьому процесі відводиться правосуддю та його правотворчій функції. Принцип верховенства права водночас потребує ефективного механізму реалізації, адже незалежна судова влада здатна забезпечити справедливість навіть за умов неправового характеру закону [6, с. 117].

Дж. Уолдрон зазначає, що принцип верховенства права покладає на суддів відповідальність гарантувати, що держава у своїх діях дотримується закону. Це включає ретельний контроль за виконавчою владою, перегляд її рішень та обмеження суддівського розсуду. Однак залишається відкритим питання, чи поширюється цей принцип на контроль за законодавством і чи вказує його відсутність на недосконалість таких суспільств. Судова правотворчість є ключовим механізмом забезпечення законності, підтримуючи баланс між законодавчою та виконавчою гілками влади [7, с. 117].

На нашу думку, судова правотворчість відіграє фундаментальну роль у забезпеченні утвердження принципу верховенства права, особливо в контексті адміністративного судочинства. По-перше, судова правотворчість забезпечує гармонізацію та уніфікацію судової практики. Як зазначає М. Смокович, формування єдиних підходів до застосування законодавства є ключовим завданням адміністративних судів, особливо при вирішенні типових справ [8, с. 21]. Через правові позиції Верховного Суду забезпечується однакове тлумачення норм права, що є невід'ємною складовою принципу правової визначеності [9].

По-друге, у системі адміністративного судочинства судова правотворчість виступає механізмом забезпечення балансу між гілками влади. Через судовий контроль забезпечується дотримання меж владних повноважень та захист прав приватних осіб у публічно-правових відносинах [10].

Р. Мельник наголошує, що судова правотворчість сприяє розвитку доктрини належного урядування та впровадженню європейських стандартів адміністративного права [11, с. 267]. Це особливо важливо в контексті євроінтеграційних проце-

сів та необхідності адаптації національного законодавства до *acquis* Європейського Союзу.

Важливим аспектом є також роль судової правотворчості у формуванні процесуальних механізмів захисту прав особи. О. Пасенюк підкреслює, що через правові позиції адміністративних судів розвиваються стандарти доказування та процесуальні гарантії справедливого судочинства [12, с. 20]. На нашу думку, формування чітких та ефективних процесуальних механізмів через правові позиції адміністративних судів є ключовим елементом забезпечення справедливого судочинства.

Принципово важливим, на наш погляд, є те, що судова правотворчість не обмежується лише матеріально-правовими аспектами, але й активно розвиває процесуальні інструменти захисту прав особи. Вважаємо за необхідне підкреслити, що саме через формування правових позицій щодо стандартів доказування, процесуальних строків, форм і методів дослідження доказів адміністративні суди створюють реальні механізми доступу до правосуддя.

На наше переконання, особливої уваги заслуговує роль судової правотворчості у розвитку доктрини доказування в адміністративному судочинстві, зокрема щодо розподілу тягаря доказування, стандартів оцінки доказів та вимог до їх допустимості. Вважаємо, що саме через правові позиції судів відбувається практичне наповнення процесуальних гарантій справедливого судового розгляду.

Переконані, що розвиток процесуальних механізмів через судову правотворчість має відповідати європейським стандартам адміністративного судочинства та забезпечувати ефективний захист прав особи у відносинах з публічною адміністрацією.

Таким чином, судова правотворчість в адміністративному судочинстві виступає комплексним механізмом утвердження верховенства права, забезпечуючи як єдність правозастосування, так і розвиток правової системи відповідно до суспільних потреб та європейських стандартів.

Висновки. Проведене дослідження дозволило встановити фундаментальний характер взаємозв'язку між судовою правотворчістю та принципом верховенства права. Судова правотворчість виступає не лише засобом тлумачення та застосування права, але й важливим механізмом його розвитку та адаптації до суспільних потреб.

Виявлено, що через формування єдиної судової практики та обов'язкових правових позицій судова правотворчість забезпечує правову визначеність та передбачуваність правозастосування. Водночас вона слугує інструментом стримування можливих зловживань з боку інших гілок влади через механізми судового контролю.

Встановлено, що ефективність судової правотворчості у забезпеченні верховенства права залежить від належного балансу між судовою дискрецією та принципом поділу влади, а також від інституційної спроможності судової системи здійснювати неупереджений та компетентний контроль за дотриманням конституційних принципів.

Обґрунтовано необхідність подальшого розвитку механізмів судової правотворчості як важливого елемента системи забезпечення верховенства права в умовах сучасних викликів демократії та правової державності.

Література:

1. Козюбра М. І. Судова правотворчість: аномалія чи іманентна властивість правосуддя. *Право України*. 2016. № 10. С. 38–48.
2. Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 640 с.
3. Степик Н. Судова правотворчість: загальнотеоретична характеристика. *Часопис академії адвокатури України*. 2010. № 9. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2010-3/10snvpzh.pdf> (дата звернення: 24.11.2024)
4. Fowler R. The Rule of Law: Origins, Meaning and Endangerment. *TBA*. 2023. Vol. 59, No. 3. URL : <https://www.tba.org/?pg=Articles&blAction=showEntry&blogEntry=90749> (date of appeal: 31.10.2024).
5. Rule of law. *OSCE* : website. URL : <https://www.osce.org/rule-of-law> (date of appeal: 21.11.2024).
6. Комар П. А. Роль судової правотворчості в утвердженні принципу верховенства права: дис. ... докт. філос., Вінниця, 2021. 242 с.
7. Waldron J. 6 The Rule of Law and the Role of Courts. *Thoughtfulness and the Rule of Law*, Cambridge, MA and London, England: Harvard University Press, 2023, pp. 145–158. <https://doi.org/10.4159/9780674294851-007m>
8. Смокович М. І. Зразкові і типові справи як механізм забезпечення єдності судової практики. *Юридична Україна*. 2018. № 1-2. С. 11–31.
9. Постанова Великої палати Верховного Суду України від 19 лют. 2020 р. у справі № 520/15025/16-а. URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/87951282> (дата звернення: 24.11.2024)
10. Постанова Великої палати Верховного Суду України від 13 лист. 1991 р. у справі № 826/3115/17. URL : Рішення ВС від 23.05.2019 у справі № 826/3115/17. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85776336> (дата звернення: 24.11.2024)
11. Мельник Р.С. Система адміністративного права України: монографія. Харків: Право, 2010. 398 с.
12. Пасенюк О. М. Адміністративна юстиція в Україні. Стан та перспективи розвитку Розвиток Української держави за роки незалежності, перспективні плани та шляхи становлення : зб. матеріалів наук.-практ. конф. у рамках відзначення 20-ї річниці незалежності України (Київ, 22 серп. 2011 р.) / М-во юстиції України. Київ : Юрінком, 2011. С. 20–23.

Momot Yu. The Role of Judicial Law-Making in Establishing the Rule of Law Principle: A Theoretical and Legal Analysis

This article presents a comprehensive study of theoretical and practical aspects concerning the relationship between judicial law-making and the rule of law principle within the context of administrative justice. It analyses the historical evolution of the rule of law concept from ancient times to its modern understanding as a fundamental principle of democratic society. Particular attention is devoted to the transformation of the judiciary's role in ensuring the rule of law in administrative proceedings.

Based on an analysis of doctrinal approaches, the article elucidates the essence of judicial law-making as a special form of law creation carried out by judicial bodies through the formation of legal positions when resolving specific cases. The study examines the specifics of judicial law-making in administrative justice, which is determined by the peculiarities of resolving public law disputes and the need to ensure a balance between private and public interests.

The research establishes that judicial law-making serves as a key instrument for the practical implementation

of the rule of law principle through the formation of unified law enforcement practice, filling legal gaps, and ensuring balance between branches of power. The role of the Supreme Court in forming binding legal conclusions on the application of legal norms and their impact on establishing the rule of law principle in administrative proceedings is analysed.

The article substantiates that judicial law-making contributes to the development of good governance doctrine and the implementation of European standards of administrative law. It examines the mechanisms of judicial control over the discretionary powers of public administration bodies and the role of administrative courts' legal positions in forming standards for protecting individual rights in public-law relations.

The study investigates the relationship between judicial law-making and the separation of powers principle, particularly in determining the boundaries of judicial discretion in forming legal positions. The mechanisms for ensuring unity of judicial practice and legal certainty as key elements of the rule of law in administrative proceedings are analysed.

Considerable attention is paid to analysing the impact of judicial law-making on the development of procedural

mechanisms for protecting individual rights in administrative proceedings. The role of administrative courts' legal positions in forming standards of proof and procedural guarantees for fair trial is examined.

The research demonstrates the necessity of further improving judicial law-making mechanisms in the context of European integration processes and implementing best practices of European administrative justice. Ways to enhance the effectiveness of judicial control and ensure unity of judicial practice are proposed.

The scientific novelty of the research lies in its comprehensive analysis of judicial law-making's role as an instrument for establishing the rule of law and developing recommendations for improving the effectiveness of judicial control in the face of modern democratic challenges. The research results can be utilised to improve mechanisms for ensuring the rule of law in administrative courts' activities.

Key words: judicial law-making, rule of law, judicial control, legal certainty, separation of powers, judicial discretion, constitutionality, legal positions.

*Шепетько С. А.,**кандидат юридичних наук,**начальник управління аналізу обласного бюджету та внутрішнього фінансового контролю виконавчого апарату
Київської обласної ради*

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПРИПИНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ДЕПУТАТІВ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ САМОВРЯДУВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню чинного законодавства у сфері дострокового припинення повноважень місцевої ради, депутата місцевої ради та відкликання депутата місцевої ради. Визначено, що для належного рівня діалогу, комунікації, взаємовідносин депутатів місцевих органів самоврядування та населення сіл, селищ, міст передбачено відповідальність членів представницьких органів на місцевому рівні. Наголошено, що наявний механізм відкликання депутатів місцевих органів самоврядування за народною ініціативою варто було б удосконалити шляхом використання сучасних засобів віддаленого доступу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, а не обов'язкової присутності на загальних зборах виборців для розгляду питання щодо відкликання місцевого депутата. Акцентовано, що доцільно напрацювати пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства з метою використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для ініціювання та розгляду цього питання виборцями, прийняття пропозиції щодо відкликання депутата місцевих органів самоврядування за ініціативою жителів сіл, селищ, міст. Запропоновано розробити та впровадити у практику алгоритм використання застосунку «Дія» для збирання голосів на підтримку пропозиції про відкликання депутата місцевого органу самоврядування, в кількості, що перевищує кількість голосів, поданих за нього на місцевих виборах.

Визначено, що для реального врахування інтересів жителів територіальних громад і спрощення процедури відкликання депутата місцевого органу самоврядування за народною ініціативою, доцільно внести зміни до чинного законодавства для того, щоб позбавити зайвих, необґрунтованих обтяжень та прибрати такий передостанній етап у цьому механізмі як «розгляд і прийняття відповідного рішення про відкликання такого депутата за народною ініціативою або про відмову в задоволенні цієї пропозиції вищим керівним органом політичної партії та передачі цього рішення відповідній територіальній виборчій комісії».

З'ясовано, що попри колективну участь депутатів у прийнятті рішень представницьким органом місцевого самоврядування можна говорити про доцільність встановлення персональної (адміністративної, політичної, кримінальної) відповідальності депутата за прийняті рішення місцевої ради за результатами поіменного голосування, що є неодмінною частиною протоколу сесії місцевої ради. Межі персональної відповідальності визначаються такими питаннями, як дотримання положень Конституції України та законів України, відвідування пленарних засідань ради

та засідань постійних комісій, звітування перед виборцями та проведення зустрічей з ними, дотримання етичних правил поведінки.

Ключові слова: депутат; органи місцевого самоврядування; повноваження; припинення.

Постановка проблеми. В умовах децентралізації влади вагома роль місцевого самоврядування полягає в забезпеченні належного соціально-економічного розвитку населених пунктів, що зумовлює необхідність дослідження адміністративно-правового механізму припинення повноважень депутатів місцевих органів самоврядування як форми контролю виборців. Актуальність вищезазначеного підкреслюється, що незважаючи на зміни, які відбуваються в чинному законодавстві, що регламентує діяльність органів місцевого самоврядування, депутати місцевих органів самоврядування не завжди своєчасно реагують на більші потреби у сфері фінансування видатків та матеріально-технічного забезпечення діяльності військових формувань в умовах війни та належної підтримки членів родин загиблих військовослужбовців.

Стан дослідження. Проблема безвідповідальності як одна з перешкод ефективності роботи депутатів місцевих рад вимагає уваги наукових співробітників до пошуку новітніх ідей у сфері припинення повноважень депутатів місцевих рад. Дослідження відповідальності місцевих органів місцевого самоврядування проведено такими вченими як В. Демиденко, І. Доля, Т. Іванова, А. Колесников, В. Колух, В. Корнієнко, В. Куйбіда, В. Мельниченко, Т. Неприцька, А. Пугач, Л. Смолова, Т. Слободяник, Ю. Стрілець, Т. Тарасенко, Д. Хріпливець, Я. Черниш та ін. Попри важливий внесок цих вчених, залишаються невирішеними питання щодо розроблення дієвих механізмів припинення повноважень депутатів місцевих органів самоврядування в умовах повномасштабного вторгнення військ РФ на територію нашої держави, окупації населених пунктів.

Мета статті полягає в розгляді теоретичних засад та напрацюванні пропозицій для внесення змін до діючого законодавства у сфері припинення повноважень депутатів місцевих органів самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Більше ніж 1000 днів повномасштабного вторгнення російських військ завдало значної шкоди населеним пунктам нашої країни та стало випробуванням на міцність для депутатів місцевих органів самоврядування. Водночас ефективна комунікація та діалог місцевих депутатів з мешканцями громад довели свою

ефективність у напрямі відбудови знищеного або пошкодженого майна під час війни. В першу чергу «це стосується істотного підвищення ефективності взаємодії між керівництвом територіальних громад та представниками громадських і волонтерських організацій» [1, с. 142].

У свою чергу, «місцевий рівень є найважливішим компонентом формування стійкого інституту влади в країні, це найближчий до населення рівень влади та від ефективності його діяльності, вирішення щоденних проблем населення, уміння взаємодіяти з місцевою спільнотою, безпосередньо залежить формування взаємовідносин влади та населення» [2, с. 9]. Для належного рівня діалогу, комунікації, взаємовідносин депутатів місцевих органів самоврядування та населення сіл, селищ, міст передбачено відповідальність членів представницьких органів на місцевому рівні. Дотримання моральних норм, правил етичної поведінки у діяльності депутатів місцевих органів самоврядування є одним із позитивних наслідків існування політичної відповідальності. Саме наявність політичної відповідальності відображає потенційну наслідковість реалізації депутатами місцевих органів самоврядування у своїй діяльності інтересів територіальної громади, виборців, що є невіддільною ознакою демократичної системи врядування та розвиненого громадянського суспільства.

Налагодження депутатами місцевих органів самоврядування тісних відносин з жителями сіл, селищ, міст, є важливим елементом їх етичної поведінки. Наприклад, згідно ч. 5.4 Кодексу етики депутатів Вінницької міської ради, «депутати повинні вивчати потреби територіальної громади, вивчати громадську думку; проводити прийоми виборців, звітувати перед виборцями не рідше ніж 1 раз на рік» [3].

Таким чином, політична відповідальність депутатів місцевих органів самоврядування як форма контролю виборців сприяє належному виконанню депутатських обов'язків і передвиборчих програм. Так, «упровадження важелів впливу населення на владу через інститут політичної відповідальності викликати небажання суб'єктів політики порушувати політико-правові норми і власні передвиборчі програми» [4, с. 200]. Однак «на нинішньому етапі політичного процесу особливо наочним є брак відповідальності за вибір засобів політичної діяльності та ухвалення і проведення в життя політичних рішень» [5, с. 129].

До депутатів місцевих органів самоврядування як суб'єктів політичної відповідальності варто відносити «депутатів сільської, селищної, міської ради, які представляють інтереси відповідних територіальних громад на рівні цих громад, депутатів районної у місті ради – інтереси внутрішньоміської громади, та депутатів районної та обласної ради, які представляє інтереси виборців свого виборчого округу на рівні району чи області» [6]. З урахуванням того, що основною формою політичної відповідальності депутатів місцевих органів самоврядування є дострокове припинення повноважень, то це питання знайшло своє вирішення у Виборчому кодексі України такими положеннями: «1) проведення позачергових виборів та їх призначення Верховною Радою України у разі дострокового припинення повноважень місцевої ради (ст. 194); 2) призначення проміжних виборів депутата у зв'язку з достроковим припиненням повноважень депутата (ст. 194, 285); 3) заміщення депутатів, повноваження яких достроково припинені (ст. 284)» [7].

Слід зазначити, що завдяки політичній відповідальності можна виборцям надати оцінку моральним, професійним, громадським, психологічним якостям депутатів місцевих органів самоврядування. Так, «особливістю відповідальності є те, що вона поєднує професійні та моральні якості особи та є однією з найбільш очікуваних суспільством характеристик діяльності виборних осіб. Відповідальність є категорією, яка знаходить свій прояв у кожній із необхідних компетентностей депутата місцевої ради» [8, с. 59].

До форм політичної відповідальності депутатів місцевих органів самоврядування, можна віднести такі: 1) «дострокове припинення повноважень місцевої ради, депутата місцевої ради; 2) відкликання депутата місцевої ради» [9]. Варто мати на увазі, що дострокове припинення повноважень місцевих депутатів – явище більш широке, ніж їх відкликання. Водночас залежно від рівня місцевої ради (сільська, селищна, міська, районна у місті рада або районна/обласна рада) існують відмінності щодо процесів дострокового припинення повноважень місцевих рад від процедури відкликання депутатів місцевих органів самоврядування.

Дострокове припинення повноважень депутатів місцевих органів самоврядування у складі місцевої ради здійснюється через: 1) місцевий референдум за ініціативи голови громади, а також не менш як 1/10 місцевих жителів; 2) позачергові вибори місцевої ради якщо буде судове рішення щодо визнання рішень місцевої ради незаконними, висновків уповноваженого комітету Верховної Ради України» (ст. 78 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [9].

При цьому, серед «випадків дострокового припинення повноважень місцевих рад, що має наслідком припинення повноважень депутатів місцевих органів самоврядування можна виокремити такі: 1) прийняття місцевою радою рішення з порушенням чинного законодавства та невжиття заходів згідно з вимогами уповноважених органів про приведення цих рішень згідно з вимогами закону; 2) у місцевій раді не проводяться засідання сесії понад три місяці або більше одного місяця для розгляду окремих питань або місцева рада не вирішує питань віднесених до її повноважень; 3) припинення повноважень депутатів місцевих органів самоврядування у складі місцевих рад у зв'язку з утворенням військово-цивільних адміністрацій» [9].

Організувати та провести місцевий референдум, що має наслідком припинення повноважень депутатів місцевих органів самоврядування на сьогодні неможливо. Так, «після того, як Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» втратив чинність, законодавець ще не прийняв новий закон, що визначає правову основу, організацію та процедуру місцевих референдумів. Тому прийняття Закону України «Про місцевий референдум» є нагальним для законодавця» [10, с. 193]. Таким чином, у разі неефективного виконання зобов'язань покладених на місцевих депутатів жителі громад не можуть взяти участь у референдумі для притягнення таких депутатів до політичної відповідальності.

У свою чергу, відкликання депутатів місцевих органів самоврядування здійснюється відповідно до звернення представницького місцевого органу самоврядування до виборців або відкликання. Зокрема, відповідно до положень ст. 49 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», місцева рада «звертається до виборців з пропозицією про

відкликання депутатів місцевих органів самоврядування у випадках пропуску протягом року більше половини пленарних засідань ради або засідань постійної комісії, невиконання ним без поважних причин рішень і доручень ради та її органів» [9].

За відсутності відповідного звернення представницького місцевого органу самоврядування до виборців, дострокове припинення повноважень місцевих депутатів відбувається шляхом відкликання. Так, згідно положень ст. 37 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад», «підставами для відкликання депутата місцевої ради за народною ініціативою можуть бути: 1) порушення депутатом місцевої ради положень чинного законодавства, що підтверджено судовим рішенням; 2) пропуск протягом року більше половини пленарних засідань ради або засідань постійної комісії, невиконання ним без поважних причин обов'язків депутата місцевої ради у виборчому окрузі; 3) невідповідність практичної діяльності депутата місцевої ради основним принципам і положенням передвиборної програми місцевої організації політичної партії чи програмі політичної партії; 4) невиконання депутатом місцевої ради зобов'язань звітувати перед виборцями та проводити зустрічі з ними; 5) невходження депутата, обраного в багатомандатному виборчому окрузі, до фракції місцевої організації партії або припинення членства депутата місцевої ради у фракції» [6]. Тут варто зауважити, що депутати місцевих органів самоврядування притягуються до політичної відповідальності як форми контролю виборців тільки у випадках пропуску засідань сесії та постійних депутатських комісій без поважних причин протягом, не проведення зустрічей з виборцями та невиконання зобов'язань щодо звітування перед ними.

Відповідно до положень ст. 38 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад», «право вносити пропозицію про відкликання мають місцева організація політичної партії, а також громадяни України. Рішення про внесення пропозиції щодо відкликання депутата приймається на зборах виборців у кількості не менше 30 осіб для відкликання депутата сільської, селищної ради до 400 осіб для депутата обласної, Київської, Севастопольської міської ради» [6].

Серед основних недоліків цього механізму дострокового припинення повноважень депутатів місцевих органів самоврядування в науковій літературі виділяють такі: «1) в Законі вживається термін «відкликання депутата за народною ініціативою» притаманний територіальному імперативному мандату, в той час як його окремі норми відтворюють елементи партійного імперативного мандату, зокрема: а) рішення про внесення пропозиції щодо відкликання депутата місцевої ради можуть приймати не лише збори виборців, а й місцеві організації політичних партій; б) рішення про відкликання депутата місцевої ради, обраного шляхом висування місцевою організацією політичної партії, приймає вищий керівний орган політичної партії відповідно до її статуту. При цьому не зрозуміло чому саме вищий керівний орган політичної партії, а не керівний орган її місцевого осередку має приймати рішення про відкликання депутата місцевої ради; 2) у частині 9 статті 38 Закону передбачено, що рішення про внесення пропозиції щодо відкликання депутата місцевої ради місцевою організацією політичної партії, від якої його обрано

депутатом, приймається на зборах (конференції) цієї організації не менше ніж двома третинами голосів (чому саме 2/3?) присутніх учасників (делегатів) зборів (конференції). В той же час в Законі не зазначена кількість голосів, необхідних для прийняття рішення про внесення пропозиції щодо відкликання депутата місцевої ради на зборах виборців (2/3 чи 1/2 + 1 голос)» [11, с. 34–35].

Важливим є питання щодо імперативного мандату депутатів місцевих органів самоврядування. Зокрема, є «застереження щодо застосування імперативного мандата, вочевидь, пов'язано із суперечністю між таким мандатом та принципом представництва інтересів усього місцевого населення, яке представляє відповідний депутат (не тільки тих, хто за нього голосував)» [12, с. 4]. Крім того, на думку експертів варто «упроваджувати кращі європейські демократичні традиції вільного мандата місцевого депутата, відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування, рекомендації Венеціанської комісії, а також нівелювати вплив так званої «партизації» на формування та діяльність місцевих органів самоврядування. При цьому, «лише 3,6% опитаних представників органів місцевого самоврядування в рамках цього відзначили, що в їхніх територіальних громадах є факти відкликання депутатів за народною ініціативою» [13]. Зрозуміло, що за наявності вільного мандату, депутат місцевого органу самоврядування притягується до політичної відповідальності шляхом втрати підтримки виборців на виборах, а не шляхом процедури відкликання за народною ініціативою, яка інколи відповідає у пергу чергу «партійним інтересам», а не реальному волевиявленню чи прагненням жителів громад.

Наявний механізм відкликання депутатів місцевих органів самоврядування за народною ініціативою варто було б удосконалити шляхом використання сучасних засобів віддаленого доступу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, а не обов'язкової присутності на загальних зборах виборців для розгляду питання щодо відкликання місцевого депутата. Зокрема, доцільно напрацювати пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства з метою використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для ініціювання та розгляду цього питання виборцями, прийняття пропозиції щодо відкликання депутата місцевих органів самоврядування за ініціативою жителів сіл, селищ, міст. Крім того, виготовлення підписних листів встановленої форми для подальшого збирання підписів жителів сіл, селищ, міст на підтримку рішення про відкликання депутата місцевого органу самоврядування за народною ініціативою не відповідає сучасним вимогам розвитку новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. Наприклад, доцільно розробити та впровадити у практику алгоритм використання застосунку «Дія» для збирання голосів на підтримку пропозиції про відкликання депутата місцевого органу самоврядування, в кількості, що перевищує кількість голосів, поданих за нього на місцевих виборах.

Крім того, для реального врахування інтересів жителів територіальних громад і спрощення процедури відкликання депутата місцевого органу самоврядування за народною ініціативою, доцільно внести зміни до чинного законодавства для того, щоб позбавити зайвих, необґрунтованих обтяжень

та приборати такий передостанній етап у цьому механізмі як «розгляд і прийняття відповідного рішення про відкликання такого депутата за народною ініціативою або про відмову в задоволенні цієї пропозиції вищим керівним органом політичної партії та передачі цього рішення відповідній територіальній виборчій комісії». Запропонована пропозиція враховує положення чинного законодавства про те, що депутат місцевого органу самоврядування у першу чергу «є відповідальним перед виборцями свого виборчого округу і їм підзвітним» (ст. 11 Закону України Про статус депутатів місцевих рад» [6]). Ця пропозиція буде відповідати на практиці правам депутата місцевого самоврядування «офіційно представляти виборців свого виборчого округу та інтереси територіальної громади» (ст. 11 Закону України Про статус депутатів місцевих рад» [6]), а не інтереси «вищого керівного органу політичної партії». Також сприятиме належному громадському контролю за діяльністю депутатів місцевих органів самоврядування, адже усунення у процедурі відкликання депутата за народною ініціативою такого проміжного етапу як розгляд і прийняття відповідного рішення вищим керівним органом політичної партії, мотивуватиме депутатів бути більш старанними у виконанні своїх депутатських обов'язків щодо «підтримки зв'язку з виборцями», «брати участь у громадських слуханнях, в організації виконання доручень виборців».

На підтримку цієї пропозиції за результатами проведеного дослідження на запитання «Перед ким має бути відповідальний та кому підзвітний депутат місцевої ради? (%), 32,1% опитаних зазначили, що має бути відповідальний перед всіма жителями територіальної громади, і підзвітний їм – 31,8%, а 25,4% серед них зазначили, що має бути відповідальний перед жителями у межах виборчого округу, і підзвітний їм – 24,6%, а також відповідальний перед політичною партією, від якої обрано депутата – 17,3%, і підзвітний їй – 22,6%, і те, що відповідальний перед виборцями зазначили – 24% опитаних, і підзвітний їм – 19,3%» [13]. Як бачимо доцільність відповідальності і підзвітності політичній партії, від якої обрано депутата місцевого органу самоврядування найменше підтримується опитаними представниками місцевих органів самоврядування.

Окремої уваги потребує питання щодо обов'язку депутата місцевого органу самоврядування « не рідше одного разу на півріччя інформувати виборців про роботу місцевої ради та її органів, рішень ради і доручень виборців» (ст. 10 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» [6]), невиконання якого може бути підставою для ініціювання питання щодо дострокового припинення його повноважень за народною ініціативою. Зокрема, практичне застосування такого звітування депутатами місцевих органів самоврядування у територіальних громадах відбувається шляхом: «1) розміщення звіту на офіційному сайті місцевої ради – 29,2%; 2) на загальних зборах – 22,5%; 3) у місцевих медіа – 16,2%; 4) під час громадських слухань – 14,7%; 5) у соціальних мережах – 1,3%; 6) під час пленарних засідань – 1,0%; 7) на зустрічах з виборцями – 0,5%; 8) перед парторганізаціями – 0,1%. До відомостей, які містять такі звіти відносять: 1) про роботу депутата у виборчому окрузі – 24,2%; 2) про діяльність у раді – 21,4%; 3) про участь в обговоренні, прийнятті рішень ради, доручень виборців –

17,1%; 4) про прийняті радою рішення – 12,9%; 5) про хід виконання прийнятих радою рішень – 8,6%» [6]. Таким чином, звітування депутатами місцевих органів самоврядування відбувається переважно шляхом поширення інформації про свою діяльність на сайті місцевої ради або у місцевих медіа. Тому варто приділяти більше уваги постійній комунікації з жителями громад шляхом участі у загальних зборах, громадських слуханнях і налагодженню зворотного зв'язку з виборцями у тому числі шляхом використання соціальних мереж, зустрічей з мешканцями громад. При цьому, депутатам місцевих органів самоврядування варто розширити спектр використання сучасних засобів віддаленого доступу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій у тому числі для звітування про свою діяльність, визначення доступних каналів взаємної комунікації, інформування, а також ведення активного діалогу з громадськістю шляхом проведення онлайн консультацій, зустрічей, конференцій.

Важливим питання є розмежування колективної та індивідуальної політичної відповідальності депутатів місцевих органів самоврядування. Зокрема, «70,9% учасників опитування вважають, що за прийняті рішення місцевої ради має бути персональна відповідальність депутата» [13].

Попри колективну участь депутатів у прийнятті рішень представницьким органом місцевого самоврядування можна говорити про доцільність встановлення персональної (адміністративної, політичної, кримінальної) відповідальності депутата за прийняті рішення місцевої ради за результатами поіменного голосування, що є неодмінною частиною протоколу сесії місцевої ради. Межі персональної відповідальності визначаються такими питаннями, як дотримання положень Конституції України та законів України, відвідування пленарних засідань ради та засідань постійних комісій, звітування перед виборцями та проведення зустрічей з ними, дотримання етичних правил поведінки. Важливою частиною у діяльності депутатів місцевих органів самоврядування має посісти практика використання сучасних засобів віддаленого доступу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій як основи для прозорості у діяльності, оперативного звітування про свою діяльність, належного виконання доручень виборців та якісної підтримки зв'язку з жителями громад, представлення їхніх інтересів.

Висновки. Надання ключової ролі вищому керівному органу політичної партії у прийнятті рішення про відкликання за народною ініціативою послаблює підтримку зв'язку з виборцями та належному виконанню доручень виборців та представленню інтересів територіальної громади. При цьому доцільно внести зміни до чинного законодавства для запровадження практики вільного мандата депутата місцевого органу самоврядування згідно з Європейською хартією місцевого самоврядування, рекомендацій Венеціанської комісії.

Наявний механізм відкликання депутатів місцевих органів самоврядування за народною ініціативою можливо удосконалити шляхом використання сучасних засобів віддаленого доступу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, а не обов'язкової присутності на загальних зборах виборців для розгляду питання щодо відкликання місцевого депутата. Доцільно на практиці використовувати застосунок «Дія» для збирання голосів на підтримку пропозиції про відкликання

депутата місцевого органу самоврядування, в кількості, що перевищує кількість голосів, поданих за нього на місцевих виборах.

Література:

1. Мельниченко Б., Мідик М. Місцеве самоврядування в Україні в умовах воєнного стану. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2023. Т. 10. № 2. С. 137–145.
2. Пак Н. Т., Буняк Н. М. Місцеве самоврядування в сучасних реаліях. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2023. № 2. С. 7–10.
3. Кодекс етики депутатів Вінницької міської ради: затверджений рішенням Вінницької міської ради від 24 берез. 2017 р. № 659. URL: <https://vmr.gov.ua> (дата звернення 18.11.2024).
4. Сахань О. М., Крайнікова О. В. Політична відповідальність влади як чинник формування правової культури в Україні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 5. С. 193–202.
5. Співак М. В. Політична відповідальність у сфері здоров'язбереження. *Держава і право*. Серія : Політичні науки. 2015. Вип. 69. С. 128–138.
6. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11 лип. 2002 р. № 93-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text> (дата звернення 19.11.2024).
7. Виборчий Кодекс України : Закон України від 19 груд. 2019 р. № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення 19.11.2024).
8. Теоретичні та практичні аспекти формування компетентності депутатів місцевих рад України : монографія / С. М. Серьогін, Є. І. Бородин та ін. ; за наук. ред. І. В. Шпекторенка. Дніпро : ГРАНІ, 2021. 280 с.
9. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> (дата звернення 20.11.2024).
10. Іванова Т. М. Відповідальність органів і посадових осіб муніципальної влади в Україні: історико-правовий аналіз. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 164–175.
11. Кравченко В. В., Лебідь Т. І. Теоретичні та прикладні аспекти розвитку статусу депутатів місцевих рад. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2021. Вип. 51. С. 30–36.
12. Висновок щодо Закону України «Про статус депутатів місцевих рад», м. Страсбург, 24 жовтня 2017 р. CELGR/LEX(2017) 2. Центр експертизи реформ місцевого самоврядування. 29 с. URL: <https://tm.coe.int/vyusnovok-coe-zp-pro-status-deputativ-mistsevyhrad/1680aeefc8> (дата звернення 20.11.2024).
13. Презентація дослідження «Статус депутатів місцевих рад». URL: <https://komsamovr.rada.gov.ua/uploads/documents/44368.pdf> (дата звернення 20.11.2024).

Shepetko S. Directions for improving legislation regarding the termination of powers of deputies of local self-government bodies

Summary. The article is devoted to the study of the current legislation in the field of early termination of the powers of a local council, a local council deputy and the recall of a local council deputy. It is determined that for the proper level of dialogue, communication, and relations between deputies of local self-government bodies and the population of villages, towns, and cities, the responsibility of members of representative bodies at the local level is provided. It is emphasized that the existing mechanism for recalling deputies of local self-government bodies at the people's initiative should be improved by using modern means of remote access using information and communication technologies, rather than mandatory presence at general meetings of voters to consider the issue of recalling a local deputy. It is emphasized that it is advisable to develop proposals for amendments to the current legislation in order to use modern information and communication technologies to initiate and consider this issue by voters, and to adopt a proposal to recall a deputy of local self-government bodies at the initiative of residents of villages, towns, and cities. It is proposed to develop and implement in practice an algorithm for using the «Diya» application to collect votes in support of a proposal to recall a deputy of a local self-government body, in a number exceeding the number of votes cast for him in local elections.

It was determined that in order to truly take into account the interests of residents of territorial communities and simplify the procedure for recalling a deputy of a local self-government body on a popular initiative, it is advisable to amend the current legislation in order to eliminate unnecessary, unjustified burdens and remove such a penultimate stage in this mechanism as «consideration and adoption of an appropriate decision on the recall of such a deputy on a popular initiative or on the refusal to satisfy this proposal by the highest governing body of a political party and the transfer of this decision to the relevant territorial election commission».

It was found that despite the collective participation of deputies in decision-making by a representative body of local self-government, it is possible to speak about the expediency of establishing personal (administrative, political, criminal) liability of a deputy for decisions taken by the local council based on the results of a roll call vote, which is an indispensable part of the minutes of the local council session. The limits of personal liability are determined by such issues as compliance with the provisions of the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine, attendance at plenary sessions of the council and meetings of standing committees, reporting to voters and holding meetings with them, compliance with ethical rules of conduct.

Key words: deputy; local self-government; powers; termination.

*Шуваєва Є. О.,**аспірантка**Сумського державного університету*

ТРАНСФОРМАЦІЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: БЕЗПЕКОВІ ВИКЛИКИ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ НЕЛЕГАЛЬНІЙ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджено актуальну проблему трансформації міграційних процесів та механізмів протидії нелегальній міграції в умовах воєнного стану в Україні. Проаналізовано унікальну ситуацію, що склалася в міграційній сфері України внаслідок військової агресії, яка характеризується двома протилежними тенденціями: зростанням кількості спроб нелегального виїзду громадян України та одночасним значним скороченням присутності нелегальних мігрантів з інших країн на території держави.

На основі актуальних статистичних даних Державної прикордонної служби України встановлено, що щоденно фіксується близько 30 спроб незаконного перетину кордону з боку громадян України, які намагаються залишити країну в обхід встановлених обмежень. Водночас результати спільних перевірок Міграційної служби та правоохоронних органів свідчать про десятикратне зменшення кількості порушників міграційного законодавства серед іноземців порівняно з довоєнним періодом.

У дослідженні детально проаналізовано фактори, що впливають на трансформацію міграційних процесів в умовах воєнного стану. Особлива увага приділена правовим аспектам, зокрема впливу обмежень на виїзд для чоловіків призовного віку, ускладненням у роботі державних органів та змінам у процедурах перетину державного кордону. Розглянуто соціально-економічні чинники, такі як втрата житла та роботи, погіршення економічної ситуації, які створюють додаткові стимули для нелегальної міграції.

Значну увагу в роботі приділено аналізу впливу політичної нестабільності на формування міграційних потоків. На основі даних міжнародних організацій та досвіду європейських країн продемонстровано, як політичні кризи та збройні конфлікти призводять до формування стійких міграційних коридорів, які згодом можуть використовуватися організованими злочинними групами для нелегального переправлення мігрантів.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному аналізі впливу воєнного стану на трансформацію міграційних процесів та розробці нових підходів до протидії нелегальній міграції в умовах безпекових викликів. Результати дослідження можуть бути використані при формуванні державної міграційної політики, вдосконаленні законодавства у сфері міграції та розробці практичних заходів з протидії нелегальній міграції.

Практична цінність дослідження полягає у розробці конкретних рекомендацій щодо вдосконалення системи протидії нелегальній міграції в умовах воєнного стану. Запропоновані рекомендації стосуються як удосконалення нормативно-правової бази, так і покращення координації між різними державними органами, відповідальними за контроль міграційних процесів.

Ключові слова: нелегальна міграція, воєнний стан, безпекові виклики, прикордонний контроль, міграційне законодавство, політична нестабільність.

Постановка проблеми. Військова агресія створила безпрецедентні виклики для національної системи міграційного контролю, що вимагає переосмислення існуючих підходів та розробки нових механізмів регулювання міграційних потоків.

Ситуація ускладнюється необхідністю одночасного вирішення двох протилежних завдань: з одного боку – контролю за виїздом громадян України в умовах правових обмежень воєнного часу, з іншого – протидії нелегальному виїзду іноземців на територію держави, що перебуває у стані війни. Додатковим фактором впливу є процес євроінтеграції України, який вимагає адаптації національної системи міграційного контролю до європейських стандартів.

Зазначені обставини обумовлюють необхідність комплексного наукового дослідження трансформації міграційних процесів та розробки ефективних інституційних механізмів протидії нелегальній міграції в умовах нових безпекових викликів

Стан дослідження. Сучасні дослідження міграції, безпеки та геополітики підкреслюють взаємозв'язок між політичною нестабільністю та міграційними потоками. Р. Саква у своїй статті розглядає глобальні політичні зміни і їх вплив на міжнародну міграцію, а О. Буряченко зосереджується на безпекових викликах у геополітичному контексті XXI століття, визначаючи пріоритети для політики безпеки. О. Ровенчак і М. Яворський вивчають міграцію як виклик безпеці на особистісному, національному та глобальному рівнях.

Документи, такі як Постанова Кабміну про перетин кордону та дані Державної прикордонної служби України, відображають правові та практичні аспекти контролю міграції в Україні, зокрема в умовах конфлікту. Війна і політична нестабільність значно впливають на міграційні потоки, підвищуючи рівень злочинності, пов'язаної з нелегальним переправленням мігрантів, як зазначено в доповідях UNODC. Ці фактори формують необхідність комплексного підходу до управління міграцією та безпекою в умовах глобальних змін.

Метою статті є охарактеризувати особливості трансформації міграційних процесів в умовах воєнного стану в Україні, визначити основні безпекові виклики та розробити рекомендації щодо вдосконалення механізмів протидії нелегальній міграції.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, необхідно зосередитися на дослідженні геополітичних викликів без-

пелі у контексті міграційної політики та протидії нелегальній міграції. У сучасному світі геополітична ситуація стала значно складнішою через появу численних нових загроз. Науковці часто пов'язують це з трансформаціями у світовому порядку, зокрема з переходом до багатополарності. Така зміна посилила конкуренцію між провідними державами за геостратегічний вплив, що, своєю чергою, створило умови для нових конфліктів та ризиків для глобальної стабільності [1, с. 50]. У відповідь на загрозу з боку Росії, Організація Північноатлантичного договору визначила основні напрями у сфері безпеки. Одночасно були переглянуті та оновлені геополітичні стратегії Європейського Союзу [2, с. 159].

Збройні конфлікти є явищем, у якому міжнародна міграція може сприяти виникненню або загостренню як внутрішніх, так і міжнародних протистоянь [3, с. 220]. Воєнний стан може створювати умови, що сприяють нелегальній міграції, через вплив низки факторів. Одним із важливих аспектів є специфіка правового регулювання, зокрема встановлення обмежень на виїзд для чоловіків призовного віку (18–60 років) [4]. Соціально-економічні чинники суттєво впливають на формування міграційних процесів. Втрата житла, роботи, погіршення економічної ситуації та прагнення знайти безпечніше місце проживання змушують людей шукати кращих умов, навіть через нелегальні шляхи виїзду.

Ситуація в Україні є показовою. Згідно з даними Державної прикордонної служби, щоденно фіксується близько 30 випадків спроб незаконного перетину кордону особами, які намагаються виїхати з країни. Це включає як спроби використати офіційні пункти пропуску з порушенням правил, так і нелегальний перетин через «зелену зону» – території, що перебувають поза межами контрольних пунктів. Порівняно з минулим роком, кількість таких випадків скоротилася майже утричі [5]. Ці обставини демонструють, що воєнний стан та пов'язані з ним обмеження створюють додаткові передумови для нелегальної міграції, особливо серед громадян, на яких накладені заборони на виїзд за межі країни.

Одночасно спостерігається значне зменшення кількості нелегальних мігрантів на території України, що свідчить про суттєві зміни у міграційних процесах. За результатами перевірок Міграційної служби та правоохоронних органів, проведених у вересні 2023 року, кількість порушень міграційного законодавства у Києві скоротилася у десять разів у порівнянні з періодом до повномасштабного вторгнення.

У ході операції, яка тривала з 4 до 22 вересня 2023 року, перевірено місця з великою концентрацією іноземців, зокрема ринки, гуртожитки, розважальні заклади та будівельні майданчики. Було виявлено 156 порушників правил перебування, серед яких 72 особи підлягають примусовому видворенню. Для порівняння, у 2021 році під час операції «Мігрант» у Києві та області зафіксовано 1501 випадок порушення.

Зниження кількості нелегальних мігрантів зумовлено кількома факторами. По-перше, війна зробила Україну менш привабливою для іноземців як місце проживання і суттєво ускладнила доступ до її території через втрату контролю над східним кордоном. По-друге, підготовка до вступу України до Європейського Союзу підвищила вимоги до міграційної політики, хоча мігранти з країн Глобального Півдня продовжують шукати можливості в'їзду, використовуючи недоліки законодавства.

Додатково, скорочення порушень міграційного законодавства стало можливим завдяки посиленню правових механізмів. У серпні 2023 року запроваджено суворіші санкції для іноземців, а також для громадян та юридичних осіб, які сприяють ухиленню від законодавства щодо термінів перебування або незаконного оформлення документів на проживання. Такі зміни підвищили ефективність контролю у сфері міграційної безпеки [6].

В умовах воєнного стану в Україні обмеження на виїзд, складнощі з оформленням документів та соціально-економічні труднощі сприяють зростанню нелегальної міграції. Разом із тим, завдяки впровадженню більш жорсткого міграційного контролю та адаптації міграційної політики, кількість таких випадків суттєво зменшилась, що свідчить про ефективність нових заходів у сфері міграційної безпеки.

Дестабілізація політичної ситуації в країнах походження мігрантів, зокрема економічні кризи, збройні конфлікти та порушення прав людини, посилює потоки нелегальної міграції. Корупція, обмеження політичних свобод і війни змушують людей шукати притулку в інших країнах, які пропонують більше можливостей для стабільного та безпечного життя [7].

У таких умовах міграція є результатом не лише пошуку безпеки, але й бажання отримати політичні свободи, економічну стабільність та покращити умови життя. Політична нестабільність може призвести до економічного колапсу та руйнування управлінських структур, що ще більше стимулює нелегальну міграцію. Це, в свою чергу, підштовхує людей до використання нелегальних міграційних шляхів, що часто супроводжуються небезпекою та порушенням прав людини [8].

Як зазначає М. Вейнер, нестабільні політичні режими та збройні конфлікти сприяють виникненню стійких міграційних коридорів, які згодом використовуються організованими злочинними групами для нелегального транспортування мігрантів [9, с. 253].

Європейське агентство з прикордонної та берегової охорони (Frontex) у своєму звіті за 2023 рік вказує на чіткий зв'язок між політичною нестабільністю в країнах Близького Сходу та Північної Африки і збільшенням спроб нелегального перетину кордону Європейського Союзу [10].

Важливо враховувати, як політична невизначеність змінює стратегії протидії нелегальній міграції. Згідно з даними Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності, країни, що приймають мігрантів, змушені коригувати свої механізми прикордонного контролю та управління міграцією в умовах нових викликів, зумовлених політичною нестабільністю в регіонах відправлення мігрантів [10]. Ця адаптація передбачає впровадження більш гнучких систем реагування на міграційні кризи, розвиток міжнародної співпраці та обміну інформацією, а також посилення технологічної складової прикордонного контролю. Особливої уваги заслуговує розробка превентивних механізмів, які дозволяють прогнозувати та попереджати масові міграційні потоки на основі аналізу політичної ситуації в країнах походження мігрантів. При цьому важливо забезпечити баланс між посиленням безпекових заходів та дотриманням прав людини, включаючи право на притулок для осіб, які дійсно потребують міжнародного захисту. Досвід європейських країн показує, що ефективна протидія нелегальній міграції в умовах політичної нестабільності вимагає комплексного підходу, який включає не лише

посилення прикордонного контролю, але й розвиток легальних каналів міграції, співпрацю з країнами походження мігрантів та боротьбу з організованими злочинними групами, що займаються незаконним переправленням осіб через кордон.

Ситуація в Україні також демонструє, як політична напруга в сусідніх країнах створює додаткові труднощі для боротьби з нелегальною міграцією. Зокрема, Державна прикордонна служба України фіксує збільшення кількості спроб нелегального перетину кордону з боку громадян країн, де спостерігається політична криза [11]. Україна зіткнулася з цією проблемою внаслідок анексії Криму та конфлікту на Донбасі у 2014 році, коли понад 1,5 мільйона людей були змушені покинути свої домівки. Хоча внутрішні мігранти створюють менше соціального напруження порівняно з іноземцями, вони можуть стати джерелом локальних соціальних і культурних конфліктів, що посилюються через інформаційну війну, частиною якої є гібридна агресія Росії. У результаті виникає етнополітична нестабільність, яка сприяє дискримінації, ксенофобії та міжетнічній ворожнечі [12, с. 15].

На основі проведеного аналізу трансформації міграційних процесів в умовах воєнного стану можна визначити ключові напрямки необхідних удосконалень. Насамперед потребує модернізації система електронного обліку та моніторингу міграційних процесів, яка б забезпечувала оперативний обмін інформацією між різними державними органами. Необхідне вдосконалення механізмів координації між Державною прикордонною службою, Міграційною службою та правоохоронними органами, особливо в контексті проведення спільних операцій з виявлення порушників. Актуальним є питання розробки спеціальних процедур перевірки та контролю за особами, які намагаються нелегально залишити територію України в обхід встановлених обмежень. Потребує модернізації технічне оснащення пунктів пропуску через державний кордон та систем моніторингу «зеленої зони». Важливим напрямком є вдосконалення законодавчої бази щодо відповідальності за сприяння нелегальній міграції, включаючи посилення санкцій для організаторів та посередників. Необхідна розробка спеціальних програм навчання та підвищення кваліфікації співробітників відповідних служб з урахуванням нових викликів воєнного часу. Також важливим є посилення міжнародної співпраці у сфері протидії нелегальній міграції, особливо з країнами Європейського Союзу, та адаптація українського законодавства до європейських стандартів у контексті перспективи євроінтеграції.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити низку важливих висновків щодо трансформації міграційних процесів в умовах воєнного стану та ефективності механізмів протидії нелегальній міграції в Україні. По-перше, ефективність протидії нелегальній міграції значно підвищилась завдяки посиленню нормативно-правових механізмів та впровадженню жорсткіших санкцій як для порушників міграційного законодавства, так і для осіб, які сприяють нелегальній міграції. По-друге, політична нестабільність залишається ключовим фактором, що впливає на формування міграційних потоків та вимагає постійної адаптації систем прикордонного контролю та міграційного менеджменту. По-третє, досвід України демонструє необхідність комплексного підходу до протидії нелегальній міграції, що включає як посилення контролю на кордонах, так і вдосконалення внутрішніх механізмів міграційного контролю.

Література:

1. Sakwa R. The international system and the clash of world orders. *China international strategy review*. Volume 6. 2024. P. 39–57. URL: <https://doi.org/10.1007/s42533-024-00163-8>
2. Буряченко О. В. Безпекові виклики геополітики XXI століття: вектори та пріоритети політики безпеки. *Науковий журнал «Політикус»*. 2024. № 3. С. 157–163.
3. Ровенчак О., Яворський М. Міжнародна міграція як виклик безпеці: особистісний, національний та глобальний виміри. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1-2. С. 212–226.
4. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України : постанова Кабінету Міністрів України № 57 від 27 січня 1995 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.11.2024)
5. Прикордонники щодоби затримують приблизно 30 людей через незаконний перетин кордону – речник ДПСУ. *Радіо Свобода : вебсайт*. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-dpsu-30-lyudej-shchodoby-nezakonnij-peretyyn-kordonu/32635912.html> (дата звернення: 19.11.2024).
6. Як повномасштабна війна впливала на нелегальних мігрантів в Україні. *Українська правда : вебсайт*. URL : <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/01/2/7435508/> (дата звернення: 19.11.2024).
7. Mathews J. Political Factors In Migration. *Sciencing : website*. URL : <https://www.sciencing.com/political-factors-migration-8212756/> (date of appeal: 19.11.2024).
8. Europe's Migration Dilemma. *Council Foreign Relations : website*. URL : <https://www.cfr.org/article/europes-migration-dilemma> (date of appeal: 19.11.2024).
9. Weiner M. *The Global Migration Crisis*. New York: HarperCollins, 1995. 356 p.
10. Smuggling of Migrants. *UN Office on Drugs and Crime : website*. URL : <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/glossom.html> (date of appeal: 19.11.2024).
11. Державна прикордонна служба України : *вебсайт*. URL : <https://dpsu.gov.ua/ua> (дата звернення: 19.11.2024).
12. Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Запобігання нелегальній міграції : у пошуках оптимальної моделі. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2022. №1 (24). С. 1–21.

Shuvaieva Ie. Transformation of Migration Processes under Martial Law: Security Challenges and Institutional Mechanisms to Counter Illegal Migration in Ukraine

Summary. The article explores the pressing issue of the transformation of migration processes and mechanisms for countering illegal migration during martial law in Ukraine. It examines the unique situation in Ukraine's migration sphere resulting from military aggression, characterized by two opposing trends: an increase in attempts by Ukrainian citizens to leave the country illegally and a significant decrease in the presence of illegal migrants from other countries within Ukraine.

Based on current statistical data from the State Border Guard Service of Ukraine, it has been found that approximately 30 attempts to cross the border illegally are recorded daily by Ukrainian citizens trying to bypass established restrictions. At the same time, joint inspections conducted by the Migration Service and law enforcement agencies indicate a tenfold decrease in the number of migration law violations by foreign nationals compared to the pre-war period.

The study provides a detailed analysis of factors influencing the transformation of migration processes under martial law. Particular attention is given to legal aspects, including the impact of exit restrictions for men of conscription age, complications in the operations of state bodies, and changes in border-crossing procedures. Socio-economic factors, such as

loss of housing and employment and the worsening economic situation, which create additional incentives for illegal migration, are also considered.

A significant portion of the study focuses on the impact of political instability on migration flows. Drawing on data from international organizations and the experiences of European countries, it demonstrates how political crises, and armed conflicts contribute to the formation of persistent migration corridors, which organized criminal groups may later exploit for smuggling migrants.

The practical value of the study lies in the development of specific recommendations for improving the system for combating illegal migration during martial law. The proposed recommendations address both the enhancement of the legal

and regulatory framework and the improvement of coordination among various state agencies responsible for controlling migration processes.

The research's scientific novelty lies in its comprehensive analysis of the effects of martial law on migration process transformations and its development of new approaches to combating illegal migration in the context of security challenges. The study's findings can be used in shaping state migration policy, improving migration legislation, and designing practical measures to counteract illegal migration.

Key words: illegal migration, martial law, security challenges, border control, migration legislation, political instability.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
ПРАВО І ПРОЦЕС

*Левківська В. М.,
аспірантка кафедри економічного права та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
юрист 1-ї категорії Центру європейських студій
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Анотація. У статті проаналізовано сучасний стан та перспективи розвитку правового забезпечення національної економічної безпеки України в умовах глобалізації. Розглянуто ключові аспекти та визначено основні загрози національній економічній безпеці, включно з тінговою економікою, інфляцією та безробіттям. Обґрунтовано важливість розробки комплексних заходів щодо зміцнення економічної безпеки країни через адаптацію до міжнародних стандартів та інтеграцію з Європейським Союзом.

Охарактеризовано структурні компоненти національної економічної безпеки, серед яких макроекономічна стабільність, обороноздатність, фінансова стабільність, інвестиційна привабливість, та енергетична незалежність. З'ясовано, що національна економічна безпека є критичною детермінантою для забезпечення вищого рівня життя громадян та здійснення економічних реформ.

Зазначено, що існуюче законодавство частково не відповідає сучасним вимогам забезпечення економічної стабільності та розвитку, що потребує системного перегляду та оновлення. Обґрунтовано, що ефективне правове забезпечення має базуватися на комплексному аналізі внутрішніх та зовнішніх ризиків, які впливають на економіку країни. Запропоновано, що вдосконалення правового поля повинно передбачати введення чітких нормативних актів, які регулюють діяльність економічних суб'єктів, включно з контролем за експортно-імпортними операціями та захистом внутрішнього ринку. Також, акцентовано на необхідності створення адекватних умов для забезпечення конкуренції, ефективного валютного контролю та стабілізації національної грошової одиниці.

Визначено, що важливим напрямом реформування є розробка нових законодавчих ініціатив, які мають враховувати специфіку української економіки та інтеграцію з Європейським Союзом. Підкреслено, що такі заходи дозволять Україні адаптувати національну економічну політику до викликів глобалізації та підвищити конкурентоспроможність національної економіки на міжнародній арені.

Доведено, що стратегічно важливим є встановлення детальних процедур оцінки законодавчих актів у відповідності з національними інтересами в економічній сфері, що дозволить гнучко реагувати на зовнішні та внутрішні загрози, зміцнюючи інституційну спроможність фінансових, податкових, митних та правоохоронних органів.

Сформовані висновки підкреслюють, що забезпечення економічної безпеки потребує комплексного підходу, включаючи впровадження систематичних заходів контролю, управління ризиками та розробку адекватних реакцій на потенційні загрози.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, глобалізація, національні інтереси, стратегія, економічні інтереси.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації, які визначають інтенсифікацію економічних, політичних, соціальних і культурних взаємозв'язків між державами, актуальність забезпечення національної економічної безпеки України набуває особливого значення. Оскільки сучасні загрози і виклики глобалізаційних процесів вимагають від держави вдосконалення правових механізмів захисту своїх економічних інтересів в умовах відкритості національних кордонів і збільшення взаємодії з міжнародними економічними системами.

Забезпечення національної економічної безпеки в контексті глобалізаційних викликів потребує всебічного аналізу та переосмислення існуючих правових норм і процедур, а також розроблення нових правових інструментів, які зможуть ефективно протистояти можливим загрозам. Незважаючи на певні досягнення України в цій сфері, існує низка проблем, які стримують ефективне реагування на зовнішні та внутрішні виклики, серед яких можна виділити недостатню узгодженість національного законодавства з міжнародними стандартами, слабку інституційну взаємодію в реалізації правових норм та недостатню прозорість правових процедур у сфері економіки.

Отже, важливим є створення комплексної системи правового регулювання, яка б забезпечила ефективний захист національних економічних інтересів, гармонізацію національного законодавства з міжнародними правовими актами і удосконалення механізмів взаємодії національних регуляторних органів. Розробка та впровадження цих заходів вимагатиме ґрунтовного аналізу існуючих викликів і формулювання стратегічних напрямів розвитку правового забезпечення економічної безпеки, що є ключовим для сталого розвитку України у складних умовах глобалізації.

Стан дослідження. Аналізуючи стан і перспективи розвитку правового забезпечення національної економічної безпеки України в умовах глобалізації, важливо відзначити вагомий внесок вчених в теоретичне осмислення проблематики забезпечення економічної безпеки держави. Значні наукові доробки в цій галузі мають І. П. Мігус, О. С. Власюк, Н. Й. Реверчук, В. І. Мунтян, С. М. Шкарлет та інші вчені, які розробили фундаментальні підходи до визначення та класифікації загроз економічній безпеці. Незважаючи на існування визначеного наукового базису, питання впливу глобальних

загроз, ризиків та небезпек на систему економічної безпеки країни потребують більш детального висвітлення в наукових дослідженнях, особливо в аспекті розробки та впровадження ефективних механізмів їх нейтралізації.

Існує необхідність подальшого розширення правового поля, що регулює економічну безпеку, через удосконалення законодавчих актів, які б забезпечували адаптивність та еластичність правового механізму до мінливих умов глобалізації, що включає формування нових правових норм, які б змогли ефективно протидіяти економічним загрозам зовнішнього і внутрішнього характеру, враховуючи зростаючу інтеграцію України в світові економічні процеси.

Мета статті – проаналізувати стан і перспективи розвитку правового забезпечення національної економічної безпеки України в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Економічна безпека, яка становить основу національної безпеки України, є вирішальним чинником у забезпеченні національного суверенітету та функціональної спроможності інших елементів системи безпеки, включаючи макроекономіку, військову сферу, фінанси, інвестиції, та енергетику. Вона допомагає створювати умови для стабільного економічного розвитку, забезпечення продовольства та надійної роботи державних інституцій. Національна економічна безпека охоплює всі сфери економіки та має важливе значення для протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам, забезпечуючи високий рівень життя населення та економічних реформ. Ключові загрози включають тіньову економіку, інфляцію, зростання безробіття, і неконтрольований процес імміграції [1, с. 234; 2]. Розробка політики економічної безпеки має базуватися на врахуванні зовнішніх і внутрішніх факторів і відповідності до стандартів ЄС, інтегруючи різні аспекти, від індустріальної безпеки до соціальної [3, с. 56].

У контексті Європейського Союзу поняття економічної безпеки вирішується через призму її впливу на статус ЄС у глобальній економіці. Відтак, з метою підвищення конкурентоздатності на міжнародному рівні, Європейський Союз акцентує на критичній важливості процесів євроінтеграції. Основна цільова амбіція ЄС полягає у забезпеченні економічної безпеки, що є ключовим фактором у формуванні інтегрованої Європи з однаковим рівнем добробуту у всіх державах-членах. Рекомендується врахувати особливості різних країн світу у процесах гарантування економічної безпеки, оскільки аналізовані країни адаптують нормативно-правові акти, міжнародні угоди та законодавчу основу до потреб державного регулювання власної економічної безпеки.

Слід підкреслити, що в Європі існують країни без достатньої законодавчої бази для забезпечення економічної безпеки, такі як Німеччина, Франція, Італія, Велика Британія, Чехія, Болгарія, Угорщина, Польща, Латвія, Словаччина, Литва, Естонія. Водночас, Іспанія, Румунія мають розвинуту правову основу та відіграють істотну роль у забезпеченні національної економічної безпеки. Національні методи регуляції економічної безпеки у світі переважно зосереджені на наступних аспектах:

- зниження вразливості економіки від зовнішніх негативних впливів;
- розробка адекватної законодавчої бази;
- створення умов для забезпечення конкуренції у сфері економічної безпеки;
- ефективний валютний контроль;

- стабілізація національної грошової одиниці;
- формування сприятливих умов для господарської діяльності;
- захист національного товаровиробника.

Провідні країни світу впроваджують ефективні заходи для мінімізації ризиків у ключових сферах суспільного життя. Реалізація цих заходів є ефективною, оскільки вона базується на чіткому розумінні цілей державної політики. З метою адаптації міжнародного досвіду в управлінні економічною безпекою в Україні слід врахувати досвід провідних держав, визначити ключові загрози і запропонувати методи їх нейтралізації.

Основні загрози економічній безпеці України включають: неефективність державного сектору; суперечливість і правова нестабільність у сфері економічного розвитку, зокрема, ринкової трансформації економіки; відсутність ефективного конкурентного середовища; незбалансованість людського потенціалу; низька вартість робочої сили; позиціонування країни як «сировинного придатка»; нецільове використання міжнародної фінансової допомоги.

В рамках утвердженої Стратегії національної безпеки України, критичною детермінантою нової якості економічного зростання визначено забезпечення економічної безпеки, що досягається через комплекс заходів, серед яких: детальний контроль імпортно-експортної діяльності з акцентом на підтримку стратегічних пріоритетів України та захист вітчизняних виробників; ефективна боротьба з нелегальною економічною активністю та неконтрольованим витоком державних ресурсів, включно з матеріальними, інтелектуальними, фінансовими та інформаційними активами; підвищення стійкості національної економіки до зовнішніх негативних впливів та диверсифікація зовнішніх ринків, торгових та фінансових потоків; готовність економіки до протистояння збройній агресії; правовий захист майнових інтересів юридичних осіб; захист банківської системи, забезпечення прозорості грошово-кредитної політики та відновлення довіри до фінансових установ країни; зміцнення інституційної спроможності фінансових, податкових, митних та правоохоронних органів у сфері виявлення та конфіскації активів організованих злочинних угруповань; створення оптимальних умов для залучення іноземних інвестицій з країн Центральної та Східної Європи в ключові сектори економіки, зокрема в енергетику та транспорт, що є інструментом національної економічної безпеки; економічна деолігополізація, демонополізація та дерегуляція, захист економічної конкуренції, спрощення та оптимізація податкової системи, формування сприятливих умов для бізнесу та інновацій; забезпечення цілісності та захисту інфраструктури у кризових умовах та особливих періодах, що становлять загрозу національній безпеці [5].

Для забезпечення національної економічної безпеки України актуальним є удосконалення правового поля. Основні засади економічної безпеки визначаються Указом Президента України від 14 вересня 2020 року №392/2020, що передбачає:

- врегулювання правових прогалів щодо фінансово-господарської діяльності;
- запровадження економічних санкцій проти порушників законодавства;
- встановлення загальнообов'язкових правил для учасників ринку [4].

Тим часом, суттєвою проблемою залишається невиконання багатьох законів та використання суб'єктами господарювання

примусових методів, що виходять за межі законодавства. Необхідно забезпечити адаптацію законодавства до сучасних вимог, розробку нових нормативних актів для імплементації законодавства в сфері економічної безпеки [13, с. 125].

Правовий механізм забезпечення економічної безпеки повинен охоплювати регулювання діяльності всіх економічних суб'єктів, включаючи визначення меж і суб'єктів цієї діяльності, що потребує активізації дій державних та місцевих органів для створення відповідної інфраструктури, забезпечення законності та дисципліни у стратегічних сферах розвитку. Важливою є також співпраця між різними суб'єктами для забезпечення загального планування та координації дій [6, с. 142].

Підвищення ефективності правового нагляду за економічною безпекою в Україні вимагає прийняття Закону України «Про економічну безпеку України», який має включати визначення економічної безпеки, механізми забезпечення, критерії та показники її оцінки. Важливо також передбачити процедури оцінки законодавчих актів у відповідності до національних інтересів в економічній сфері.

Збільшення ефективності правоохоронної діяльності потребує системного підходу до координації зусиль різних органів, тобто створення багаторівневої системи контролю та взаємодії, що забезпечує взаємопідтримку, але зберігає незалежність кожного органу [10].

Правоохоронним органам необхідно приділяти особливу увагу збору, аналізу та оцінці інформації для боротьби з економічними злочинами, включаючи податкові порушення. Об'єктивно потрібний комплексний підхід включає спільну діяльність правоохоронних органів із зосередженням на доказовій базі та документальному підтвердженні злочинів, що значно полегшує притягнення до відповідальності.

Посилення економічної безпеки вимагає інтенсифікації державного контролю, який здійснюють державні установи з метою оптимізації комерційної діяльності та забезпечення законності. Неefективність цього контролю може сприяти незаконним діям у економіці та їхній безкарності. Контроль має кілька важливих аспектів: він є основою демократичного розвитку управління, сприяє вихованню відповідальності серед держслужбовців, забезпечує зворотний зв'язок для ефективного прийняття управлінських рішень і виступає як засіб регулювання для зміцнення дисципліни [16].

Забезпечення економічної безпеки також передбачає розвиток інфраструктури та зміцнення правової бази для рівних умов у сфері комерції. Держава має забезпечувати стабільність комерційних правил і виступати як регулятор для активізації суспільно корисної діяльності, при цьому обмежуючи небажані форми, наприклад, незаконні монополії [16].

Надзвичайно важливим є підвищення ефективності державного контролю, який має бути систематичним, своєчасним, ретельним, оперативним та відкритим. Різноманітність форм і методів контролю, включаючи перевірки та наради, сприяє більшій ефективності цього процесу. Основна мета держави полягає у створенні умов для захисту громадян від організованої злочинності, корупції та інших злочинних проявів через кримінальне, адміністративне та інше законодавство [15].

Багатошаровість та складність процесів, що стосуються захисту соціально-економічних інтересів, підкреслюють необхідність адекватного регулятивного втручання. Аспекти економічної безпеки ефективно забезпечуються на різних рівнях за

участю відповідних суб'єктів та застосуванням різноманітних методологій. Державні органи, що відповідають за економічну безпеку, уповноважені використовувати повний арсенал регулятивних заходів, включаючи законодавчі, адміністративні, економічні інструменти для управління економічними відносинами. На соціальному рівні, різні громадські організації, такі як асоціації захисту прав споживачів, забезпечують економічну безпеку, використовуючи правові механізми, але без повноважень щодо законодавчих ініціатив. Економічна безпека на рівні підприємств залежить від взаємодії підприємства з комерційними банками та виробниками через законодавчі та економічні стимули.

Критично важливим аспектом для України є створення високоорганізованого, продуктивного та стійкого інформаційного середовища, що має здатність задовольняти індивідуальні, соціальні та національні інформаційні потреби, сприяючи таким чином економічній безпеці [8, с. 30].

Важливим напрямом підсилення економічного фундаменту національної безпеки є зовнішньоекономічне співробітництво. Як координатор інтересів різних соціальних груп, держава повинна забезпечувати управління взаємодією економічних суб'єктів, встановлюючи єдину цільову орієнтацію. Стратегія національної безпеки спрямована на конкретизацію засад зовнішньої та внутрішньої політики країни, визначаючи національні інтереси, потенційні загрози та основні завдання, що дозволяє перетворювати політичні рішення на відповідні дії через розробку планів, проектів та програм. В цьому контексті важливо залишається необхідність розробки спеціалізованого законодавства, яке б регулювало питання економічної безпеки, оскільки нині такого закону не існує.

Процес глобалізації та зміна соціальних цінностей висувають нові стратегічні проблеми, спричиняючи зміни в політичному, економічному та соціальному розвитку, що можуть загрожувати соціальній стабільності. З одного боку, дилема між «відкритим» та «закритим» суспільством вимагає переосмислення пріоритетів у сфері прав і свобод, з іншого – реалізація «рівності» може призвести до обмежень у соціальній сфері. Для забезпечення національної безпеки важливе місце займає визначення оптимальних стратегій, що враховують ці складності і динаміку глобальних змін.

Аналіз зазначених методологій виявляє, що вони охоплюють ряд ключових «змінних», взаємодія між якими формує рівень національної безпеки. Окреслені змінні включають базові концепції (принципи, цілі, пріоритети), що фіксуються в провідних документах забезпечення міжнародної та національної безпеки, потенціал збройних сил та інших елементів безпекового сектора, а також загрози (ризики) для систем міжнародної та національної безпеки. Суттєві зміни будь-якої із цих змінних можуть порушити бажаний баланс, що вимагає адаптації інших змінних. Втім, методика, заснована на інтуїтивному підході, веде до пріоритезації національних інтересів та цілей без аналізу наслідків стратегій, вважаючи такі підходи оптимальними. Неминучий комплексний аналіз цих змінних вимагає більш динамічного опису взаємодій та процесів, а не лише статичного опису проблем національної безпеки. Таким чином, ці методи виявляються надто спрощеними і статичними.

Хоча такі методи можуть бути корисними для розробки концептуальних документів через їх довгостроковий характер, їх слід уникати при формулюванні таких доктринальних

документів, як військова доктрина чи стратегія національної безпеки. Статичні, описові підходи можуть надати загальний напрямок для аналізу національної безпеки та формулювання відповідних концепцій, доктрин і стратегій, але вони не надають чітких відповідей на питання про визначення цілей та ієрархію цілей, створюючи суперечність між стратегією та її кінцевими цілями [11, с. 92].

Оновлення статичного описового підходу, зосереджене на окремих змінних або факторах, виокремлює важливість одного з цих аспектів, наприклад, планування структури та розмірів збройних сил, де ключовими змінними можуть бути загрози, технології або ресурси. Ефективність цих стратегій може збільшуватись за рахунок використання технологічних переваг або ефективнішого використання наявних ресурсів. Останні інновації у військовій техніці та їх економічна ефективність зумовлюють вибір стратегій, які оптимізують збройні сили для максимального використання цих переваг.

Прихильники підходу, що зосереджується на ресурсних детермінантах, наполягають на необхідності перегляду стратегії використання збройних сил, що може включати зміну їхніх завдань та структури з огляду на сучасні реалії та потенційні загрози [2; 3].

Зрештою, такі стратегії можуть передбачати зосередження збройних сил на обмежених, але стратегічно важливих операціях, замість підготовки до участі в широкомасштабних війнах, виходячи з аналізу потенційних загроз і наявних ресурсів. В Україні такий підхід до стратегії став досить поширеним, виходячи з необхідності адаптації до обмежених фінансових та матеріальних ресурсів.

Концентрація уваги переважно на загрозах національній безпеці може призвести до ірраціонального розподілу ресурсів і визначення пріоритетів на основі інтуїтивних суджень, що ставить під загрозу адекватну відповідь на потенційні ризики. В такому контексті можливо неадекватне залучення значних ресурсів, тоді як деякі національні інтереси можуть не отримати належної уваги у контексті забезпечення загальної національної безпеки. Оптимальне управлінське рішення має базуватися на глибоко організованих процесах, що структурують національну безпеку, з урахуванням того, що розглядані змінні є лише початковими кроками в цьому складному процесі [9].

Загрози, визначені як частина національних інтересів та цілей, не можуть бути єдиним критерієм для стратегічного планування, оскільки такий підхід не дозволяє охопити всю складність процесу в цілому. Такий одновекторний підхід не враховує всіх аспектів, які визначають стратегію і можуть призвести до неповної аналізу імплементації національних інтересів, які мають динамічний та мінливий характер у контексті реальних соціальних і політичних умов.

Життєво важливі інтереси визначають бажаний рівень національної безпеки, відображаючи стан соціальних інститутів після реалізації стратегій безпеки. Вони формують основу, яка вимагає застосування стратегічного мислення для визначення методів досягнення цих інтересів, що відбувається через ієрархізацію і класифікацію національних інтересів. Така ієрархія, що використовується в США, Аргентині, а нещодавно й в Україні, дозволяє формулювати чітку і цілеспрямовану стратегію національної безпеки, категоризуючи національні інтереси як захист батьківщини, економічне процвітання, просування цінностей і створення сприятливого світового порядку [12].

Класифікація національних інтересів є відносною та умовною, дозволяючи один і той самий інтерес асоціювати з декількома категоріями одночасно, що свідчить про гнучкість та мультидисциплінарний характер стратегічного планування. Експерти наголошують на достатності обмеження основних категорій до трьох: безпека, добробут, та цінності, які охоплюють широкий спектр стратегічних вимірів. Серед аналітиків не існує консенсусу щодо пріоритету цих категорій, однак вони розрізняють різні типи інтересів: від критично важливих до другорядних. В контексті формулювання стратегій національної безпеки, американські експерти зазвичай розділяють інтереси на основні, життєво важливі та другорядні, що демонструє ієрархічність у стратегічному мисленні [14].

Класифікація та визначення ступеня важливості інтересів мають умовний характер, оскільки кожен інтерес може належати до декількох категорій одночасно та мати різні рівні значущості у кожній з них. Цей процес залежить від стратегічних виборів, які робляться на основі ієрархії національних інтересів, що може піддаватися суб'єктивному судженню та впливу зовнішніх та внутрішніх змін.

На прикладі аналізу подій, пов'язаних із війною в Іраку в 2003 році, можна побачити, як різні країни (такі як Німеччина, Франція, Велика Британія, Польща) по-різному реагували на одні й ті ж міжнародні події, різним чином інтерпретуючи свої національні інтереси в контексті цих подій. Одним із суттєвих недоліків такого підходу є те, що держави можуть ігнорувати або недооцінювати певні інтереси, вважаючи їх менш важливими, що може обмежувати їх здатність до адекватної реакції на змінювані умови. Отже, вартість реалізації «завтрашніх» інтересів часто може бути значно вищою, ніж якщо б вони були вирішені «сьогодні», особливо коли йдеться про вартість засобів і ризики, пов'язані з їх реалізацією [14].

Навіть за наявності суспільно-політичного консенсусу щодо окремих національних інтересів, ієрархія цих інтересів слугує лише основою для забезпечення національної безпеки. Стратегічне визначення та реалізація конкретних цілей часто не відповідає фактичній важливості та категорії інтересів, з якими ці цілі асоціюються. Через це, існує рекомендація до звуження спектру варіабельності у стратегічному плануванні, зокрема, зосередження уваги лише на двох аспектах: потенційній шкоді для національних інтересів та актуальності цих інтересів.

Як зазначив американський дослідник Майкл Н. Шмітт, цілі в такому контексті можуть бути визначені як пріоритетні лише на певному рівні інтересів, але не загалом між різними рівнями [11]. Загальна інтуїтивність підходів до формування політик підкреслює їх спроможність виробляти стратегічні висновки, але не вказує на структуру чи послідовність процесів, які призводять до таких висновків. Тому виникає необхідність спершу вірити інтуїції експертів перед прийняттям їх висновків як передумов, але важливо зазначити, що «інтуїтивний» підхід має свої обмеження і не може забезпечити повноту рішень у контексті зменшення невизначеності в національній безпеці.

Фактори, які впливають на національну безпеку, характеризуються високою непослідовністю і різноманітністю, що ускладнює можливість формалізації процесів визначення національних інтересів та встановлення їх ієрархії, що створює складності для формування стратегій, які б мали на меті досягнення національних інтересів у змінюваних умовах. Вра-

ховуючи цю складність та непередбачуваність, кількісні вимірювання стають малоефективними.

Відповідно, зменшення впливу невизначеностей і невідповідностей, які можуть негативно впливати на прийняття управлінських рішень у сфері національної безпеки, вимагає розробки нових методів. Рекомендується зосередитись на системному аналізі процесу прийняття рішень, включаючи аналіз динаміки та параметрів ситуаційного розвитку, а також на використанні інформованої інтуїції та формалізованих процедур для підвищення якості управлінських рішень у сфері національної безпеки.

Висновки. На основі аналізу сучасного стану та перспектив розвитку правового забезпечення національної економічної безпеки України у контексті глобалізаційних процесів можна виділити ключову роль економічної безпеки як фундаментальної основи стабільності та розвитку національної безпеки країни. Економічна безпека є вирішальним елементом у підтриманні суверенітету, забезпечуючи ефективне функціонування всіх компонентів системи безпеки, включаючи макроекономічний стабільний обороноздатність, фінансову стабільність, інвестиційну привабливість та енергетичну незалежність.

Визначено, що національна економічна безпека України вимагає інтеграції з глобальними економічними процесами, зокрема через розвиток зовнішньоекономічних зв'язків та зміцнення інтеграційних процесів із Європейським Союзом, що передбачає адаптацію національної економічної політики до викликів і можливостей, що виникають в результаті глобалізації, з метою підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Таким чином, важливим аспектом забезпечення економічної безпеки України є розробка ефективної стратегії, яка враховуватиме як глобальні тенденції, так і специфічні національні потреби. Це вимагає системного підходу до аналізу ризиків та визначення пріоритетів у політиці економічної безпеки, щоб забезпечити стабільне та передбачуване економічне середовище, сприятливе для сталого розвитку та добробуту громадян.

Література:

1. Економічна безпека України: стан, проблеми та перспективи : тези доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (22 квіт. 2016 р.) / упоряд. Л. М. Томаневич. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 360 с.
2. Мерніков Г. І. Європейська інтеграція України та економічна безпека держави. URL: <http://www.db.niss.gov.ua/docs/polmil/100.htm>. (Дата звернення: 13.11.2024)
3. Московець В. І. Економічна безпека і роль держави в забезпеченні інтеграції у світове господарство. Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції. 2013. С. 54–57.
4. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України № 392/2020 від 14 вересня 2020 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 13.11.2024 р.)
6. Розробка форм і способів інформаційної боротьби при виконанні внутрішніми Міністерства внутрішніх справ України службово-бойових завдань (шифр «Концепт»): звіт про НДР (заключ.) 02.12.09 / Акад. ВВ МВС України ; кер. В. І. Воробйов; викон. : О. Д. Черкашин, В. Л. Петров, С. В. Бейла [та ін.]. Х., 2009. 312 с.

7. Савицька Т. М. Корупція та національна безпека. Матеріали XVII Міжнародної конференції «Політ. Сучасні проблеми науки», 2017. Київ, 2017. С. 330–332.
8. Duhov V.E. «State security in the country's economic security system», *Visnik Nacional'noi juridichnoi akademii Ukraini imeni Jaroslava Mudrogo*. 2011. vol. 4, pp. 27–35.
9. International Labor Organization (ILO), Socio-Economic Security Programme «Economic Security for a Better World», 2004.
10. Konstadinides T. Civil Protection in Europe and the Lisbon solidarity clause: A genuine legal concept or a paper exercise. URL: https://www.-jur.uu.se/digitalAssets/585/c_585476-1_3-k_wps2011_3.pdf (дата звернення: 13.11.2024 р.)
11. Kubaienko A.V. Activation of the Economic Security of Ukraine in Terms of the European Integration. *Montenegrin Journal of Economics*. 2018. Vol. 14, № 2. С. 91–114.
12. Luijff, Eric & Besseling, Kim & Graaf, Patrick. (2013). Nineteen National Cyber Security Strategies. *International Journal of Critical Infrastructure Protection*. 9. 3. 10.1504/IJCIS.2013.051608.
13. Mărginean Analiza comparativă a finanțării politicilor sociale din România, alte țări în tranziție și țările UE, în «Calitatea vieții», *Revistă de politici sociale*, anul XII. 2001. nr. 1-4, p. 214.
14. Newson, Robert A. Counter-Unconventional Warfare Is the Way of the Future. How Can We Get There? URL: <https://smallwarsjournal.com/blog/counter-unconventional-warfare-is-the-way-of-the-future-how-can-we-get-there> (дата звернення: 13.11.2024 р.)
15. Nishimura, H., Kanoshima, E. and Kono, K. (2019) 'Advancement in Science and Technology and Human Societies', in Abe, S., Ozawa, M. and Kawata, Y. (eds) *Science of Societal Safety Living at Times of Risks and Disasters*. Singapore: Springer, pp. 15–26. doi: 10.1007/978-981-13-2775-9_2. (дата звернення: 13.11.2024 р.)
16. Resilience: a core element of collective defence. URL: <http://www.nato.int/docu/Review/2016/Also-in-2016/nato-defence-cyber-resilience/EN/index.-htm> (дата звернення: 13.11.2024 р.)

Levkivska V. Status and prospects of the development of the legal security of the national economic security of Ukraine in the conditions of globalization

Summary. The article analyzes the current state and prospects for the development of legal support for the national economic security of Ukraine in the context of globalization. Key aspects are considered and the main threats to national economic security are identified, including the shadow economy, inflation and unemployment. The importance of developing comprehensive measures to strengthen the country's economic security through adaptation to international standards and integration with the European Union is substantiated.

The structural components of national economic security are characterized, including macroeconomic stability, defense capability, financial stability, investment attractiveness, and energy independence. It was found that national economic security is a critical determinant for ensuring a higher standard of living of citizens and implementing economic reforms.

It is noted that the existing legislation partially does not meet the modern requirements of ensuring economic stability and development, which requires systematic review and updating. It is justified that effective legal protection should be based on a comprehensive analysis of internal and external risks that affect the country's economy. It is proposed that the improvement of the legal field should involve the introduction of clear normative acts that regulate the activities of economic entities, including control over export-import operations and protection of the domestic market. Also, emphasis is placed on the need to create adequate

conditions to ensure competition, effective currency control and stabilization of the national monetary unit.

It was determined that an important direction of reform is the development of new legislative initiatives that should take into account the specifics of the Ukrainian economy and integration with the European Union. It is emphasized that such measures will allow Ukraine to adapt its national economic policy to the challenges of globalization and increase the competitiveness of the national economy in the international arena.

It has been proven that it is strategically important to establish detailed procedures for evaluating legislative acts

in accordance with national interests in the economic sphere, which will allow a flexible response to external and internal threats, strengthening the institutional capacity of financial, tax, customs and law enforcement agencies.

The conclusions drawn emphasize that ensuring economic security requires a comprehensive approach, including the implementation of systematic control measures, risk management and the development of adequate responses to potential threats.

Key words: national security, economic security, globalization, national interests, strategy, economic interests.

*Мельник А. П.,**здобувач кафедри господарського та адміністративного права**Донецького національного університету імені Василя Стуса**Павлюченко Ю. М.,**докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри господарського та адміністративного права**Донецького національного університету імені Василя Стуса*

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ЛІЗИНГУ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ

Анотація. Статтю присвячено науково-практичним проблемам визначення поняття та ознак лізингу в агропромисловому комплексі. Лізинг вважається важливим інструментом для розвитку цієї сфери, забезпечуючи підприємствам можливість модернізувати виробничі потужності та зберігати конкурентоспроможність. Разом з тим відсутність однозначного розуміння цього поняття та його спеціальних ознак, які відрізняють лізинг від схожих правових інструментів на практиці можуть негативно впливати на розвиток лізингових відносин. Чинне законодавство по-різному підходить до визначення лізингу. З урахуванням цього в юридичній науці сформовано погляди щодо лізингу як виду господарської діяльності, договору або певних правових відносин. Ці поняття лізингу будуть мати різний набір юридичних ознак. Складність визначення поняття лізингу певною мірою пов'язана з наявністю спільних ознак з орендою майна. В умовах сьогодення з метою розвитку такого важливого інструменту задоволення потреб суб'єктів господарювання в техніці, обладнанні та інших основних фондах, які використовуються для здійснення господарської діяльності в агропромисловому комплексі, вкрай важливо конкретизувати ознаки лізингу у вказаній сфері. Для досягнення цієї мети проаналізовано законодавчо закріплені зміст лізингу, спільні та відмінні риси з орендою, ознаки фінансового лізингу, визначені у ст. 5 Закону, та особливості самого агропромислового комплексу.

У результаті проведеного дослідження зроблено такі висновки. Розвиток практики використання лізингу в ринкових умовах призвів до його відмежування від оренди, сприяв формуванню багатоаспектного поняття лізингу та його особливих ознак. Так, в агропромисловому комплексі здійснення лізингової діяльності опосередковується відповідним договором, який спричиняє виникнення лізингових відносин.

До ознак лізингу в агропромисловому комплексі, незалежно від поглядів на його правову природу пропонується відносити: об'єкт лізингу (техніка, обладнання, транспортні засоби або інше майно, необхідне для здійснення діяльності в агропромисловому комплексі); суб'єктів лізингу (лізингодавець – суб'єкт господарювання з відповідним видом діяльності та лізингоотримувач – суб'єкт господарювання агропромислового комплексу); розподіл ризиків і відповідальності щодо об'єкта лізингу; склад лізингових платежів із можливістю компенсації їх частини

від держави; можливість переходу права власності на об'єкт лізингу.

Проведене дослідження доводить необхідність подальшого комплексного науково-теоретичного опрацювання інших проблемних правових аспектів лізингу в агропромисловому комплексі.

Ключові слова: власність, господарська діяльність, господарський договір, лізинг, лізингові платежі, майно, оренда, правовідносини, суб'єкт господарювання.

Постановка проблеми. Агропромисловий комплекс займає важливе місце в економіці України, відіграючи значну роль у забезпеченні продовольчої безпеки та сталого розвитку сільського господарства. Продуктивність праці та стабільність економічних показників в агропромисловому комплексі залежить від належного технічного забезпечення суб'єктів господарювання, зокрема сільськогосподарських товаровиробників. Одним зі способів вирішення питання технічного забезпечення суб'єктів агропромислового комплексу є лізинг, особливо за стійкої тенденції до скорочення капітальних вкладень і зношення виробничих потужностей. Лізинг вважається важливим інструментом для розвитку агропромислового комплексу, забезпечуючи підприємствам можливість модернізувати виробничі потужності та зберігати конкурентоспроможність. Активність фінансових установ, зокрема банків, у відносинах лізингу, яка спостерігалася у період до повномасштабної збройної агресії російської федерації, сприяла тому, що лізинг стали називати фінансово-правовим інститутом, певною мірою подібним до оренди, або навіть фінансовою орендою. Разом з тим відсутність однозначного розуміння цього поняття та його спеціальних ознак, які відрізняють лізинг від схожих правових інструментів на практиці можуть негативно впливати на розвиток лізингових відносин.

Чинне законодавство не сприяє формуванню однозначного розуміння лізингу. Так, у Господарському кодексі України (далі – ГКУ) лізинг визначено як вид господарської діяльності, у Цивільному кодексі України (далі – ЦКУ) як договір, за спеціальним Законом України «Про фінансовий лізинг» (далі – Закон) – це вид правових відносин [1–3]. Згадка про лізинг в агропромисловому комплексі в аспекті фінансової підтримки суб'єктів господарювання цієї сфери через механізм

компенсації лізингових платежів міститься у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» [4], проте без визначення його правової природи. Отже, лізинг як вид господарської діяльності, договір або правовідносини, буде мати різний набір юридичних ознак.

Стан дослідження. Питання лізингу розглядаються в науці господарського (А.Г. Барабаш, О.В. Трофімова, О.О. Уханьова, Н.Ф. Ментух та ін.), цивільного (І.Р. Калаур, В.В. Луць, В.С. Різник, Д.С. Січко та ін.), аграрного (І.В. Гориславська, А.С. Осадько та ін.) права. Дослідники роблять спроби поєднати різні законодавчі підходи до визначення лізингу, однак досі не вироблено єдиного розуміння лізингу та його ознак.

Викладене підтверджує актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є конкретизація визначення поняття лізингу та його специфічних ознак.

Виклад основного матеріалу. Термін лізинг походить від англійського дієслова «to lease», що означає передавати, брати майно у тимчасове користування.

Історичний розвиток лізингових відносин в іноземних країнах та в Україні досить ґрунтовно висвітлив І.Р. Калаур у докторській дисертації. Науковець зазначив, що у сучасному розумінні термін «лізинг» почав вживатися в діловому господарському обороті з 1877 року, коли американська телефонна компанія «Белл» почала надавати у тимчасове користування за плату свої телефонні апарати. В багатьох державах для позначення відносин лізингу користуються іншими термінами, зокрема «кредит-оренда» – у Франції, фінансова оренда – в Бельгії [5, с. 201–202]. З плином часу лізинг почав використовуватися у різних економічних сферах, зокрема в Україні однією з перших сфер став агропромисловий комплекс. Так, з метою поліпшення матеріально-технічного і сервісного забезпечення сфери сільського господарства Уряд України ще у 1997 році створив державний лізинговий фонд для технічного переоснащення сільського господарства, а в 1999 році Урядом було утворено державне лізингове підприємство «Укragenrolізинг» як правонаступник вищезгаданого державного лізингового фонду [5, с. 205], потім в 2001 році було створено Державне підприємство «Національна акціонерна компанія «Укragenrolізинг» [6, с. 21].

В національному законодавстві термін «лізинг» вперше з'явився у Законі України «Про банки і банківську діяльність», потім в Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств» (втратили чинність). Чинне законодавство про лізинг складається з ГКУ, ЦКУ, Податкового кодексу України (далі – ПКУ), Закону України «Про фінансовий лізинг», деяких інших нормативно-правових актів.

Лізинг, як результат розвитку економічних відносин, має економіко-юридичну природу. За економічним ефектом лізинг порівнюють з банківським кредитуванням, позикою, оплатою за фактом поставки, купівлею з відстроченням оплати тощо, і вказують на його переваги, зокрема він дозволяє долати ризики морального і фізичного старіння майна; пропонує гнучкі умови лізингодержувачу в отриманні майна у користування, зокрема відсутність обов'язку негайної повної оплати за надане майно; відсутність обов'язку обліку лізингового майна у лізингодержувача на балансі [6, с. 20].

Юридична сутність лізингу у широкому розумінні розкривається у тому, що одна сторона (лізингодавець) надає іншій

стороні (лізингодержувачу) право користування майном за певну плату на визначений строк із правом його подальшого викупу або повернення. Фактично, лізинг – це строкове, оплатне користування чужим майном з варіативними наслідками щодо долі майна після спливу строку користування.

Аналізуючи згадані закони, потрібно зазначити, що лізинг згідно з ст. 292 ГКУ є господарською діяльністю, спрямованою на інвестування власних або залучених фінансових коштів, яка полягає в наданні за договором лізингу однією стороною (лізингодавцем) у виключне володіння та користування другій стороні (лізингодержувачу) на визначений строк належного лізингодавцю або спеціально набутого ним у власність (господарське відання) за дорученням чи погодженням лізингодержувача у відповідного постачальника (продавця) майна, за умови сплати лізингодержувачем періодичних лізингових платежів.

У розвиток наведеного потрібно навести положення Класифікатора видів економічної діяльності (КВЕД 2010) [7]. З їх аналізу можна виокремити два види лізингу як економічної діяльності. Перший – це фінансовий лізинг (клас 64.91 в розділі 64 «Надання інших фінансових послуг, крім страхування та пенсійного забезпечення» секції К «Фінансова та страхова діяльність»), при якому терміни його надання практично охоплюють передбачуваний термін експлуатації активів, а лізингодержувач отримує значну частку всіх доходів і приймає на себе всі ризики, пов'язані з володінням об'єктом лізингу. Другий – це лізинг матеріальних і нематеріальних активів (зокрема, операційний лізинг автотранспортних засобів (класи 77.11 та 77.12), сільськогосподарських та інших машин (клас 77.31), устаткування (клас 77.39) в розділі 77 «Оренда, прокат і лізинг» секції N «Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування»). Визначення операційного лізингу наведено у п. 14.1.97 ст. 14 ПКУ [8], проте законодавство щодо цього виду лізингу залишається нерозвинутим. На практиці цей вид лізингу вважають по суті тотожним оренді майна [9]. Такий підхід простежується і в фаховій літературі [10, с. 105].

Більш ґрунтовну законодавчу регламентацію отримав фінансовий лізинг. На рівні міжнародних актів лізинг знайшов регулювання в Конвенції УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг від 28 травня 1988 р., до якої Україна приєдналася у січні 2006 року [11]. Положення щодо фінансового лізингу зосереджені в спеціальному законі – Законі України «Про фінансовий лізинг». Згідно з ст. 1 цього Закону під фінансовим лізингом розуміють вид правових відносин, в яких лізингодавець зобов'язується на основі відповідного договору на строк та за плату, визначені у ньому, передати лізингодержувачу у володіння та користування як об'єкт фінансового лізингу майно, яке належить лізингодавцю на праві власності та набуто ним без попередньої домовленості із лізингодержувачем, або яке спеціально придбане лізингодавцем у продавця (постачальника) згідно з встановленими лізингодержувачем специфікацією та умовами, а також які передбачають додержання принаймні однієї з ознак (умов) фінансового лізингу, передбачених законом.

Отже, можна погодитися, що для лізингодавця лізинг є господарською діяльністю, проте для лізингодержувача він набуває значення договору.

Згідно з ст. 806 ЦКУ за договором лізингу лізингодавець передає або зобов'язується передати лізингодержувачеві у володіння та користування майно, що належить лізингодавцю

на праві власності і було набуто ним без попередньої домовленості із лізингоодержувачем (прямий лізинг), або майно, спеціально придбане лізингодавцем у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов (непрямий лізинг), на певний строк і за встановлену плату (лізингові платежі). Договором лізингу визначаються права та обов'язки сторін, умови передачі майна, строки та розмір лізингових платежів. Положення щодо договору лізингу вказано у ст. 14 Закону.

У науці висловлено певні погляди щодо співвідношення лізингу та договору лізингу, зокрема щодо подібності або відмінності між цими поняттями. Досліджуючи це питання, І.Р. Калаур вказує, що деякі автори розглядають лізинг і договір лізингу різними поняттями, і приводить думку В. В. Луця. Науковець наголошував, що під лізингом слід розуміти вид підприємницької діяльності, в якій договір лізингу виступає правовою формою її опосередкування. Деякі інші автори, намагаючись шукати компроміс у співвідношенні цих понять, наполягали на тому, що існує два різних значення лізингу: економічне, за яким це один з видів підприємницької діяльності, та юридичне, за яким під лізингом потрібно розуміти договір [5, с. 213].

Викладене свідчить про те, що у законах по-різному визначено його правову природу (господарська діяльність, договір або правові відносини), проте присутня єдність щодо змісту лізингу. Крім того, спираючись на положення законодавства, науковці та фахівці-практики здійснюють співставлення оренди та лізингу [12]. Для уникнення змішування понять лізингу і оренди потребує проведення порівняння цих способів залучення чужого майна в діяльність суб'єктів господарювання агропромислового комплексу. Лізинг і оренда є двома різними правовими інститутами, хоча обидва передбачають передачу майна у тимчасове користування. Між ними існує низка юридичних відмінностей, які визначають специфіку їх застосування в господарсько-правових відносинах.

Також вищенаведене підтверджує, що на рівні законодавства, практики та юридичної науки сформоване багатогранне розуміння поняття лізингу. Це дозволяє розглядати концепт лізингу як поєднання трьох складових: певний вид господарської діяльності, здійснення якої опосередковується відповідним договором, котрий виступає юридичним фактом для певних правовідносин.

З метою конкретизації ознак лізингу в агропромисловому комплексі доцільно взяти за основу для аналізу законодавчо закріплений зміст лізингу, його схожість з орендою, ознаки фінансового лізингу, наведені у ст. 5 Закону, та особливості самого агропромислового комплексу.

Першою ознакою лізингу є його об'єкт. Згідно з ч. 3 ст. 292 ГКУ ним визначене нерухоме і рухоме майно, належне до основних засобів, не заборонене до вільного обігу на ринку і не обмежене щодо передавання в лізинг. Натомість земельні ділянки, інші природні об'єкти, єдині майнові комплекси державних (комунальних) підприємств та їх структурних підрозділів не можуть бути об'єктами лізингу. Подібні положення закріплено у ст. 807 ЦКУ та ст. 6 Закону. В Конвенції УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг конкретно йдеться про виробниче обладнання, засоби виробництва або інше обладнання. Об'єктом лізингу в агропромисловому комплексі може бути нова або вживана техніка, обладнання, необхідні для діяльності в цій сфері (трактори, комбайни, інше «польове» обладнання, облад-

нання для переробки, логістики тощо), що підтверджується також практикою, зокрема судовою [13, 14]. На відміну від оренди, де орендодавець передає у користування власне майно, об'єкт лізингу може спеціально набуватися лізингодавцем для передавання його лізингоодержувачу. У такому разі лізингодавець виконує вказівку (волю) лізингоодержувача щодо придбання обраного ним майна у певного продавця. При цьому останній набуває певних прав покупця майна, про що свідчать положення ст. 808 ЦКУ, ст. 21 та інших Закону.

Ще однією ознакою потрібно назвати суб'єктів лізингу, основними з яких виступають лізингодавець та лізингоодержувач. Суб'єктами фінансового лізингу також можуть бути продавець (постачальник) у разі, якщо лізингодавець купує обране лізингоодержувачем майно у третьої сторони та інші особи, які є сторонами багатостороннього договору фінансового лізингу (ст. 10 Закону). Як правило, договір лізингу в агропромисловому комплексі є тресторонньою угодою між лізингодавцем (фінансова установа або лізингова компанія), який купує і передає майно у користування, лізингоодержувачем, тобто суб'єктом господарювання агропромислового комплексу, який користується майном на умовах договору лізингу і постачальником, який є виробником або продавцем об'єкта лізингу. Суб'єкти лізингу є суб'єктами господарювання. При цьому у лізингодавця мають бути вказані види діяльності відповідно до КВЕД-2010, а лізингоодержувач має займатися сільськогосподарською діяльністю або іншими видами діяльності в агропромисловому комплексі. Натомість у договорі оренди зазвичай беруть участь дві сторони: орендодавець та орендар.

Серед ознак лізингу також потрібно вказувати розподіл відповідних ризиків та вигод, пов'язаних з об'єктом лізингу. Згідно з ст. 5 Закону фінансовий лізинг передбачає перехід до лізингоодержувача усіх ризиків та винагород (вигод) щодо користування та володіння об'єктом лізингу. Також відповідно до ст. 22 Закону до лізингоодержувача з моменту передачі об'єкта фінансового лізингу у володіння та користування переходить ризик випадкового знищення, втрати або випадкового пошкодження об'єкта фінансового лізингу. Отже, певна відмінність між орендою і лізингом полягає в розподілі ризиків та відповідальності між сторонами. Між орендодавцем та орендарем ризики можуть бути розподілені на умовах договору, але, здебільшого, вони залишаються за орендодавцем як власником майна.

Особливою ознакою лізингу є можливість переходу до лізингоодержувача права власності на майно. Зокрема, лізинг, на відміну від оренди, передбачає можливість (або обов'язок) викупу предмета лізингу після завершення строку дії договору за залишковою вартістю. Згідно зі ст. 5 Закону однією з ознак фінансового лізингу є те, що лізингоодержувач зобов'язаний протягом строку дії договору фінансового лізингу придбати об'єкт фінансового лізингу з подальшим переходом права власності від лізингодавця до лізингоодержувача за ціною та на умовах, передбачених цим або іншим договором, визначеним договором фінансового лізингу. Отже, лізинг, на відміну від оренди майна, надає лізингоодержувачу можливість стати власником майна після сплати основної частини лізингових платежів, натомість після закінчення строку дії договору орендар зобов'язаний повернути майно орендодавцю. Ця ознака особливо важлива для суб'єктів агропромислового комплексу,

для яких отримати техніку або інші основні фонди з умовною розстрочкою платежу вкрай важливо.

Також до особливих ознак лізингу належить строк, на який лізингоодержувач отримує у володіння і користування об'єкт лізингу, зокрема фінансового. Згідно з ст. 5 Закону цей строк повинен дорівнювати часу, протягом якого буде амортизовано не менше 75 відсотків первісної вартості об'єкта лізингу, але не може становити менше одного року. Згідно з положеннями ГКУ вимог до загальних строків оренди не закріплено.

Особливою ознакою лізингу, яка зокрема відрізняє його від оренди, потрібно назвати склад лізингових платежів. Зокрема, у фінансовому лізингу згідно з ст. 16 Закону до складу лізингових платежів включено суму, що відшкодовує частину вартості об'єкта фінансового лізингу, та винагороду лізингодавцю за отриманий у фінансовий лізинг об'єкт. Тобто, лізингоодержувач, користуючись майном, здійснює лізингові платежі, що покривають не лише вартість використання, а й часткову оплату самого майна. У передбачених Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» частина лізингових платежів суб'єктів господарювання агропромислового комплексу підлягає компенсації. У випадку оренди платежі є винагородою виключно за право тимчасового користування майном і не включають оплату його вартості.

Крім наведених ознак науковці наголошують на фінансово-правовій природі лізингу, оскільки він містить елементи оренди, позики, кредиту, інвестицій [12, с. 122], оскільки лізингодавець або інша фінансова установа можуть надати лізингоодержувачу відповідну фінансову послугу [13, с. 17]. Згідно з ст. 14 Закону договір фінансового лізингу повинен відповідати, крім вимог цього Закону, також вимогам ст. 9 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» та ст. 18 Закону України «Про захист прав споживачів».

З викладеного слідує, що лізинг та оренда мають схожі риси, проте розвиток ринкових відносин призвів до розмежування цих понять. Наразі лізинг поєднує в собі елементи оренди та фінансування, надаючи лізингоодержувачу право користування майном з можливістю його подальшого викупу, тоді як оренда, здебільшого, передбачає лише тимчасове користування майном.

Вищенаведені ознаки характеризують концепт лізингу і знаходять свій прояв незалежно від підходу до його правової природи.

Висновки. Розвиток практики використання лізингу в ринкових умовах призвів до його відмежування від оренди, сприяв формуванню багатоаспектного поняття лізингу та його особливих ознак. Так, в агропромисловому комплексі здійснення лізингової діяльності опосередковується відповідним договором, який спричиняє виникнення лізингових відносин.

До ознак лізингу в агропромисловому комплексі, незалежно від поглядів на його правову природу пропонується відносити: об'єкт лізингу (техніка, обладнання, транспортні засоби або інше майно, необхідне для здійснення діяльності в агропромисловому комплексі); суб'єктів лізингу (лізингодавець – суб'єкт господарювання з відповідним видом діяльності та лізингоотримувач – суб'єкт господарювання агропромислового комплексу); розподіл ризиків і відповідальності щодо об'єкта лізингу; склад лізингових платежів із можливістю компенсації їх частини від держави; можливість переходу права власності на об'єкт лізингу.

Література:

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
3. Про фінансовий лізинг: Закон України від 16 січня 2003 р.
4. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 4 лютого 2021 р. № 1201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-20#Text>.
5. Калаур І. Р. Договірні зобов'язання про передання майна у користування в цивільному праві України : дис. ... докт. наук : 12.00.03 Київ, 2015. 452 с.
6. Стойко О. Я. Стан і перспективи лізингу в аграрній галузі України. *Продуктивність агропромислового виробництва. Сер. Економічні науки*. 2014. Вип. 26. С. 19–26.
7. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010: Національний класифікатор України, прийнятий наказом Держспоживстандарту від 11 жовтня 2010 р. № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10#Text>
8. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
9. Онищенко В. Оперативний лізинг в Україні. *Платформа Бухгалтерія «Головбух»*. 2023. 26 травня. URL: <https://buhplatforma.com.ua/article/8163-operativniy-lizing-v-ukran>.
10. Віхров О.П. Правове регулювання господарських відносин в окремих сферах і галузях економіки: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 448 с.
11. Конвенції УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг від 28 травня 1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_263#Text.
12. Малишко В.М., Микитюк М.С. Правова природа лізингу. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. К.: НАУ, 2015. № 1(34). С. 121–124.
13. Огляд судової практики Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду щодо спорів у сфері лізингових правовідносин / Упоряд.: судова палата для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів КГС ВС; управління забезпечення роботи судової палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів секретаріату КГС ВС. Київ, 2022. – 40 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KGS_lizing.pdf.
14. Умови надання послуг з фінансового лізингу. *Сайт ДП «Національна акціонерна компанія «Укragролізинг»*. URL: <https://ukragroleasing.com.ua/umovy-nadannya-poslug-z-finansovogo-lizyngu/>.

Melnyk A., Pavliuchenko Yu. Concept and features of leasing in the agro-industrial complex

Summary. The article is devoted to the scientific and practical problems of defining the concept and features of leasing in the agro-industrial complex. At the same time, the lack of unambiguous understanding of this concept and its special features that distinguish leasing from similar legal instruments in practice may negatively affect the development of leasing relations. Current legislation has different approaches to the definition of leasing. Legal science has formed views on leasing as a type of economic activity, contract or certain legal relations.

These concepts of leasing will have a different set of legal attributes. The complexity of defining the concept of leasing is to some extent associated with the presence of common features with the lease of property. In today's conditions, to develop such an important tool to meet the needs of economic entities

in machinery, equipment and other fixed assets that are used to carry out economic activities in the agro-industrial complex, it is extremely important to specify the signs of leasing in this area.

As a result of the conducted research the following conclusions are made. The development of the practice of leasing use in market conditions has led to its differentiation from rent, contributed to the formation of a multidimensional concept of leasing and its special features. Thus, in the agro-industrial complex the realization of leasing activity is mediated by an appropriate contract, which causes the emergence of leasing relationships. To the signs of leasing in the agro-industrial complex, regardless of views

on its legal nature it is proposed to include: the object of leasing (machinery, equipment, vehicles or other property necessary for the implementation of activities in the agro-industrial complex); subjects of leasing (lessor – a business entity with the appropriate type of activity and lessee – a business entity of the agro-industrial complex); distribution of risks and responsibility with respect to the leasing object; composition of leasing payments with the possibility of compensation of their part from the state; possibility of transfer of ownership of the leasing object.

Key words: property, business activity, business agreement, leasing, lease payments, property, lease, legal relations, business entity.

*Перунова О. М.,**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри обліку і оподаткування**Харківського національного автомобільно-дорожнього університету*

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Анотація. У статті було сформульоване розуміння використання процесуальної форми цивільного судочинства, підкреслена та визначена необхідність стадійності її руху у цивільному процесі, що в свою чергу характеризується і підкреслюється конкретно процесуальною дією учасників цивільного процесу, які повинні дотримуватися головних засад судочинства.

Окреслено та визначено, що всі принципи цивільного процесу уявляють собою певну взаємозалежну систему правових приписів, які повинні превалювати над всіма іншими діями учасників судового процесу, тому, що є фундаментальними в своїй основі для сучасності ведення судової справи, один принцип тягне за собою використання іншого, причому, можна зазначити, що без деяких ми взагалі не можемо розглядати вирішення цивільної справи по суті, наприклад принцип змагальності (збирання даних про фактичні обставини справи).

Зазначено, що завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданнями цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі. Визначено, що основними завданнями (принципами) цивільного судочинства є: верховенство права; повага до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом; гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; змагальність сторін; диспозитивність; пропорційність; обов'язковість судового рішення; забезпечення права на апеляційний перегляд справа; забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом; розумність строків розгляду справи судом; неприпустимість зловживання процесуальним правом; відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення.

Розгляд та правовий аналіз принципів цивільного судочинства у статті дає можливість резюмувати їх загальну характеристику і підкреслити їх поважне правове закріплення в законодавстві України на сучасному розвитку цивільного законодавства, звертаючи нашу увагу на те, що історично фундаментальна кількість із них існувала вже задовго до визначення багатьох правових інститутів. Це дозволило сформулювати уявлення про них, як про єдину правову систему у вигляді закріплених норм права, які дають можливість учасникам судової справи безпосередньо орієнтуватися на здійснення певних процесуальних дій на основі цих цивільних засад, причому, порушення їх, безперечно може привести до якоїсь невизначеності по справі, що може негативно вплинути на винесене судове рішення, чи його перегляд.

Ключові слова: цивільне судочинство, принципи цивільного процесу, принцип верховенства права, гласність, диспозитивність, пропорційність, строки.

Постановка проблеми. Цивільне судочинство представляє собою складну систему процесуальних дій учасниками судового процесу, яким притаманні використання багатогранної кількості цивільних принципів і засад цивільного процесу, що представляють собою головну нормативну «основу» для розгляду і вирішення цивільної справи.

Цивільне судочинство – це процесуальний порядок здійснення справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [1, с. 20].

Реформування та сучасність судової системи, України, як правило змінило правові підходи до використання головних засад цивільного процесуального права, з'явилися нові характерні ознаки цього правового явища, помінялися деякі погляди на розуміння і значення цих принципів, що в свою чергу потребують нового наукового аналізу в огляді на них.

Стан дослідження. Багато вчених – юристів за весь цей час, особливо при набутті незалежності України, приділяли вагому увагу питанню і розумінню принципів, їх впливу на цивільний процес, а саме : Кройтор В.А., Мамницький Ю.В., Штефан О.О., Юдельсон К.С., Чечина Н.О., Андрушко А.В. і багато інших.

Але, можна сказати і досі залишаються актуальними деякі питання пов'язані з розглядом принципів цивільного права, так наприклад за останній час у ЦПК України з'явився такі принципи, як: пропорційності; принцип обов'язковості судового рішення; розумність строків розгляду справи судом; повне фіксування технічними засобами (ведення судової справи дистанційно).

Мета нашої статі полягає у можливості розкрити взаємозалежність основних засад цивільного судочинства згідно нового законодавства, визначити їх вплив на процесуальну форму цивільного судочинства, тому, що вони деяким чином формують характер дій учасників цивільного процесу, що в свою чергу впливає на зміст сучасного цивільного процесу з розгляду і вирішенні судом цивільних справ.

Виклад основного матеріалу. Процесуальна форма цивільного судочинства, її стадійність характеризується конкретно процесуальною дією учасників цивільного процесу, які повинні дотримуватися головних засад процесу, від того вони, так чи інакше впливають, як основа на здійснення конкретних процесуальних дій зі справи.

Отже, можна визначити, що всі принципи уявляють собою певну взаємозалежну систему правових приписів, які повинні превалювати над всіма іншими діями учасників судового процесу, тому, що є фундаментальними в своїй основі для сучасності ведення судової справи, один принцип тягне за собою використання іншого, причому, можна зазначити, що без деяких ми взагалі не можемо розглядати вирішення цивільної справи по суті, наприклад принцип змагальності (збирання даних про фактичні обставини справи).

Головним науковим завданням є оцінка та розгляд цих принципів під призмою сьогодення, розгляд характерних ознак їх оцінка можливої наукової перспективи, їх розвиток, що дає змогу оцінити майбутню зміну і орієнтацію змін у використанні розуміння самої цивільної процесуальної форми цивільного процесу. В будь-якому випадку ЦПК України у своїх правових нормах зазначає ці фундаментальні риси, без яких не може бути здійснена ні одна процесуальна дія учасниками судового розгляду, існуючи, вони тим самим зазначають та розмежовують хід самої стадійності цивільного перегляду справи.

Так, стаття 2 ЦПК України в своєму змісті має практичне застосування головних принципів цивільного судочинства, без яких сьогодні не можливо уявити ведення самого цивільного процесу, а саме його практичне застосування, що є переконливим аргументом для цінності цього надбання цивілістичною історією походження.

Завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданнями цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі. Основними завданнями (принципами) цивільного судочинства є: верховенство права; повага до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом; гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; змагальність сторін; диспозитивність; пропорційність; обов'язковість судового рішення; забезпечення права на апеляційний перегляд справи; забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом; розумність строків розгляду справи судом; неприпустимість зловживання процесуальним правом; відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судові рішення [2, с. 6].

Визначимо, що сам цивільний процес, його процесуальна форма – є результатом сформованого правового історичного минулого на основі фундаменту виникнення такого явища, як римське право, яке ще тоді зазначало деякі характерні ознаки ведення судової справи, відносно певних історичних періодів, що зазначаються у юридичній літературі.

Отже, найпоширенішою інформацією про історичне походження і зазначення таких періодів при виникненні цивільного права і розгляду цивільних спорів, характерних для того часу є, а саме :

I. *Передкласичний період (753-17 р. до н.е.)*. Де характерними ознаками була релігійна, обрядова форма судочинства; консервативність; строгий формалізм; примітивна кодифікація (Закони XII таблиць); злиття культових, моральних і правових норм; нерозвиненість правових інститутів; строгість закону

й суворість покарання; закони приймаються на народних зборах; специфічний інститут батьківської влади (з правом життя й смерті); застосування норм права тільки щодо римських громадян (цивільне право); легесакційне судочинство.

II. *Класичний період (17 р.н.е. – 212 р.)* – ведення формального процесу; едикт Каракали про рівні права перегрівів і квіритів, злиття цивільного й права народів. Ознаки періоду: відхід від формалізму (важливо було слідкувати не букви, а духу закону); поява преторського права; батьківська влада слабшає, з'являється явище емансипації (звільнення); право обслуговує класовий рабовласницький лад; магістрати та юристи адаптують право до нових суспільно-економічних відносин; виникає регулярна юриспруденція; з'являються адвокатура та нотаріат; формулярне судочинство.

III. *Посткласичний період. (212–565 рр.)* – скасування формального й введення екстраординарного процесу; кодифікація Юстиніана. Ознаки періоду: складання єдиної системи римського права; поява перших неофіційних кодексів; законом уважається воля імператора; основні продуктивні сили вже не раби, а вільні й напіввільні категорії населення; наростають протиріччя між двома правовими порядками – старим і новим (імператорським законодавством). З'являється потреба в офіційній кодифікації, екстраординарне судочинство [3, с. 10–11].

Аналізуючи ці історичні періоди виникнення самого цивільного судочинства, слід зазначити, що вже тоді існували такі принципи, як наприклад принцип змагання, який розкривався в понятті вимагання; захищення; суддя розглядав справу по суті; було забезпечення уже в той час виконання судового рішення.

Таке досить далеке звернення до цивільного процесу римського права та звернення до нашої сучасності свідчить лише про їх необхідність і вплив на регулювання цивільних процесуальних правовідносин у той період, який цього потребував, які повинні були бути застосовані при розгляді цивільної справи учасниками судового процесу.

Вважаємо, що їх виникнення було конкретизовано загальною нормативною необхідністю узагальнити певний процес, надати йому законні правила поведінки і відношення до процесуальної форми його суб'єктами, самі принципи ми використовуємо, безпосередньо, як певні нормативні правила, що дозволять підходити з розумінням походження і функціонування, а також регулювання цих правовідносин.

Від того, можна зауважити і підкреслити той факт, що всі учасники судового розгляду повинні дотримуватися таких принципів і надавати їм дієвість, тому, якщо ми не використовуємо деякий принцип ми не можемо казати про його необхідність і *стабільність прийнятих судом рішень*.

Отже, візьмемо такий принцип, як *верховенство права*, використання його звучить і повинно діяти на практиці, як виключне дотримання законів і норм права і перш за все з боку суд. Цей принцип можна оцінити в якості загального панування розуміння справедливості, свободи, рівності усіх громадян, що звертаються до суду за захистом і вирішенням оспорюваних прав і свобод. Без нього взагалі ми не можемо говорити про пріоритетність прав людини і громадянина, він дає можливість реалізувати всі можливості, які сьогодні надаються судовою системою України для розгляду і вирішення справи, а також винесення законного і обґрунтованого рішення і, якщо є необхідність з подальшим переглядом в апеляції та касації. Закон –

є і повинен бути основним орієнтиром у правовій визначеності при здійсненні певних процесуальних дій учасниками судового процесу, що дає правову гарантію здійснення і дотримання головних засад цивільної процесуальної форми цивільного процесу.

Повага до честі і гідності, рівність всіх учасників судового процесу перед законом та судом. Виникнення цього принципу, є вкрай необхідним, оскільки визначає процесуальну рівноправність сторін, з боку суду надаються рівні права і обов'язки, можливість в позиції рівноваги захищатися, надавати юридичні факти по справі на рівних правах, роботи зауваження, вивчати справу. Цивільне судочинство зазначаючи такий принцип, каже про рівність, про однакове ставлення суду у можливості довести свою правоту. В свою чергу, це не повинно зменшувати поваги до самого суду у здійсненні його правової діяльності, але він теж є учасником цивільних правовідносин.

Гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами. Сьогодні цей принцип потребує більш ретельного обговорення, оскільки знаходиться на певному розмежуванні не сприйняття, завдяки використанню розгляду судових справ в дистанційному режимі. Так, ст. 7 ЦПК України зазначає, що сьогодні кожна особа може бути присутньою у судовому засіданні. Від особи, яка бажає бути присутньою у судовому засіданні, забороняється вимагати будь-які документи, крім документів, що посвідчує особу.

Розглядаючи справу дистанційно, завдяки Єдиної Судовій Системі, це не дає можливості зайти на конференцію учасникам, які бажають бути присутніми у «залі судового слухання», тому вважаємо, що ця стаття зараз не охоплює в повному обсязі розуміння гласності і відкритості судового процесу.

Окрім цього гласність судового процесу повинна сприяти відкритості усіх матеріалів справи для осіб, які беруть участь у справі, обов'язкове їх інформування про час і місце судового засідання і виконання окремих процесуальних дій.

Без відкритості доступу до судових засідань про довіру до суду не може бути й мови [4, с. 190–191].

Вважаємо, що буде доцільно, такий принцип, як фіксування технічними засобами, залишити окремо від гласності та відкритості цивільного процесу, тому, що сьогодні новітні інформаційні технології достатньо мають фундаментальне значення для ведення судового процесу і можливо на далі будуть мати новітні правила по їх використанню у веденні судової справи, що потребує окремого законодавчого закріплення у нормі цивільного судочинства.

Змагальність сторін – є характерною можливістю, яка надається судом учасникам судового процесу для досягнення об'єктивної істини, умова довести правоту однієї із сторін.

Здається, вона є одною із тих поважних принципів за вдяки яких ми можемо аналізувати і приходити до вирішення цивільної справи по суті, ця ознака є вагомою по своєму значенню для змісту цивільної процесуальної форми, надаючи рівні можливості реалізації свого захисту та доведення своєї правоти. В процесі вирішення спору, сторони надають свої юридичні факти, а суд оцінює, вивчає їх, що дає можливість зробити висновок про порушення матеріального і процесуального права у конкретному випадку.

Змагальність сторін характеризується активними діями і правовою зацікавленістю суду при досягненні істини, що проявляється в досягненні і визначенні об'єктивної істини при

винесення законного і обґрунтованого рішення, принцип змагальності можна віднести до певної гарантії здійснення правосуддя. Суд повинен сприяти всебічному і повному з'ясуванню обставин справи.

Принцип диспозитивності, покладає на суд обов'язки розглядати тільки ті питання, про рішення яких його вимагають сторони зі справи і дає можливість учасникам судового процесу вільно розпоряджатися матеріалами, що фігурують у процесі. Тобто, цей принцип дає можливість сторонам самим визначати можливості і межі розгляду і проявляється у застоуванні їх волі, яка надається цивільним змістом судочинства.

Цей принцип полягає у можливості заінтересованих осіб, які беруть участь у справі, вільно здійснювати свої права, розпоряджатися ними, виконуючи процесуальні дії, спрямовані на порушення, розвиток і припинення справи по суті. Кожна особа, яка звернулася за судовим захистом, розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд, не порушуючи при цьому прав і охоронюваних законом інтересів інших осіб [1, с. 17].

Принцип пропорційності, цей принцип виник у ЦПК України зовсім не давно, але це не унеможливило його значення, він встановлює порядок здійснення провадження у справі, а саме яка головна мета цивільного судочинства, встановлює баланс між процесуальним та матеріальним правом; установлює для суду розуміння складності судового процесу; ціну позову; значення розгляду справи для сторін; визначає час який буде необхідним для вчинення тих чи інших дій; яким буде розмір судових витрат пов'язаних з відповідними процесуальними діями.

Отже, можна зауважити, що цей принцип деяким чином в своїй основі несе зрозумілість і ясність при здійсненні деяких процесуальних дій, особливо на стадії розгляду цивільної справи.

Обов'язковість судового рішення. Стаття 1291 Конституції України встановлює, що суд ухвалює рішення іменем України. Судове рішення є обов'язковим для виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному судовому порядку.

Тобто обов'язковість судового рішення можна зв'язати з розумінням його законності і проголошення судом: воно має індивідуальне значення; це офіційний акт-документ, який виражає волю держави і який приймається компетентними органами; воно викликає певні юридичні наслідки індивідуального характеру, є кінцевою ланкою у певному юридичному складі; є приписом суду на засаді загальних норм індивідуально визначати міру можливої і обов'язкової поведінки для конкретних осіб; є зовнішнім формальним закріпленням результату правозастосування з кожною цивільною справою; воно повинно відповідати закріпленню у цивільному процесуальному законодавстві вимогам.

Законність означає, що постановлене судове рішення повинно строго відповідати тим правовим нормам, на основі яких воно постановлене і прийняте. Помилка з боку суду, як правило, приводить до скасування судового рішення як незаконного та необґрунтованого. Тому дуже важливим буде для суду правильне визначення правової норми, яка регулює спірні відносини, а у необхідних випадках – і усієї сукупності правових норм.

Регулюючи правовідносини за допомогою правових норм, суд є утіленням влади, за допомогою якої судове рішення

набуває законної сили. Вважаємо, що законна сила судового рішення проявляє себе як авторитет судової влади та наділяє відповідний акт такими характерними властивостями, як обов'язковість, винятковість, преюдиціальність та здійснимість (виконання).

Забезпечення права на апеляційний перегляд справи.

Право апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції шляхом подання апеляційної скарги – це надана законом можливість на порушення функціональної діяльності суду апеляційної інстанції на новий (повторний) розгляд цивільної справи і перевірку постановлених по ній рішень і ухвал на відповідність їх вимогам законності і обґрунтованості.

Розглядаючи справу в апеляційному порядку, суд перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції. Апеляційний суд досліджує докази, які судом першої інстанції були досліджені з порушенням встановленого порядку або в дослідженні яких було неправомірно відмовлено, а також нові докази, неподання яких до суду першої інстанції було зумовлено поважними причинами. Апеляційний суд не обмежений доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення. Якщо поза увагою доводів апеляційної скарги залишилась очевидна незаконність або необґрунтованість рішення суду першої інстанції у справах окремого провадження, апеляційний суд перевіряє справу в повному обсязі.

Отже, цей принцип уявляє собою гарантію захисту прав і законних інтересів учасників судового процесу, дає можливість проаналізувати увесь до того хід судової справи і можливі помилки, які могли відбутися у ході ведення і винесення судового рішення.

Забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом.

Можливість перевірки законності судових рішень не лише в апеляційному, а й у касаційному порядку є додатковою гарантією захисту суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів громадян, юридичних осіб і держави. Завданням суду касаційної інстанції є забезпечення суворого й неухильного додержання судами норм матеріального і процесуального права, однакового та правильного застосування законодавства.

Підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права; право на оскарження судових рішень у касаційному порядку не залежить від ціни і підстави позову (заяви), від розміру суми, належної до стягнення відповідно до рішення місцевого чи апеляційного суду; прийняті судом касаційної інстанції рішення або ухвали оскарженню не підлягають.

Звернення до суду за захистом порушеного чи оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу повинно бути відображено у формі та змісті касаційної скарги і подано до суду у письмовій формі.

Подання касаційної скарги – це один із основних способів оскарження судових ухвал і рішень, які набрали чинності, в суді вищої інстанції (касаційному суді).

Касаційна скарга є одним із основних документів у перегляді цивільної справи судом вищої інстанції, що дозволяє вести процес цілеспрямовано, звряти процесуальні дії

суду першої інстанції з діями суду другої інстанції, вирішувати питання про скасування рішення і передачу справи на новий розгляд, або зміни судового рішення повністю чи частково.

Отже, цей принцип дозволяє звернутися до касаційного суду з можливістю перевірки вірності застосування закону, дотримання процесуальних норм, це є важливим, оскільки це допоможе виправити можливі помилки з боку апеляційного суду, уявляє собою певну гарантію касаційного оскарження.

Розумність строків розгляду справи судом.

Цей принцип, сприяє дотриманню судами строків, які є зазначеними у ЦПК України і дають оцінити поважність і хід судової справи у певному розумному часовому полі. У даному випадку суд виступає у якості учасника судового процесу, який безпосередньо є відповідальним за дотримання цього часового періоду, як наприклад подача переробленої позовної заяви, звернення до апеляційного суду, касаційного суду і т. д.

Він вказує на розумність виконання учасниками судового процесу певних процесуальних дій в контексті процесуальної форми цивільного судочинства. А для суду бажаною необхідністю провести судовий розгляд і винесення судового рішення чи постанови у скорочений час.

Неприпустимість зловживання процесуальним правом.

Цей принцип характеризує той момент, коли учасник судового процесу, сторона, протиправно, неналежним чином виконує процесуальні права і обов'язки, які на нього покладені законодавством і судом.

Відповідно до законодавства, залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами наступні дії:

1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав, заява завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкодження розгляду справи чи виконання судового рішення;

2) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями;

3) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмету спору або у спорі, який має очевидно штучний характер;

4) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою;

5) укладання мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі.

Суд зобов'язаний вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами. У випадку зловживання процесуальними правами учасникам судового процесу суд застосовує до нього заходи, передбачені ЦПК (ст. 143 ЦПК України – заходи процесуального примусу), а також встановлені міри відповідальності (судовий штраф, відшкодування збитків, відшкодування моральної шкоди, відшкодування усіх судових витрат у справі).

Таким чином, законодавство визначає чіткі критерії збо- рони зловживання процесуальними правами, що в свою чергу повинно працювати на ефективність цивільного розгляду і не на затягування цивільного процесу.

Відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення.

Так склалося, що судові витрати складаються з судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи пропорційно розміру задоволених позовних вимог. Інші судові витрати, пов'язані з розглядом справи, покладаються : у разі задоволення позову – на позивача; у разі часткового задоволення позову – на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

Таким чином, розглядаючи і аналізуючи розуміння прин- ципів цивільного судочинства слід підкреслити їх поважне правове закріплення в законодавстві України на сучасному розвитку цивільного законодавства, звертаючи нашу увагу на те, що історично фундаментальна кількість із них існу- вала вже задовго до визначенні багатьох правових інститу- тів, і вже тоді у римські часи зазначала їх головні засади. Сьогодні ми маємо більш відредатовану в правовому розу- мінні форму їх застосування, що з певною можливістю дає нам розглядати і використовувати їх в контексті конкретної правової системи з нормами права, які є притаманними для них і дають можливість учасникам судової справи безпосе- редньо орієнтуватися на здійснення певних процесуальних дій на основі цих цивільних засад, причому, порушення їх, безперечно може привести до якоїсь невизначеності по справі, що може негативно вплинути на винесене судове рішення, чи його перегляд.

Вважаємо, що можливо погодитися з тим фактом, що деякі з цих принципів уявляють собою основоположні (фундамен- тальні засади), а деякі допомагають здійснювати правосуддя судом і передоставляють правові, законні можливості іншим учасникам судового процесу. Не виключенням залишається той факт, що можливо теоретична основа цих саме загальних прин- ципів, може бути змінена під певним гнітом майбутніх право- вих та законодавчих поглядів, або переорієнтацією цивільного процесуального право по його формі на основі якої він діє, не виключаємо той факт, що може відбутися певна інтеграції пра- вової системи з Європейським союзом, що може призвести до певних нормативних зміни.

Але, на цей час можна з повною впевненістю зазначити, що в будь-якому випадку принципи цивільного судочинства впливають на здійснення і реалізацію цивільної процесуаль- ної форми її змісту, оскільки уявляють собою основоположні засади, що дають можливість учасникам судового процесу здійснювати певні правові дії. Кожна процесуальна дія учас- ників судового розгляду характеризується певною послідов- ністю, стадійністю руху його дій, це структурування відбува- ється на основі цивільного законодавства, яке зазначає в своїх нормах певний стадійний рух, а значить він повинен дотри- муватися обов'язкового використання головних засад цивіль- ного судочинства.

Висновки. Тому з повною впевненістю можна сказати про те, сама процесуальна форма її зміст, взаємозалежна від достовірності та дотримання принципів цивільного судочин- ства, бо це характеризує її, робить індивідуальними в розумінні і застосуванні норм права при вирішенні та розгляді справи,

так наприклад принцип диспозитивності дає можливість самим учасникам приймати рішення, самим по тим питанням, які їх турбують, вимагати від суду вирішення справи, обґрунтовувати їх, ці характерні риси визначають на майбутнє сам зміст судової справи її законодавчі, процесуальні характеристики матеріаль- ного та процесуального права.

Таким чином, принципи цивільного судочинства уявля- ють собою такі головні засади, які мають взаємозалежність між собою, а також впливають на процесуальну форму і зміст цивільного судочинства. Стадійність руху цивільної справи так, чи інакше залежить від процесуальних дій, які учасники судового процесу здійснюють з дотримання принципів цивіль- ного судочинства, що безпосередньо входить до їх правового інтересу при вирішенні справи. Процесуальна форма сприяє послідовності і системі тих дій, які складають судочинство та стадії цивільного процесу, що в будь-якому випадку не може здійснити без головних принципів цивільного процесуального права.

Література:

1. Логінов О.А., Штефан О.О. Цивільний процес України: навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2012. 368 с.
2. Цивільний процесуальний кодекс України. Суми: ТОВ ВВП НОТІС. 2023. 256с.
3. Римське цивільне право: практикум / Уклад. Лубко І. М., Попова Н.О. Черкаси 6 Видавництво ЧНУ ім. Богдана Хмель-ницького, 2017. 492 с.
4. Кройтор В.А. Принцип усності в цивільному судочинств. *Право і безпека*. 2009. № 7. С. 144–151.

Perunova O. Fundamental principles civil of civil procedure

Summary. The article formulates an understanding of the use of the procedural form of civil proceedings, emphasizes and defines the need for its staged movement in civil proceedings, which, in turn, is characterized and emphasized by a specific procedural action of participants to civil proceedings which must comply with the main principles of legal proceedings.

The author outlines and defines that all the principles of civil procedure represent a certain interdependent system of legal prescriptions which should prevail over all other actions of the participants to the court proceedings, since they are fundamental in their basis for the modernity of court proceedings, one principle entails the use of another, and it may be noted that without some of them we cannot consider the resolution of a civil case on the merits at all, for example, the principle of adversarial proceedings (collection of data on the actual circumstances of the case).

It is noted that the tasks of civil proceedings are fair, impartial and timely consideration and resolution of civil cases in order to effectively protect the violated, unrecognized or disputed rights, freedoms or interests of legal entities, as well as the interests of the state. The court and participants in the trial are obliged to be guided by the objectives of civil proceedings, which prevail over any other considerations in the trial. It is determined that the main tasks (principles) of civil proceedings are: the rule of law; respect for honor and dignity, equality of all participants to the trial before the law and the court; publicity and openness of the trial and its full recording by technical means; adversarial nature of the parties; dispositivity; proportionality; binding nature of the court decision; ensuring the right to appeal; ensuring the right to cassation appeal

of a court decision in cases established by law; reasonableness of the terms of court consideration; non-prejudicial nature of the court decision.

Consideration and legal analysis of the principles of civil procedure in the article makes it possible to summarize their general characteristics and emphasize their respectable legal consolidation in Ukrainian legislation in the context of the modern development of civil legislation, drawing our attention to the fact that historically a fundamental number of them existed long before many legal institutions

were defined. This made it possible to formulate the idea of them as a single legal system in the form of enshrined rules of law which enable the participants to a court case to directly focus on the implementation of certain procedural actions based on these civil principles, and violation of these principles may undoubtedly lead to some uncertainty in the case, which may adversely affect the court decision or its review.

Key words: civil proceedings, principles of civil procedure, rule of law, publicity, discretion, proportionality, time limits.

*Тимченко Г. П.,**доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник
відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права
Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України*

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ СПРАВ, ЯКІ ВИТІКАЮТЬ ІЗ ЗЕМЕЛЬНО-ОРЕНДНИХ ПРАВОВІДНОСИН)

Анотація. В статті досліджується проблема оцінки засобів доказування в цивільному судочинстві на прикладі справ, що витікають із земельно-орендних правовідносин, зокрема у спорах, які виникли у цивільних правовідносинах оренди земель сільськогосподарського призначення.

Актуальність даної тематики обумовлюється з одного боку складністю формування системи доказів, яка змістовно була б спрямована у сферу предмету доказування, а з іншого – складністю як для сторін земельно-орендного спору, так і суду точно оцінити докази на предмет їх належності, допустимості, достовірності та достатності.

Автор підкреслює, що уніфікований підхід до дослідження і оцінки всіх засобів доказування в межах процесуальної форми судових засідань з точки зору належності, допустимості, достовірності та достатності доказового матеріалу дає можливість суду сформулювати такий стандарт у доказовій частині судових процесів, який би давав можливість суду у безпечіліційному порядку прийти до єдиного вірного вирішення справи, а відтак – і до єдиного правильного формування своєї правової позиції, яка б характеризувалася законністю, обґрунтованістю та справедливістю.

Разом з тим, в статті доводиться теза, що внутрішнє переконання суду відносно обставин справи, що мають значення для вирішення спору, в першу чергу формується на підставі критерію достатності доказового матеріалу, яка за висновками автора має досягати такого рівня, який би у своїй сукупності дав змогу сформулювати однозначний та несуперечливий висновок про наявність чи відсутність тих обставин земельно-орендного спору, що входять до предмету доказування конкретної цивільної справи.

Заключним висновком автор зазначає положення, згідно з яким належність, допустимість, достовірність та достатність як процесуальні критерії оцінки засобів доказування, є основоположними у процесі формування певного стандарту доказування, який впливає на правозастосовчу практику судів загальної юрисдикції у сфері земельно-майнових спорів та зокрема земельно-орендних спорів, що витікають із оренди земель сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: земельно-майнові спори, правозастосовча практика, цивільне судочинство, докази, доказування, оренда земель сільськогосподарського призначення, договір оренди, належність доказів, допустимість доказів, достовірність засобів доказування, предмет доказування.

Постановка проблеми. Питання оренди земель сільськогосподарського призначення з точки зору другого етапу земельно-правової реформи, яку розпочато в Україні 1 січня 2024 року,

набувають як розширеного, так і поглибленого характеру. На цьому фоні земельно-орендні відносини потребують безумовного виконання їх сторонами щодо спільно погоджених умов договору оренди, оскільки в іншому випадку недобросовісна поведінка будь-якого учасника таких правовідносин найчастіше веде до виникнення земельно-майнового спору і рідше – до спору немайнового характеру. В такому разі захист своїх порушених прав в цивільному судочинстві потребує формування цілої системи доказів які з точки зору їх оцінки повинні бути належними, допустимими, достовірними та достатніми.

Стан дослідження. Питання оцінки засобів доказування були предметом дослідження М. М. Ясинка, Д. М. Ясинка, Ю. Ю. Рябенка, В. П. Феннича, Е. С. Зеленька, О. О. Грабовської. В той же час, зважаючи на значний суспільний інтерес до регулювання земельно-орендних правовідносин у світлі розвитку ринку землі, дослідження вказаної проблематики в розрізі відносин оренди земель сільськогосподарського призначення є своєчасним і слушним.

Метою статті є дослідження важливих складових інституту доказування, а саме – критеріїв оцінки засобів доказування: належності, допустимості, достовірності та достатності у земельно-орендних правовідносинах.

Виклад основного матеріалу. Питання доказів і доказування є основою будь-якого виду правосуддя, оскільки саме через наявну систему доказів, яку сформували сторони спору та процедуру їх дослідження, яка має місце «в межах процесуальної форми судових засідань» [1, с. 18], суд має можливість дослідити їх зміст та оцінити їх якість з точки зору вимог процесуального законодавства, ухваливши на цій основі законне і обґрунтоване, а відтак – і справедливе рішення. Безумовно, процес формування засобів доказування, подання їх до суду, дослідження та оцінка, в тому числі і у сфері спорів земельно-майнового характеру, до якого відносяться і спори, які витікають із земельно-орендних правовідносин, об'єктом у яких є землі сільськогосподарського призначення, повинен мати раціональний характер. Така раціональність з процесуальної точки зору завжди повинна ґрунтуватися на критеріях оцінки змісту доказової інформації, яка повинна бути належною до предмета доказування, допустимою, тобто отриманою у передбачений законом спосіб, достовірною та за своїм об'ємом – достатньою з тим, щоб вплинути на внутрішнє переконання суду, а відповідно – і на його правову позицію при ухваленні судового рішення. Це аспект є настільки важливим, що при недотриманні таких правил, які встановлені для оцінки засобів

доказування, розпочати судовий процес буде неможливо, а відтак не буде змоги довести ті обставини, на які посилаються сторони щодо своїх вимог чи заперечень.

Безперечно, питання належності засобів доказування перш за все стосується тієї доказової інформації, яка міститься у змісті поданих сторонами засобів доказування, процесуальна форма яких має своє закріплення в ч. 2 ст. 76 ЦПК України і стосується показань свідків, письмових, речових, електронних доказів та висновків експертів. В той же час, кожна із таких процесуальних форм має беззмістовний характер, оскільки в процесуальному законодавстві законодавець зазначає лише перелік засобів доказування, одночасно пред'являючи вимоги до їх змісту. Лише при наповненні такої форми тією доказовою інформацією, яка є належною до предмету спору в цілому і до конкретного предмету доказування зокрема, таку інформацію суд і сприймає при безпосередньому дослідженні засобів доказування в судовому процесі.

Якщо з цих підстав поглянути на засоби доказування, які є належними до предмету спору з точки зору оренди земель сільськогосподарського призначення, то в першу чергу мова може іти про Типовий договір оренди землі, форма якого затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2004 року. Саме в цьому письмовому документі має своє закріплення цілий ряд інформаційних положень, які стосуються анкетних даних сторін договору, об'єкта оренди, площі, якісних характеристик земель, нормативної грошової оцінки земельної ділянки, її кадастровий номер тощо. Окрім цього, договір містить окремі положення, які узгоджуються його сторонами, а відтак вони стають обов'язковими до виконання. Так, в пп. 8–10 Типового договору оренди землі мова йде про строк дії договору, розмір орендної плати, способу її внесення, її індексація та строки сплати [2]. Дані положення формують поняття істотних умов договору, порушення яких найчастіше має місце в практиці земельно-орендних правовідносин.

Так, у цивільній справі № 484/1079/23 ОСОБА_1 звернувся з позовом до Товариства з обмеженою відповідальністю «Софія» про розірвання договору оренди земельної ділянки площею 5,8 га, обґрунтовуючи його тими обставинами, що після закінчення дії договору оренди землі від 20 січня 2020 року орендар продовжує користуватись земельною ділянкою на підставі п. 7.2 Договору, а тому договір є поновленим автоматично, що зобов'язує відповідача сплачувати орендну плату в обумовлені сторонами строки. Оскільки ТОВ «Софія» допустило систематичну несплату орендної плати, позивач вважав за можливе вимагати розірвання договору оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення. Але Первомайський міськрайонний суд Миколаївської області не погодився із аргументами ОСОБА_1 і відмовляючи у задоволенні її позову зазначив, що зі змісту оспорюваного договору оренди землі від 20.01.2020 року вбачається, що він не містить умов про його поновлення після закінчення строку в порядку передбаченому ст. 126-1 ЗК України. Натомість, суд зауважив, що користуючись правом на свободу договору (ст. 627 ЦК України) сторони погодили інший порядок поновлення договору, і передбачені цим порядком дії сторонами не вчинялися, тому позиція позивача про те, що договір оренди землі від 20.01.2020 р. був поновлений без додаткових дій сторін є помилковою, а вказаний договір припинив свою дію у часі 20.01.2021 року [3].

Як бачимо, суд взяв до уваги зміст договору оренди землі, укладеного між сторонами спору і саме із його суті почерпнув усі необхідні для вирішення справи істотні умови земельно-орендних правовідносин, дослідивши їх в судовому засіданні на предмет їх порушення.

Таким чином, для розуміння поняття належності засобів доказування до предмету спору, потрібна узгодженість між змістом предмету спору і змістом певного засобу доказування, оскільки ознака належності спрямовує погляд суду не на будь-яку доказову інформацію, а тільки на ту, яка стосується певних фактів чи обставин, які входять у даному спорі до предмета доказування.

В цій частині В. П. Феннич зазначає, що дефініція судових доказів, де вказується, що ними є «будь-які дані», не відповідає дійсності, оскільки ними можуть бути лише такі дані, які дають можливість встановити обставини у справі, які включаються до предмету доказування [4, с. 273].

Сутність засобів доказування характеризується і ознакою допустимості. Уже саме слово «допустимість» за своєю етимологією передбачає наявність певної умови. Такою умовою є отримання доказів у передбачений законом спосіб, оскільки обставини справи можуть бути підтверджені тільки такими засобами доказування, які передбачені законом і не можуть бути підтвердженими іншими засобами доказування (чч. 1 та 2 ст. 78 ЦПК України).

В нашому випадку факт укладення договору оренди землі сільськогосподарського призначення, за відсутності такого правочину у письмовій формі, не може бути підтверджений показами свідків або ж твердженнями сторони справи про наявність усної домовленості щодо користування конкретною земельною ділянкою. Разом з тим, такий алгоритм (щодо попередньої усної узгодженості прав і обов'язків орендаря та орендодавця) має місце в земельно-орендних правовідносинах, але вказане стосується виключно етапу переддоговірного узгодження. Допустимим же доказом факту погодження сторонами певної істотної умови може бути лише письмовий договір оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення, що передбачено ст. 14 Закону України «Про оренду землі», на підставі якого здійснено державну реєстрацію права оренди. Отже, саме договір оренди земель сільськогосподарського призначення є тим допустимим письмовим доказом, який суди беруть до уваги при вирішенні земельно-орендних спорів про розірвання договору оренди землі, визнання його недійсним, неукладеним або навпаки – укладеним згідно вимог чинного законодавства.

В цій частині, Амур-Нижньодніпровський районний суд м. Дніпропетровська, вирішуючи земельно-орендний спір про усунення перешкод у користуванні земельною ділянкою шляхом її повернення, у своєму рішенні від 30.11.2022 року наступним чином окреслив коло допустимих доказів: «Законодавець за загальним правилом, викладеним у статті 218 ЦК України, не передбачає наслідків у вигляді недійсності правочину у разі недотримання вимог щодо письмової форми правочину, встановлюючи водночас коло доказів, якими одна із сторін може заперечувати факт вчинення правочину або окремих його частин (письмові докази, засоби аудіо-, відеозапису, інші докази, крім свідчень свідків)» [5]. В той же час, зважаючи на вимоги ст. 14 та 15 Закон України «Про оренду землі», за відсутності тексту письмового договору оренди, будь-які аудіо-, чи

відеофайли, письмові документи або ж інші докази не можуть визнаватися допустимими на підтвердження факту укладення правочину даного виду.

В іншій справі № 572/1537/21, предметом спору в якій були вимоги про визнання неукладеним договору оренди землі, а також скасування рішення державного реєстратора про державну реєстрацію права оренди, Сарненський районний суд Рівненської області відхилив доводи відповідача про законність спірного двостороннього правочину через факт його державної реєстрації. Немовицька сільська рада Сарненського району Рівненської області у своєму відзиві зазначила, що оскільки «відповідно до витягу з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно про реєстрацію іншого речового права від 11 лютого 2019 року, державним реєстратором Мельник Наталією Михайлівною внесено запис про державну реєстрацію іншого речового права», то згідно чинного законодавства наявний договір оренди землі від 5 лютого 2019 року укладено в письмовій формі та зареєстровано в установленому законом порядку. Однак, задовольняючи даний позов, суд зауважив, що «підпис є невід'ємним елементом, реквізитом письмової форми договору, а наявність підписів має підтверджувати наміри та волевиявлення учасників правочину, а також забезпечувати їх ідентифікацію», а оскільки за висновком експерта від 27 серпня 2021 року № СЕ-19/118-21/6491-ПЧ підпис від імені ОСОБА_1 в графі «Орендар» в Договорі оренди землі від 05 лютого 2019 року виконаний не ОСОБА_1, а іншою особою, є всі підстави вважати, що волевиявлення позивач на укладення вищевказаного договору було відсутнім [6].

Як бачимо, в цій частині допустимість засобів доказування визначається законністю їх процесуальної форми. В той же час, вимога допустимості визначається на основі її оцінки судом при ухваленні судового рішення. Якщо ж зміст засобу доказування не є належним до предмету доказування чи містить недостовірну інформацію, то незалежно від проголошення його змісту в судовому засіданні суд відкине такий доказ з відповідною щодо цього аргументацією. Таким чином, не лише відносність чи допустимість засобів доказування до предмету спору як критерії істинності доказового матеріалу, є визначальними у сфері доказового процесу. Важливе місце у ньому відводиться і достовірності судових доказів.

Саме достовірність змісту засобів доказування дає можливість суду «встановити дійсні обставини справи» (ч. 1 ст. 79 ЦПК України) [7]. Оперування ж недостовірною доказовою інформацією може спотворювати об'єктивно існуючу дійсність. В цій частині важливе місце посідає джерело фіксації доказової інформації, «оскільки такий критерій як «доброякісність» доказів перебуває в залежності як від суб'єктивних, так і об'єктивних чинників» [4, с. 277]. Так, у спрах земельно-майнового характеру, які витікають із оренди земель сільськогосподарського призначення, важливе місце відводиться експертному висновку та обранню експертом методики дослідження. Саме її безперечність та алгоритм дій експерта в межах даної методики і визначає джерельну достовірність отриманої доказової інформації, її сприйняття, збереження та фіксацію відомостей про факти (обставини – Г. Т.) [8, с. 167].

Так, у постанові Верховного Суду від 15 січня 2020 року (справа № 393/214/17) зазначено висновок про те, що для обчис-

лення розміру упущеної вигоди слід застосовувати Методику визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу, затвержену постановою КМ України від 25 липня 2007 року № 963 [9]. На вказану правову позицію звернув увагу Краснокутський районний суд Харківської області, вирішуючи цивільну справу № 627/279/20 про стягнення витрат, понесених за обробіток землі та упущеної вигоди за договором оренди землі. Оцінюючи надані позивачем докази розміру спричинених орендареві збитків, суд зауважив, що «розрахунок суми недоотриманого доходу в наслідок самовільного заняття земельної ділянки проведено без застосування Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного заняття земельної ділянки, затвердженої постановою КМ України від 25 липня 2007 року № 963, що не може слугувати належним та допустимим доказом понесених позивачем збитків – упущеної вигоди». При цьому, за позицією суду, висновок експерта Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України містить інформацію про те, що в Калькуляціях відсутні витрати на внесення насіння кукурудзи в землі (посів), а матеріали справи не містять доказів знищення вказаного насіння, про відшкодування вартості якого заявляє у своїх вимогах позивач [10].

Безумовна наявність належних, допустимих та достовірних доказів обумовлюється їх достатністю. Саме достатність доказового матеріалу повинна досягти такого рівня, який би у своїй сукупності дав би змогу суду дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмету доказування. Таким чином, режим достатності доказів впливає на внутрішнє переконання суду на встановлення обставин справи, які мають значення для вирішення спору (ч. 1 та 2 ст. 80 ЦПК України).

Отже, достатність доказів вимагає не просто великої кількості засобів доказування, а обумовлюється їх змістовною якістю, оскільки якість доказового матеріалу формує «істинність знань, які повністю відповідають дійсності» [11, с. 256].

Певна річ, що поняття достатності доказів, в тому числі і у земельно-орендних спрах, завжди зіштовхується із поняттям меж доказування. В цій частині, О. О. Грабовська зазначає: «окремі дослідники розуміють під поняттям достатності «глибину» пізнання обставин справи» [12, с. 278]. Безсумнівно, що прагнення досягти якомога повнішого дослідження засобів доказування з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав чи інтересів є завданням суду (ч. 1 ст. 2 ЦПК України). В той же час, С. В. Вандраков зазначає, що багато дослідників виходять із того, що на межі доказування зокрема впливає воля сторін, оскільки вони висувують тези та докази на їх підтвердження [13, с. 61].

Процесуальні форми засобів доказування, на думку Д. М. Ясинка, є найконсервативнішими складовими судового процесу і не дивлячись на їх різноманітність назв, поєднують у собі інформаційний зміст про факти і обставини, зберігаючи таку інформацію в різноманітній процесуальній формі, формуючи таким чином процесуально-правовий стандарт доказування [14, с. 74]. Такий підхід у своєму поєднанні утворює такий баланс ймовірностей, при якому суд за рахунок його рівновіддаленості від сторін, критично оцінюючи докази як

обособлено, так і в їх взаємозв'язку, отримує юридико-психологічне переконання в тому, що ухвалене в такий спосіб судове рішення, буде законним, обґрунтованим та справедливим [15, с. 247].

Висновки. Процесуальні інститути, які регулюють критерії оцінки засобів доказування з точки зору належності, допустимості, достовірності та достатності всієї доказової інформації по суті формують собою певний стандарт доказування, що є характерним і для розгляду справ, що витікають із оренди земель сільськогосподарського призначення, впливаючи таким чином на всю правозастосовчу практику судів загальної юрисдикції у сфері земельно-майнових спорів.

Важливість таких висновків обумовлено особливістю доказування, спрямованого на захист порушених прав та законних інтересів учасників земельно-орендних правовідносин в цивільному судочинстві України.

Література:

1. Рябченко Ю. Ю., Кравцова Т. М. Судова правотворчість в цивільному процесі та її правова природа. *Приватне та публічне право*. 2022. № 1. С. 15–19.
2. Про затвердження Типового договору оренди землі: постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2004 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.11.2024).
3. Рішення Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 17.09.2024 року у справі № 484/1079/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121927159> (дата звернення: 27.11.2024).
4. Феннич В. П. Належність, допустимість та достатність доказів у сфері різних галузей процесуального права. *Теорія доказового права: монографія* / за заг. ред. д.ю.н., проф. М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2021. 426 с.
5. Рішення Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 30 листопада 2022 року у справі № 629/3016/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108087217> (дата звернення: 28.11.2024).
6. Рішення Сарненського районного суду Рівненської області від 18 січня 2022 року у справі № 572/1537/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103681731> (дата звернення: 02.12.2024).
7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.12.2024).
8. Зеленьяк Е. С. Інститут оцінки доказів в цивільному процесі: дис. ... к.ю.н., спец. 12.00.03. Ужгород, 2014. 198 с.
9. Постанова Верховного Суду від 15 січня 2020 року у справі № 393/214/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87144325> (дата звернення: 03.12.2024).
10. Рішення Краснокутського районного суду Харківської області від 24 листопада 2021 року у справі № 627/279/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101436696> (дата звернення: 03.12.2024).
11. Рябченко Ю. Ю. Об'єктивна та відносна істина у процесуальному праві та межі доказування в різних галузях процесуального права. *Теорія доказового права: монографія* / за заг. ред. д.ю.н., проф. М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2021. 426 с.
12. Грабовська О. О. Теоретичні та практичні проблеми доказування у цивільному процесі України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 472 с.
13. Вандраков С. Ю. Межі судового пізнання в цивільному судочинстві. *Арбітражний і цивільний процес*. 2015. № 7. С. 60–63.
14. Ясинок Д. М. Засоби доказування як спосіб встановлення юридично значимих фактів та обставин. *Теорія доказового права: монографія* / за заг. ред. д.ю.н., проф. М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2021. 426 с.
15. Ясинок Д. М. Стандарт доказування та судова правотворчість та її особливості. *Теорія доказового права: монографія* / за заг. ред. д.ю.н., проф. М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2021. 426 с.

Tymchenko H. Criteria for evaluating means of proof (using the example of cases arising from land lease legal relations)

Summary. The article examines the problem of evaluating means of evidence in civil proceedings on the example of cases arising from land-lease relations, in particular in disputes that arose in civil legal relations of lease of agricultural land.

The relevance of this topic is due, on the one hand, to the complexity of forming a system of evidence that would be meaningfully directed to the sphere of the subject of proof, and, on the other hand, to the complexity of both the parties to the land lease dispute and the court to accurately assess the evidence in terms of its appropriateness, admissibility, reliability and sufficiency.

The author emphasizes that a unified approach to the study and assessment of all means of evidence within the procedural form of court hearings from the point of view of appropriateness, admissibility, reliability and sufficiency of evidentiary material allows the court to form such a standard in the evidentiary part of legal proceedings that would allow the court to come to a single correct solution to the case without appeal, and therefore to a single correct formation of its legal position, which would be characterized by legality, reasonableness and justice.

At the same time, the article proves the thesis that the court's internal conviction regarding the circumstances of the case that are important for resolving the dispute is primarily formed on the basis of the criterion of sufficiency of evidentiary material, which, according to the author's conclusions, should reach a level that, in its entirety, would allow forming an unambiguous and uncontroversial conclusion about the presence or absence of those circumstances of the land lease dispute that are included in the subject of proof of a specific civil case.

As a final conclusion, the author notes the provision according to which relevance, admissibility, reliability and sufficiency as procedural criteria for assessing means of evidence are fundamental in the process of forming a certain standard of proof, which affects the law enforcement practice of courts of general jurisdiction in the field of land property disputes and, in particular, land lease disputes arising from the lease of agricultural land.

Key words: land and property disputes, law enforcement practice, civil proceedings, evidence, substantiation, lease of agricultural land, lease agreement, relevance of evidence, admissibility of evidence, reliability of means of evidence, subject of proof.

*Ярмоленко О. С.,**кандидат юридичних наук, докторант**Донецького державного університету внутрішніх справ*

ЗАХИСТ ПРАВ КРЕДИТОРІВ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ДО БОРЖНИКА ПРОЦЕДУРИ САНАЦІЇ

Анотація. У статті проаналізовано особливості захисту прав кредиторів під час застосування до боржника процедури санації. Ключовою метою статті є аналіз захисту прав кредиторів у рамках процедури санації, яка вимагає активної участі кредиторів, судового контролю та дотримання законодавчих вимог до затвердження плану санації. Санацію слід розглядати, як алгоритм дій спрямованих на оздоровлення підприємства з метою відновлення його платоспроможності на підставі заходів, встановлених нормами законодавства. Процедура санації реалізується як досудова санація та санації, яка триває під час провадження у справі про банкрутство.

Головне завдання санації полягає у відновленні платоспроможності суб'єкта господарювання, за умови що кредитори отримують задоволення своїх вимог в більшому розмірі, аніж у випадку застосування до такого суб'єкта господарювання ліквідаційної процедури у справі про банкрутство.

Підкреслено, що процедура санації в сучасних умовах пов'язаних, в першу чергу, з воєнним станом в Україні є важливим інструментом в процесі відновленні платоспроможності боржника. Доведено, що в умовах війни та особливо після її закінчення процедура санації актуалізується. Зокрема, у процесі санації боржника існує значний перелік заходів, які можуть бути спрямовані для підвищення платоспроможності, що буде вкрай необхідним. Можна виділити такі процедури, як: реструктуризація підприємства чи перепрофілювання виробництва; відстрочення, розстрочення або прощення боргу чи його частини; виконання зобов'язання боржника третіми особами; ліквідація дебіторської заборгованості; реструктуризація активів боржника; одержання позик та кредитів, придбання товарів у кредит тощо. Після закінчення війни для більшості суб'єктів господарювання постане питання щодо погашення боргів, але без відшкодування збитків винною стороною, державою-агресором це майже неможливо. Тому рішення щодо подальшого відновлення та існування суб'єкта господарювання повинні будуть приймати кредитори спільно з боржником в межах процедури санації, яка буде тим механізмом, який дозволить максимально відновити та запустити виробництво на умовах отримання компенсації.

На підставі аналізу судової практики в Україні зроблений висновок, що процедура санації є сприятливою для кредиторів завдяки можливості уникнення ліквідації, пріоритетності вимог забезпечених кредиторів, реструктуризації боргу та контролю над реалізацією плану санації, що підвищує шанси на повернення заборгованості.

Ключові слова: банкрутство, санація, кредитор, господарський суд, неплатоспроможність, заборгованість.

Постановка проблеми. Процедура санації в сучасних умовах пов'язаних, в першу чергу, з воєнним станом в Україні

є важливим інструментом в процесі відновленні платоспроможності боржника. В умовах економічної кризи, відсутності належного фінансового обігу та бюджетного фінансування зростає кількість боржників, які мають проблеми з неплатоспроможністю. Тому санація, яка дозволяє уникнути ліквідації підприємства і втрати робочих місць є тією можливістю, яку використовують боржники. Проте для кредиторів вона може стати ризиком втрати частини їхніх вкладених коштів. Отже, для учасників процедури санації важливо забезпечити належний баланс між інтересами боржника та кредиторів. Також щодо необхідності дослідження цієї теми свідчить недостатньо чітке законодавче регулювання в Україні відносин між боржниками і кредиторами під час санації, що створює ризики для обох сторін. Результативне проведення санації може сприяти відновленню платоспроможності, стабільності ринку, збереженню робочих місць та уникненню негативних соціально-економічних наслідків. Тому зрозуміло, що питання пов'язані з проведенням санації є цікавими не тільки для її учасників, а також для держави.

З врахуванням вищезазначеного дослідження проблем захисту прав кредиторів під час застосування до боржника процедури санації є вельми актуальним та необхідним.

Стан дослідження. Питання неплатоспроможності, банкрутства, санації не є новими, вони вже давно викликають увагу наукової спільноти. Вказану проблематику досліджували такі вчені, як О. А. Беляневич, А. Г. Бобкова, І. А. Бутирська, А. А. Бутирський, Л. І. Грабован, Ю. В. Кабенюк, Л. М. Ніколенко, О. П. Подцерковний, Б. М. Поляков, П. Д. Пригуза, Т. В. Степанова та інші. Разом із тим актуальним залишається теоретичне осмислення та аналіз проблем пов'язаних з захистом прав кредиторів під час застосування до боржника процедури санації.

Мета статті полягає у дослідженні питань щодо захисту прав кредиторів під час застосування до боржника процедури санації.

Виклад основного матеріалу. Термін «санація» походить від латинського «sanare» і перекладається як оздоровлення. В Кодексі України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII (далі – КУзПБ) санація визначається як система заходів, що здійснюються під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнанню боржника банкрутом та його ліквідації, спрямованих на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом реструктуризації підприємства, боргів і активів та/або зміни організаційно-правової та виробничої структури боржника [1].

І. А. Бутирська підкреслює, що для правовідносин неспроможності характерною є висока конфліктогенність між учасни-

ками провадження у справі про банкрутство, зумовлена бажанням кожного суб'єкта (як боржника, так і кожного з кредиторів) максимально захистити свої інтереси [2, с. 106]. Метою кредиторів є отримання грошових коштів за зобов'язаннями боржника, відновлення його платоспроможності. Ю. В. Кабенюк також наголошує, що безпосереднє відновлення платоспроможності боржника в межах процедури банкрутства фактично відбувається в одній із реабілітаційних судових процедур – процедурі санації [3, с. 119]. Використання санації є доцільним щодо тих підприємств, які тимчасово потрапили у скрутне становище, а вартість активів такого підприємства значно перевищує кредиторську заборгованість [4, с. 125].

Санацію слід розглядати, як алгоритм дій спрямованих на оздоровлення підприємства з метою відновлення його платоспроможності на підставі заходів, встановлених нормами КУзПБ. Процедура санації реалізується як досудова санація та санації, яка триває під час провадження у справі про банкрутство.

Головне завдання санації полягає у відновленні платоспроможності суб'єкта господарювання, за умови що кредитори отримують задоволення своїх вимог в більшому розмірі, аніж у випадку застосування до такого суб'єкта господарювання ліквідаційної процедури у справі про банкрутство. Господарський суд постановляє ухвалу про відмову в затвердженні плану санації, якщо кредитор, який не брав участі в голосуванні або проголосував проти схвалення плану санації, доведе, що в разі ліквідації боржника у порядку, визначеному КУзПБ, його вимоги були б задоволені в розмірі, що перевищує розмір вимог, які будуть задоволені відповідно до умов плану санації (ч.8 ст. 5 КУзПБ).

С. Жуков підкреслює, що при проведенні санації для кредиторів існує: більш простий порядок дій у порівнянні з відкриттям провадження у справі про банкрутство, введенні процедури розпорядження майном боржника та переходу (після закінчення процедури розпорядження майном) до процедур санації або ліквідації, оскільки уся досудова процедура регулюється однією ст.5 КУзПБ; менші судові витрати у вигляді судового збору (кредитори не платять судовий збір за подання заяв про кредиторські вимоги, оскільки подання таких заяв не передбачено в досудовій процедурі санації до відкриття провадження у справі про банкрутство) [5].

З аналізу законодавства та думок вчених можна зробити висновок, що процедура санації є альтернативою ліквідації підприємства. В процесі санації кредитори приймають активну участь. Вона більш сприятлива для кредиторів, оскільки дозволяє відновити платоспроможність боржника, що дає більше шансів на повернення заборгованості. Крім того, санація дозволяє боржнику продовжувати свою діяльність і генерувати дохід для виплати боргів. Наприклад, у рішенні Господарського суду Чернігівської області від 17 березня 2020 р. у справі № 910/17383/18 суд зазначив, що санація є ефективним засобом погашення заборгованості, оскільки боржник зберігає свої виробничі можливості та робочі місця, що сприяє поверненню коштів кредиторам [6]. Під час ліквідації кредитори часто отримують менше, оскільки активи боржника продаються на відкритих торгах, що може знизити їхню вартість. Санація ж дає змогу уникнути цього сценарію, забезпечуючи більше повернення коштів.

Щодо необхідності врахування позиції кредиторів під час проведення санації свідчить постанова Верховного Суду де

зазначено, що процедура санації боржника проводиться під судовим контролем, який можна умовно розмежувати на такі етапи:

I етап – ч. 3, 5 ст. 49, ч. 7, 8 ст. 52 КУзПБ – суд здійснює перевірку плану санації на предмет дотримання порядку його схвалення, погодження забезпеченими кредиторами та відповідності його вимогам законодавства;

II етап – ч. 3 ст. 49, ч. 1 ст. 50, ч. 7, 8 ст. 52 КУзПБ – суд здійснює розгляд плану санації з врахуванням позиції кредиторів та за результатами розгляду постановляє ухвалу про затвердження плану санації та введення процедури санації або про відмову у затвердженні плану санації;

III етап – ч. 4, п'5, 6, дев'9, 10, 11 ст. 50 КУзПБ, ч. 5 ст. 54 КУзПБ, ч. 7 ст. 55 КУзПБ, ч. 1 ст. 56 КУзПБ, ч. 8-12 ст. 57 КУзПБ – суд здійснює функції нагляду за процедурою санації, що проявляється у його повноваженнях щодо накладення арешту на майно боржника та інших обмежень дій боржника щодо розпорядження його майном, розгляду заяв про визнання правочинів (договорів), укладених боржником, недійсними, розгляду інформації керуючого санацією про виконання плану санації, розгляд заяв про відшкодування збитків, що виникли через відмову від виконання договору, у процедурі провадження у справі про банкрутство, припинення процедури санації достроково у разі невиконання умов виконання плану санації та/або в разі невиконання поточних зобов'язань боржника, розгляд змін до плану санації, скасування заходів забезпечення вимог кредиторів, розгляд звіту керуючого санацією та скарг кредиторів, затвердження або відмова в затвердженні звіту керуючого санацією, продовження строку процедури санації тощо. Ураховуючи наведене, з метою дотримання балансу інтересів кредиторів та боржника, суд повинен займати активну процесуальну позицію при затвердженні плану санації, яка має полягати в повному, всебічному та об'єктивному з'ясуванні обставин, які стосуються перевірки порядку його схвалення та дослідження змісту плану санації [7]. Крім того, господарські суди повинні дотримуватися європейських стандартів при розгляді спорів та враховувати вже напрацьований досвід [8, с. 76–80].

КУзПБ зазначає, що забезпечені кредитори мають пріоритетне право на задоволення своїх вимог за рахунок заставного майна. Цей підхід підтримують господарські суди у своїх рішеннях. У рішенні господарський суд Київської області від 17 травня 2022 р. у справі № 911/2548/20 (911/2731/21) суд надав пріоритет забезпеченому кредитору, підкресливши, що санація забезпечує збереження активів боржника для задоволення вимог кредиторів, що неможливо при ліквідації [9].

Господарські суди затверджують план санації, якщо він відповідає законодавчим вимогам і враховує інтереси кредиторів. Це забезпечує юридичну захищеність кредиторів. Наприклад, ухвалою господарського суду Львівської області від 21.07.2023 р. у справі № 914/1983/23 було затверджено план санації, який враховував інтереси всіх кредиторів, дозволяючи боржнику поступово відновити платоспроможність і виконати свої фінансові зобов'язання [10].

В процесі санації для кредиторів можуть бути узгоджені нові умови повернення боргу, що дозволяє їм зменшити втрати. Так, господарський суд Херсонської області в ухвалі від 07 грудня 2016 р. у справі № 923/1529/15 затвердив план санації, в якому було змінено строки виплати та реструктури-

зовано борг, що дозволить боржнику погасити заборгованість частинами, а кредиторам отримати кошти на більш вигідних умовах [11].

На підставі ст. 5 КВЗПБ господарський суд призначає керуючого санацією, якщо призначення такого керуючого та обсяг його повноважень визначені планом санації. Але, слід підкреслити роль кредиторів при його призначенні, а саме: кандидатура керуючого санацією обирається присутніми на загальних зборах кредиторів, чії вимоги у сукупності становлять більше 50 відсотків загальної суми вимог, включених до плану санації. Керуючий санацією здійснює нагляд за діяльністю боржника, що забезпечує контроль над виконанням плану санації. У своїх рішеннях господарські суди підкреслюють важливість керуючого санацією. Господарський суд Івано-Франківської області ухвалою від 15.12.2021 р. у справі № 909/995/19 підкреслив роль керуючого санацією як гаранта захисту прав кредиторів, його контроль над активами боржника сприяє належному виконанню плану санації [12].

Кредитори приймають активну участь в затвердженні плану санації та змін до нього. Господарський суд Харківської області в ухвалі від 28 серпня 2023 р. у справі № Б-50/24-09 зазначив, що керуючий санацією надав для затвердження комітетом кредиторів зміни до плану санації, які були затверджені шляхом опитування [13]. План санації розглядається зборами кредиторів, який скликається керуючим санацією в чотиримісячний строк з дня винесення господарським судом ухвали про санацію, якщо інше не передбачено законодавством. Керуючий санацією письмово повідомляє членів комітету кредиторів про дату і місце проведення засідання комітету і за два тижні до проведення комітету кредиторів надає можливість попередньо ознайомитися з планом санації. Збори кредиторів, за наслідками розгляду плану санації боржника, можуть прийняти одне з таких рішень: схвалити план санації та подати його на затвердження господарського суду; відхилити план санації і звернутися до господарського суду з клопотанням про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури; відхилити план санації, звернутися до господарського суду з клопотанням про звільнення керуючого санацією від виконання ним обов'язків та про призначення нового керуючого санацією. Зазначене рішення повинно містити дату скликання чергового засідання комітету кредиторів для розгляду нового плану санації, яке має відбутися не пізніше ніж у місячний строк з дня прийняття рішення про відхилення плану санації. План санації вважається схваленим, якщо на зборах кредиторів таке рішення підтримане більш як половиною голосів конкурсних кредиторів та за умови, що всі кредитори, вимоги яких забезпечені заставою майна боржника, письмово погодили план санації. Умови плану санації щодо задоволення вимог кредиторів, які не брали участі в голосуванні або проголосували проти схвалення плану санації боржника, повинні бути не гіршими, ніж умови задоволення вимог кредиторів, які проголосували за схвалення плану санації. Господарський суд Івано-Франківської області в ухвалі від 08 червня 2016 р. у справі № Б-7-11/283-13/143-23/19 підкреслив, що з матеріалів справи вбачається, що всупереч вимогам зазначеної норми, за наслідками неодноразового розгляду зборами кредиторів плану санації боржника, жодне з рішень передбачених законодавством протягом шести років процедури санації боржника зборами кредиторів не прийнято. Але враховуючи інтереси держави та кредиторів суд підтримав

клопотання керуючого санацією боржника про затвердження плану санації боржника як єдиний реальний вихід із ситуації, що склалась [14]. У суду зберігається обов'язок урахувати вирішальний критерій – вигідність виконання плану санації для кредиторів порівняно з ліквідацією, опираючись на відомості ліквідаційного аналізу (ч. 2 ст. 5 КВЗПБ).

Таким чином, судова практика в Україні демонструє, що процедура санації є сприятливою для кредиторів завдяки можливості уникнення ліквідації, пріоритетності вимог забезпечених кредиторів, реструктуризації боргу та контролю над реалізацією плану санації, що підвищує шанси на повернення заборгованості.

До війни санація не була популярною процедурою, в більшості випадків застосовувалась ліквідаційна процедура. З часу використання при продажі майна платформи «Prozorro», кредитори майже перестали звертатися до процедур санації. Але умовах війни та особливо після її закінчення процедура санації набуває найважливіше значення. Зокрема, у процесі санації боржника існує значний перелік заходів, які можуть бути спрямовані для підвищення платоспроможності, що буде вкрай актуальним. Можна виділити такі процедури, як: реструктуризація підприємства чи перепрофілювання виробництва; відстрочення, розстрочення або прощення боргу чи його частини; виконання зобов'язання боржника третіми особами; ліквідація дебіторської заборгованості; реструктуризація активів боржника; одержання позик та кредитів, придбання товарів у кредит тощо. Для кредиторів це теж певний вихід, тому що над майном боржника застосовується нагляд у вигляді розпорядника майна і можна чітко зрозуміти, чому боржник став неспроможним і фактично прорахувати, які кошти кредитор зможе отримати [15]. Тому такий баланс інтересів буде цікавим і для кредиторів, й для боржника.

Отже, після закінчення війни для більшості суб'єктів господарювання постане питання щодо погашення боргів, але без відшкодування збитків винною стороною, державою-агресором це майже неможливо. Тому рішення щодо подальшого відновлення та існування суб'єкта господарювання повинні будуть приймати кредитори спільно з боржником в межах процедури санації, яка буде тим механізмом, який дозволить максимально відновити та запустити виробництво на умовах отримання компенсації.

Висновки. На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що процедуру санації, слід розглядати, як важливий інструмент для відновлення платоспроможності підприємств-боржників, особливо в умовах економічних викликів, пов'язаних із воєнним станом в Україні. Санація дозволяє уникнути ліквідації, зберегти робочі місця та забезпечити часткове чи повне задоволення вимог кредиторів. Проте, процедура пов'язана з ризиками для кредиторів, які можуть втратити частину своїх вкладень, якщо відбудеться реструктуризація боргів або зміна умов їх погашення. Санація надає переваги в порівнянні з ліквідацією: кредитори можуть контролювати процес і, вірогідно, отримати більше коштів, ніж при розпродажі активів на відкритих торгах.

Судова практика підтверджує важливість санації як ефективного механізму для підприємств, які опинилися в кризовому стані, і після завершення воєнних дій процедура буде особливо актуальною для відновлення економічної стабільності та платоспроможності підприємств в Україні.

Література:

1. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74.
2. Бутирська І. А. Функції господарського суду у справі про банкрутство. *Вісник господарського судочинства*. 2015. № 4. С. 106–111.
3. Кабенюк Ю. В. Правове регулювання арбітражного управління в процедурі банкрутства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2018. 242 с.
4. Бутирський А. А. Правове регулювання заходів щодо відновлення платоспроможності боржника : дис. . канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2007. 200 с.
5. Жуков С. Судова практика у справах про банкрутство вебінар. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Jukov_prezent.pdf
6. Рішення Господарського суду Чернігівської області від 17 березня 2020 року у справі № 910/17383/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88359496> (дата звернення 29.10.2024)
7. Постанова Верховного Суду від 23 грудня 2021 р. у справі № 924/1155/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103836919> (дата звернення 29.10.2024)
8. Ніколенко Л.М. Стандарти справедливого правосуддя у господарських судах в умовах реформування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 76–80.
9. Рішення господарського суду Київської області від 17 травня 2022 р. у справі № 911/2548/20 (911/2731/21). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104634322> (дата звернення 29.10.2024)
10. Ухвала господарського суду Львівської області від 21.07.2023 р. у справі № 914/1983/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112483823> (дата звернення 29.10.2024)
11. Ухвала господарського суду Херсонської області від 07 грудня 2016 р. у справі № 923/1529/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63332338> (дата звернення 29.10.2024)
12. Ухвала господарського суду Івано-Франківської області від 15.12.2021 р. у справі № 909/995/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102057007> (дата звернення 29.10.2024)
13. Ухвала господарського суду Харківської області від 28 серпня 2023 р. У справі № Б-50/24-09. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113292526> (дата звернення 29.10.2024)
14. Ухвала господарського суду Івано-Франківської області від 08 червня 2016 р. у справі № Б-7-11/283-13/143-23/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58375497>
15. Бондарчук О. А що після Перемоги? Нові виклики для санації як механізму відновлення платоспроможності боржника. *Borgexpert*. URL: <https://borgexpert.com/ru/vlada-i-liudy/naaku/a-shcho-pisliaperemohy-novi-vyklyky-dlia-sanatsii-iaak-mekhanizmu-vidnovlennia-platospromozhnosti-borznyka>

Iarmolenko O. Protection of creditors' rights during the application of the rehabilitation procedure to the debtor

Summary. The article analyzes the peculiarities of the protection of creditors' rights during the application of the rehabilitation procedure to the debtor. The key goal of the article is to analyze the protection of creditors' rights within the framework of the rehabilitation procedure, which requires the active participation of creditors, judicial control and compliance with legal requirements for the approval of the rehabilitation plan. Sanitation should be considered as an algorithm of actions aimed at improving the enterprise with the aim of restoring its solvency on the basis of measures established by legislation. The rehabilitation procedure is implemented as pre-trial rehabilitation and rehabilitation that continues during bankruptcy proceedings.

The main task of rehabilitation is to restore the solvency of the economic entity, provided that the creditors will receive satisfaction of their demands in a larger amount than in the case of applying the liquidation procedure to such an economic entity in a bankruptcy case.

It is emphasized that the rehabilitation procedure in modern conditions, primarily related to the state of war in Ukraine, is an important tool in the process of restoring the debtor's solvency. It has been proven that in the conditions of war, and especially after its end, the rehabilitation procedure is updated. In particular, in the process of rehabilitation of the debtor, there is a significant list of measures that can be aimed at increasing the solvency, which will be extremely necessary. It is possible to single out such procedures as: restructuring of the enterprise or repurposing of production; postponement, installments or forgiveness of the debt or its part; fulfillment of the debtor's obligation by third parties; liquidation of receivables; restructuring of the debtor's assets; obtaining loans and credits, purchasing goods on credit, etc. After the end of the war, the question of repayment of debts will arise for most economic entities, but this is almost impossible without compensation for damages by the guilty party, the aggressor state. Therefore, decisions regarding the further restoration and existence of the business entity will have to be made by creditors together with the debtor within the scope of the rehabilitation procedure, which will be the mechanism that will allow maximum recovery and start-up of production under the conditions of receiving compensation.

Based on the analysis of judicial practice in Ukraine, it was concluded that the rehabilitation procedure is favorable for creditors due to the possibility of avoiding liquidation, prioritization of the claims of secured creditors, debt restructuring and control over the implementation of the rehabilitation plan, which increases the chances of debt recovery.

Key words: bankruptcy, rehabilitation, creditor, commercial court, insolvency, debt.

*Кірін Р. С.,**доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник**Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»**Духневич А. В.,**доктор юридичних наук, професор,
завідувач-професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

ВПЛИВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ: МІЖГАЛУЗЕВІСТЬ ПРАВОВИХ ЗАСАД

Анотація. Стаття присвячена розгляду міжгалузевого характеру правових засад захисту здоров'я людини від негативного впливу господарської діяльності. Право на захист здоров'я від такого впливу безпосередньо або/та через вплив на довкілля має охоронятися не лише приписами господарського законодавства та законодавства про охорону здоров'я, а й нормами екологічного права. Ця об'єктивна необхідність обумовлена як надзвичайно глибокою міжгалузевою дифузійною відповідних правовідносин так і взаємним життєвим зв'язком та впливом у триаді «людина – довкілля – господарювання».

Уявляється, що форма «права охорони праці» не відповідає його змісту, адже поняття «охорона» має відноситися не до праці, а до здоров'я працівника. Виходячи із переліків господарської діяльності встановлено необхідність правового регулювання відносин з охорони здоров'я людини відповідними правовими угрупованнями, як то: – нафтогазове; – енергетичне; – ядерне; – гірниче; – геологічне; – будівельне; – управління відходами; – водне; – лісове; – промислове; – сільськогосподарське; – туристичне; – рекреаційне.

Розгляд відносин впливу господарської діяльності на здоров'я та довкілля необхідно проводити в контексті кореляції відповідних приписів законодавства про охорону здоров'я та законодавства про охорону довкілля, які полягають в наступному: – господарська діяльність як правило, але не завжди має вплив на довкілля; – наслідки впливу господарської діяльності на довкілля як правило, але не завжди, супроводжуються її наслідками для здоров'я людини; – наслідки для здоров'я людини як правило викликані комплексом індивідуальних, соціальних, економічних і екологічних факторів, але іноді – їх різними комбінаціями; – стан довкілля як правило має вплив на стан здоров'я людини і може мати зворотній вплив на господарську діяльність; – господарська діяльність є одним із видів діяльності активної частини суб'єктів, якій властивий значний рівень ризику впливу на здоров'я іншої, пасивної частини суб'єктів; – вплив такої діяльності цілком залежить від їх наслідків, які можуть бути як потенційними так і реальними. Обґрунтовано, що сфері суспільних відносин із захисту здоров'я людини від впливу негативного господарської діяльності притаманний міжгалузевий характер правового регулювання.

Ключові слова: господарська діяльність, здоров'я людини, довкілля, міжгалузевість, екологічне законодавство, вплив, наслідки.

Постановка проблеми. В питаннях екологічної безпеки не має і не може бути вузьких проблем, адже будь-яке промислове забруднення згубно впливає на навколишнє природне середовище (далі – НПС), а відтак і на здоров'я людини.

Під впливом на довкілля Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» [1] (далі – закон про ОВД) розуміє будь-які наслідки планованої господарської діяльності. Зокрема, унаслідок останньої може відбуватися не тільки забруднення, а й виснаження НПС, тобто втрата тих природних ресурсів, які слугують для людини джерелом її економічної діяльності. В свою чергу, деградація НПС так само відбивається на здоров'ї людини і стані її генетичного фонду. Для сучасного рівня взаємодії суспільства з природою характерним є загострення суперечностей між економікою та екологією. Протистояння екологічних вимог забезпечення охорони довкілля та економічних інтересів суспільства у споживанні й використанні НПС нерідко призводить до екологічної кризи, фізичної, хімічної, біологічної напруженості у біосфері, внаслідок якої підвищується рівень захворюваності, знижуються якість та тривалість життя, зростає смертність. При цьому, вважається, що показник здоров'я населення є індикатором якості довкілля. Зокрема, наразі близько двох третин населення земної кулі перебувають у так званому третьому стані – «не здорові, але поки що клінічно не хворі».

Природно, що процеси впливу діяльності суб'єктів господарювання на здоров'я населення, яке оточують відповідні об'єкти, потребують сталого правового забезпечення і не лише в аспекті збереження одного з найвищих соціальних цінностей, а й в розрізі євроінтеграційних зобов'язань України. Прикро відзначати, але Європейська комісія, за підсумками 2024 р., надала нашій країні у блоці екологічного законодавства оцінку, яка є однією з найслабших у її звіті щодо прогресу України в інтеграції до Європейського Союзу (далі – ЄС) і яка базується на кількох ключових показниках, де наявне значне відставання. Відтак, у своєму звіті ЄС пропонує Україні три пріоритетні напрями у сфері екологічної та кліматичної політики на 2025 р. [2]: 1) розв'язати питання із застосуванням двох основних механізмів запобігання екологічній шкоді: ОВД та стратегічної екологічної оцінки (далі – СЕО); 2) оновити відповідні документи в рамках Паризької угоди про зміну клімату та ратифікувати Кігалійську поправку до Монреальського про-

токолу; 3) відновити роботу системи моніторингу, звітування та верифікації викидів парникових газів від промисловості та прийняти дорожню карту впровадження системи торгівлі викидами. Особливо відзначені також проблеми із правовим регулюванням екологічної відповідальності та екологічного контролю.

Тож, очевидно, що правове забезпечення захисту довкілля та здоров'я людини від негативного впливу господарської діяльності має міжгалузевий характер, дослідження сутності якого є актуальним і своєчасним.

Стан дослідження. Питання правового регулювання природоохоронних відносин при здійсненні окремих видів господарської діяльності були й залишаються предметом дослідницької уваги представників різних галузей знань, і в першу чергу – вчених-правників. Серед численних публікацій з даної тематики варто зупинитися на кількох останніх, в яких автори відзначали певні особливості вирішення проблем, що розглядаються. Так, О. Загурський конкретизує, що забезпечення екологічної безпеки та право кожного на сприятливе для життя і здоров'я екологічне середовище це поняття і явища взаємопов'язані. Іншими словами, життєдіяльність людини в нашій країні напряму пов'язана з забезпеченням екологічної безпеки НПС [3, с. 183].

Звернемо увагу, автори, в одній з попередніх статей, аргументували, що одним із заходів забезпечення соціально-екологічної рівноваги є досягнення балансу відносин між людиною і довкіллям. За такого підходу ця ланка набуває замкнутого вигляду «здоровою людиною буде у здоровому довкіллі – забезпечуючи здоров'я довкілля людиною забезпечує власне здоров'я» [4, с. 11].

В іншій публікації стверджується, що дозвільну систему у сфері господарювання можна розглядати як спеціальну гарантію окремих конституційних прав і свобод людини та громадянина. Тільки в умовах безпеки можна говорити про реалізацію повною мірою права на життя, свободу, гідність, на свободу пересування, охорону здоров'я, здорове довкілля [5, с. 10].

Розглядаючи на прикладі Господарського кодексу України (далі – ГК) екологізацію господарського законодавства Є. Липницька резюмує, що забезпечення оптимального співвідношення економічних та екологічних інтересів має здійснюватися за допомогою цілого комплексу різних галузей законодавства, в тому числі господарського, тією мірою, якою ті чи інші види господарської діяльності шкідливо впливають на НПС, здоров'я та життя людей [6, с. 113].

Зазначена позиція уявляється цілком обґрунтованою, що було підтверджено на прикладі системи правового забезпечення реалізації державної політики у сфері промислового забруднення, яка наразі представлена нормами екологічного законодавства (екологічний контроль та відповідальність, моніторинг викидів та звітність, оцінка впливу на довкілля, стратегічна екологічна оцінка, управління водними ресурсами, моніторинг забруднення, доступ до екологічної інформації, охорона біорізноманіття, управління відходами, клімат), які є родовими для цієї групи відносин. Крім того, в аспекті міжгалузевої природи зеленого відновлення промисловості, як складової конституційного права на безпечне довкілля, у цю систему слід включити приписи медичного (санітарного законодавства та законодавства про громадське здоров'я), енергетичного, законодавства, законодавства про національну безпеку та правопорядок [7, с. 44].

Ю. Краснова вважає, що в основу принципу екологічної справедливості покладено забезпечення державами рівної можливості доступу людей до безпечного для життя і здоров'я довкілля, яке має гарантуватися через такі першочергові заходи, як: 1) глобальне пришвидшення екологічного верховенства права, що гарантуватиме волю держави, а також суб'єктів господарювання у повазі, захисті і реалізації людьми права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, яке виступає основою сталого розвитку; 2) побудова міцної національної правової бази, яка допоможе стимулювати справедливе і стале управління природними ресурсами; 3) доступність інститутів екологічного правосуддя і т. ін. [8, с. 257].

Нарешті, відмітимо й пропозицію В. Андрейцева, яка полягає у необхідності зосередження в основних статтях глави 42 ГК дефінітивних норм, регулятивних та забезпечувальних законодавчих приписів, спрямованих на визначення особливостей господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами на яких здійснюється поводження з небезпечними речовинами, що обумовлює виникнення господарсько-екологічного ризику та його вплив на життя і здоров'я людей, стан довкілля і характеризує процес його ідентифікації [9, с. 60].

Втім, не зважаючи на досить представницьке висвітлення проблем еколого-господарського регулювання правовідносин у сфері охорони здоров'я людини, вбачається, що цей міжгалузевий блок все ще має достатній потенціал для подальшого розкриття та потребує додаткового дослідження.

Мета статті полягає у визначенні особливостей міжгалузевого характеру правових засад захисту здоров'я людини від впливу господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Здоров'я та безпека людини визнані Конституцією України одними з найвищих соціальних цінностей. При цьому кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Тобто це право слід розглядати як конституційно закріплену та державно забезпечену можливість людини:

- а) проживати у НПС, яке не спричиняє шкоду здоров'ю;
- б) користуватися природними ресурсами у спосіб, що не завдає шкоди здоров'ю та ресурсам;
- в) вимагати від інших осіб дотримання правил забезпечення безпечного довкілля;
- г) звертатися по сприяння в реалізації права на безпечне довкілля до уповноважених органів;
- д) звертатися по захист свого права на безпечне довкілля до суду.

Окрім конституційних вимог право на захист здоров'я від небезпечного впливу господарської діяльності безпосередньо або/та через вплив на довкілля має охоронятися не лише приписами господарського законодавства та законодавства про охорону здоров'я, а й нормами екологічного права. Ця об'єктивна необхідність обумовлена як надзвичайно глибокою міжгалузєвою дифузєю відповідних правовідносин так і взаємним життєвим зв'язком та впливом у триаді «людина – довкілля – господарювання». Тож можна стверджувати, що на загальному рівні захист здоров'я людини від негативного впливу господарської діяльності врегульовано нормами конституційного права, а на родовому – права охорони здоров'я, екологічного права (природоохоронного права, антропоохоронного права (права екологічної безпеки)) та господарського права. Крім того, залежно від різновиду господарської діяльності, захист від подібного

впливу має бути забезпечений приписами відповідного законодавчого угруповання (галузі, підгалузі, інституту).

Так, конституційні основи правового господарського порядку в Україні, згідно із ч. 2 ст. 5 ГК [10], серед іншого становлять забезпечення державою належних, безпечних і здорових умов праці. В той же час власні господарсько-правові основи охорони здоров'я як активних (тих, хто бере участь у здійсненні господарської діяльності) так і пасивних (тих, хто зазнає впливу від здійснення господарської діяльності) суб'єктів очевидно мають потенціал для подальшого розвитку. Це пояснюється вкрай обмеженою наявністю у чинному ГК приписів з цього виду відносин, як то:

1) споживачі, які перебувають на території України, під час придбання, замовлення або використання товарів (робіт, послуг) (далі – ТРП) з метою задоволення своїх потреб мають право на відшкодування збитків, завданих ТРП неналежної якості, а також шкоди, заподіяної небезпечними для життя і здоров'я людей ТРП, у випадках, передбачених законом (ст. 39);

2) питання щодо поліпшення умов праці, життя і здоров'я вирішуються трудовим колективом за участі власника або уповноваженого ним органу відповідно до законодавства, установчих документів підприємства, колективного договору (ст. 69);

3) власник, органи управління підприємства зобов'язані забезпечити для всіх працівників підприємства належні і безпечні умови праці; підприємство несе відповідальність в установленому законом порядку за шкоду, завдану здоров'ю та працездатності його працівників (ст. 69);

4) здійснення будь-якої господарської діяльності, що загрожує життю і здоров'ю людей або становить підвищену небезпеку для довкілля, забороняється (ст. 246).

Більше того, пріоритетність безпеки у питаннях життя і здоров'я людини, функціонування і розвитку суспільства, середовища проживання і життєдіяльності перед будь-якими іншими інтересами і цілями у сфері господарської діяльності, є одним із основних принципів здійснення державного нагляду (контролю) (далі – ДН(К)) у сфері господарської діяльності [11, ст. 3]. При цьому серед підстав для здійснення позапланових заходів визначені:

– звернення фізичної особи (фізичних осіб) про порушення, що спричинило шкоду її (їхнім) життю чи здоров'ю, НПС з додаванням документів чи їх копій, що підтверджують такі порушення (за наявності);

– доручення Прем'єр-міністра України про перевірку суб'єктів господарювання у відповідній сфері у зв'язку з виявленими системними порушеннями та/або настанням події, що має значний негативний вплив на життя та здоров'я людини, захист НПС.

Набагато проблемнішим уявляється механізм правового регулювання оцінки впливу на здоров'я господарської діяльності шляхом проведення планових заходів ДН(К). Його основними складовими наразі є:

1) розподіл суб'єктів господарювання за ступенем ризику їх господарської діяльності для безпеки життя і здоров'я населення;

2) критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність здійснення планових заходів ДН(К);

3) складання акту за результатами проведення планового (позапланового) заходу ДН(К) щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення (далі – СЕБН) тощо.

Справа в тім, що усі наведені блоки перебувають у перманентному розвитку, який іноді сприймається як нестабільність. Наприклад, перший та другий блоки на підзаконному рівні представлені актами, якими у хронологічному порядку було визначено:

– Порядок розподілу суб'єктів господарювання за ступенем ризику їх господарської діяльності для безпеки життя і здоров'я населення, НПС щодо пожежної безпеки (постанова Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 14.11.2007 р. № 1324, втратила чинність на підставі постанови КМУ від 29.02.2012 р. № 306);

– Критерії розподілу суб'єктів господарювання за ступенем ризику від провадження господарської діяльності для безпеки життя і здоров'я населення, НПС та періодичності здійснення заходів ДН(К) (постанова КМУ від 28.05.2008 р. № 493, втратила чинність на підставі постанови КМУ від 29.02.2012 р. № 306);

– Критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність здійснення планових заходів ДН(К) у сфері техногенної та пожежної безпеки (постанова КМУ від 29.02.2012 р. № 306 (в редакції постанови КМУ від 04.06.2015 р. № 361) втратила чинність на підставі постанови КМУ від 27.12.2017 р. № 1043);

– Критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність здійснення планових заходів ДН(К) у сфері техногенної та пожежної безпеки Державною службою з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС) (постанова КМУ від 27.12.2017 р. № 1043 (втратила чинність на підставі постанови КМУ від 05.09.2018 р. № 715);

– Критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність здійснення планових заходів ДН(К) у сфері техногенної та пожежної безпеки ДСНС [12];

– Критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення та визначається періодичність здійснення планових заходів ДН(К) Державною службою з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів [13];

– Критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері СЕБН та визначається періодичність здійснення планових заходів ДН(К) Державною службою з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів [14];

– Форма та Порядок надання Міністерством інфраструктури України погодження на проведення позапланового заходу ДН(К) Державній службі України з безпеки на транспорті на підставі звернення фізичної особи (фізичних осіб) про порушення, що спричинило шкоду її (їхнім) правам, законним інтересам, життю чи здоров'ю, НПС чи безпеці держави [15];

– Методики розроблення критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів

ДН(К), а також уніфікованих форм актів, що складаються за результатами проведення планових (позапланових) заходів ДН(К) [16].

Третій блок наразі представлений не лише актом, який встановлює уніфіковану форми акту, що складається за результатами проведення планових (позапланових) заходів ДН(К) щодо дотримання суб'єктами господарювання вимог законодавства у сфері СЕБН [17], а й іншими НПА, які мають забезпечувати дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства, які в тій чи іншій мірі стосуються можливого впливу певної господарської діяльності на здоров'я людини, а саме:

1) попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення [18];

2) охорони НПС, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів [19];

3) провадження господарської діяльності з виробництва особливо небезпечних хімічних речовин, перелік яких визначається КМУ, та поводження з небезпечними відходами [20];

4) провадження господарської діяльності у сфері ветеринарної медицини [21] та ін.

Також слід звернути увагу на захист (охорону) здоров'я активних суб'єктів господарської діяльності, який здійснюється переважно нормами трудового права (права охорони праці). Зокрема, Закон України «Про охорону праці» визначає основні положення щодо реалізації конституційного права працівників на охорону їх життя і здоров'я у процесі трудової діяльності, на належні, безпечні і здорові умови праці, гігієну праці та виробничого середовища. Регламентуючи право працівника на охорону праці під час роботи у ст. 6 цього закону встановлено, що він має право відмовитися від дорученої роботи, якщо створилася виробнича ситуація, небезпечна для його життя чи здоров'я або для людей, які його оточують, або для виробничого середовища чи довкілля. Вбачається очевидною некоректність та невідповідність форми цього права його змісту, адже, по-перше, щодо поняття «охорона», то мова має йти не про працю, а про здоров'я працівника. Тобто, якщо працю розглядати як діяльність, тож і охороняти треба не власне діяльність, а того, хто здійснює цю діяльність, або ж, принаймні його працездатність (працездатний стан) – здатність (стан) працівника (фізичної особи), яка характеризується його здатністю за станом здоров'я до активної трудової діяльності. По-друге, щодо поняття «праця», то його слід пов'язувати із безпекою. Саме такий підхід відповідатиме не лише логіці ланок «об'єкт охорони» та «об'єкт безпеки», а й міжнародно-правовій практиці вживання та розуміння відповідних понять і термінів.

Екологічне законодавство також містить окремий перелік видів господарської діяльності, наслідки якої можуть впливати на здоров'я людини [22]: – розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів; – застосування засобів захисту рослин, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, небезпечних хімічних речовин; – виробництво, зберігання, транспортування, використання, знищення, знешкодження і захоронення мікроорганізмів, інших біологічно активних речовин та продуктів біотехнології; – господарська діяльність, пов'язана з використанням радіоактивних речовин, акустичним, електромагнітним, іонізуючим та іншим шкідливим фізичним впливом на НПС і здоров'я людини; – господарська діяльність, пов'язана з утворенням та обробленням відходів; – експлуатація

транспортних та інших пересувних засобів і установок; – проведення наукових досліджень, впровадження відкриттів, винаходів, застосування нової техніки, імпорту устаткування, технологій і систем; – розміщення, проектування, будівництво, реконструкція, введення в дію та експлуатація військових та оборонних об'єктів, об'єктів органів Національної поліції та державної безпеки; – розміщення і розвиток населених пунктів.

Однією з гарантій екологічних прав громадян, передбачених законом [22, ст. 10] є обов'язок центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій: – здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської діяльності на НПС; – виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації об'єктів економіки. Крім того, аналіз закону про охорону НПС дав можливість виокремити й інші сфери перетинання еколого-господарських відносин, а саме:

1) Базові принципи – серед основних принципів охорони НПС є: 1.1) пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської діяльності; 1.2) науково обґрунтоване нормування впливу господарської діяльності на НПС;

2) Припинення небезпечної діяльності – діяльність, що перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне НПС та інших їх екологічних прав, завдає шкоди НПС, порушує встановлені екологічні вимоги: 2.1) підлягає припиненню в порядку, встановленому законом про НПС та іншим законодавством України; 2.2) може бути припинена за рішенням суду; 2.3) припиняється уповноваженими на те державними органами;

3) Природоресурсні вимоги – використання природних ресурсів громадянами, підприємствами, установами та організаціями здійснюється з додержанням обов'язкових екологічних вимог, зокрема – здійснення господарської діяльності без порушення екологічних прав інших осіб;

4) Економічні засади – економічні заходи забезпечення охорони НПС передбачають взаємозв'язок усієї господарської діяльності підприємств, установ та організацій з раціональним використанням природних ресурсів та ефективністю заходів по охороні НПС на основі економічних важелів;

5) Оцінка впливу господарювання – проекти господарської діяльності повинні мати матеріали оцінки її впливу на НПС і здоров'я людей;

6) Наслідки впливу на довкілля: 6.1) негативні зміни в НПС розглядаються як втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення НПС, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, які обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах; 6.2) при проектуванні й експлуатації господарських об'єктів, діяльність яких може шкідливо впливати на НПС, розробляються і здійснюються заходи щодо запобігання аваріям, а також ліквідації їх шкідливих екологічних наслідків.

Також у статтях 51–59 закону про охорону НПС наведені вимоги щодо забезпечення екологічної безпеки та охорони НПС при здійсненні лише окремих видів господарської діяльності [22], натомість у більш розгорнутому форматі види і підвиди планованої господарської діяльності та об'єкти диференційовані у законі про ОВД [1] на дві категорії, які можуть мати значний вплив на довкілля і які підлягають ОВД:

1) діяльність та об'єкти, проведення ОВД, надання висновків щодо яких здійснює Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України; об'єкти першої категорії також підлягають обов'язковій оцінці трансграничного впливу (22 види);

2) діяльність та об'єкти, проведення ОВД, надання висновків щодо яких здійснюють місцеві територіальні органи (14 видів).

Отже, виходячи із переліків цих двох категорій господарської діяльності, логічним уявляється висновок про необхідність правового регулювання відносин з охорони здоров'я людини відповідними правовими угрупованнями, як то: – нафтогазове (нафтогазове гірниче, нафтогазове транспортне, нафтохімічне); – енергетичне; – ядерне; – гірниче (гірничорудне, гірничо-хімічне, гірничо-водне, гірниче морське, кар'єрне); – геологічне (геологорозвідувальне); – будівельне (інфраструктурне); – управління відходами; – водне (водно-будівельне, водно-господарське); – лісове; – промислове (промислово-переробне, промислово-металургійне, промислово-хімічне, промислово-харчове); – сільськогосподарське (птахівництво, тваринництво); – туристичне та рекреаційне. При цьому норми або інститути, наведені у дужках слід розглядати як складові більш крупних правових утворень.

Крім того, слід виділити й окремі приписи інших екологічних та суміжних з екологічними законодавчих актів, що спрямовані на забезпечення захисту здоров'я людини від впливу господарської діяльності, як то: – захист населення від шкідливого впливу шуму чи правил додержання тиші в населених пунктах і громадських місцях [23]; – безпечно для здоров'я людини і НПС застосування пестицидів і агрохімікатів [24]; – пріоритетність політики у сфері охорони здоров'я у порівнянні з фінансовими, податковими та корпоративними інтересами суб'єктів господарювання, діяльність яких пов'язана з тютюновою промисловістю [25]; – необхідність наявності Сертифікату про державну реєстрацію небезпечного фактору серед документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності [26]; – ввезення на митну територію України продукції з метою її продажу, передання в найм (оренду), лізингу або розповсюдження в будь-якій іншій формі в ході провадження господарської діяльності, несе відповідальність як виробник [27].

При цьому, якщо аналізувати власне поняття «вплив на довкілля», то під ним розуміється будь-які наслідки планованої діяльності для довкілля, в тому числі наслідки для безпечності життєдіяльності людей та їхнього здоров'я.

Тобто, вплив господарської діяльності на здоров'я людини є складовою її впливу на довкілля. Хоча, якщо розглядати термін «довкілля», то до його складу входять природні території та об'єкти (земля, надра, ґрунти, поверхневі і підземні води, атмосферне повітря, рослинний, тваринний світ, ландшафти тощо), озоновий шар атмосфери і навколосемний космічний простір, а також об'єкти, створені людиною для забезпечення потреб суспільства [28].

В той же час «здоров'я» це стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад [29]. При цьому держава має забезпечувати охорону НПС як важливої передумови життя і здоров'я людини шляхом охорони живої і неживої природи, захисту людей від негативного екологічного впливу [29, ст. 26].

Тобто в даному випадку мову слід вести про середовище життєдіяльності людини – сукупність об'єктів, явищ і факторів

навколишнього середовища (природного і штучно створеного), що безпосередньо оточують людину, впливають і визначають умови її проживання, харчування, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо [30, ст. 1]. Тож, об'єкти впливу господарської діяльності, через які цей вплив може передаватися на здоров'я людини, слід диференціювати на геогенні (створені природою), техногенні (створені людиною) та антропогенні (створені природою і перероблені людиною).

Нарешті, якщо розглядати детермінанти здоров'я, тобто комплекс індивідуальних, соціальних, економічних і екологічних факторів, що визначають стан здоров'я окремих людей, контингентів або груп населення [30, ст. 1], то можна дійти висновку, що:

1) господарська діяльність як правило, але не завжди має вплив на довкілля;

2) наслідки впливу господарської діяльності на довкілля як правило, але не завжди, супроводжуються її наслідками для здоров'я людини;

3) наслідки для здоров'я людини як правило викликані комплексом індивідуальних, соціальних, економічних і екологічних факторів, але іноді – їх різними комбінаціями;

4) стан довкілля як правило має вплив на стан здоров'я людини і може мати зворотній вплив на господарську діяльність.

Негативний вплив господарської діяльності на здоров'я можна також продемонструвати й на прикладі сільськогосподарської діяльності, початково спрямованої на забезпечення позитивної життєдіяльності людини через її потребу у продуктах харчування. Задля підвищення врожайності завдяки механізації, використанню добрив і селекції високопродуктивних сортів, традиційне сільське господарство супроводжується високими викидами парникових газів, які спричиняють суттєвий вплив на клімат. Як стверджують китайські вчені – за останні 60 років викиди від такого землеробства зросли в 8 разів, з яких приблизно 70% викидів пов'язані з оранкою, а ще 30% – із внесенням добрив [31].

Натомість, завдяки реалізації Національного плану з енергетики та клімату [32] Україна прагне, серед іншого, скоротити викиди парникових газів на 65% порівняно з рівнем 1990 р. Тож, з метою розробки ефективних механізмів впровадження принципів зеленого переходу в економіку України, реформ у сфері енергетичної та кліматичної політики, створено Офіс зеленого переходу, який є незалежним консультативно-дорадчим органом при Міністерстві економіки України [33].

Дійсно, господарська діяльність є одним із видів діяльності активної (внутрішньої) частини суб'єктів (тієї, що здійснює цю діяльність), якій властивий значний рівень ризику впливу на здоров'я іншої, пасивної (зовнішньої) частини суб'єктів (тієї, що зазнає впливу від діяльності). При цьому, вплив такої діяльності цілком залежить від їх наслідків, які можуть бути як потенційними (можливі наслідки) так і реальними (шкідливі наслідки). Крім того, певні види господарської діяльності супроводжуються впливом й на здоров'я активної (внутрішньої) частини суб'єктів.

Втім, у будь-якому випадку цій сфері суспільних відносин притаманний комплексний характер правового регулювання. Якщо на загальному рівні, як вже зазначалося, ці відносини регулюються переважно приписами конституційного законодавства та законодавства про національну безпеку, то на родо-

вому – актами законодавства про працю, про охорону здоров'я та господарського законодавства (охорона здоров'я активного суб'єкта), а також екологічного, санітарного та господарського законодавства (охорона здоров'я пасивного суб'єкта). Крім того, вплив низки видів господарської діяльності регулюється окремими нормами суміжних із зазначеними галузями (інститутами) законодавства.

Так, захист здоров'я людини від негативного впливу господарської діяльності цілком правомірно слід віднести до складу національних інтересів України, оскільки такими є життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [34].

Підтвердженням міжгалузевості правових засад цієї сфери є Закон України «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення», який встановлює правові та організаційні засади щодо запобігання, зменшення та контролю забруднення, що виникає в результаті провадження визначених видів господарської діяльності, для забезпечення високого рівня захисту довкілля та конституційних прав на безпечне для життя і здоров'я довкілля шляхом застосування інтегрованого підходу до регулювання забруднення та впровадження найкращих доступних технологій та методів управління [35]. За парламентською юридичною класифікацією він віднесений і до екологічного (природоохоронного) і до господарського (промислового) законодавства.

Відмітимо, що вказана класифікація не відрізняється сталою системністю, адже, наприклад, Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики», який розглядає антропогенну діяльність як будь-яку діяльність людини, що впливає на зміну клімату, у тому числі на зміну складових атмосфери, обсяги викидів парникових газів, зміну ландшафтів, використання природних ресурсів [36], належить до екологічного законодавства. В той же час, правову основу регулювання відносин, що виникають під час формування та реалізації державної кліматичної політики, становлять Конституція України, а також законодавчі та кодифіковані акти: 1) природоресурсного – лісового, земельного, водного законодавства та законодавства про надра, атмосферне повітря; 2) природоохоронного – закони про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів, регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами, охорону НПС; 3) енергетичного – закони про енергетичну ефективність, енергетичну ефективність будівель; 4) санітарного – закон про систему громадського здоров'я; 5) житлового та промислового – закон про теплопостачання; 6) міжнародного – міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 7) інші нормативно-правові акти України.

Крім того, до актів екологічного законодавства у цій сфері слід віднести й Закон України «Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів», в якому вживаються та розкриваються такі поняття як «джерело викидів» та «забруднювач» [37]. Цікаво, що під останнім розуміється забруднююча речовина або група речовин, що через свої властивості можуть мати негативний вплив на довкілля або здоров'я людини в результаті їх потрапляння в довкілля. Натомість, суб'єкт господарювання, який здійснює технічну експлуатацію фізичного об'єкта (потенційного джерела викидів забруднювача), що

належить йому на праві власності чи іншому речовому праві, є лише оператором.

Така позиція протирічить Рекомендації Ради 75/436/Євратом, ЄСВС, ЄЕС, де «забруднювач» – це особа, яка безпосередньо або не безпосередньо завдає шкоду навколишньому середовищу або створює умови, що приводять до такої шкоди останньому [38].

Також не однозначно сприймається віднесення законів щодо діяльності на ринку генетично модифікованих організмів (далі – ГМО) і продукції [39, 40] до економічного (господарського) законодавства, адже одним з основних принципів державної політики в галузі генетично-інженерної діяльності та поводження з ГМО є пріоритетність збереження здоров'я людини і охорони НПС у порівнянні з отриманням економічних переваг від застосування ГМО.

Перспективи подальших розвідок в обраному напрямі дослідження мають полягати у розвитку науково-практичного підґрунтя правового забезпечення настання відповідальності та відшкодування шкоди, спричиненої негативним впливом господарської діяльності на довкілля та здоров'я людини, доведення фактів виявлення предметів, матеріалів, речовин, сміття без відповідних дозволів, що призвело або могло призвести до забруднення НПС, прямого чи опосередкованого шкідливого впливу на здоров'я людини. Крім того, актуальною проблемою залишається встановлення причинно-наслідкового зв'язку між станом здоров'я людини (наявністю шкоди) та можливим забрудненням НПС (протиправними діями, бездіяльністю).

Висновки. У підсумку проведеного дослідження:

1. Виявлено, що конституційне право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, слід розглядати як забезпечену державою можливість людини: а) проживати у довкіллі, яке не спричиняє шкоду здоров'ю; б) користуватися природними ресурсами у спосіб, що не завдає шкоди здоров'ю та ресурсам; в) вимагати від інших осіб здійснювати діяльність у спосіб, що гарантує дозволений вплив на довкілля та здоров'я; г) звертатися по сприяння в реалізації права на безпечне довкілля до уповноважених органів; д) звертатися по захист права на безпечне довкілля до суду.

2. Встановлено, що право на захист здоров'я від небезпечного впливу господарської діяльності безпосередньо або/та через вплив на довкілля має охоронятися не лише приписами господарського законодавства та законодавства про охорону здоров'я, а й нормами екологічного права. Ця об'єктивна необхідність обумовлена як надзвичайно глибокою міжгалузеву дифузією відповідних правовідносин так і взаємним життєвим зв'язком та впливом у триаді «людина – довкілля – господарювання».

3. Аргументовано, що господарсько-правові основи охорони здоров'я як активних (тих, хто бере участь у здійсненні господарської діяльності) так і пасивних (тих, хто зазнає впливу від здійснення господарської діяльності) суб'єктів очевидно мають потенціал для подальшого розвитку, що пояснюється вкрай обмеженою наявністю у чинному Господарському кодексу України приписів з цього виду відносин (права споживачів, умови праці та здоров'я, заборона господарської діяльності, що загрожує життю і здоров'ю людей або становить підвищену небезпеку для довкілля).

4. Обґрунтовано, що здійснення державного нагляду (контролю) посідає вагомe місце у механізмі правового регулювання оцінки впливу на здоров'я господарської діяльності, оскільки законом встановлено пріоритетність безпеки у питаннях життя і здоров'я людини, середовища проживання і життєдіяльності перед будь-якими іншими інтересами і цілями у сфері господарської діяльності. Водночас рівень регулювання господарських контрольно-наглядових відносин перебуває у перманентному розвитку, який іноді сприймається як нестабільність.

5. Розглянуто особливості захисту (охорони) здоров'я активних суб'єктів господарської діяльності, який здійснюється переважно нормами трудового права, якими передбачено право працівника на охорону праці. При подібному трактуванні форма цього права не відповідає його змісту, адже поняття «охорона» має відноситися не до праці, а до здоров'я працівника. Тобто, якщо працю розглядати як діяльність, тож і охороняти треба не власне діяльність, а того, хто здійснює цю діяльність, або ж, принаймні його працездатність (працездатний стан) – здатність (стан) працівника (фізичної особи), яка характеризується його здатністю за станом здоров'я до активної трудової діяльності. Натомість поняття «праця» слід пов'язувати із безпекою. Саме такий підхід відповідатиме не лише логіці ланок «об'єкт охорони» та «об'єкт безпеки», а й міжнародно-правовій практиці вживання та розуміння відповідних понять і термінів.

6. Проаналізовано зміст закону про охорону навколишнього природного середовища, який дав можливість виокремити сфери перетинання еколого-господарських відносин, а саме: – базові принципи; – припинення небезпечної діяльності; – природоресурсні вимоги; – економічні засади; – оцінка впливу господарювання; – наслідки впливу на довкілля; – вимоги із забезпечення екологічної безпеки при здійсненні окремих видів господарської діяльності; – заходи для запобігання шкідливому впливу господарської діяльності на довкілля; – екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації об'єктів економіки.

7. Встановлено, що екологічне законодавство поділяє види і підвиди планованої господарської діяльності та об'єкти на дві категорії, які можуть мати значний вплив на довкілля і які підлягають оцінці впливу на довкілля, залежно від суб'єкта її проведення та надання висновків. Виходячи із переліків господарської діяльності встановлено необхідність правового регулювання відносин з охорони здоров'я людини відповідними правовими угрупованнями, як то: – нафтогазове; – енергетичне; – ядерне; – гірниче; – геологічне; – будівельне; – управління відходами; – водне; – лісове; – промислове; – сільськогосподарське; – туристичне та рекреаційне.

8. Виокремлено приписи екологічних та суміжних з екологічними законодавчих актів, що спрямовані на забезпечення захисту здоров'я людини від впливу господарської діяльності, наслідками якої є: – шкідливий вплив шуму та порушення правил додержання тиші; – небезпечне застосування пестицидів і агрохімікатів; – негативний вплив суб'єктів господарювання, діяльність яких пов'язана з тютюновою промисловістю; – діяльність із зареєстрованими небезпечними факторами; – ввезення на митну територію України небезпечної продукції.

9. Обґрунтовано необхідність розгляду відносин впливу господарської діяльності на здоров'я та довкілля в контексті

кореляції відповідних приписів законодавства про охорону здоров'я та законодавства про охорону довкілля. Визначено, що вплив господарської діяльності на здоров'я людини є складовою її впливу на довкілля, хоча у законодавчому змісті поняття «довкілля» власне термін «здоров'я» не вживається. В свою чергу об'єкти впливу господарської діяльності, через які цей вплив може передаватися на здоров'я людини, слід диференціювати на геогенні (створені природою), техногенні (створені людиною) та антропогенні (створені природою і перероблені людиною).

10. Розглянуто поняття «детермінанти здоров'я», яке дало підстави стверджувати, що: – господарська діяльність як правило, але не завжди має вплив на довкілля; – наслідки впливу господарської діяльності на довкілля як правило, але не завжди, супроводжуються її наслідками для здоров'я людини; – наслідки для здоров'я людини як правило викликані комплексом індивідуальних, соціальних, економічних і екологічних факторів, але іноді – їх різними комбінаціями; – стан довкілля як правило має вплив на стан здоров'я людини і може мати зворотній вплив на господарську діяльність; – господарська діяльність є одним із видів діяльності активної (внутрішньої) частини суб'єктів (тієї, що здійснює цю діяльність), якій властивий значний рівень ризику впливу на здоров'я іншої, пасивної (зовнішньої) частини суб'єктів (тієї, що зазнає впливу від діяльності); – вплив такої діяльності цілком залежить від їх наслідків, які можуть бути як потенційними (можливі наслідки) так і реальними (шкідливі наслідки).

11. Обґрунтовано, що сфері суспільних відносин із захисту здоров'я людини від впливу негативного господарської діяльності притаманний міжгалузевий характер правового регулювання. На загальному рівні ці відносини регулюються переважно приписами конституційного законодавства та законодавства про національну безпеку, а на родовому – актами законодавства про працю, про охорону здоров'я та господарського законодавства (охорона здоров'я активного суб'єкта), а також екологічного, санітарного та господарського законодавства (охорона здоров'я пасивного суб'єкта). Крім того, вплив низки видів господарської діяльності регулюється окремими нормами суміжних із зазначеними галузями (інститутами) законодавства.

12. Виявлено безпосередній зв'язок відносин, що виникають під час формування та реалізації державної кліматичної політики, із господарськими антропоохоронними відносинами. Спільна міжгалузєва нормативно-правова база представлена Конституцією України, а також законодавчими та кодифікованими актами природоресурсного, природоохоронного, енергетичного, санітарного, житлового, промислового, міжнародного законодавства та іншими нормативно-правовими актами України. Виявлено, що поняття «забруднювач» в національному екологічному законодавстві розглядається як забруднююча речовина, що протирічить європейським рекомендаціям, де «забруднювач» – це особа.

Література:

1. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23 травня 2017 р. № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text>
2. Ukraine Report 2024. Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (30.10.2024). URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2024_en

3. Загурський О.Б. До питання загроз екологічній безпеці у сфері господарської діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. – С. 183–187. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-3/44>
4. Кірін Р.С., Олейников Г.В., Кіріна Л.І. Особливості регулювання екологічних правовідносин нормами санітарного законодавства. *Екологічне право*. 2023. № 1-2. – С. 11–18. DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2023.1-2.2>
5. Панькова Л.О., Коваль Р.М. Дозвільна система у сфері господарської діяльності: стан і перспективи. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. № 4 (74). – С. 10–14. DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.4.2>
6. Липницька С.О. Екологізація господарського законодавства як засіб забезпечення сталого розвитку (на прикладі Господарського кодексу України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. – С. 111–115. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-5/26>
7. Кірін Р.С. Зелене відновлення промисловості як складова конституційного права на безпечне довкілля. *Наше право*. 2024. № 1. – С. 34–46. DOI: <https://doi.org/10.32782/NP.2024.1.4>
8. Краснова Ю.А. Правове забезпечення реалізації принципу екологічної справедливості. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. – С. 254–258. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/58>
9. Андрейцев В. Проблеми запровадження в Господарському кодексі України інституту правового забезпечення господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2023. № 1 (64). – С. 60–64. DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.1.9>
10. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
11. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 5 квітня 2007 р. № 877-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>
12. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки Державною службою з надзвичайних ситуацій : постанова Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2018 р. № 715. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/715-2018-%D0%BF#Text>
13. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) Державною службою з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів : постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 183. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-2019-%D0%BF#Text>
14. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) Державною службою з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 р. № 1164. *Офіційний вісник України*. 2019. № 4, ст. 147.
15. Про затвердження форми та Порядку надання Міністерством інфраструктури України погодження на проведення позапланового заходу державного нагляду (контролю) Державній службі України з безпеки на транспорті на підставі звернення фізичної особи (фізичних осіб) про порушення, що спричинило шкоду її (їхнім) правам, законним інтересам, життю чи здоров'ю, навколишньому природному середовищу чи безпеці держави : наказ Міністерства інфраструктури України від 07.08.2017 р. № 264. *Офіційний вісник України*. 2017. № 70, ст. 2149.
16. Про затвердження методик розроблення критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю), а також уніфікованих форм актів, що складаються за результатами проведення планових (позапланових) заходів державного нагляду (контролю) : постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 342. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/342-2018-%D0%BF#Text>
17. Про затвердження уніфікованої форми акта, складеного за результатами проведення планових (позапланових) заходів державного нагляду (контролю) щодо дотримання суб'єктами господарювання вимог законодавства у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 4 серпня 2020 р. № 1788. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1244-20#Text>
18. Про затвердження уніфікованої форми акта, складеного за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного контролю щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 18.12.2019 р. № 2500 (у редакції наказу Міністерства охорони здоров'я України від 20.07.2023 р. № 1326). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0200-20#Text>
19. Про затвердження уніфікованої форми акта, складеного за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного нагляду (контролю) щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів : наказ Міністерства енергетики та захисту довкілля України від 26 листопада 2019 р. № 450. *Офіційний вісник України*. 2019. № 100, ст. 3411.
20. Про затвердження уніфікованих форм актів, складених за результатами проведення планових (позапланових) заходів державного нагляду (контролю) Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України щодо додержання суб'єктом господарювання вимог ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва особливо небезпечних хімічних речовин, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, та поводження з небезпечними відходами : наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 06.03.2019 р. № 100 (у редакції наказу Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 16.08.2021 р. № 545). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0315-19#Text>
21. Про затвердження уніфікованої форми акта, що складається за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного нагляду (контролю) щодо додержання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері ветеринарної медицини : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 07.03.2018 р. № 130. *Офіційний вісник України*. 2018. № 31, ст. 1103.
22. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
23. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту населення від впливу шуму : Закон України від 3 червня 2004 р. № 1745-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1745-15#Text>
24. Про пестициди і агрохімікати : Закон України від 2 березня 1995 р. № 86/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86/95-%D0%B2%D1%80#Text>

25. Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення : Закон України від 22 вересня 2005 р. № 2899-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15#Text>
26. Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності : Закон України від 19 травня 2011 р. № 3392-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3392-17#Text>
27. Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції : Закон України від 19 травня 2011 р. № 3390-VI. *Офіційний вісник України*. 2011. № 45, ст. 1823.
28. Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією : Закон України від 1 грудня 2022 р. № 2804-IX. *Офіційний вісник України*. 2023. № 2, ст. 84.
29. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
30. Про систему громадського здоров'я : Закон України від 6 вересня 2022 р. № 2573-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text>
31. Ahmed I. Abdo, Daolin Sun, Zhaoji Shi, Mohamed K. Abdel-Fattah, Jiaen Zhang & Yakov Kuzyakov (2024). Conventional agriculture increases global warming while decreasing system sustainability. *Nature Climate Change*. DOI <https://doi.org/10.1038/s41558-024-02170-4>
32. Про схвалення Національного плану з енергетики та клімату на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 червня 2024 р. № 587-р. *Офіційний вісник України*. 2024. № 63, ст. 3775.
33. В Україні розпочав роботу Офіс зеленого переходу (08.11.2024). URL: <https://me.gov.ua/News/Detail/225b2be1-448a-43a7-9d73-5be83f81ac22?lang=uk-UA&title=VUkrainiRozpochavRobotuOfisZelenogoPerekhodu>
34. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
35. Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення : Закон України від 16 липня 2024 р. № 3855-IX (набрання чинності відбудеться 08.08.2025 р.). *Офіційний вісник України*. 2024. № 73, ст. 4329.
36. Про основні засади державної кліматичної політики : Закон України від 8 жовтня 2024 р. № 3991-IX. *Голос України*. 29.10.2024. № 155.
37. Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів : Закон України від 20 вересня 2022 р. № 2614-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 81, ст. 4917.
38. Council Recommendation of 3 March 1975 regarding cost allocation and action by public authorities on environmental matters. *Official Journal of the European Union*. L 194, 25.07.1975, p. 1.
39. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів : Закон України від 31 травня 2007 р. № 1103-V (втрата чинності відбудеться 16.09.2026 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-16#Text>
40. Про державне регулювання генетично-інженерної діяльності та державний контроль за розміщенням на ринку генетично модифікованих організмів і продукції : Закон України від 23 серпня 2023 р. № 3339-IX (набрання чинності відбудеться 16.09.2026 р.) *Офіційний вісник України*. 2023. № 87, ст. 4999.

Kirin R., Dukhnevych A. The impact of economic activity on human health: cross-sectoral legal basis

Summary. The article is devoted to the consideration of the interdisciplinary nature of the legal framework for the protection of human health from the negative impact of economic activity. The right to protect one's health from such impacts directly and/or through environmental impacts should be protected not only by the provisions of commercial and healthcare legislation, but also by environmental law. This objective necessity is due to both the extremely deep intersectoral diffusion of the relevant legal relations and the mutual vital connection and influence in the triad "human – environment – economy".

It seems that the form of the "right to labor protection" does not correspond to its content, since the concept of "protection" should refer not to labor, but to the health of the employee. Based on the lists of economic activities, the author establishes the need for legal regulation of relations related to human health protection by the relevant legal groupings, namely: – oil and gas; – energy; – nuclear; – mining; – geology; – construction; – waste management; – water; – forestry; – industrial; – agricultural; – tourism; – recreation.

Consideration of the relationship between the impact of economic activity on health and the environment should be carried out in the context of correlation of the relevant provisions of health care legislation and environmental legislation, which are as follows – economic activity usually, but not always, has an impact on the environment; – the effects of economic activity on the environment are usually, but not always, accompanied by its effects on human health; – the effects on human health are usually caused by a set of individual, social, economic and environmental factors, but sometimes by various combinations of them; – the state of the environment generally has an impact on human health and may have a reverse effect on economic activity; – economic activity is one of the activities of the active part of the entities, which is characterized by a significant level of risk of impact on the health of the other, passive part of the entities; – the impact of such activities depends entirely on their consequences, which may be both potential and real. It is substantiated that the sphere of public relations on protection of human health from the impact of negative economic activity is characterized by the intersectoral nature of legal regulation.

Key words: economic activity, human health, environment, intersectorality, environmental legislation, impact, consequences.

*Бабанін С. В.,**кандидат юридичних наук, доцент**Дніпровського державного університету внутрішніх справ*

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ТА ІНШИХ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕННЯМ ВСТАНОВЛЕНОГО ЗАКОНОМ ПОРЯДКУ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ

Анотація. Стаття присвячена всебічному аналізу проблем правового регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людини в Україні. У ній висвітлено сучасний стан українського законодавства у сфері трансплантології, акцентовано на недоліках, які перешкоджають ефективній боротьбі з незаконною торгівлею анатомічних матеріалів людини, включаючи недостатню криміналізацію порушень порядку трансплантації.

Автором досліджується проблемні питання правового регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людини в Україні. Зокрема, розглянуті прогалини щодо встановлення кримінальної відповідальності за порушення порядку трансплантації анатомічних матеріалів донора-трупа. Також досліджений досвід правового запобігання незаконній трансплантації в окремих зарубіжних країнах, з урахуванням якого надані рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства. У статті аргументована необхідність підвищення обізнаності населення України щодо етичних та правових аспектів донорства, а також активізації міжнародного співробітництва у сфері запобігання порушенням встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини. Досліджені окремі соціально-економічні детермінанти злочинності у сфері трансплантології, зокрема, бідність, правова необізнаність населення, комерціалізація медицини. Запропоновані напрями удосконалення правових та інших заходів запобігання порушенням встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини, спрямовані на створення механізмів підтримки живих донорів, впровадження єдиної системи моніторингу трансплантацій та проведення освітніх кампаній у цій сфері.

Таким чином, стаття обґрунтовує необхідність вдосконалення правового регулювання трансплантації в Україні як складової стратегії боротьби зі злочинністю у цій сфері, захисту прав донора та реципієнта, а також розвитку трансплантології відповідно до міжнародних стандартів. Загалом удосконалення правового регулювання трансплантації в Україні – це не просто питання законодавчих новацій, а питання державної політики, спрямованої на створення ефективної, етичної та прозорої системи трансплантації, здатної рятувати життя тисяч людей.

Ключові слова: трансплантологія, кримінальне законодавство, анатомічні матеріали людини, органи людини, тканини людини, трансплантація, насильницьке донорство, правові заходи запобігання злочинності.

Постановка проблеми. Сучасне законодавство України у сфері трансплантології не позбавлене окремих прогалин та

недоліків як в частині регулювання суспільних відносин у цій сфері, так і в частині встановлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння, пов'язані з порушенням встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини.

Трансплантація анатомічних матеріалів людини є одним із сучасних методів лікування. Однак, попри здатність цього методу рятувати життя, без належного правового регулювання він також може стати інструментом для вчинення кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я людини. Зловживання у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини становлять підвищений рівень суспільної небезпечності, оскільки пов'язані з примусовим чи шляхом обману вилученням органів та тканин людини, їх незаконною торгівлею.

Торгівля анатомічними матеріалами людини заборонена у більшості країн світу включно з Україною. Разом з тим недосконалість законодавства, яке регулює пересадку органів та тканин людини, а також комерційні інтереси та корупція створюють сприятливі умови для розвитку незаконної торгівлі досліджуваними матеріалами людини. Такі правопорушення не обмежуються національними кордонами, тому для їх ефективного подолання необхідні скоординовані зусилля міжнародної спільноти.

Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини є складним і багатоаспектним явищем, яке становить серйозну загрозу для суспільства, зокрема, для системи охорони здоров'я, захисту основоположних прав людини. Ця проблема має глобальний характер, адже Україна може розглядатися як країна походження, транзиту або призначення для незаконної торгівлі органами (їх частинами), тканинами, анатомічними утвореннями, клітинами людини, її фетальними матеріалами. Це потребує активної співпраці з міжнародними організаціями та іншими державами для запровадження ефективних механізмів запобігання цьому явищу. Вбачається, що таке запобігання є багатовекторним завданням, яке вимагає не лише вдосконалення законодавства, але й підвищення обізнаності населення із законодавством у сфері трансплантології, посиленням державного контролю та активізації міжнародного співробітництва у цій сфері.

Стан дослідження. Проблема встановлення юридичної відповідальності за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини в Україні залишається гострою та актуальною. Відтак виникає нагальна потреба розробки дієвих механізмів її запобігання, що перед-

бачає удосконалення законодавства, посилення контролю держави за цими процесами, розробки та проведення відповідних профілактичних заходів. Дослідженням цієї проблематики займалися як українські так і зарубіжні вчені, зокрема, М.Ю. Азаров, Л.П. Брич, Б.М. Головкін, С.В. Гринчак, В.К. Гришук, О.О. Дудоров, В.В. Колосков, М.І. Мельник, А.Л. Менько, О.О. Мислива, А.В. Мусієнко, В.О. Навроцький, І.Л. Невзоров, О.В. Сапронов, Ю.О. Ткач, З.А. Тростюк, М.І. Хавронюк, Г.В. Чеботарьова, О.О. Юхно, Н.М. Ярмиш, С.С. Яценко та ін.

Їх роботи є основою для формування пропозицій щодо реформування українського законодавства у сфері трансплантології, впровадження міжнародних стандартів у цій сфері та підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у запобіганні порушенням встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини.

Разом з тим правові заходи запобігання зазначеним порушенням потребують подальшої розробки та удосконалення, зокрема, в частині визначення виду та розмірів юридичної відповідальності за порушення порядку трансплантації анатомічних матеріалів донора-трупа.

Метою статті є виокремлення напрямів удосконалення правових та інших заходів запобігання порушенням встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини, формулювання власних пропозицій у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Законодавство України у сфері трансплантації базується на Конституції України та складається з Основ законодавства України про охорону здоров'я, інших нормативно-правових актів, зокрема, Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» від 17 травня 2018 р., а також нормативних актів, прийнятих відповідно до нього [1].

Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» окреслив положення щодо регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людини, діяльності у цій сфері, отримання анатомічних матеріалів для виготовлення біоімплантатів, а також умов застосування ксеноімплантатів тощо [1].

Не дивлячись на те, що трансплантація анатомічних матеріалів людині стала поширеним способом медичної допомоги, який дозволяє зберегти життя багатьом пацієнтам, цей процес може супроводжуватись вчиненням суспільно небезпечних діянь, що викликає необхідність їх криміналізації.

КК України містить склади кримінальних правопорушень, що пов'язані з порушеннями у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини, зокрема, ст. 143 «Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини», ст. 144 «Насильницьке донорство», ст. 149 «Торгівля людьми» (якщо діяння вчиняються з метою експлуатації у формі вилучення органів для трансплантації) [2].

Також як умисне вбивство з корисливих мотивів (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України) кваліфікуються випадки вбивства з метою подальшого використання органів чи тканин людини для трансплантації або незаконної торгівлі [3].

20 грудня 2019 р. до ч. 1 ст. 143 КК України були внесені зміни, які встановили кримінальну відповідальність за умисне порушення встановленого законом порядку застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини лише у разі спричинення істотної шкоди здоров'ю потерпілого. Внаслідок цього дії, пов'язані з порушеннями порядку вилучення анатомічних

матеріалів у трупах, більше не є кримінально караними.

Такі дії також не повинні кваліфікуватись за ст. 297 КК України як наруга над тілом (останками, прахом) померлого, оскільки Законом України «Про поховання та похоронну справу» від 10 липня 2003 р. такі діяння визначені як вчинення непристойних умисних дій над тілом (останками, прахом) померлого, самовільне знімання одягу з тіла (останків, праху) померлого, переміщення в інше місце або розчленування чи знищення тіла (останків, праху) померлого, здійснення акту некрофілії, використання частин похованого тіла з ритуальними чи іншими, не передбаченими чинним законодавством цілями, або вчинення інших дій, що мали на меті зневажити родинну чи суспільну пам'ять про померлого, продемонструвати негативне ставлення до померлого, завдати образи рідним та близьким померлого, виявити зневагу до суспільних, релігійних принципів та традицій в цій сфері [4].

Наведене створило прогалину у кримінальному законодавстві, що унеможливує притягнення до відповідальності осіб, які порушують порядок вилучення анатомічних матеріалів у разі посмертного донорства.

Кримінальне законодавство багатьох країн світу передбачає відповідальність за незаконне вилучення органів та інших анатомічних матеріалів людини, зокрема, коли вони вилучаються у живого донора без його добровільної, усвідомленої та чітко вираженої згоди або у разі порушення порядку й умов вилучення органів у померлого донора (наприклад, у Бельгії та Великобританії). Законодавство Іспанії передбачає різницю у покаранні за кримінальні правопорушення, пов'язані з торгівлею органами людини, залежно від того, чи йдеться про органи живих осіб, чи про органи померлих [5].

Незаконна трансплантація завжди чиниться щодо донора або реципієнта. Чинна редакція ч. 1 ст. 143 КК України як обов'язкову ознаку передбачає настання суспільно небезпечних наслідків у виді істотної шкоди здоров'ю потерпілого, проте не містить формального визначення цього поняття. Наявність оціночних понять у кримінальному законодавстві України загалом сприяє уникненню прогалин, проте у кожному випадку потребує належного обґрунтування.

На наш погляд, при формулюванні кримінально-правової норми щодо порушення встановленого законом порядку застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини доцільним є формальне визначення наслідків такого діяння, що унеможливить довільне тлумачення цієї норми та сприятиме її однаково застосуванню у слідчо-судовій практиці. Пропонуємо до таких наслідків віднести середньої тяжкості, тяжкі тілесні ушкодження та смерть потерпілого.

У кримінально-правовій доктрині науковці, зокрема, С.В. Гринчак виділяють три можливих порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини: 1) порушення щодо реципієнта; 2) порушення щодо живого донора; 3) порушення щодо донора-трупа [6, с. 246].

Деякі дослідники, зокрема, В.В. Топчій та Л.А. Жерж зазначають, що у зв'язку із змінами до ст. 143 КК України кримінально некараними стали дії, спрямовані на порушення порядку трансплантації анатомічних матеріалів донора-трупа [7].

Протилежну думку висловлюють О.В. Процюк і Д.О. Алексєєва-Процюк, які зазначають, що у випадку відсутності прижиттєвої згоди повнолітньої дієздатної особи стати донором анатомічних матеріалів після смерті, право на надання

згоди переходить до її найближчих родичів. Ці родичі, які розпоряджаються долею тіла померлого, визнаються потерпілими під час досудового розслідування кримінальних правопорушень [8].

Доречним у цьому контексті є переконання Г.Н. Муртазаєва та В.А. Некрасова, які вважають, що під час розробки нормативно-правових актів необхідно забезпечити рівні потенційні можливості для проведення операцій з трансплантації незалежно від матеріального становища пацієнта [9].

Враховуючи наведене, можна стверджувати, що відсутність потерпілого у разі трансплантації органів донора-трупа є характерною рисою правового регулювання цього питання. Донор-труп, у якого здійснюється трансплантація анатомічних матеріалів, не розглядається як потерпілий у правовому сенсі. Рішення щодо проведення таких операцій приймають члени родини чи близькі родичі померлого, що створює ризики підвищення латентності цього виду кримінальних правопорушень.

Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини варто розуміти як діяльність, пов'язану з трансплантацією (вилученням чи заміною) анатомічних матеріалів, що здійснюється суб'єктами медичної сфери без дотримання визначених процедур, надання згоди, належної організації операції, а також без документального оформлення й фіксації.

Особливої уваги у досліджуваній сфері заслуговує латентна віктимність потерпілих від незаконної трансплантації. Відмова осіб, які стали жертвами кримінальних правопорушень, звертатися до правоохоронних органів є однією з причин існування цієї проблеми. С.Я. Лихова досліджувала феномен автономії пацієнта як об'єкта кримінально-правової охорони. Принцип автономії пацієнта визнає право людини на самовизначення і є формою підтвердження її моральної унікальності. Автономія пацієнта дозволяє людині самостійно визначати власні цілі, потреби, межі втручання у своє життя та здоров'я [10, с. 177].

Автономія пацієнта є ключовим аспектом як під час ухвалення рішення щодо трансплантації, так і після її проведення. З позиції кримінального права найбільш поширеними порушеннями автономії пацієнтів є умисне порушення встановленого законом порядку застосування трансплантації анатомічних матеріалів, що завдало істотної шкоди здоров'ю потерпілого, а також вилучення анатомічних матеріалів шляхом обману чи примушування. У таких випадках як донор, так і реципієнт стають жертвами кримінального правопорушення через порушення їхнього права на автономію.

Попри прийняття Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» від 17 травня 2018 р., багато проблем попереднього правового регулювання цієї сфери залишаються невирішеними. Наприклад, донорство живих осіб дозволяється лише у разі родинного або перехресного донорства. Суттєвим недоліком цього закону є, на наш погляд, те, що за відсутності родинного донора єдиною альтернативою стає померла особа. Це сповільнює процес трансплантації та створює ризики порушення встановленого порядку. У певних випадках отримання трансплантаційних матеріалів може бути навіть мотивом для умисного позбавлення життя іншої людини.

У контексті цієї проблеми Б.М. Головін пропонує впровадження програми компенсації для живих донорів органів, тканин та інших анатомічних матеріалів за рахунок державного бюджету

або інших джерел фінансування. Він також пропонує запровадження додаткових форм заохочення живих донорів. Попри суперечливе ставлення професійної спільноти до такої ідеї, легалізація живого донорства може значно зменшити масштаби кримінального бізнесу, пов'язаного з торгівлею органами, та знизити рівень злочинності у сфері трансплантології [11, с. 25–26].

Юзікова Н.С. акцентує увагу на тому, що прийняття спеціального закону, створення Єдиної державної інформаційної системи трансплантації органів та тканин та впровадження інших правових норм є важливими кроками у сфері трансплантології, проте вони не можуть повністю вирішити існуючі проблеми як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Визначення чинників, що обумовлюють злочинні дії у цій сфері, та їхнє ретельне дослідження є основою для розробки ефективних механізмів протидії таким правопорушенням і мінімізації їхніх наслідків.

Дослідниця виділяє декілька основних детермінант, що впливають на рівень злочинності у сфері трансплантології: 1) високий рівень бідності населення, через який громадяни, що опинились у скрутному становищі, вдаються до участі у незаконних трансплантологічних операціях; 2) недосконалість національного законодавства, яке обмежує коло осіб, що можуть бути донорами, і не створює умов для належного регулювання процесу трансплантації; 3) низький рівень обізнаності громадян про негативні наслідки для здоров'я осіб, які продають свої органи чи тканини [12].

Для вирішення проблемних питань, що впливають на рівень злочинності у сфері трансплантології, необхідним є використання комплексного підходу з урахуванням міжнародного досвіду запобігання цьому виду злочинності.

Пропонуємо наступні напрями удосконалення заходів запобігання порушенням встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини.

1. Подолання високого рівня бідності серед населення (міжнародна практика свідчить, що зменшення соціально-економічної нерівності є ключовим кроком у запобіганні порушенням встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини).

2. Соціальна підтримка населення (запровадження державних програм матеріальної підтримки вразливих верств населення може зменшити ризик участі людей у незаконних операціях з трансплантації). Наприклад, у Німеччині та Швеції діють комплексні системи соціального захисту, які значно знижують економічний тиск на громадян.

3. Компенсація для живих донорів. Так, наприклад, у США, в Ізраїлі існують програми, які забезпечують фінансову компенсацію для живих донорів (покриття медичних витрат, компенсація втрати доходу), що знижує ризик залучення до незаконної діяльності. Впровадження подібних програм в Україні допоможе створити легальні механізми заохочення донорства.

4. Удосконалення національного законодавства у сфері трансплантології, зокрема, розширення кола потенційних донорів (наприклад, як у Бельгії чи Іспанії можна запровадити систему презумпції згоди на посмертне донорство, де кожна особа вважається донором за замовчуванням, якщо не висловила відмову за життя).

5. Зміцнення контролю з боку держави за процесами у сфері трансплантології (наприклад, у країнах ЄС діють спеціалізовані органи, які контролюють процеси трансплантації – Організація з нагляду за трансплантацією (ONT) в Іспанії

тощо). В Україні, на наш погляд, доцільним є створення незалежного органу, відповідального за координацію, моніторинг та контроль за дотриманням правил трансплантації анатомічних матеріалів людини.

6. Запровадження кримінальної відповідальності за порушення порядку вилучення анатомічних матеріалів як у живих, так і у померлих донорів (аналогічно до законодавства Великобританії, Узбекистану та інших країн).

7. Підвищення обізнаності населення про ризики та наслідки донорства. Наприклад, у таких країнах, як Нідерланди, Франція, Фінляндія проводяться постійні освітні кампанії, спрямовані на інформування населення про трансплантацію, її значення для життя реципієнтів та потенційні ризики для донорів.

Висновки. Протиправні дії у сфері трансплантології можуть відбуватися на будь-якому етапі процедури трансплантації – від отримання дозволу на трансплантацію, внесення даних до Єдиної державної інформаційної системи трансплантації органів і тканин до забезпечення прав і свобод донора. Запобігання злочинності у сфері трансплантології потребує комплексного підходу, що включає вдосконалення кримінального та іншого законодавства, підвищення рівня обізнаності населення та забезпечення належного державного контролю за всіма етапами процедури трансплантації. Україна має всі передумови для розвитку трансплантології на основі кращих міжнародних практик. Проте успіх цього розвитку залежить від здатності держави забезпечити економічну стабільність населення, впровадити дієве законодавче регулювання порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини та підвищити рівень освіченості суспільства у цій сфері, що створить умови для безпечного й етичного донорства.

Література:

1. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 р. / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
3. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>.
4. Про поховання та похоронну справу: Закон України від 10.07.2003 р. / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-15#Text>.
5. Código penal y legislación complementaria (Edición actualizada a 4 de marzo de 2019). URL: https://www.boe.es/legislacion/codigos/abrir_pdf.p_hp?fich=038_Codigo_Penal_y_legislacion_complementaria.pdf.
6. Гринчак С.В. Кримінальна відповідальність за незаконну трансплантацію: минуле, сучасне, майбутнє. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 154. С. 244-256. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/239077/239758>.
7. Топчій В.В., Жерж Л.А. Напрями реформування кримінального законодавства України у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини. *Юридичний вісник*. 2022. № 1 (62). С. 191–199. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/57822/1/%d0%a2%d0%be%d0%b0%d1%87%d1%96%d0%b9%2c%20%d0%96%d0%b5%d1%80%d0%b6%205.pdf>.
8. Процюк О.В., Алексеева-Процюк Д.О. Особливості визначення суб'єкту порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини. *REVISTA ȘTIINȚIFICĂ INTERNAȚIONALĂ "SUPREMAȚIA DREPTULUI"*. 2017. № 5. С. 71–77. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/71-77_16.pdf.
9. Муртазаєва Г.Н., Некрасов В.А. Трансплантація органів і тканин людини: принципи правового регулювання. *Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генеза, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення): матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф.* (Львів, 17–18 квітня 2008 р.). Львів, 2008. С. 208–209.
10. Лихова С.Я. Кримінально-правова охорона автономії пацієнта в Україні. *Юридичний вісник*. 2020. № 4 (57). С. 175–181. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/47183/1/15082-39183-1-SM.pdf>.
11. Головкін Б.М. Торгівля органами людини: українські реалії. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 27. С. 21–26. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2016/05/holovkin_27.pdf.
12. Юзікова Н. Правове регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людині. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 213–218. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2021/03/s4_ua_re/35.pdf.

Babanin S. Directions for improving legal and other measures to prevent violations of the procedure for transplantation of human anatomical materials established by law

Summary. The article is devoted to a comprehensive analysis of the problems of legal regulation of transplantation of human anatomical materials in Ukraine. The article highlights the current state of Ukrainian legislation in the field of transplantation, focuses on the shortcomings that impede the effective fight against illicit trafficking in human anatomical materials, including insufficient criminalization of violations of the transplantation procedure.

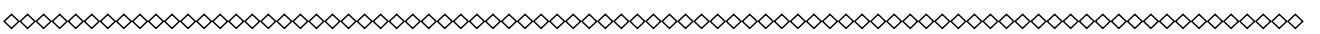
The author examines the problematic issues of legal regulation of transplantation of human anatomical materials in Ukraine. In particular, the author examines the gaps in the establishment of criminal liability for violation of the procedure for transplantation of anatomical materials of a donor-cadaver. The experience of legal prevention of illegal transplantation in certain foreign countries is also studied, and recommendations for improving national legislation are provided. The article argues for the need to raise awareness of the Ukrainian population about the ethical and legal aspects of donation, as well as to intensify international cooperation in the field of prevention of violations of the procedure for transplantation of human anatomical materials established by law.

Some socio-economic determinants of crime in the field of transplantation, in particular, poverty, legal ignorance of the population, and commercialization of medicine, are investigated. The author proposes ways to improve legal and other measures to prevent violations of the procedure for transplantation of human anatomical materials established by law, aimed at creating mechanisms to support living donors, introducing a unified system for monitoring transplants and conducting educational campaigns in this area.

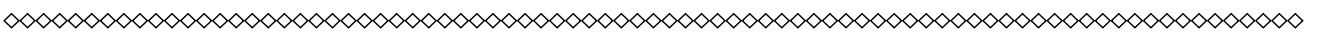
Thus, the article substantiates the need to improve the legal regulation of transplantation in Ukraine as part of the strategy to combat crime in this area, protect the rights of donors and recipients, and develop transplantation in accordance with international standards.

In general, improving the legal regulation of transplantation in Ukraine is not just a matter of legislative innovations, but a matter of public policy aimed at creating an effective, ethical and transparent transplantation system that can save the lives of thousands of people.

Key words: transplantology, criminal legislation, human anatomical materials, human organs, human tissues, transplantation, forced donation, legal measures to prevent crime.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС,
КРИМІНАЛІСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

*Калінніков О. В.,**адвокат, доктор філософії, докторант
Київського університету інтелектуальної власності і права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЗМІСТ ТА ФОРМА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ IN ABSENTIA В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджується зміст та форма кримінального провадження *in absentia* в умовах воєнного стану. Проаналізовано генезу правового регулювання особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану. Встановлено, що у кримінальному процесуальному законодавстві України в серпні 2014 року відбулося запровадження правових норм стосовно особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції. З введенням воєнного стану 24.02.2022 відбулося подальше реформування здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. Проаналізовано наукові праці вітчизняних дослідників та встановлено, що серед наукових дослідників існують різні позиції стосовно оцінки запровадженого правового регулювання кримінального провадження в умовах воєнного стану. Доведено, що частина запроваджених норм стосовно кримінального провадження в умовах воєнного стану не відповідає вимогам Основного Закону України внаслідок чого Конституційним Судом України їх визнано такими, що не відповідають Конституції України. Переважна більшість науковців вважають необхідним подальше реформування положень КПК України до умов воєнного стану у відповідності до вимог Конституції України та міжнародних договорів. Доведено, що зміст та форма кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) в умовах воєнного стану повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, з урахуванням особливостей здійснення спеціального досудового розслідування та спеціального досудового розслідування, а також особливостей здійснення кримінального провадження, визначених у розділі IX1 КПК України «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану». Крім того, на сторону обвинувачення, в тому числі, в умовах воєнного стану у під час здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного та обвинуваченого (*in absentia*) покладено обов'язок вживати всі можливі заходи з метою дотримання невичерпного переліку прав підозрюваного, обвинуваченого (серед таких прав: право на захист, на доступ до правосуддя, таємниця спілкування, невтручання у приватне життя). При цьому, наведеному обов'язку сторони обвинувачення кореспондується додаткове зобов'язання суду при ухваленні вироку за наслідками кримінального провадження *in absentia* обґрунтовувати чи були стороною обвинувачення вжиті всі можливі заходи, визначені кримінальним процесуальним законодавством, спрямовані на дотримання прав підозрюваного, обвинуваченого на захист та доступ до правосуддя.

Ключові слова: спеціальне досудове розслідування, спеціальне судове провадження, *in absentia*, воєнний стан, право на захист.

Постановка проблеми. Після оголошення воєнного стану згідно з Указом Президента України № 64/2022 від 24.02.2024 до правового регулювання особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану вносилися неодноразові зміни, за результатами яких досудове розслідування зазнало істотних змін. Дані зміни вплинули на спеціальне досудове розслідування, спеціального судового провадження (*in absentia*). Водночас виникає багато дискусійних теоретичних та практичних питань стосовно змісту та форми кримінального провадження *in absentia* в умовах воєнного стану. Наведене зумовлює актуальність цього дослідження.

Стан дослідження. Різні аспекти питання кримінального провадження в умовах воєнного стану, надзвичайного стану або у районі проведення АТО, досліджували багато науковців, серед яких: А. Басов, А. Безносюка, Ф. Васильків, К. Волков, Г. Ганова, І. Гловюк, В. Гутнік, О. Дроздов, В. Завтур, О. Капліна, В. Касько, А. Каткова, С. Кузниченко, О. Кучинська, О. Лазукова, Л. Лобойко, В. Любавіна, Т. Омельченко, М. Погорецький, В. Рогальська, Г. Тетерятник, М. Туркот, Т. Фоміна, М. Цуцкірідзе, М. Янков та ін.

Зважаючи на продовження воєнного стану та неодноразовість зміни правового регулювання кримінального провадження в умовах воєнного стану станом на теперішній час залишаються не дослідженими теоретичні та практичні аспекти змісту та форми кримінального провадження *in absentia* в умовах воєнного стану, а тому важливим є подальше їх наукове осмислення.

Мета статті полягає у з'ясуванні змісту та форми кримінального провадження *in absentia* в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Указом № 64/2022 від 24.02.2024 Президентом України на підставі чинного законодавства України було введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб та встановлено, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану запроваджуються тимчасові певні обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, визначених статтею 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [1].

До вищевказаного Указу Президента України вносилися неодноразові зміни щодо продовження строку дії воєнного стану, зважаючи на останні – строк дії воєнного стану в Україні було продовжено з 05 години 30 хвилин 10 листопада 2024 року на 90 діб [2].

У зв'язку з запровадженням воєнного стану із 24.02.2022 було продовжено реформування правових норм кримінального процесуального закону України, яке розпочалося ще в 2014 році.

Так, у 2014 році Законом України № 1631-VII від 12.08.2014 положення КПК України було доповнено розділом IX¹ «Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції». Відповідно до вказаних нововведень на території, на якій діє правовий режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції, у разі неможливості виконання слідчим суддею, який здійснює судовий контроль на стадії досудового розслідування, певних повноважень, такі повноваження покладаються на відповідного прокурора [3].

У 2022 році Парламентом було продовжено реформування кримінального процесуального законодавства України шляхом прийняття Закону України № 2125-IX від 15.03.2022, яким було викладено в новій редакції назву розділу IX¹ КПК України – «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/ або інших держав проти України» та доповнено статтею 616 [4].

В подальшому Законом України № 2201-IX від 14.04.2022 в черговий раз викладено в новій редакції назву розділу IX¹ КПК України – «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану». Вказаним законодавчим актом було запроваджено певні особливості режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану [5].

Серед наукових дослідників існують різні позиції стосовно оцінки запровадженого правового регулювання кримінального провадження в умовах воєнного стану, при цьому окремі дослідники висловлювали свої критичні зауваження.

Лазукова О.В. вважає воєнний стан надзвичайною ситуацією та доходить до висновків, що під час надзвичайної ситуації для досягнення мети стабілізації ситуації та відновлення правопорядку міжнародні стандарти допускають можливість держави відступити від дотримання певних зобов'язань. Серед умов відступу держави від загального порядку кримінального провадження відокремлюються: (а) виключність загрози; (б) дотримання принципу правового порядку; (в) пропорційність заходів гостроті надзвичайної ситуації; (г) недоторканність абсолютних прав і свобод людини; (д) нотифікацію [6, с. 14, 15].

Наведена концепція стосовно розуміння воєнного стану як надзвичайної ситуації узгоджується з позицією Європейської комісії за демократію через право, згідно якої під надзвичайним станом розуміється тимчасова ситуація, при виникненні якої виконавчій владі надаються виняткові повноваження та можуть бути застосовані виняткові правила у відповідь на серйозність загроз країні, серед яких, зокрема, війни та воєнні загрози. Наявність надзвичайного стану базується на дихотомії між нормою (звичним станом) та винятком. Необхідною запорукою запровадження надзвичайного стану є те, що положеннями звичайного законодавства неможливо подолати виниклу надзвичайну ситуацію. Кінцевою метою надзвичайного стану є подолання державою виниклої ситуації та повернення до звичного стану [7, с. 3].

В.П. Любавіна, М.В. Смородінова вважають, що запровадженні особливості здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану насамперед спрямовані на забезпе-

чення нормальної діяльності правоохоронних органів у теперішніх надскладних умовах [8, с. 289].

При цьому, Гловюк І.В., Завтур В.А. зазначають, що деякі з новітніх норм КПК України стосовно воєнного стану порівняно із загальними нормами обмежують права людини, проте наявність легітимної мети – захист суверенітету і територіальної цілісності України виправдовує запроваджені тимчасові обмеження. Водночас передбачений наступний судовий контроль при «делегуванні» повноважень слідчого судді керівнику органу прокуратури, як сторони обвинувачення є суперечливим [9, с. 1129].

Г.І. Глобенко за результатами власно проведених досліджень вважає, що приписи КПК України щодо правового регулювання кримінального провадження в умовах воєнного стану мають недоліки, удосконалення потребують не лише певні аспекти [10, с. 351–353].

С.М. Гусаров вказує, що з 3 березня 2022 року до цього нормативно-правового акту було внесено 15 змін. Досвід роботи законодавця у внесенні змін до КПК України під час запровадженого воєнного стану свідчить, що вони не можуть вважатися системними та в повній мірі не спрямовані на вирішення існуючих проблем. Загалом кримінальне судочинство в Україні в умовах війни фактично повернулося до КПК 1960 року, в часи, коли прокурор або слідчий шляхом винесення відповідної постанови розпочинали досудового розслідування, що є визначальною передумовою для проведення подальших слідчих (розшукових) дій (п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК); при неможливості виконання слідчим суддею своїх повноважень вони передаються прокурору (п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК) [11, с. 31–32].

В.В. Топчій зазначає, що кримінальне процесуальне законодавство в умовах війни повинно забезпечувати належну правову процедуру та ефективне правозастосування. Правове регулювання повинно бути побудовано на дотриманні балансу між приватним та публічним інтересами, і тільки в цьому випадку це стане запорукою справедливих, ефективних прозорих кримінальних розслідувань та захисту прав людини [12, с. 239].

О.Г. Бортнік та К.В. Голембівський вважають, що в сучасних умовах зміни до кримінального-процесуального законодавства мають мету ефективності провадження, критерії якої також мають бути оцінені з урахуванням основоположного підходу забезпечення належної правової процедури, яка не визначається лише співвідношенням мети та результату, зважаючи на концептуальний підхід до кримінального провадження, а й належними правовими засобами [13, с. 86].

Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. дійшли висновку, що основним фактором впливу на кримінальне провадження в умовах надзвичайного правового режиму є специфіка нормативного регулювання. Разом із загальними нормами нормативної бази правового регулювання включаються надзвичайні закони, які визначають не тільки специфічні засоби та механізми, а також мають специфіку щодо дії у просторі, часі та за колом осіб [14, с. 6].

При цьому, Європейська комісія за демократію через право вказує, що наділення державних органів надзвичайними повноваженнями при дотриманні принципу верховенства права передбачають суттєві гарантії проти зловживань та свавілля. Дихотомія між звичайним регулюванням та винятковим не обов'язково спричиняє, а навпаки взагалі не повинна спричинити дихотомію між ефективною боротьбою з надзвичайною

ситуацією та демократичним станом, між захистом держави, здоров'я населення та верховенством права [7, с. 25].

Відтак, переважна більшість дослідників погоджується з думкою про необхідність реформування положень КПК України до умов воєнного стану у суворій відповідності до вимог Конституції України та міжнародних договорів.

Після запровадження зміни правового регулювання в частині особливого режиму досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану процедура кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) окрім вказаних положень також визначається, зокрема, ст. ст. 7, 297¹-297⁵, 323, 374 КПК України.

Приписи ч. 1 ст. 7 КПК України містять положення стосовно загальних засад кримінального провадження, яким повинні відповідати зміст та форма кримінального провадження [15].

Моргун Н.С., Сєдакова В.В., Бондар С.В. вважають, що суть загальних засад кримінального провадження полягають у тому, що вони визначаючи базисну основу процесуальних інститутів становлять юридичне підґрунтя при вирішенні суперечливих питань, а також забезпечуючи гарантії дотримання прав людини виступають основою подальшого розвитку [16, с. 38].

При цьому, ч. 2 ст. 7 КПК України визначає, що зміст та форма кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, з урахуванням особливостей, встановлених законом. При цьому, сторона обвинувачення під час здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного та обвинуваченого (*in absentia*) зобов'язана вживати всіх можливих заходів з метою дотримання невичерпного переліку прав підозрюваного, обвинуваченого (серед таких прав: право на захист, на доступ до правосуддя, таємниця спілкування, невтручання у приватне життя) [15].

Водночас, з огляду на ч. 5 ст. 374 КПК України вказаному обов'язку сторони обвинувачення кореспондується додаткове зобов'язання суду при ухваленні вироку за наслідками кримінального провадження *in absentia* обґрунтовувати чи були стороною обвинувачення вжиті всі можливі заходи, визначені кримінальним процесуальним законодавством, спрямовані на дотримання прав підозрюваного, обвинуваченого на захист та доступ до правосуддя [15].

При цьому на переконання А. Мельниченко положення КПК України не містять всієї сукупності норм, які регулювали б порядок спеціального судового провадження як складової частини кримінального провадження *in absentia*, що фактично ускладнює правозастосування ч. 2 ст. 7 КПК України [17, с. 279, 280].

Відповідно до ч. 3 ст. 7 КПК України, якою було поповнено положення про загальні засади кримінального провадження, зміст та форма кримінального провадження в умовах воєнного стану повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, зазначеним у частині першій цієї статті, з урахуванням особливостей здійснення кримінального провадження, визначених розділом IX¹ «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану», який складається з трьох статей: 615, 615¹, 616 [15].

Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. під час дослідження розділу IX¹ КПК

України дійшли висновку, що до факторів, які детермінують особливості кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів, до яких належить і воєнний стан, відносяться: 1) фактори безпеки; 2) відсутність доступу до окремих територій, на яких здійснюється кримінальне провадження; 3) повне або частково обмеження функціонування органів державної влади; 4) особливості правового регулювання, які активуються за умов надзвичайних правових режимів; 5) специфічні організаційно-управлінські основи проведення окремих процесуальних дій та прийняття відповідних процесуальних рішень; 6) часткове або повне блокування функціонування окремих процесуальних інститутів в екстраординарних умовах [14, с. 6].

Аналіз положень статті 615 КПК України свідчить, що її приписи визначають особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану, серед яких:

- сторона обвинувачення шляхом винесення відповідної постанови може прийняти процесуальне рішення про початок досудового розслідування при відсутності технічної можливості доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань;

- при відсутності можливості проведення подальшого розслідування або завершення досудового розслідування строк досудового розслідування у кримінальному провадженні може бути зупинений шляхом ухвалення відповідного процесуального рішення;

- автоматичне продовження строку дії ухвали слідчого судді про тримання під вартою або на підставі відповідної постанови керівника органу прокуратури;

- продовження строку вручення затриманій особі письмового повідомлення про підозру при неможливості вчинення таких дій;

- при наявності об'єктивних причин розгляд обвинувального акту здійснюється судом, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що закінчив досудове розслідування;

- судові провадження в суді першої інстанції здійснюються колегіально судом у складі трьох суддів щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі;

- передбачена можливість використання в якості доказів в суді показань, отриманих під час допиту свідка, потерпілого, підозрюваного в разі, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відео фіксації, а показань підозрюваного ще за додаткової вимоги участі захисника під час допиту;

- на сторону обвинувачення покладено обов'язок забезпечити участь захисника у проведенні окремої процесуальної дії;

- передбачено окремі особливості до порядку кримінального провадження щодо неповнолітніх;

- копії матеріалів кримінальних проваджень в обов'язковому порядку зберігаються також в електронній формі;

- суд має право обмежитися проголошенням резолютивної частини вироку [15].

Водночас, положення ч. 6 ст. 615 КПК України стосовно автоматичного продовження дії запобіжного заходу при закінченні строку дії відповідної ухвали за наявності підстав, які зумовлюють неможливість розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою, рішенням Конституційного Суду України № 8-р(П)/2024 від 18.07.2024 визнано такою, що не відповідає Конституції України [18].

В той же час, ст. 615 КПК України встановлено процедура відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження [15].

Приписи ст. 616 КПК України регулюють питання скасування запобіжного заходу для проходження військової служби під час мобілізації та/або за контрактом, а також зміни запобіжного заходу за наявності інших підстав [15].

Відтак, розділ IX¹ КПК України, який на теперішній час складається з трьох статей: 615, 615¹, 616 визначає особливості режиму досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану.

Висновки. Вперше запровадження у кримінальному процесуальному законодавстві України правових норм стосовно особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану відбулося в серпні 2014 року, а з введенням воєнного стану 24.02.2022 було продовжено подальше реформування здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Зміст та форма кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) в умовах воєнного стану повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, з урахуванням особливостей, зокрема, встановлених ст.ст. 7, 297¹-297⁵, 323, 374 КПК України та особливостей здійснення кримінального провадження, визначених у розділі IX¹ КПК України.

Сторона обвинувачення під час здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного та обвинуваченого (*in absentia*), в тому числі, в умовах воєнного стану зобов'язана вживати всіх можливих заходів з метою дотримання невичерпного переліку прав підозрюваного, обвинуваченого (серед таких прав: право на захист, на доступ до правосуддя, таємниця спілкування, невтручання у приватне життя)

При цьому, суд при ухваленні вироку за наслідками кримінального провадження *in absentia* зобов'язаний обґрунтувати чи були здійснені стороною обвинувачення всі можливі заходи щодо дотримання прав підозрюваного чи обвинуваченого на захист та доступ до правосуддя.

Література:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
2. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 740/2024 від 28.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740/2024#n2>
3. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: Закон України № 1631-VII від 12.08.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1631-18#Text>
4. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав: Закон України № 2125-IX від 15.03.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#Text>
5. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України № 2201-IX від 14.04.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text>

6. Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / О. В. Лазукова; кер. роботи О. В. Капліна; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. – 20 с.
7. Дотримання принципів демократії, прав людини та верховенства права в умовах надзвичайного стану – міркування. Європейська комісія за демократію через право. Страсбург 2020. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2020\)014-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2020)014-ukr)
8. В.П. Любавіна, М.В. Смородінова. Кримінальне провадження в умовах воєнного стану. Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал. 2023. Вип. 3 (12). С. 284–290. DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-3\(12\)-2023-284-290](https://doi.org/10.33244/2617-4154-3(12)-2023-284-290)
9. Гловюк І.В., Завтур В.А. Тенденції змін кримінальної юстиції в умовах війни та права людини. С. 1123-1129. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-139>
10. Г.І. Глобенко. Регламентация окремих питань щодо здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану потребує вдосконалення. Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.). – Вінниця: ХНУВС, 2024. С. 351–353.
11. Гусаров, С.М. Щодо вдосконалення окремих положень досудового розслідування з урахуванням воєнного стану. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т № 1. – Харків: ХНУВС, 2022. – С. 31–33.
12. В.В. Топчій. Особливості здійснення та реалізації кримінального провадження в умовах воєнного стану. Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал. 2024. Вип. 2(15). С. 233–242. DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-2\(15\)-2024-233-242](https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(15)-2024-233-242)
13. О.Г. Бортнік, К.В. Голембівський. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т № 1. – Харків: ХНУВС, 2022. С. 85–88.
14. Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Видання 2. Дніпро-Львів-Одеса-Харків, 2022. Станом на 03 травня 2022. 80 с.
15. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 №4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
16. Моргун Н.С., Сєдакова В.В., Бондар С.В. Засади кримінального провадження: поняття та сутність. Приватне та публічне право 2/2022. С. 34–39. DOI: 10.32845/2663-5666.2022.2.6
17. А.Мельниченко. Наукова полеміка щодо спеціального досудового розслідування та його місця в системі кримінального процесу. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 1. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-
18. Рішення Конституційного Суду № 8-р(II)/2024 від 18.07.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#n117>

Kalinnikov O. Content and form of criminal proceedings in absentia under martial law

Summary. The article examines the content and form of criminal proceedings in absentia under martial law. The author analyzes the genesis of legal regulation of the special regime of pre-trial investigation under martial law. The author establishes that in August 2014, the criminal

procedure legislation of Ukraine introduced legal provisions on the special regime of pre-trial investigation under martial law, a state of emergency or in the area of the anti-terrorist operation. With the introduction of martial law on February 24, 2022, further reforms of criminal proceedings under martial law took place. The author analyzes the scientific works of domestic researchers and establishes that there are different positions among scientific researchers regarding the assessment of the introduced legal regulation of criminal proceedings under martial law. It is proved that some of the introduced provisions on criminal proceedings under martial law do not meet the requirements of the Fundamental Law of Ukraine, and therefore the Constitutional Court of Ukraine recognized them as inconsistent with the Constitution of Ukraine. The vast majority of scholars consider it necessary to further reform the provisions of the CPC of Ukraine for martial law in accordance with the requirements of the Constitution of Ukraine and international treaties. The author proves that the content and form of criminal proceedings in the absence of a suspect or an accused person (in absentia) under martial

law must comply with the general principles of criminal proceedings, taking into account the specifics of special pre-trial investigation and special pre-trial investigation, as well as the specifics of criminal proceedings set out in Section IX1 of the CPC of Ukraine «Special Regime of Pre-trial Investigation and Trial under Martial Law». In addition, the prosecution, including during martial law, is obliged to take all possible measures to ensure that a non-exhaustive list of rights of the suspect or accused is observed during criminal proceedings in the absence of the suspect or accused (including the right to defense, access to justice, secrecy of communication, and non-interference with private life). At the same time, this obligation of the prosecution corresponds to an additional obligation of the court, when passing a verdict on the results of criminal proceedings in absentia, to substantiate whether the prosecution has taken all possible measures, as defined by the criminal procedural law, aimed at observing the rights of the suspect or accused to defense and access to justice.

Key words: special pre-trial investigation, special court proceedings, in absentia, martial law, right to defense.

*Комісарчук Р. В.,**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління
Донецького державного університету внутрішніх справ*

ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКА СТРУКТУРА ТЕХНОЛОГІЇ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Анотація. У статті технологія боротьби зі злочинністю означено як таку, що передбачає використання всієї сукупності юридично-криміналістичних засобів. Під засобами, включеними до поняття «юридично-криміналістичні засоби», розуміються засоби у загальнозживаному значенні – те, за допомогою чого здійснюється вплив на що-небудь, «предмет», «інструмент» забезпечення діяльності, що носить по відношенню до цієї самої діяльності – зовнішній характер. Відповідно, під юридично-криміналістичними засобами нами розуміються різні предмети та явища, з допомогою яких здійснюється юридична діяльність.

Термін «засоби», з допомогою якого утворено поняття «юридично-криміналістичні засоби», під ними ми розуміємо елементи технології боротьби зі злочинністю (безпеку, ідеологію, політику, стратегію, тактику, методику, об'єкт, предмет та суб'єкти здійснення найефективнішої юридичної діяльності). Побудована нами горизонтальна схема технології боротьби зі злочинністю відповідає філософському поняттю структури.

Таким чином, технології боротьби зі злочинністю є системним утворенням, структурні елементи яких підпорядковані і перебувають у різноваріантному функціональному взаємозв'язку. Структура технології є системою функціонально пов'язаних елементів, яка в цілому може успішно функціонувати, тобто виконувати свою роль у тому випадку, коли кожен із елементів, що її утворюють, в даний період часу оптимальний.

На нормативному, прикладному та доктринальному рівнях поки що не існує детально опрацьованих технологій зі структурною організацією. У різних процесуальних кодексах та матеріальних законах закріплені лише загальна схема, принципи та завдання юридичної діяльності. Аспекти власне технології цієї діяльності, свого роду «технологічного знання», не опрацьовані. Технологічне знання має характеризуватись рядом специфічних ознак, першою з яких є конкретність, детальність при його розробці, деталізованість, а другим – оформлення положень, що становлять його зміст, у вигляді деякого зведення рекомендацій щодо здійснення будь-якої діяльності. Таке зведення рекомендацій, методик необхідно розробити в рамках технології боротьби зі злочинністю об'єднаними зусиллями криміналістів – вчених-теоретиків та юристів-практиків.

Ключові слова: безпека, ідеологія, політика, стратегія, об'єкт технології, суб'єкти технології боротьби зі злочинністю.

Постановка проблеми. Сучасні технології є невід'ємною частиною сучасного суспільства та охоплюють широкий спектр питань в правоохоронній сфері через: біотехнології, енергетичні технології, інформаційні технології, матеріальні

технології, нанотехнології. Досліджувана нами проблема лежить на стику теорії права та держави, кримінального права, кримінального процесу, кримінології, криміналістики та інших юридичних наук, а також теорії та практики загальної та юридичної конфліктології, філософії, соціології, психології, теорії управління та ін. Йдеться про нову форму зв'язку правових та інших гуманітарних наук з юридичною практикою, щодо загальної організації боротьби; попередження (профілактики) злочинності; правоохоронної діяльності. Використання такої технології – важливий ресурс, що дозволить підвищити ефективність криміналістичного забезпечення діяльності з виявлення, розслідування та попередження злочинів, оскільки злочинці стають все більш винахідливими, а тому технології, що застосовуються правоохоронними органами, повинні відповідати новим викликам у боротьбі зі злочинністю через використання відповідних інновацій для розв'язання проблем, що виникають в цій сфері та впливають на зміни в суспільстві.

Актуальність теми обумовлюється практичною значимістю відповідної проблеми. На сучасному етапі розвитку юридичної науки не створено належної моделі технології боротьби зі злочинністю, оскільки, не розкрито природу криміналістичної ідеології, політики, стратегії та організації боротьби зі злочинністю, попередження (профілактики) злочинності та правоохоронної діяльності, їх місця в структурі технології.

У силу викладеного, дослідження технології боротьби зі злочинністю є одним із актуальних завдань криміналістики та всього правознавства в цілому.

Дискусії з проблем технології боротьби зі злочинністю у певному форматі відсутні, тому що недостатньо вивчені фундаментальні проблеми теорії, методології та історії сучасної криміналістичної науки. Але, незважаючи на означене, слід визнати незворотним процес становлення нової криміналістичної парадигми, глибоких концептуальних змін у змісті криміналістики, що призведе до оновлення змісту та основних наукових категорій, мети та цінностей криміналістичної наукової спільноти. Докладні дослідження технологічного процесу боротьби зі злочинністю дозволять більш чітко та грамотно забезпечити дотримання прав та інтересів людей, законності та правопорядку у суспільстві, оптимізувати юридичну практику (правотворчу, правозастосовну, судову тощо), спрямовану на ефективне виявлення, розслідування та попередження злочинів, усунення можливості ухвалення незаконних правових рішень.

Тому, метою та завданням дослідження є постановка питання можливого визначення логіко-філософської структури технології боротьби зі злочинністю.

Виклад основного матеріалу. Основне завдання правоохоронних органів – боротьба зі злочинністю – складна системна протидія злочинності із застосуванням репресивних та нерепресивних засобів, що являє собою єдність трьох наступних підсистем [2]:

1) загальної організації боротьби зі злочинністю – складний і багатогранний процес, що включає комплексне використання законодавчих, правоохоронних, профілактичних й судових заходів; потребує злагодженої роботи різних державних органів й інститутів, а також активного залучення громадськості для забезпечення безпеки та правопорядку в суспільстві.

2) попередження (профілактика) злочинності є також важливою складовою боротьби зі злочинністю, що потребує комплексного підходу, який включає індивідуальні, соціальні, загальні та кримінологічні заходи. Найефективніша профілактика злочинності полягає у створенні умов, що сприяють розвитку правопорядку та забезпеченню соціальної стабільності. У цьому процесі важливу роль відіграють як державні органи, так і громадські інститути, що сприяють зміцненню правової свідомості та соціальної відповідальності.

3) правоохоронної діяльності – сукупність дій, заходів, що реалізуються державними органами, уповноваженими забезпечувати дотримання законності, правопорядку та захист прав й свобод громадян. Правоохоронна діяльність включає цілу низку функцій [9], від профілактики злочинності до покарання винних осіб, і має бути побудована на принципах законності, прав людини та ефективного виконання своїх обов'язків. Для забезпечення безпеки громадян та правопорядку правоохоронні органи повинні діяти в межах закону, забезпечувати прозорість своєї діяльності та співпрацювати з іншими органами та громадськістю.

Означене надає можливість структурувати предмет технології боротьби зі злочинністю за трьома вище вказаними базовими напрямками. Враховуючи це, структура технології боротьби зі злочинністю означає таку її будову, розташування основних елементів та зв'язків, які забезпечать її цілісність, збереження об'єктивно необхідних властивостей й функцій при впливі на неї різноманітних факторів дійсності. Досліджувана технологія – утворення полі-структурне, що включає зокрема логіко-філософську, просторову, функціональну, генетичну, тимчасову, стохастичну й інші структури.

У цій статті вважаємо за доцільне найбільш докладно розглянути лише логіко-філософську структуру технології. Докладний аналіз інших структур технології виходить за рамки нашого дослідження і вимагає самостійного, більш детального їх вивчення.

Вихідним поняттям в логіко-філософській структурі досліджуваної технології виступає поняття «система». Елемент системи – це мінімальна одиниця в складі даного цілого, що виконує в ньому певну функцію. Особливістю системи є її цілісність, незвідність властивостей цілого до суми властивостей що є складовими його елементів, залежність кожного елемента від його місця й функцій в системі. Все, що міститься в системі (елементи, відносини, зв'язки, процеси, тенденції розвитку) є її «змістом».

Зміст технології боротьби зі злочинністю – це сукупність всіх складових її властивостей, зв'язків й елементів. У літературі існують різноманітні точки зору з приводу елементного складу технології, а також окремих її різновидів. Більшість

дослідників соціальних і юридичних технологій, за винятком незначних нюансів, вважають, що технології складаються з ряду дій, що застосовуються в певній послідовності. Підходи до структури соціальних і юридичних технологій є для нас методологічними засадами опису структури технології боротьби зі злочинністю.

Структурний аналіз передбачає дослідження технології боротьби зі злочинністю в діалектичній єдності її змісту та форми. Зміст дозволяє розкрити систему, яку утворюють досліджувану технологію, її внутрішні властивості і елементи, а форма – показати способи внутрішньої організації, існування й зовнішнього вираження елементів та властивостей змісту.

Основними інституційними елементами змісту технології боротьби зі злочинністю, на нашу думку, є наступні:

Об'єкти технології [4; 6] боротьби зі злочинністю – це різноманітні елементи, процеси та явища, які підлягають впливу криміналістичних, правових, технічних й організаційних заходів з метою виявлення, попередження, припинення та розслідування злочинів. До них належать фізичні об'єкти, інформація, особи, а також соціальні явища, які прямо чи опосередковано пов'язані зі злочинною діяльністю.

Предмет [7] технології боротьби зі злочинністю охоплює теоретичні та практичні аспекти дослідження, розробки й впровадження систем, методів, засобів і технологій, спрямованих на виявлення, попередження, припинення, розслідування злочинів та мінімізацію їх наслідків. Означений предмет об'єднує міждисциплінарний підхід, який використовує знання криміналістики, кримінології, права, інформатики, соціології, психології та інших наук. Основні аспекти предмета технології: теоретичні основи; інструменти та методи; організаційний аспект; інновації в боротьбі зі злочинністю; етичний і правовий контекст.

Суб'єкти технології боротьби зі злочинністю [8] – особи, організації, установи або їх об'єднання, які здійснюють діяльність із розробки, впровадження, використання та вдосконалення методів, засобів і технологій для попередження, розкриття, розслідування та припинення злочинів. Суб'єкти діють в межах правового поля, використовуючи криміналістичні, організаційні, інформаційні, технічні й аналітичні ресурси

Система загальносоціальних, спеціально-юридичних та технічних засобів (техніка) [10], які використовуються для загальної організації боротьби; попередження (профілактики) злочинності; правоохоронної діяльності при виявленні, розслідуванні та попередженні злочинів.

Система прийомів, способів і методів, а також основи «проміжного» планування й організації діяльності (тактика) [10] щодо загальної організації боротьби; попередження (профілактики) злочинності; правоохоронної діяльності;

Система спеціальних методів, прийомів й засобів щодо виявлення, розслідування та попередження конкретних видів злочинів (криміналістична методика) – ґрунтується на загальних теоретичних положеннях криміналістики та враховує специфіку різних злочинних дій [11].

Науково обґрунтовані принципи, перспективні плани, програми і прогнози (стратегія) [1]. Стратегія технології боротьби зі злочинністю – комплексна система підходів, принципів, пріоритетів й заходів, спрямованих на забезпечення ефективного використання технологій для попередження, виявлення, розслідування та припинення злочинів, а також на мінімізацію їх наслідків. Базується на інтеграції інноваційних технологій,

міждисциплінарному підході, міжнародному співробітництві та правовому регулюванні. Основні напрями: попередження злочинності; підвищення ефективності розслідування; інтеграція технологій у правоохоронну діяльність; захист криміналістичної інформації; підготовка кадрів; міжнародне співробітництво.

Превентивні дії й операції в технології боротьби зі злочинністю спрямовані на виявлення, попередження та усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, з використанням сучасних технологій. Ці заходи ґрунтуються на аналітичному підході, прогнозуванні, моніторингу та інтеграції інноваційних рішень. Основні види превентивних дій: аналітичний моніторинг та прогнозування злочинності; технологічний контроль та моніторинг; біометричний контроль; інформаційна безпека та кібербезпека; освітньо-інформаційні заходи. Основні превентивні операції: інформаційні операції; міжнародні превентивні заходи; профілактичні рейди; технічні операції.

Мета і результати [5] технології боротьби зі злочинністю. Основна мета технології боротьби зі злочинністю – створення інтегрованої системи, яка ефективно попереджає, виявляє, розслідує злочини та мінімізує їхні наслідки. На сьогодні основна увага приділяється впровадженню інноваційних рішень, гармонізації методів із міжнародними стандартами та забезпеченню безпеки громадян. Результати технології боротьби зі злочинністю знаходять своє вираження в наступному: гармонізація з міжнародними стандартами; економічні переваги; захист інформаційних ресурсів; інтеграція сучасних технологій; підвищення ефективності правоохоронної діяльності; підвищення рівня довіри суспільства; попередження злочинності. Довгострокові результати: забезпечення стійкості до нових видів злочинності, зокрема кіберзлочинів й транснаціональної злочинності; зменшення криміногенного впливу на суспільство; інтеграція України у світовий простір боротьби зі злочинністю; формування безпечного середовища для громадян, бізнесу та державних установ.

Криміналістична політика [3] як елемент технології боротьби зі злочинністю. Криміналістична політика – це сукупність стратегічних і тактичних напрямів, які регулюють використання криміналістичних методів, засобів і технологій для запобігання, розкриття та розслідування злочинів. Вона є важливим елементом технології боротьби зі злочинністю, забезпечуючи науково обґрунтоване планування та координацію зусиль для досягнення максимальної ефективності в правоохоронній діяльності. Основні цілі криміналістичної політики: ефективне розслідування злочинів; інтеграція з міжнародними практиками; підвищення якості доказової бази; попередження злочинності. Основні напрями: інформаційна та кібербезпека; освітній напрям; регламентація використання криміналістичних технологій; розробка стратегічних підходів до боротьби зі злочинністю; удосконалення методик розслідування. Криміналістична політика виступає основою для організації технологічної боротьби зі злочинністю, задаючи стратегічні пріоритети й забезпечуючи системний підхід до вирішення актуальних завдань у правоохоронній діяльності.

Криміналістична ідеологія, як елемент технології боротьби зі злочинністю. Ідеологія боротьби зі злочинністю – система ідей, принципів та цінностей, які визначають напрями, методи й цілі протидії злочинності. Вона формує концептуальні основи для розробки криміналістичних технологій, стратегій і полі-

тик, а також спрямовує діяльність правоохоронних органів і суспільства в цілому. Ідеологія є фундаментом, який об'єднує: етичні стандарти; моральні принципи; цінності суспільства. Ідеологія сприяє створенню комплексного підходу до протидії злочинності, забезпечуючи гармонію між технологічними, правовими та соціальними аспектами. Основні складові ідеології боротьби зі злочинністю: баланс між безпекою та правами людини; науковий підхід до протидії злочинності; орієнтація на попередження злочинності; принципи верховенства права; співпраця держави та суспільства.

Криміналістична безпека, як елемент технології боротьби зі злочинністю – комплекс заходів, стратегій і засобів, спрямованих на захист суспільства, держави, окремих громадян і їхніх прав від кримінальних загроз. Вона є центральним елементом, який визначає ефективність і цілеспрямованість криміналістичних технологій, забезпечуючи їх відповідність сучасним викликам. Безпека виконує кілька ключових функцій: захисну; інтегративну; превентивну; реактивну. На даний час можна визначити наступні компоненти безпеки в боротьбі зі злочинністю: інформаційну; кібербезпеку; соціальну; технологічну; фізичну. Забезпечення безпеки в технологіях боротьби зі злочинністю здійснюється через використання технологій моніторингу; інтеграцію штучного інтелекту; міжнародне співробітництво; профілактику ризиків.

Можна також аналізувати й загальносоціальні аспекти змісту даної технології, виділяючи економічний, політичний, соціально-культурний, етичний, національний та інші види її змісту.

Говорячи про форму технології боротьби зі злочинністю, ми вже згадували про те, що доцільно виділити в ній внутрішню і зовнішню сторони. Зовнішньою формою технології боротьби зі злочинністю виступають різноманітні документи (заяви, клопотання, офіційні акти владних суб'єктів і т.п.), в яких закріплюються попереджувальні дії і операції, прийоми, способи і методи їх здійснення, винесені рішення, мета й результати. До внутрішньої форми, тобто способу організації і внутрішнього зв'язку елементів змісту технології, ми відносимо її процедурно-процесуальні форми. Це процесуальні стадії, провадження й режими, що визначають послідовність і специфіку здійснюваних дій з виявлення, розслідування та попередження злочинів і прийнятих рішень. Єдність, цілісність і взаємозумовленість усіх компонентів змісту і форми технології боротьби зі злочинністю забезпечується генетичними й функціональними, внутрішніми та зовнішніми, прямими й зворотними, правовими й неправовими зв'язками і відносинами, за допомогою яких здійснюється перенесення енергії, інформації та властивостей, взаємний обмін результатами різних видів правоохоронної діяльності.

Отже, системно-структурний підхід дозволяє досить повно і докладно уявити технологію боротьби зі злочинністю в якості цілісного й самостійного явища, яке характеризується диференційованістю, єдністю та взаємозв'язком (взаємодією) елементів його змісту та форми.

Виходячи з наведеного вище, структуру криміналістичної технології складають наступні елементи: 1. Об'єкти технології боротьби зі злочинністю. 2. Предмет технології боротьби зі злочинністю. 3. Суб'єкти та учасники технології боротьби зі злочинністю. 4. Криміналістична техніка. 5. Криміналістична тактика. 6. Криміналістична методика. 7. Криміналістична стратегія. 8. Превентивні дії й операції технології боротьби зі

злочинністю. 9. Мета і результати технології боротьби зі злочинністю. 10. Криміналістична політика. 11. Криміналістична ідеологія. 12. Криміналістична безпека.

Висновки. Таким чином, технологія боротьби зі злочинністю передбачає використання всієї сукупності юридично-криміналістичних засобів, будучи відображенням або конструюванням їхньої системної взаємодії у вигляді юридично-криміналістичних принципів, правил, прийомів, способів, методів, що застосовуються суб'єктами права для отримання юридично значущих результатів. Під засобами, включеними до поняття «юридично-криміналістичні засоби», розуміються засоби у загальноживаному значенні – те, за допомогою чого здійснюється вплив на що-небудь, «предмет», «інструмент» забезпечення діяльності, що носить по відношенню до цієї самої діяльності – зовнішній характер. Відповідно, під юридично-криміналістичними засобами нами розуміються різні предмети та явища, з допомогою яких здійснюється юридична діяльність. Термін «засоби», з допомогою якого утворено поняття «юридично-криміналістичні засоби», під ними ми розуміємо також й елементи технології боротьби зі злочинністю (безпеку, ідеологію, політику, стратегію, тактику, методуку, об'єкт, предмет та суб'єкти здійснення найефективнішої юридичної діяльності).

Побудована нами горизонтальна схема технології боротьби зі злочинністю відповідає філософському поняттю структури.

Таким чином, технології боротьби зі злочинністю є системним утворенням, структурні елементи яких підпорядковані і перебувають у різноваріантному функціональному взаємозв'язку. Цей зв'язок являє відносини такої залежності, коли використання одного елемента структури технології неможливо без залучення інших її елементів, зміна одного її структурного елемента взаємно обумовлено зміною іншого. Тобто, в нашому розумінні, структура технології є системою функціонально пов'язаних елементів, яка в цілому може успішно функціонувати, тобто виконувати свою роль у тому випадку, коли кожен із елементів, що її утворюють, в даний період часу оптимальний.

На завершення питання про структуру технології боротьби зі злочинністю слід зазначити, що на нормативному, прикладному та доктринальному рівнях поки що не існує детально опрацьованих технологій зі структурною організацією, що наведена у цій роботі, та, відповідає розкритим вище вимогам системності.

У різних процесуальних кодексах та матеріальних законах закріплені лише загальна схема, принципи та завдання юридичної діяльності. Аспекти власне технології цієї діяльності, свого роду «технологічного знання», не опрацьовані. Тим часом, технологічне знання має характеризуватись рядом специфічних ознак, першою з яких є конкретність, детальність при його розробці, деталізованість, а другим – оформлення положень, що становлять його зміст, у вигляді деякого зведення рекомендацій щодо здійснення будь-якої діяльності.

Тому ми вважаємо, що таке зведення рекомендацій, методик необхідно розробити в рамках технології боротьби зі злочинністю об'єднаними зусиллями криміналістів – вчених-теоретиків та юристів-практиків.

Література:

1. Komisarchuk R. V. Criminalistic strategy for fight against crime as an element of criminalistic technology / R. V. Komisarchuk // Norwegian Journal of development of the International Science. № 52/2 (9). 2020. Pp. 17–25. DOI: 10.24412/3453-9875-2020-52-2-17-25.
2. Поняття і зміст боротьби зі злочинністю. Електронний ресурс – Режим доступу: <http://pravodom.com/kriminologija/8/188-ponyattya-i-zmist-borotbi-zi-zlochinnisty>
3. Комисарчук Р.В. Предпосылки формирования концепции криминалистической политики в Украине. «LegeasiViata». № 7/2. 2019. С. 40–44.
4. Комисарчук Р.В. Діяльність із виявлення, розслідування та попередження злочинів, як об'єкт криміналістичної технології. *Підприємство, господарство і право*. № 2. 2020. С. 332–337.
5. Комисарчук Р.В. Мета та завдання вчення про криміналістичну технологію. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5. 2017. С. 172–175.
6. Комисарчук Р.В. Об'єкти дослідження практичного криміналістичного мислення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. № 1. 2020. С. 267–272. 51
7. Комисарчук Р.В. Предмет дослідження криміналістики / Р.В. Комисарчук // Матеріали міжнародної конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу «Правове життя сучасної України», присвяченої 15-річчю заснування Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права (м. Одеса, 20–21 квітня 2012 р.) – Том 2. – Одеса, 2012. С. 423–425.
8. Комисарчук Р.В. Суб'єкти технології розслідування злочинів / Р.В. Комисарчук // Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний стан та перспективи подальшого розвитку правової системи України» (м. Харків, 14–15 вересня 2012 р.) – Том 3. – Харків, 2012. – С. 67–69.
9. Комисарчук Р.В. Функції криміналістичної технології: постановка проблеми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». Випуск 23-ч. 1. Т.3. 2013. С. 110–113.
10. Тищенко В. В. Криміналістичні технології в теорії та практиці розслідування / В. В. Тищенко // *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. – О. : Фенікс, 2008. – Вип. 44. – С. 18–24.
11. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія / Б. В. Щур. – Х. : Харків юрид., 2010. – 320 с.

Komisarchuk R. Logical-philosophical structure of crime-fighting technology

Summary. The technology of combating crime involves the use of the entire set of legal and forensic means, being a reflection or construction of their systemic interaction in the form of legal and forensic principles, rules, techniques, methods, methods used by subjects of law to obtain legally significant results.

Firstly, the means included in the concept of «legal and forensic means» are understood as means in the commonly used sense – that by which an influence is exerted on something, an «object», an «instrument» for ensuring activity that is external in relation to this very activity. Accordingly, by legal and forensic means we mean various objects and phenomena with the help of which legal activity is carried out. The term «means», with the help of which the concept of «legal and forensic means» is formed, we also understand the elements of the technology of combating crime (security, ideology, policy, strategy,

tactics, methodology, object, subject and subjects of the most effective legal activity).

The horizontal scheme of the technology of combating crime that we have constructed corresponds to the philosophical concept of structure.

Secoundly, the technology of combating crime is a systemic formation, the structural elements of which are subordinate and are in a multivariate functional relationship. This relationship represents a relationship of such dependence, when the use of one element of the structure of the technology is impossible without the involvement of its other elements, the change of one of its structural elements is mutually conditioned by the change of another. That is, in our understanding, the structure of technology is a system of functionally related elements, which as a whole can function successfully, that is, fulfill its role in the event that each of the elements that form it is optimal in a given period of time.

For example, the presence of such a tool as audio equipment in the technical means of technology necessitates the involvement of other elements of the structure of technology in its practical use: rules, techniques, methods

and methods that ensure the possibility of real use of this tool in legal activities.

In conclusion, the question of the structure of technology for combating crime should be noted that at the normative, applied and doctrinal levels there are still no detailed technologies with the structural organization given in this work, which meets the requirements of systematicity disclosed above. In various procedural codes and substantive laws, only the general scheme, principles and tasks of legal activity are enshrined. Aspects of the actual technology of this activity, a kind of «technological knowledge», have not been worked out.

At the same time, technological knowledge should be characterized by a number of specific features, the first of which is specificity, detail in its development, detail, and the second – the formulation of the provisions that make up its content, in the form of a set of recommendations for carrying out any activity.

Therefore, we believe that such a set of recommendations and methods should be developed within the framework of crime control technology by the joint efforts of criminologists – theoretical scientists and practicing lawyers.

Key words: security, ideology, politics, strategy, object of technology, subjects of crime-fighting technology.

*Мурга О. Г.,
здобувач ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право*

*Подобний О. О.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЯК СКЛАДОВА МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА З ІПОТЕЧНИМ МАЙНОМ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню окремих аспектів криміналістичної характеристики як складової частини розслідування шахрайства, щодо визначеного об'єкту посягання – іпотечного майна.

Визначено, що криміналістична характеристика шахрайства з іпотечним майном – це система однорідних відомостей притаманних такому виду злочину, які допомагають слідчому спланувати етапи розслідування та встановити усі його структурні елементи, а саме: предмет злочину, особу злочинця та потерпілого, обстановку та встановлення усіх обставин злочину, що в цілому сприяє досягненню істини у кримінальному провадженні, як кінцевої її мети. Вона включає в себе наступні елементи: характеристику предмета кримінального правопорушення, криміналістичну характеристику особи злочинця та потерпілого, обстановку шахрайства з іпотечним майном.

Обґрунтовано, які саме елементи криміналістичної характеристики та її складових частин є пріоритетними у досудовому розслідуванні. Зроблено висновок, що предметом шахрайства може бути не тільки майно, як об'єкт злочинного посягання, але й право на таке майно, адже майнові права визнаються речовими правами.

Визначено типову особу злочинця, його характерні риси, які мають переважну складову «портрету» зловмисника, адже шахраями в іпотечних правовідносинах є фізичні особи – боржники, які отримали грошові кошти під заставу нерухомого майна та розуміючи протиправний характер своїх дій, заздалегідь не мають наміру повертати грошові кошти. Розкрито значення кожного структурного елементу для криміналістичної характеристики як складової методики розслідування даного виду кримінального правопорушення.

Зазначено важливість такого елементу даного кримінального правопорушення, як особа потерпілого та встановлено, що потерпілою особою в шахрайстві з іпотечним майном є кредитори у зобов'язанні, такі як: банки, фінансові компанії та установи, що є іпотекотримачами відносно майна боржника.

Також висвітлено важливість такого елементу криміналістичної характеристики, як обстановка вчинення шахрайства, в якій діяв та знаходився правопорушник.

Отже, в межах наукової статті вважаємо за необхідне визначити, на які елементи криміналістичної характеристики шахрайства з іпотечним майном слід звернути увагу слідчому під час проведення досудового розслідування. Слід також приділити увагу окремим елементам криміна-

лістичної характеристики, які дають можливість «пролити світло» на інші обставини, що підлягають встановленню у досудовому розслідуванні.

Ключові слова: шахрайство, іпотечне майно, криміналістична характеристика, злочинець, потерпілий, обстановка злочину, розслідування.

Постановка проблеми. В Україні все частішими стають випадки вчинення кримінальних правопорушень проти власності. Сприяють таким злочинним діянням на нашу думку об'єктивні умови, такі як введення військового стану по всій території країни від «24» лютого 2022 року. Адже, як здається зловмисникам, на фоні таких глобальних проблем їхні діяння будуть непоміченими та залишаться без належної уваги зі сторони правоохоронних органів. Адже дійсно, в таких умовах пріоритетність розслідування віддається злочинам проти державності та військовим злочинам. Все частіше країна-агресор атакує об'єкти цивільної інфраструктури, зачасти постраждалими є громадяни внаслідок пошкодження їхнього майна, а інколи і життя та здоров'я самих громадян.

Не поодинокими випадками в таких надскладних умовах, об'єктом посягання зловмисників є іпотечне майно. На нашу думку, такому виду шахрайства у вітчизняному науковому середовищі було приділено недостатньо уваги. Важливим механізмом для запобігання такого виду кримінальних правопорушень є розроблення методики розслідування шахрайства з іпотечним майном.

Відтак, методика розслідування будь-яких видів кримінальних правопорушень повинна мати свою структуру, вагомим елементом якої являється криміналістична характеристика.

Стан дослідження. Проблеми боротьби з шахрайством досліджувалися протягом не одного десятиріччя. Тому було проведено чимало досліджень та написано відповідних наукових робіт у даній сфері, в тому числі праці наступних науковців: С. В. Головкина, О. В. Курмана, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, А. І. Анапольської, Н. В. Павлової, Т. В. Романенко, С. В. Чучко, С. М. Князева, Н. Ю. Кириленко та інших.

Проте, станом на сьогодні, шахрайство з таким предметом дослідження, як іпотечне майно, не досліджувалося вченими. Відтак визначення криміналістичної характеристики такому підвиду шахрайства є відкритим та актуальним.

Мета статті полягає у дослідженні криміналістичної характеристики як складової методики розслідування шахрайства з іпотечним майном.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до чинного Кримінального кодексу України, кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення [1].

Поняття криміналістичної характеристики, як елементу методики розслідування злочинів, значення, кількість та зміст її елементів по сьогодні залишаються різнозначними та суперечливими. Відтак, уніфікованого підходу стосовно визначення поняття та структурованості криміналістичної характеристики у науковців немає.

На думку В. Ю. Шепітька, криміналістична характеристика – це система відомостей про певні види злочинів, ознаки суб'єкта злочину, його мотиви, предмет посягання, обстановку, злочинні способи, що мають значення для виявлення і розкриття таких діянь криміналістичними засобами, прийомами та методами. Сутність криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона розглядається як система, що містить ознаки і дані про закономірні зв'язки слідів, які виражені відповідним ступенем вірогідності, встановленої на підставі узагальнення даних матеріалів кримінальних проваджень та апробованих слідчою практикою. Такі дані складають основу для побудови систем типових версій, що використовуються при вирішенні конкретних слідчих завдань, висуненні робочих версій [2].

Р. Л. Степанюка, при визначенні криміналістичної характеристики, наголошує на тому, що кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики певної групи злочинів і можливість їх встановлення та використання при вирішенні завдань щодо виявлення і розслідування злочинів має найбільше значення при дослідженні окремих кримінальних правопорушень [3].

Цікавою є позиція В. Д. Берназа, який відстоював важливість розробки криміналістичної характеристики, але вказує на те, що без дослідження матеріалів кримінальних проваджень неможливо надати узагальнені відомості певної групи кримінальних правопорушень. Саме такою позицією автор акцентував увагу на тому, що це основана на державних статистичних даних науково-обґрунтована система узагальненої інформації та їх джерел про обставини, які були доказані, та інші, які мали значення для попередження, виявлення, розслідування та судового розгляду досліджуваних злочинів зазначеної категорії [4].

В. О. Малярова, говорить про те, що ні кримінально-правова, ні кримінологічна, ні інші характеристики злочинів не здатні охопити низку ознак, що мають важливе значення для формування й реалізації криміналістичних методик. До таких ознак належать, зокрема, пов'язані з діями, спрямованими на підготовку до вчинення злочину та приховування його слідів, з механізмом слідоутворення тощо. Вони не входять до числа кримінально-правових чи кримінологічних характеристик, оскільки не мають правового значення й необхідних змістовних ознак. Відомості, наведені в цих характеристиках, не є однопорядковими й конкуруючими, хоча досить близькі за суттю. Вони призначаються для вирішення різних завдань, є складовими елементами різних систем, тому можуть вивчатися паралельно та в комплексі [5].

Як справедливо зазначає А. В. Старушкевич, що криміналістична характеристика відображає в основному на ймовірному рівні дані про окремі елементи злочину, зокрема: особу злочинця і потерпілого, прийоми підготовки, вчинення і приховування окремих видів злочинів; ситуаційно обумовлені, причинно або іншим чином пов'язані з подією злочину результати відповідних змін у навколишньому середовищі, що мають доказове значення; спроби до приховування слідів злочинів, що вживаються злочинцями, а також інформацію про інші обставини, що можуть бути корисними для повного, всебічного і об'єктивного розслідування кримінальних проваджень. Важливим фактором формування криміналістичних характеристик злочинів є прогнозування нових способів їх вчинення, виявлення типових хитрощів з боку злочинців [6].

На початковому етапі розслідування шахрайства з іпотечним майном, важливого значення набуває його криміналістична характеристика, де вже описані типові слідчі ситуації, охарактеризовано особу злочинця, об'єкт посягання, запропонований певний алгоритм дій відносно них та чимало інших методичних рекомендацій для розслідування. Саме криміналістична характеристика інформаційно наповнює те коло обставин, які підлягають встановленню в кримінальному провадженні. Також, криміналістична характеристика допомагає заповнити інформацією певні проміжки, дані про які на початку розслідування були відсутні. Оперативна інформація та зібрані дані допомагають слідчому побачити необхідну (типову) слідчу ситуацію, що підтверджує більш вірогідну версію, яка в цілому надає змогу спланувати етапи розслідування, визначитися з проведенням слідчих (розшукових) дій. Слідчий співставляє відомі йому факти із описаними типовими в методиці обставинами, аналізує взаємозв'язок між ними, що значно прискорює розслідування шахрайства з іпотечним майном.

Враховуючи думку різних вчених описаних вище, ми дійшли до власного визначення криміналістичної характеристики шахрайства з іпотечним майном. Відтак, – це система однорідних відомостей притаманних такому виду злочину, які допомагають слідчому спланувати етапи розслідування та встановити усі його структурні елементи, а саме: предмет злочину, особу злочинця та потерпілого, обстановку та встановлення усіх обставин злочину, що в цілому сприяє досягненню істини у кримінальному провадженні, як кінцевої її мети.

Криміналістична характеристика злочинів, передбачених ст. 190 КК України включає в себе наступні елементи:

- 1) предмет посягання;
- 2) механізм шахрайства;
- 3) особу типового злочинця;
- 4) особу типового потерпілого;
- 5) обстановка вчинення шахрайства (час, місце, знаряддя і засоби).

Всі ці елементи є складовими цілісної системи, і пов'язані між собою кореляційними зв'язками.

Предметом шахрайства є не тільки майно, але й право на майно.

Відповідно до положень статті 190 Цивільного кодексу України, майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Майнові права є неспоживною річчю. Майнові права визнаються речовими правами [8].

Нерухомисть дуже часто приваблює шахраїв. Нерідко потерпілими стають не лише власника майна, але й особи які мають право на таке майно. Останніми роками зростає тенденція до динамічного зростання злочинів у сферах, де посяганням є об'єкти нерухомого майна.

Факти шахрайства, де предметом виступало нерухоме майно, нерідко раніше зустрічалися в практиці розслідування правоохоронними злочинами.

Відповідно до частини 1 статті 18 Кримінального кодексу України, суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність [1].

Отже, суб'єктом шахрайства є особа, яка досягла на момент вчинення кримінального правопорушення 16 років.

Як правило, особа шахрая характеризується досить високим рівнем освіти та інтелекту, адже такий вид злочину вчиняється шляхом безпосереднього введення в оману осіб, характерними рисами якого є винахідливість та кмітливість. Враховуючи вищезазначене, варто відмітити соціальні навички, рівень освіти, інтелектуального розвитку та психологічні особливості особи шахрая. До факультативних особливостей слід віднести фізичні особливості шахрая, адже вони не мають такої питомої ваги, як інтелектуальні властивості визначеної особи. У зв'язку з вищезазначеним обґрунтованою є позиція О.Л. Мусієнко з приводу того, що у криміналістичній літературі вказується, що здебільшого шахраї певною мірою відрізняються від таких злочинців, як, наприклад, злодії, грабіжники, хулігани. Як правило, шахрайство вчиняють особи зрілого віку, що мають хитрий, виверткий розум, уміють зацікавити навколишніх, справити на них сприятливе враження. Вони мають досить добру спостережливість і швидко реакцію на обстановку [7].

Шахраями в іпотечних правовідносинах є фізичні особи – боржники, які отримали грошові кошти під заставу нерухомого майна та розуміючи протиправний характер своїх дій, заздалегідь не мають наміру повертати грошові кошти.

Згідно з статтею 55 Кримінально-процесуального кодексу України, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [9].

На нашу думку, потерпілий є «двигуном» кримінального провадження у розслідуванні шахрайства з іпотечним майном. Саме за його заявою, в якій детально описано обставини кримінального правопорушення в сукупності із зібраними доказами, надають підставу слідчому невідкладно, але не пізніше ніж за 24 години після подання заяви, внести відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати досудове розслідування.

Із особистого адвокатського досвіду варто зазначити, що надання слідчому точних відомостей щодо обставин кримінального правопорушення, доказової бази та клопотань щодо доцільності проведення тих чи інших слідчих дій мають фундаментальне значення досудового розслідування.

Потерпілою особою в шахрайстві з іпотечним майном є кредитори у зобов'язанні, такі як: банки, фінансові компанії та установи, які є іпотекодержателями відносно майна боржника.

Відтак, особа потерпілого є важливою складовою криміналістичної характеристики шахрайства з іпотечним майном. Відомості про таку особу «проливають світло» на інші обставини які підлягають встановленню.

Поряд із особою потерпілого не менш важливим є аналіз обстановки в якій він діяв та знаходився.

Поняття обстановки охоплює більш широке коло явищ, ніж безпосередні фізичні умови, в яких здійснювався злочин. Тому, аналізуючи діяльність потерпілого, не слід обмежуватися лише вивченням його психологічних чи біологічних характеристик. Вивчення обстановки передбачає встановлення наступних питань:

- аналіз нормативно-правового регулювання правовідносин у певній сфері господарської діяльності (кредитно-банківській, страховій, інвестиційній, ринку цінних паперів, тощо), у тому числі прогалин та суперечностей у діючому законодавстві;

- аналіз соціально-економічної ситуації у певній сфері господарської діяльності, галузі, регіоні та країні в цілому (стан та обсяги заборгованості потерпілого перед органами житлово-комунальної сфери тощо);

- аналіз негативних явищ у економічному житті країни, кримінальної ситуації, що склалася;

- аналіз криміногенної обстановки та роботи з профілактики злочинів на окремій території, населеному пункті;

- оцінка морально-психологічного клімату у колективі за місцем роботи, у сім'ї потерпілого, конкретні умови життя та діяльності [10].

Варто зазначити, що характерним явищем для української економіки є масове невиконання зобов'язань по принципу «платять лише боягузи», фінансові кризи та знищення платоспроможності населення.

Такі обставини є спонукаючими як для злочинців, так і для потерпілих, що призводить до порушення їх прав та законних інтересів.

На думку Головкина С. В., до якої ми прихильні, між злочинцем та його жертвою існують різні зв'язки, що мають багаторівневий характер. Для їх класифікації можуть бути використані такі підстави як: характер соціальних контактів, час їх виникнення, характер взаємодії злочинця та жертви, обставини виникнення цієї взаємодії. Щодо даного питання найбільше значення має класифікація зв'язків за останньою підставою, що передбачає вивчення питання про наявність між злочинцем та потерпілим певних стосунків, у тому числі конфліктних. Результати аналізу цих зв'язків можуть бути використані як для висування версій про коло осіб, серед яких слід шукати винного, так і під час перевірки цих версій.

Висновки. Як підсумок до даної статті варто зазначити, що криміналістична характеристика шахрайства з іпотечним майном, як складова методики розслідування такого виду кримінального правопорушення, є необхідною процесуальною дією для ефективного проведення слідчим досудового розслідування, яке полягає в плануванні усіх ключових етапів розслідування та встановлення його структурних елементів, а саме: предмет злочину, особу злочинця та потерпілого, обстановку та встановлення інших обставин злочину, що в цілому сприяє

досягненню істини у кримінальному провадженні, як кінцевої її мети. Науковці вирізняють різні криміналістичні підходи до визначення криміналістичної характеристики шахрайства та його складових. Відтак, в даному дослідженні було систематизовано власний підхід до визначення криміналістичної характеристики шахрайства з іпотечним майном як складової частини методики розслідування такого виду кримінального правопорушення.

Із практичних рекомендацій, пропонуємо звернути увагу слідчих органів саме на криміналістичну характеристику особи потерпілого та обстановки вчинення злочину, адже такі елементи на нашу думку є «двигуном» у розслідуванні даного виду кримінального правопорушення.

Література:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 28.11.2024).
2. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : монографія. за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2009. 168 с.
3. Степанюк Р. Л. Сутність і практичне значення криміналістичної характеристики злочинів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. №5. С. 398–400.
4. Берназ В.Д. Криміналістична характеристика як наукова категорія. *Південноукраїнський правничий часопис*. №1. 2006. С. 16–18.
5. Малярова В. О. Криміналістична методика: питання співвідношення криміналістичної характеристики з іншими. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія Право. Випуск 35. Частина I. Том 3. С. 111–113.
6. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів: навч. Посібник. А. В. Старушкевич. – К., 1997. – 44 с.
7. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в учасних умовах: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків, 2007. 19 с.
8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n512> (дата звернення 28.11.2024).
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 28.11.2024).
10. Головкін С. В., Іщенко А. В. Криміналістична характеристика шахрайства відносно власності особи та її використання на початковому етапі розслідування: монографія. МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 160 с.

Murha O., Podobnyi O. Forensic characterization as a component of the methodology for investigating fraud involving mortgaged property

Summary. This article is devoted to studying certain aspects of forensic characterization as an integral part of investigating fraud involving a specific object of encroachment-mortgaged property.

It is determined that the forensic characterization of mortgage fraud is a system of homogeneous information inherent to this type of crime, which assists the investigator in planning the stages of investigation and establishing all its structural elements, namely: the subject matter of the crime, the identity of the offender and the victim, the mechanism of commission, and the establishment of all circumstances surrounding the crime. This process, in turn, contributes to achieving the ultimate goal of criminal proceedings-truth.

The forensic characterization includes the following elements: the characterization of the subject matter of the offense, forensic characteristics of the offender and the victim, the mechanism of fraud involving mortgaged property, and the environment in which the fraud occurred.

The author substantiates which elements of forensic characterization and its components are prioritized during the pre-trial investigation. It is concluded that the subject of fraud may be not only the property as the object of criminal encroachment but also the right to such property, as property rights are considered property interests. The author identifies a typical profile of the offender and their characteristic features, which constitute the predominant component of the offender's «portrait.» Fraudsters in mortgage-related legal matters are typically individuals-debtors who have received funds secured by real estate and who, knowing the unlawful nature of their actions, do not intend to repay the funds.

The author also highlights the significance of the victim's identity, establishing that the victim in mortgage fraud is the creditor-such as banks, financial companies, and institutions that act as mortgagees in relation to the debtor's property. The importance of the environment in which the offender operated is also emphasized. Thus, within the framework of this scientific article, the author identifies which elements of forensic characterization in mortgage fraud should be considered by the investigator during the pre-trial investigation. Attention is also drawn to certain aspects of criminalistic characterization that can help shed light on other circumstances to be established during the pre-trial investigation.

Key words: fraud, mortgaged property, forensic characterization, criminal, victim, crime setting, investigation.

**МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО**

*Крижанівський Д. О.,
аспірант*

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

РЕПАРАЦІЇ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Анотація. У статті досліджується місце репарацій у системі міжнародно-правової відповідальності як ефективного механізму відшкодування шкоди, завданої державами внаслідок порушення міжнародного права. Автор аналізує історичні етапи розвитку міжнародно-правової відповідальності, починаючи з античних часів, звертаючи увагу на роль репарацій у класичних теоріях міжнародного права. Особливо розглянуто вплив таких фундаментальних документів, як Версальський мирний договір 1919 року та Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14 листопада 2022 року, які закріпили принципи відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння, включаючи виплату репарацій.

Особливу увагу приділено сучасним викликам для міжнародно-правової доктрини, зокрема у контексті гібридних конфліктів та воєн, таких як збройна агресія Російської Федерації проти України. У статті наголошується, що класичні підходи до репарацій, орієнтовані на реституцію та матеріальну компенсацію, є недостатніми для повного відновлення правової рівноваги, враховуючи нові типи конфліктів, що включають інформаційні війни, кібератаки та інші неконвенційні методи. Автор доводить, що необхідно переглянути традиційні моделі відшкодування шкоди, включаючи більш гнучкі форми міжнародної відповідальності, що враховують моральні, екологічні та довгострокові соціальні наслідки конфліктів.

Аналізуючи праці як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, автор пропонує концепцію інтеграції репарацій у ширший комплекс міжнародно-правових механізмів. Це підходить як оптимальна відповідь на сучасні міжнародні виклики, спрямовані на досягнення справедливості та попередження нових порушень міжнародного права.

У статті підкреслюється, що репарації не можуть бути єдиним механізмом відповідальності, оскільки вони повинні співіснувати з іншими елементами міжнародно-правової відповідальності для досягнення комплексного результату. Це особливо актуально в контексті війни в Україні, де необхідне не лише відшкодування матеріальних збитків, але й satисфакція за порушення прав людини та довгострокове відновлення міжнародного правопорядку.

Ключові слова: репарації, міжнародно-правова відповідальність, реституція, компенсація, гібридні війни, санкції, міжнародний конфлікт, відшкодування шкоди.

Постановка проблеми. Вчинення міжнародного правопорушення щоразу спонукає вчених та політиків зі всього світу переосмислити сутність міжнародно-правової відповідальності, як інституту міжнародного права, виявити недоліки, а також знайти нові концептуальні підходи задля реалізації превентивної функції, як основоположної, в контексті відповідальності суб'єктів міжнародного права. При цьому, незважаючи на свою

стародавню історію виникнення, система міжнародно-правової відповідальності досі не унормована та не уніфікована, а тому існує безліч поглядів щодо її сутності, суб'єктів, підстав та форм, які розвивалися та змінювалися під впливом історичних подій та політичних ситуацій.

Значний поштовх до розуміння та визначення системи міжнародно-правової відповідальності дала Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 56/83, якою було прийнято до відома статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння [1]. Так, статтею 34 додатку до вищевказаної Резолюції встановлено, що формами відшкодування шкоди, завданої міжнародним-протиправним діянням є реституція, компенсація та satисфакція. При цьому, Комісією міжнародного права ООН взагалі не було визначено такої форми відшкодування шкоди, як репарації.

Незважаючи на це, з моменту повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, вітчизняні й іноземні науковці, а також політичні діячі наголошують на необхідності стягнення саме репарацій з держави – агресора, розглядаючи їх чинною можливістю отримати відшкодування за завдану шкоду. Більше того, 14 листопада 2022 року Генеральна Асамблея ООН у Резолюції A/RES/ES-11/5 [2] офіційно визнала, що Росія повинна нести юридичну відповідальність за всі свої міжнародно-протиправні діяння, включно з виплатою репарацій за збитки, в тому числі за будь-яку шкоду, заподіяну такими діяннями, що й зумовлює необхідність визначення місця репарацій в системі міжнародно-правової відповідальності.

Стан дослідження. Окреслена проблематика є актуальною з огляду на зростаючу кількість міжнародних конфліктів, що мають місце в нашій реальності, проте водночас малодослідженою з урахуванням комплексності підходу та специфіки кожного окремого збройного конфлікту, як підстави для міжнародно-правової відповідальності. Окремі аспекти цієї теми були предметом наукових розвідок таких вітчизняних науковців: М.М. Антонович, Ю.Ю. Блажевич, О.Г. Бортнік, Є.В. Вакуленко, А.В. Войціховський, А.В. Кикоть, І.В. Мішук, К.Є. Рашевська, К.О. Савчук, О.М. Стойко, Т.В. Черкас, тощо. Серед іншого, визначена нами проблематика також висвітлена у працях зарубіжних вчених, зокрема: Л. Аксворті, Д. Анцилотті, М. Бжозовської-Пасеки, Я. Броунлі, Г. Гроція, Е.де Вателля, І. Ібрагіма, А. Кассезе, Р.Дж. Каррі, Д. Кроуфорда, А.Пелле, та інших.

Разом із тим у працях вітчизняних та зарубіжних науковців дослідження місця репарацій в системі міжнародно-правової відповідальності відбувалося через призму дослідження ключових елементів та ознак системи міжнародно-правової відповідальності, а не через дослідження безпосередньо природи

репарацій як форми відшкодування шкоди, завданої державою, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Мета статті полягає у визначенні місця репарацій в системі міжнародно-правової відповідальності, як ефективної форми відшкодування шкоди, завданої державою.

Виклад основного матеріалу. Історично інститут міжнародно-правової відповідальності змінювався в процесі свого розвитку й кожна епоха вносила в нього свою концепцію [3, с. 278]. Так, О.І. Мисак вказує, що немає жодного правового питання, яке не було б так мало досліджене та заплутане і водночас було б таким актуальним, як розуміння поняття міжнародно-правової відповідальності держав [4]. Цікавим є те, що серед науковців немає єдності щодо моменту виникнення системи міжнародно-правової відповідальності, як інституту міжнародного права, не говорячи про визначення її елементів. Так, більшість науковців, серед яких Т.А. Грабович [5, с. 56], говорять про те, що момент зародження інституту відповідальності сягає своїми коренями в античні часи, наводячи при цьому приклад союзу конференції в Спарті (432р. до н.е.), яка була скликана з приводу порушення Афінами умов договору 445 року, що утворював Пелопонезький союз.

В свою чергу, Я. Жукорська [6, с. 37] обґрунтовує виникнення інституту міжнародно-правової відповідальності із моментом зародження самого міжнародного права та пов'язує його із першим письмовим міжнародним договором, який дійшов до наших часів, укладеного між єгипетським фараоном Рамзесом II і хетським царем Хаттусілем III 1296 р. до н.е. Незважаючи на те, що прямої юридичної норми про відповідальність сторін договору там передбачено не було, сторони договору зафіксували тезу: «Хай згине дім, земля і раби того, хто порушить ці слова». Дійсно, жодної згадки про реальність настання відповідальності тут немає, проте науковця зазначає, що на цьому етапі розвитку міжнародного права моральна та релігійна відповідальність суб'єктів вважалася значно ефективнішою формою відповідальності, аніж матеріальна.

В класичній теорії міжнародно-правової відповідальності генезу інституту міжнародно-правової відповідальності пов'язують із Вестфальським мирним договором (1648 р.), яким було встановлено прообраз системи міжнародно-правових відносин, визначено її принципи та окреслено перші ознаки реституції, як форми матеріальної відповідальності. Так, Оснабрюкський та Мюнстерський договори, що склали Вестфальський мир, містили юридичні норми, які передбачали часткову реституцію для імперських станів, що постраждали внаслідок Тридцятилітньої війни. Ці положення стали одним із перших прикладів міжнародно-правового механізму відшкодування шкоди, завданих у результаті великомасштабного конфлікту [7, с. 197].

Друга половина XIX ст. супроводжується виникненням ідей гуманізації міжнародних відносин і формуванням системи принципів і норм, які згодом були покладені в основу сучасного міжнародного права. Так, науковцями того часу почала розглядатися більш сучасна модель відшкодування матеріальних збитків, завданих суб'єктом міжнародного права внаслідок вчинення протиправних діянь, яка передбачала відшкодування майнової шкоди не лише в натурі, а й грошима або послугами, тобто репарації [8]. Вперше термін «репарації» у класичному розумінні було використано у Версальському мирному договорі 1919 року, який ознаменував закінчення Першої світової війни, визнавав Німеччину відповідальною за розв'язання

війни та зобов'язав відшкодувати союзним державам та їхнім громадянам усі прямі та непрямі збитки, зокрема матеріальні й моральні, спричинені як незаконним веденням воєнних дій, так і усіма іншими наслідками агресії.

Підписання Версальського мирного договору та початок Другої світової війни стало передумовою активізації дебатів в доктрині міжнародного права щодо правової природи відповідальності держави в міжнародному праві, а тема відповідальності держав почала розглядатися як одна із найважливіших й була обрана для кодифікації Лігою Націй, однак з урахуванням історико-політичних обставин виявилася безрезультативною. Незважаючи на це, науковці зі всього світу намагалися віднайти оптимальну систему та форму міжнародно-правової відповідальності, яка змогла б принести стабільний та справедливий мир, при цьому переосмислюючи роль репарацій та їх місце в системі міжнародно-правової відповідальності.

Науковці того часу зазначали, що в міжнародному праві існує принцип відповідальності між державами, однак панує повний хаос в питанні його тлумачення, зокрема Клайд Іглтон вказував, що незрозумілим є й сам термін відповідальність (responsibility), який ним розумівся, як принцип, що встановлює обов'язок усунути (відшкодувати) будь-яке порушення міжнародного права, яке завдає шкоду та вчинено державою-порушником [9]. Таким чином, усі спроби уніфікації системи міжнародно-правової відповідальності чи її кодифікації, незважаючи на свою історичну цінність, не мали жодного результату для здійснення превенції в аспекті міжнародно-правової відповідальності, відтак науковці були вільними у своїх наукових розвідках, а предметом їх досліджень ставали різні форми відповідальності держави, серед яких були й репарації.

Під впливом поглядів Гуго Гроція в теорії міжнародного права сформувався класичний підхід до визначення репарацій та їх місця в системі міжнародно-правової відповідальності. Науковець обґрунтовував його тим, що із завдання шкоди випливає обов'язок, який ґрунтується на природному праві відшкодувати завдану шкоду. На думку вченого, суверен (король) має право вимагати покарання не тільки за завдання йому шкоди чи його підданам, а також за порушення, які прямо їх не стосуються, однак зачіпають чи явно порушують у будь-який спосіб природні права народу або будь-якої особи [10]. При цьому, на етапі визначення ідей Гуго Гроція не існувало єдиного розуміння, які держави та за які дії, що завдають шкоди, мають право вимагати її відшкодування, а науковець здійснював свою діяльність в період активних колоніальних війн, які супроводжувалися ідеями домінування державного суверенітету над міжнародним правом. Відтак його погляди щодо визначення репарацій, як єдиного елементу системи міжнародно-правової відповідальності, містять лише праобрази сучасного розуміння цього інституту, хоча і поклали початок цілої низки наукових досліджень.

У період після Г. Гроція питання відшкодування шкоди, завданої державою, поступово знайшли своє місце у праворозумінні, проте з огляду на стан тогочасного правознавства та правосвідомості громадян, цей шлях був повільним та нерівномірним, а сплески розвитку виникали у зв'язку із закінченням війни чи укладенням публічного договору.

Так, класичний підхід було підтримано Еммеріхом де Вателем, який став послідовником ідей Гуго Гроція та сформував принцип, який забороняє державам «практикувати будь-які

негативні маневри, що мають на меті перешкоджати іншому у досягнення цілі». Науковець зазначав, що держава якій не було завдано шкоди не може звертатися за відшкодуванням (репресаліями), відтак окреслив головну умову відшкодування шкоди – її наявність та причинно-наслідковий зв'язок між діями та наслідками [11].

Таким чином, в класичному розумінні репарації розглядаються як центральний та єдиний елемент в системі міжнародно-правової відповідальності, що може впливати з порушення державою умов міжнародного договору, звичаєвого міжнародного права або загальних принципів права та виконує функції відновлення правової рівноваги і превенції. Даний підхід до визначення місця репарацій став основоположним для розуміння сутності міжнародно-правової відповідальності, однак сучасне міжнародне право значно розширило та поглибило його, включаючи аспекти відновлення прав людини та мирного врегулювання конфліктів. Звичайно, класичний підхід має історичне значення і до сьогодні залишається основою міжнародно-правової відповідальності, проте піддається критиці сучасних вчених за надмірний формалізм та недостатню увагу до гуманітарної сторони міжнародних конфліктів. Це призвело до розвитку сучасних підходів, які включають більш комплексне бачення відповідальності держави за вчиненні нею дії.

Із критикою класичного підходу визначення місця репарацій в системі міжнародно-правової відповідальності виступив Антоніо Кассезе, який визначає місце репарацій з точки зору їхньої ефективності, справедливості та відповідності сучасним викликам. У своїх наукових працях автор наголошує, що традиційний підхід до репарацій може бути недостатнім в сучасних умовах, де конфлікти мають складний і гібридний характер. Автор вказує на необхідність до переосмислення ролі репарацій, з урахуванням нових викликів, таких як: міжнародний тероризм, зміна клімату та гуманітарні кризи, а також збільшення ролі етичних стандартів міжнародного права задля забезпечення вимог справедливості як для держав, так і для осіб [12, р. 243].

Дійсно, гібридні війни, які поєднують традиційні військові дії з асиметричними та неконвенційними методами, створюють нові виклики для доктрини міжнародного права. В таких умовах застосування уставлених знань про репарації стає проблематичним та малоефективним, оскільки важко визначити конкретного агресора або оцінити масштаб завданих збитків. Яскравим прикладом є російська збройна агресія проти України, яка з 2014 року має гібридний характер, зважаючи на не лише традиційні військові дії, але й інформаційні атаки, економічні блокади та використання приватних військових компаній і нерегулярних збройних формувань. При цьому, Антоніо Кассезе у своїй критиці традиційного підходу до репарацій підкреслює, що необхідно враховувати не лише прямі збитки, як-то руйнування інфраструктури, але й довгострокові наслідки конфліктів, зокрема екологічні та соціальні кризи. У контексті війни в Україні це стосується не лише матеріальних втрат, але й питань відновлення психологічного здоров'я нації, реінтеграції переселенців і забезпечення правового захисту постраждалих від війни. В свою чергу, з урахуванням існуючих механізмів відшкодування шкоди, завданої державою, стягнення подібних репарацій є малоймовірним, що й зумовлює необхідність існування додаткових форм в системі міжнародно-правової відповідальності.

В.Е. Теліпко та А.С. Овчаренко, в свою чергу, визначають лише дві форми матеріальної відповідальності держави: реституції та репарації, які можуть використовуватися як самостійно так і в поєднанні. При цьому, наголошують на тому, що саме репарації є матеріальною формою відповідальності в той час, як реституції покликані відновити становище потерпілого до вчинення протиправного діяння та можуть мати частково нематеріальний характер. Так, науковці зазначають, що реституції є первинною формою, однак в деяких випадках вона може бути неможливою та наводять приклад зруйнованого музею, де у зв'язку з неможливістю відновити знищені експонати застосовуються репарації для забезпечення повного відшкодування завданої шкоди у матеріальній формі [13, с. 286–287].

Досить цікавою та обґрунтованою є позиція Джеймса Кроуфорда, який розглядає репарації як частину комплексного механізму відповідальності держав, включаючи компенсацію, реституцію та сатисфакцію. При цьому, науковець наголошує на тому, що репарації є багатоаспектним механізмом, який може виконувати різні функції, залежно від конкретного випадку, зокрема: роль покарання, компенсації моральної шкоди, та забезпечення гарантій недопущення повторних порушень чи покращення дипломатичних відносин між ворогуючими державами [14]. В контексті війни в Україні ці аспекти є надзвичайно релевантними, оскільки мова йде про відновлення не лише матеріальних збитків, а й міжнародної справедливості через притягнення агресора до відповідальності. Наприклад, механізм відшкодування шкоди в українському випадку має включати не тільки фінансову компенсацію за зруйновану інфраструктуру, але також сатисфакцію за численні порушення прав людини, воєнні злочини та геноцид, що свідчить про неможливість визначення репарацій як ізольованого інструменту, а зумовлює необхідність використовувати його у взаємозв'язку з іншими елементами міжнародно-правової відповідальності держав для досягнення бажаного результату.

Такий підхід було підтримано й Аленом Пелле, який визначає репарації, як важливу складову системи міжнародної відповідальності, яка безпосередньо пов'язана з іншими компонентами, такими як санкції та примусові заходи [15, р. 3–16]. Науковець підкреслює, що репарації мають бути узгоджені з іншими механізмами задля забезпечення ефективності міжнародного правопорядку, що забезпечуватиме комплексну відповідь на порушення міжнародного права. У випадку України комплексність такого підходу проявляється через накладення міжнародних санкцій на агресора та зусилля міжнародної спільноти щодо правового притягнення до відповідальності винних у воєнних злочинах.

На нашу думку, визначений підхід є найбільш універсальним та найкращою мірою демонструє важливість інтеграції репарацій у ширший комплекс міжнародно-правових механізмів. З урахуванням війни в Україні, ця концепція набуває ще більшої актуальності, оскільки питання репарацій безпосередньо пов'язане з відновленням міжнародного правопорядку, захистом постраждалих та встановленням довгострокових гарантій безпеки, що не може бути забезпечено лише за допомогою виплати репарацій. Таким чином, місце репарацій в системі міжнародно-правової відповідальності залежатиме від природи конфлікту та бажаного результату після його завершення, що й визначатиме ступінь залучення додаткових форм

міжнародно-правової відповідальності для відшкодування шкоди, завданої державою.

Висновки. Підсумовуючи, можна констатувати, що місце репарацій у системі міжнародно-правової відповідальності варіюється залежно від теоретичного підходу та розуміння сутності репарацій, як форми відшкодування шкоди, завданої державою внаслідок протиправних діянь. Так, деякі науковці ставлять репарації в центр системи міжнародно-правової відповідальності та наголошують на достатності та самостійності саме такої форми, деякі ж говорять про те, що неможливо розглядати їх без тісного взаємозв'язку з іншими формами, які виражаються в заходах економічного та політичного стримування. При цьому усі погоджуються з тим фактом, що репарації, на даному етапі розвитку міжнародно-правової доктрини, є дієвим інструментом відшкодування шкоди, який найкращою мірою виконує покладені на нього функції, проте не виключають залучення додаткових форм міжнародно-правової відповідальності для досягнення бажаного результату, серед яких розглядаються як доктринально визначені варіанти: сатисфакції, реституції, компенсації, так і пропонуються нові, підготовлені конкретно для кожного окремого міжнародного конфлікту: примусові заходи, санкційні режими та контрзаходи, які в сукупності повинні здійснювати превенцію, як основоположну функцію міжнародно-правової відповідальності.

Література:

- Responsibility of States for internationally wrongful acts : Resolution adopted by the General Assembly № 56/83. URL : <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n01/477/97/pdf/n0147797.pdf> (data access : 20.10.2024)
- Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine : Resolution adopted by the General Assembly № ES-11/5. URL : <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/693/55/pdf/n2269355.pdf> (data access : 20.10.2024)
- Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. Міжнародне публічне право. К. : Юрінком Інтер, 2000. 640 с.
- Мисак О.І. Міжнародно-правова відповідальність держав: окремі аспекти дослідження теорії і практики. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 41–46.
- Грабович Т.А. Генеза концепції міжнародної відповідальності держав. *Правова держава*. 2020. № 39. С. 55–61.
- Жукорська Я. Сучасна концепція міжнародно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 3(19). С. 36–40.
- Дмитрієв А.І. Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право : Монографія. К., 2001. 426 с.
- Савчук К.О. Репарації // Велика українська енциклопедія. URL : <https://vue.gov.ua/Репарації> (дата звернення: 10.10.2024).
- Маловацький О. Міжнародно-правова відповідальність держави за міжнародні неправомірні акти: актуальні теоретико-доктринальні підходи до визначення та розуміння. *European political and law discourse*. 2018. Volume 5, issue 4. С. 25–46.
- Grotius Hugo. *The Rights of War and Peace* (2005 ed.) vol. 3 (Book III) [1625]. URL : <https://lawumbrella.org/wp-content/uploads/2016/08/hugo-grotiusthe-rights-of-war-and-peace-2005-ed-vol-3-book-iii-1625.pdf> (data access : 20.10.2024)
- Crawford J. *State Responsibility : The General Part*. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. URL :

- https://assets.cambridge.org/97805218/22664/frontmatter/9780521822664_frontmatter.pdf (data access : 20.10.2024)
- Cassese A. *International Law*. Oxford university press, 2005. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=-UacAQAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false> (data access : 20.10.2024)
 - Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право : Навч. посіб. / За заг. ред. Теліпко В. Е. К. : Центр учбової літератури, 2010. 608 с.
 - Crawford J. *The International Law Commission's Articles on State Responsibility. Introduction, Text and Commentaries*. Cambridge university press? 2022. URL: <http://assets.cambridge.org/97805218/13532/sample/9780521813532ws.pdf> (data access : 20.10.2024)
 - Crawford J., Pellet A., Olleson S., Dr Kate Parlett *The Law of International Responsibility*. Oxford : OUP, 2010. 1296 p.

Kryzhanivskiy D. Reparations in the system of international legal responsibility

Summary. The article examines the place of reparations in the system of international legal responsibility as an effective mechanism of compensation for damage caused by States as a result of violations of international law. The author analyses the historical stages of development of international legal responsibility, starting from ancient times, paying attention to the role of reparations in classical theories of international law. The author also considers the impact of such fundamental documents as the Treaty of Versailles of 1919 and the UN General Assembly Resolution of 14 November 2022, which enshrined the principles of state responsibility for internationally wrongful acts, including the payment of reparations.

Particular attention is paid to the current challenges for international legal doctrine, in particular in the context of hybrid conflicts and wars, such as the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The article emphasises that classical approaches to reparations, focused on restitution and pecuniary compensation, are insufficient to fully restore the legal balance, given the new types of conflicts involving information warfare, cyber-attacks and other non-conventional methods. The author argues that it is necessary to revise traditional models of reparations, including more flexible forms of international responsibility that take into account the moral, environmental and long-term social consequences of conflicts.

Analysing the works of both domestic and foreign scholars, the author proposes the concept of integrating reparations into a broader set of international legal mechanisms. This is considered to be the best response to current international challenges aimed at achieving justice and preventing new violations of international law.

The article emphasises that reparations cannot be the only accountability mechanism, as they must coexist with other elements of international legal accountability to achieve a comprehensive result. This is particularly relevant in the context of the war in Ukraine, where not only compensation for material damage is needed, but also satisfaction for human rights violations and the long-term restoration of the international legal order.

Key words: reparations, international legal responsibility, restitution, compensation, hybrid wars, sanctions, international conflict, compensation for damage.

*Плотніков О. В.,
кандидат юридичних наук,
старший юрист ГО «Десяте Квітня»*

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ УКЛАДАННЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО КОНКРЕТНІ ВИДИ ЗВИЧАЙНОЇ ЗБРОЇ 1980 РОКУ

Анотація. В статті розглядаються історико-правові. Передумови укладання Конвенції про конкретні види звичайної зброї 1980 року. Наголошується, що потреба в укладанні відповідного документу стала очевидною за результатами локальних конфліктів часів Холодної війни, а можливість для її укладання виникла завдяки згоді держав та міжнародних організацій щодо необхідності обмеження озброєнь з гуманітарних міркувань навіть в умовах протистояння великих держав. Зокрема, цьому сприяло застосування деяких видів зброї США у В'єтнамі, найбільш відомим прикладом чого є застосування напалму. Зазначається, що міждержавне обговорення застосованої у В'єтнамі зброї характеризувалося швидким розширенням сфери охоплення, так, що воно почало включати в себе також обговорення обмеження деяких видів осколкової зброї, флешет, мін.

Розглядаються зусилля Міжнародного комітету Червоного Хреста та окремих держав з обговорення можливостей з обмеження озброєнь. Простежується поступове розширення кола обмежень, яким пропонувалося піддавати конкретні види звичайної зброї. Виявляються підстави для такої заборони чи обмежень, що наводилися під час обговорень. Досліджуються обговорення міжурядових груп експертів під час міжнародних конференцій щодо зброї, що мали місце в Лугано та Люцерні в 1970-х роках. Особлива увага приділяється Люцернській конференції 1973 року. Розглядаються позиції окремих держав під час цієї Конференції. Досліджуються представлені ними аргументи на користь заборон, обмежень, або відсутності заборон та обмежень конкретних видів звичайної зброї. Простежується робота робочих груп Конференції, зокрема щодо запалювальних боєприпасів, мін, малокаліберних боєприпасів.

Досліджується діяльність Конференції Лугано. Досліджуються причини відмови від деяких пропозицій, розроблених в Люцерні. На прикладі протипіхотних мін демонструється перехід від підходу повної заборони до підходу врегулювання застосування деяких видів зброї. Досліджуються напрацьовані пропозиції щодо позицій, по яким було досягнуто згоди, та позицій, по яким не було досягнуто згоди. Виявляються причини відмови від обговорення пропозицій деяких держав щодо конкретних видів зброї, які зрештою не були розглянуті як такі, що можуть бути включені до Конвенції. Наголошується, що саме обговорення в Лугано, попре його обмеженість, призвело до напрацювання формату майбутньої Конвенції як парасолькового інструменту. Робиться висновок про ефективність досягнутого рішення та можливість його поширення на нові типи зброї, що можуть підлягати міжнародним заборонам чи обмеженням.

Ключові слова: обмеження озброєнь, конкретні види звичайної зброї, обмеження запалювальної зброї, обме-

ження мін, мін пасток та інших пристроїв, уламки, що не віднаходяться, засліплююча лазерна зброя.

Постановка проблеми. З 2014 року Україна знаходиться в стані міжнародного збройного конфлікту, викликаного агресією російської федерації. Незважаючи на численні порушення з боку агресора, Україна прагне до повного дотримання норм міжнародного гуманітарного права щодо ведення війни. Ці норми включають в себе положення щодо заборони чи обмеження застосування деяких видів зброї. Особливо актуальним це питання є в світлі двох тенденцій. По-перше, Україна ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду, який кваліфікує як воєнні злочини застосування деяких видів зброї, наприклад, отруйної зброї та експансивних куль, а також деякі тактики застосування зброї, такі як невибіркові напади. По-друге, спостерігається стрімке зростання застосування нових видів зброї, в тому числі таких, що керуються штучним інтелектом. В світлі цього критично важливим стає розуміння не тільки існуючих заборон, але й причин та напрямків розвитку паралельного озброєнь та міжнародного гуманітарного права, що призводять до появи тих чи інших міжнародно-правових заборон та обмежень. Одним з основних міжнародних договорів щодо заборон чи обмеження озброєнь є Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибірккову дію. Цей договір 1980 року став основою для подальшого розвитку обмежень озброєнь у вигляді протоколів до нього. Однак, і сама Конвенція 1980 року виникла не на порожньому місці. Її укладенню передувало, щонайменше, десятилітній переговорний процес. Розуміння суті Конвенції, а отже і передбачення подальшого її розвитку, зокрема шляхом укладання нових протоколів до неї, неможливі без усвідомлення процесу, що передувало її укладенню.

Стан дослідження. Питання, пов'язані з Конвенцією 1980 року, та зокрема з історією її формування практично не досліджені у вітчизняній літературі. В існуючих дослідженнях наявні окремі згадки без якого-небудь помітного аналізу. Зарубіжна література з даного питання також достатньо бідна. Серед авторів виділяються Е. Прокош та Ф. Кальсховен, обидва з яких виступали в якості експертів в підготовчому процесі 1980 року та описують, по суті, власний досвід. Окрім цих авторів, підґрунтям для проведення цієї розвідки стали первинні документи, такі як протоколи та звіти за результатами міжнародних заходів, що призвели до формування та укладання Конвенції 1980 року.

Метою дослідження є встановлення історико-правових передумов формування міжнародно-правового режиму Кон-

венції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію.

Виклад основного матеріалу. Друга Світова Війна характеризувалася незчисленними порушеннями міжнародного гуманітарного права та невимовними стражданнями її жертв. Тож не дивно, що вона стала поштовхом для розвитку МГП, що підтверджується ухваленням за її наслідками чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни, які досі складають основу корпусу права, відомого як право Женеві [1, с. 70]. Однак, незважаючи на те, що під час світового конфлікту застосовувалися практично всі уявні види зброї, війна не призвела до негайного обмеження цих видів зброї засобами міжнародного права. Знадобилося ще кілька десятиліть, аби міжнародне гуманітарне право повернулося до обмеження зброї, започаткованого в Гаазі.

Нове, третє покоління обмеження озброєнь, про початок формування якого можна говорити в 1970-х роках, відзначалося двома основними характеристиками. По-перше, відбулося остаточне розділення двох напрямків: обмеження гонки озброєнь шляхом скорочення арсеналів держав та обмеження чи заборони конкретних видів зброї через порушення ними принципів міжнародного гуманітарного права. Перший напрямок вилився в ряд договорів про нерозповсюдження та скорочення озброєнь (в першу чергу – ядерних [наприклад, 2, 3]), що, однак, не входять до предмету нашої роботи. Другий напрямок стосувався як обмеження зброї масового ураження (що буде розглянуто в наступному розділі цієї роботи), так і обмеження звичайних (конвенційних) озброєнь.

Хоча творці ООН і задекларували бажання «позбавити прийдешні покоління нещастя війни, яка двічі в нашому житті принесла людству невимовне горе» [4, преамбула], війна, як засіб вирішення міжнародних суперечок, нікуди не зникла. Ядерне стримування зробило неможливою війну між великими державами, однак під час Холодної війни відбувалися численні локальні збройні конфлікти, що за рівнем жорстокості подекуди не поступалися Другій Світовій [див., наприклад: 5]. Усвідомлення того, що навіть в умовах ядерного протистояння великих держав «малі» неядерні збройні конфлікти залишаються частиною міжнародної реальності створило умови для подальшого розвитку заборон та обмежень звичайних озброєнь.

Найбільш відомим (хоча не найбільш масштабним за кількістю жертв) збройним конфліктом часів Холодної війни стала війна США у В'єтнамі. Цьому сприяло широко висвітлюване в пресі використання США певних видів зброї, зокрема мінної, запалювальної та касетної [6]. Застосування нових типів зброї, що могла розглядатися як нелюдська, та громадський тиск у сукупності поставили перед світовою спільною питання про необхідність та можливість обмеження чи заборони відповідних видів зброї. Так, вже в 1967 році в меморандумі Міжнародного комітету Червоного Хреста, що був спрямований до урядів світу, було поставлене питання про те, чи не слід розглядати напад як зброю, що приносить непотрібні страждання [7, с. 78–79].

Доповідь скликаної Генеральним Секретарем групи урядових експертів констатувала, що «запалювальна зброя, особливо напад, вже є предметом широко поширеної огиди та занепокоєння» та робився висновок про необхідність «напрацювання заходів щодо заборони використання, виробництва, розробки

та накопичення напалму та іншої запалювальної зброї» [8]. В листопаді 1972 року Генеральна Асамблея схвалила резолюцію в якій висловила підтримку доповіді та заявила, що «запалювальна зброя завжди становила категорію зброї, на яку дивилися з жахом» [9].

Значний вплив на розвиток відповідних правових норм мали позиції окремих держав. Так, під час Конференції 1971 року Мексика, Нідерланди, Об'єднана Арабська Республіка, Швейцарія, та Швеція представили Проект інструменту щодо захисту цивільного населення від небезпек, які несуть бойові дії. В окремих його статтях пропонувалася заборона трьох типів зброї:

- Бомб з напалмом та запалювальної зброї «для використання в обставинах, де вони можуть вплинути на цивільне населення» як таких, що призначені для спричинення непотрібних страждань;
- Бомб, що «фрагментуються на велику кількість малокаліберних частин чи випускають велику кількість малокаліберних уражаючих елементів як призначених для спричинення непотрібних страждань;
- Зброї відкладеної дії, «небезпечні та віроломні ефекти якої мають імовірність бути невибірковими та спричинити страждання цивільного населення» [6].

З урахуванням цих напрацювань та у відповідь на формальну пропозицію з боку 19 країн, МКЧХ скликав групу експертів в галузях військової справи, права та медицини для дослідження звичайних озброєнь, що могли спричинити непотрібні страждання або мати невибіркову дію [7, с. 79]. Перша доповідь цієї групи, що була представлена в 1973 році, містила глави, які стосуються малокаліберних куль, вибухової та осколкової зброї (в тому числі, касетних боєприпасів, флешет, боєприпасів об'ємного вибуху), зброї відкладеної дії, запалювальної зброї, а також можливих майбутніх типів зброї (в тому числі, лазерів). В доповідь увійшли характеристики зброї та військові вимоги щодо них, та опис їхнього медичного впливу [10, с. 71].

Одночасно з цим, Швеція скликала власну міжвідомчу групу експертів в галузі військової справи, права та медицини, які підготували доповідь щодо технічних характеристик різних видів звичайної зброї та перспектив її заборони [11]. В лютому 1974 року Швеція та шість інших країн представили дослідження з проектами текстів можливих заборон п'яти типів зброї:

- запалювальної зброї;
- касетних бомб;
- мін;
- малокаліберних боєприпасів;
- флешет [12].

Порівняно з пропозиціями 1971 року, можна виділити декілька важливих змін. Так, заборона запалювальної зброї більше не обмежувалася використанням виключно проти цивільного населення. Запропонована заборона прямо включала вогнемети, але виключила піротехнічні боєприпаси та протиповітряні і протитанкові снаряди. Заборона протипіхотних осколкових бомб тепер прямо стосувалася касетних боєголовок. Заборона зброї відкладеної дії тепер стосувалася конкретно протипіхотних мін, що скидаються з літаків. Були запропоновані нові правила щодо малокаліберних боєприпасів та флешетів. Крім того, пропозиції 1971 року були представ-

лені як проект статей, що повинні були бути укладені в рамках одного інструменту, а в 1974 році вони почали розглядатися як окремі правила, що могли бути введені окремими протоколами.

В дослідженні наводилися підстави для заборони цих видів зброї. Так, запалювальна зброя розглядалася як така, що спричиняє непотрібні страждання (через тяжкість опіків) та має невивіркову дію (через ймовірність поширення пожеж). Протипіхотні касетні боєприпаси розглядалися як такі, що мають невивіркову дію та спричиняють непотрібні страждання через ризик численних поранень. Встановлення протипіхотних мін з літаків у великих кількостях могло призвести до невивіркового ураження як комбатантів, так і цивільних осіб. Боєприпаси стрілецької зброї з високою початковою швидкістю мали тенденцію деформуватися при потраплянні в людське тіло, призводячи до наслідків, подібних до тих, що викликає використання куль дум-дум. Флешети розглядалися як такі, що здатні спричинити численні болісні поранення та ускладнення при лікуванні.

Міжнародна конференція Червоного Хреста в листопаді 1973 року ухвалила резолюцію, в якій запросила МКЧХ скликати конференцію урядових експертів для дослідження питання звичайної зброї, що може вважатися такою, що завдає непотрібних страждань або має невивіркову дію [7, с. 84]. Нею стала Люцернська конференція, яка розпочала свою роботу в жовтні 1974 року, та участь в якій взяли урядові експерти 49 держав. Прикметно, що Конференцію, та в цілому дослідження ООН та МКЧХ бойкотували США, однак вони прислали делегацію для участі в Люцернській конференції, що складалася з офіцерів, фахівця зі зброї, двох військових медиків та фахівця з міжнародних відносин. До роботи Конференції доєдналися СРСР, Північний В'єтнам та ряд держав з числа руху неприєднання. Порядок денний був вибудований відповідно до основних класів озброєнь, як вони були описані в доповіді МКЧХ 1973 року [див.: 13].

Як згадує Е. Прокош, що був експертом під час Конференції, значною мірою вона виявилася присвяченою позиції США, які представили ряд аргументів на виправдання видів зброї, які були винесені на обговорення. Наприклад, вони послали комп'ютерну симуляцію, відповідно до якої численні поранення, що спричиняють осколки сучасних касетних боєприпасів, є менш серйозними, ніж поранення, що спричиняють осколки старих снарядів. Також делегація США надала дослідження щодо ступеню шкоди здоров'ю американських військовослужбовців, що були поранені у В'єтнамі дружнім вогнем, з якого випливало, що дія напалму була перебільшеною. Багато учасників Конференції знаходили ці свідчення переконливими [6].

Створена в рамках Конференції робоча група розробила класифікацію запалювальних боєприпасів. Що стосується мін, були подані пропозиції щодо позначення мінних полів та положення про механізми самознищення. Відбулася дискусія відносно убийної сили малокаліберних боєприпасів та методів її оцінки. Експерти погодилися щодо необхідності подальших досліджень для того, аби дійти більш ясних висновків [14]. Підбиваючи підсумок, представник МКЧХ зазначив, що «ця сесія зробила внесок в збільшення знань та розуміння предмета... Інша конференція урядових експертів могла б бути скликана під егідою МКЧХ...МКЧХ готовий скликати та організувати іншу конференцію урядових експертів на тих самих умовах, що й зустріч в Люцерні» [14].

Друга Конференція урядових експертів щодо конвенційної зброї відбулася в Лугано в січні 1976 року за участі представників 43 держав. На ній знову розглядалася пропозиція 7 держав, тепер підтримана 13 державами та видозмінена версія пропозиції щодо запалювальної зброї, яку підтримала 21 держава. Деякі держави виступили в підтримку пропозиції по заборону протипіхотних касетних боєприпасів, однак не змогли навести нових даних чи аргументів. Пропозиція про заборону флешет не отримала помітної підтримки. За відсутності такої підтримки, ці дві пропозиції так і не стали предметом широкої дискусії [14].

Так само як і в Люцерні, найбільший інтерес учасників викликали міни, малокаліберні боєприпаси, та запалювальна зброя. Що стосується мін, делегація Сполученого Королівства, підтримана делегаціями Франції та Нідерландів, представила пропозицію про реєстрацію мінних полів, використання дистанційного мінування та заборони віроломних та таких, що наносять особливо сильні поранення, мін-пасток [14].

Робоча група, що була створена під час Конференції, висловила чимало ідей та пропозицій щодо покращення запропонованих формулювань. Напрацьовані пропозиції були ширшими ніж ті, що обговорювалися в пропозиції семи держав в 1974 році, та покривали всі типи мін (а не лише протипіхотні міни), в тому числі, засоби дистанційного мінування (а не лише такі, що встановлюються з літаків), але навіть держави, що підтримували початкові пропозиції, заперечували проти повної заборони доставки протипіхотних мін літаками, і з цього приводу так і не було досягнуто згоди [14].

Що стосується малокаліберних боєприпасів, Швеція представила результати попереднього дослідження, що дозволило провести глибоку дискусію. Хоча консенсус так і не був досягнутий, учасники Конференції зробили заяву про існування «загальної згоди що існують загальні принципи проектування, які створювали для виробників малокаліберних боєприпасів широкий вибір ступню серйозності ран, які імовірно можуть бути нанесені боєприпасом» [14].

Мексика та Швейцарія внесли пропозицію про заборону «зброї, що створює осколки, які в людському тілі не можуть бути виявлені звичайними медичними методами». Ця пропозиція отримала широку підтримку та була включена в підсумкову стенограму Конференції. Пропозиції щодо заборони боєприпасів об'ємного вибуху, боєприпасів з затримкою вибуху та боєприпасів, що створюють осколки з зубринами, навпаки не були прийняті [14].

Що стосується запалювальної зброї, делегація США представила нове дослідження щодо ефективності напалму порівняно з фугасними боєприпасами для забезпечення повітряної підтримки, а Канада – дослідження щодо застосування напалму проти захищених та незахищених людей та тварин. Прикметним моментом стало представлення пропозиції Нідерландів щодо широкомасштабного використання запалювальної зброї та напалму, що було, як це не дивно, підтримане США. Зокрема, Нідерланди пропонували заборону повітряних нападів із застосуванням напалму чи інших запалювальних боєприпасів проти «будь-якої конкретної військової цілі», що розташована «в будь-якому місті, селі, чи іншому місці, що містить скупчення цивільних осіб», «якщо тільки ця ціль не розташована в зоні, в якій відбувається бойове зіткнення між сухопутними силами, або таке зіткнення є неминучим» [14]. Відповідно, більшість

типів запальновальних боєприпасів залишалися б неохопленими заборону. Однак, їхнє значення полягало в тому, що США нарешті проявили готовність приймати певні заборони.

Ще один важливий успіх Луганської конференції полягав в узгодженні форми, яку може прийняти заборона. Варто згадати, що ще в 1971 році Швеція, за підтримки інших держав представила пропозицію щодо норм у вигляді статей можливого міжнародного документу щодо захисту цивільних осіб в збройному конфлікті. Однак в Лугано були висловлені пропозиції щодо розробки окремих інструментів для кожного конкретного типу зброї, що могли бути згруповані в рамках «парасолькового» інструменту, створюючи документи, що були б незалежними від будь-якої іншої міжнародної угоди так, аби різні держави могли приєднатися до різних його компонентів [14]. Тут проглядаються обриси майбутньої Конвенції про конкретні види звичайної зброї як міжнародного договору, що стане незалежним від Додаткових протоколів до Женевських конвенцій та полягатиме в створенні парасолькового документу з декількома додатковими протоколами щодо певних видів зброї.

Висновки. Укладення Конвенції про конкретні види звичайної зброї було результатом спільних зусиль держав, спрямованих на обмеження звичайної зброї, та підтриманих міжнародними міжурядовими та неурядовими організаціями. Процес, що призвів до укладення Конвенції, включав декілька стадій обговорень, в ході яких дискусія просунулася від узгодження необхідності укладання договору до дискусії щодо його конкретних форматів. Обраний формат зумовлювався прагненням учасників створити документ, що охоплював би не тільки існуючі озброєння, а ті, що могли б виникнути в майбутньому.

Література:

1. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право: Навчально-методичний посібник / за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса: Фенкіс, 2021. 268 с.
2. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 01.07. 1968. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text (дата звернення: 02.11.2024).
3. Treaty on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems, 1972. URL: <https://2009-2017.state.gov/t/avc/trty/101888.htm> (дата звернення: 02.11.2024).
4. Статут Організації Об'єднаних Націй, 1945. Преамбула. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 02.11.2024).
5. Mansour C. The British Movement against the Vietnam War: An Example of Transnational Solidarity? *Revue des civilisations anglophone, ibérique et ibéro-américaine*. 2017. No 5. P. 26–41.
6. Prokosch E. The Development of the Convention on Conventional Weapons 1971-2003. 2021. URL: https://article36.org/wp-content/uploads/2021/12/The-Development-of-the-CCW.pdf?mc_phishing_protection_id=28048-c7anv7f0s0v91iu3cerg (дата звернення: 02.11.2024).
7. Kalshoven F. The Conference of Government Experts on the Use of Certain conventional Weapons, Lucerne, 24 September-18 October 1974. *Netherlands Yearbook of International Law*. 1975. Vol. 6. P. 77–102.
8. Napalm and Other Incendiary Weapons and All Aspects of their Possible Use: Report of the Secretary-General, UN document A/8803 (1972). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/1290632?v=pdf> (дата звернення: 02.11.2024).
9. UNGA Resolution 2932 A (XXVII), 29 November 1972. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/644183?v=pdf> (дата звернення: 02.11.2024).

10. Weapons that may Cause Unnecessary Suffering or have Indiscriminate Effects: Work of the Experts, Geneva, ICRC, 1973. URL: <https://maint.loc.gov/law/mlr/pdf/RC-Weapons.pdf> (дата звернення: 03.11.2024).
11. Royal Ministry of Foreign Affairs. Conventional Weapons, Their Deployment and Effects from a Humanitarian Aspect: Recommendations for the Modernization of International Law, 1973. 182 p.
12. The Seven Countries Proposal, 1974. URL: https://article36.org/wp-content/uploads/2021/12/The-Development-of-the-CCW.pdf?mc_phishing_protection_id=28048-c7anv7f0s0v91iu3cerg (дата звернення: 03.11.2024).
13. Conference of Government Experts on the Use of Certain Conventional Weapons (Lucerne, 24.09-18.10.1974) Report. Geneva, 1975. URL: <https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/llmlp/RC-conf-experts-1974/RC-conf-experts-1974.pdf> (дата звернення: 03.11.2024).
14. Conference of Government Experts on the Use of Certain Conventional Weapons (Second Session – Lugano, 28.1 – 26.2.1976), Report, Geneva, ICRC, 1976. URL: <https://www.loc.gov/item/2011525349> (дата звернення: 03.11.2024).

Plotnikov O. Historical and legal prerequisites for the conclusion of the Convention on certain types of conventional weapons of 1980

Summary. The article deals with historical and legal issues. Prerequisites for the conclusion of the 1980 Convention on Specific Types of Conventional Weapons. It is emphasized that the need to conclude a relevant document became obvious as a result of local conflicts during the Cold War, and the possibility for its conclusion arose due to the agreement of states and international organizations on the need to limit arms for humanitarian reasons, even in conditions of confrontation between great powers. In particular, this was facilitated by the use of some types of US weapons in Vietnam, the most famous example of which is the use of napalm. It is noted that the interstate discussion of the weapons used in Vietnam was characterized by a rapid expansion of the scope, so that it began to also include discussion of the limitation of some types of fragmentation weapons, flechettes, mines.

The efforts of the International Committee of the Red Cross and individual states to discuss arms limitation options are being considered. There is a gradual expansion of the range of restrictions to which specific types of conventional weapons were proposed to be subjected. The reasons for such a ban or restrictions, which were stated during the discussions, are revealed. The deliberations of the intergovernmental panels at the international arms conferences held in Lugano and Lucerne in the 1970s are examined. Special attention is paid to the Lucerne Conference of 1973. The positions of individual states during this Conference are considered. The arguments presented by them in favor of bans, restrictions, or the absence of bans and restrictions on specific types of conventional weapons are studied. The work of the working groups of the Conference is monitored, in particular regarding incendiary ammunition, mines, small-caliber ammunition.

The activities of the Lugano Conference are being investigated. The reasons for the rejection of some of the proposals developed in Lucerne are being investigated. The example of anti-personnel mines demonstrates the transition from the approach of complete prohibition to the approach of regulating the use of certain types of weapons. Drafted proposals are examined for positions on which agreement was reached and positions on which no agreement was reached. The reasons for refusing to discuss the proposals of some states regarding specific types of weapons, which

were ultimately not considered as being able to be included in the Convention, are revealed. It is emphasized that the discussion in Lugano, despite its limitations, led to the development of the format of the future Convention as an umbrella instrument. A conclusion is made about the effectiveness of the reached decision and the possibility

of its extension to new types of weapons that may be subject to international bans or restrictions.

Key words: arms restrictions, specific types of conventional weapons, restrictions on incendiary weapons, restrictions on mines, trap mines and other devices, undetectable debris, blinding laser weapons.

Федієнко О. П.,
здобувач наукового ступеня

КІБЕРВІЙСЬКА КНДР: ОЦІНКА ВРАЗЛИВОСТЕЙ ТА ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ЗАГРОЗА ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблематики використання військово-політичним керівництвом КНДР кібервійськ для досягнення своїх геополітичних цілей. Визначені загальні тенденції та організаційно-правові засади співпраці КНДР та РФ у сфері військово-оборонній сфері. Узагальнено напрями розвитку власного кіберпотенціалу. На підставі оприлюднених звітних матеріалів експертів ООН, національної розвідувальної служби Південної Кореї розкрито сфери діяльності та окреслено загрози, які поширює північнокорейський провладний режим у кіберпросторі. Визначено геополітичну кібернетичну стратегію КНДР та її складові. Висвітлено історичний ракурс формування та інституційного розвитку північнокорейських кібервійськ. Деталізовано склад підрозділів кібервійськ КНДР, їхні функціональні завдання, повноваження, структуру, компетенцію та стратегічні напрями діяльності. Висвітлено компетенцію військово-політичного керівництва КНДР, і зокрема Головного розвідувального бюро як координатора діяльності північнокорейських кібервійськ та хакерських кібероперацій. Узагальнено повноваження Департаменту державної безпеки та Міністерством державної безпеки КНДР в контексті діяльності кібервійськ. Розкрито роль та значення діяльності хакерських угруповань на державній службі КНДР. Визначено цілі та завдання діяльності північнокорейських хакерів, результати і здобутки їхньої злочинної діяльності у кіберпросторі. Підсумовано, що хакерські угруповання «APT37», «Lazarus» та «BlueNogoff» є аутсайдерами, які працюють під прапором КНДР, здійснюють кібератаки проти державних структур та компаній зарубіжних країн з метою отримання розвідувальних даних та фінансових активів для своїх військових і ядерних програм. Зазначено, що доходи, одержані від атак програм-вимагачів хакери використовують для розширення власної інтернет-інфраструктури, яку потім використовують для здійснення кібершпигунства. Узагальнено зміст та напрями кібероперацій та кібератак, які здійснюють північнокорейські кіберсили, визначено їхні характерні особливості. Проведено оцінку рівня кіберпотужностей Північної Кореї. Охарактеризовано кібероперації, які проводить КНДР та визначено їхні відмінні характеристики. Узагальнено стан готовності КНДР до ведення кібервійни. Акцентовано увагу на питаннях підготовки кадрів для північнокорейських кібервійськ. Підсумовано, що з метою оптимізації усіх південнокорейських військових ресурсів та можливостей, міністерство оборони КНДР щорічно оновлює генеральний план оборонної кіберполітики, складовою частиною якого є наступальні дії у кіберпросторі, використання сил хакерських угруповань та порядок обмін кібернетичним досвідом з партнерами – РФ та КНР. Визначено, що КНДР генерує до 50% своїх валютних надходжень саме завдяки протиправній кібердіяльності, при цьому доходи від кібератак спрямовуються безпосередньо

для фінансування ядерних та ракетних програм північнокорейського режиму. Зроблено висновок про загрозливий тенденції військової присутності КНДР як супротивника, проведено оцінку її кіберпотенціалу. Визначено подальші перспективні шляхи забезпечення стримування агресивних дій КНДР у кіберпросторі як з боку світової спільноти, так і України.

Ключові слова: кібератака, кіберзахист, кібероперація, кібердомен, кіберпростір, кібервійська, кіберспроможності, кібервійна, хакерські угруповання, збройна агресія, військово-оборонний сектор, оборонні технології, фінансові пограбування, банківська система, шкідливе програмне забезпечення, інформаційно-комунікаційні системи, Північна Корея (КНДР).

Постановка проблеми. 19 червня 2024 року держава-агресор та КНДР уклали договір про всеосяжне стратегічне партнерство, яким передбачається надання взаємної допомоги за умови виникнення агресії проти одного з учасників укладеної угоди, передусім включає такі сфери як: розвиток співробітництва у галузі економіки, політики та військової справи. 9 листопада 2024 року диктатор Путін підписав закон про ратифікацію цього договору, приєднавши його до національного законодавства РФ, а глава КНДР підписав відповідний ратифікаційний указ 11 листопада 2024 року [1]. Стаття 2 цього договору визначає, що у разі виникнення безпосередньої загрози акту збройної агресії щодо однієї країни, інша повинна на її вимогу негайно задіяти двосторонні канали щодо надання допомоги з метою сприяння усуненню загрози, що виникла. Одночасно вказаний договір присвячений співпраці імперій зла у сфері боротьби з міжнародним тероризмом та іншими викликами, у тому числі незаконними фінансовими потоками, фінансуванням поширення зброї масового знищення, в галузі безпеки інформаційних і комунікаційних технологій тощо. Договір визначає передумови та формат подальшої співпраці зокрема у кібернетичній сфері, закладає фундамент для проведення подальших спільних досліджень, опанування та удосконалення використання сучасних хакерських технологій. У рамках домовленостей Північна Корея та Росія спільно розроблятимуть та планують обмінюватися шкідливим програмним забезпеченням, яке може використовуватися для амбітних злочинних цілей: фішингу, успішних кібератак нульового дня, зломів будь-якої операційних систем тощо. Цей потворний альянс може ймовірно призвести до небезпечного обміну досвідом і ресурсами, потенційно підвищивши рівень загроз для як для України, так і міжнародної безпеки. Тобто Росія та КНДР запустили механізми спільної консолідованої співпраці шляхом створення спільного військового альянсу у боротьбі проти цивілізованого світу і зокрема у війні проти України. Після підписання угоди між Росією та

КНДР у рамках її виконання, починаючи з жовтня 2024 року остання почала направляти своїх солдат воювати проти України пліч-о-пліч з російськими окупантами до Курської області. За таких умов війна в Україні набуває масштабів та інтернаціоналізується, виходить за межі двох держав, при цьому КНДР стає реальним та потужним ворогом для України, як на полі бою, так і у кібердоміні.

З метою вивчення наявних сил та засобів реального супротивника, в сучасних умовах становлять не аби який науково-практичний інтерес структура, повноваження, сфера діяльності, існуючі особливості підготовки фахівців північнокорейських кібервійськ, які отримали славу найкращих зловмисників – хакерів у світі. За таких умов обраний тематичний напрям є актуалізованим та таким, що заслуговує на увагу в контексті необхідності формування системи знань про ворога, його спроможності у кіберпросторі, розуміти стратегічні задуми, цілі та завдання КНДР у кібердоміні, особливо в умовах приєднання КНДР до війни проти України на боці РФ.

Стан дослідження. Законодавче забезпечення та особливості створення кібервійськ в зарубіжних країнах досліджували: О. Горун [2], Н. Ткачук [3], В. Чевардін та О. Мазулевський [4], В. Фіца [5]. На монографічному рівні питання, присвячені створенню та інституційному становленню кібервійськ частково висвітлювали: О. Задерейко, О. Троянський, Р. Чанишев, А. Дика [6], Ю. Даник, П. Воробієнко, В. Чернега [7]. У зарубіжній науковій літературі досвід діяльності північнокорейських кібервійськ та деякі питання стратегії їхнього розвитку перебували у фокусі уваги: Д. Пінкстона [8], М. Раскі [9] та інших. Проте жоден із вказаних науковців предметно не розглядав питання функціонування північнокорейських кібервійськ, які становлять суттєву загрозу як для цивілізованого світу, передусім для США та Південної Кореї, а з 2024 року і для України. Саме тому висвітлення та узагальнення північнокорейського досвіду створення та діяльності кібервійськ надасть змогу провести на науково-практичному рівні реальну оцінку кіберпотенціалу ворога, визначити його слабкі місця та сильні сторони, можливі сценарії перспективної злочинної та ворожої діяльності у кіберпросторі з прицілом на Україну, державні інформаційні ресурси, інформаційно-комунікаційні системи, об'єкти критичної інфраструктури тощо.

Метою статті є узагальнення особливостей функціонування північнокорейської моделі кібервійськ, визначення мети та стратегічних завдань їхньої хакерської діяльності у кіберпросторі, проведення оцінки спроможностей та загрозових тенденцій розвитку ворожого для України кібернетичного війська КНДР.

Виклад основного матеріалу. З 2014 року Північна Корея активно та динамічно розвиває свої цифрові можливості, становлячи значну загрозу для фінансових установ, урядових закладів, мереж безпеки навколо світу. КНДР розглядає кіберпростір як важливу частину свого геополітичного планового розвитку, військового прогресу на перманентній основі. Це єдина країна світу, уряд якої підтримує злочинне хакерство заради отримання грошової вигоди, прибутків за рахунок крадіжок та досягнення власних геополітичних цілей. На відміну від міжнародних терористичних організацій, північнокорейські кіберзлочинці жодним разом не брали на себе відповідальність за будь-які кібератаки та їхні наслідки.

Відповідно до звіту експертів ООН «Щодо санкцій проти Північної Кореї» [10], тільки у 2019 році КНДР отримала понад \$2 млрд. за допомогою кіберзлочинності та успішних кібератак. КНДР продовжує викрадати сотні мільйонів доларів із фінансових установ, криптовалютних компаній і бірж навколо світу, оскільки незаконно викрадені фінансові ресурси є важливим джерелом прибутків, які спрямовуються на розвиток ядерної і ракетної програм. У 2021 році було викрадено криптовалюту на загальну суму 400 млн. доларів шляхом посягань на світові криптобіржі та міжнародні інвестиційні корпорації. Під час проведення кібератак використовувалися фішингові приманки, кодові експлойти, зловмисне програмне забезпечення, передова соціальна інженерія з метою перекачування коштів із підключених до Інтернету «гарячих» гаманців цих організацій на IP-адреси, контрольовані урядом КНДР. Згідно із оприлюдненим звітом компанії «Microsoft» у 2023 році, хакери з КНДР вкрали від 600 мільйонів до \$1 млрд, які згодом були спрямовані Пхеньяном на фінансування більшої половини своїх ядерних розробок й випробувань. Це переконливо засвідчує прагнення КНДР завдяки кіберзлочинцям посилити свої фінансові можливості та здійснювати просування власних стратегічних інтересів [11]. 31 липня 2024 року Національна розвідувальна служба Південної Кореї оприлюднила звітні матеріали щодо оцінки кібернетичного потенціалу КНДР [12], відповідно до якого чисельність структур КНДР, пов'язаних із кіберопераціями та проактивною хакерською діяльністю складає 8 тис. 400 осіб та має стрімку тенденцію до постійного збільшення. На цьому фоні Росія і КНДР проводять спільні дослідження в галузі високих технологій, включно із розробками шкідливого програмного забезпечення, використовуючи штучний інтелект. Окрім того, взаємна довіра та співпраця у кіберсфері між РФ, КНР і КНДР в останні роки також є демонстративним фактором світової нестабільності та на переконання експертів є глобальною стратегічною загрозою на перманентній основі.

Геополітична кібернетична стратегія КНДР базується на тому, що важливими для уряду цієї країни є збір та узагальнення здобутої аналітичної й статистичної інформації про держави, які визнані ворожими, викрадення державних секретів у супротивних до режиму Кіма країнах, значних фінансових ресурсів, проведення підричних та руйнівних зовнішніх кібероперацій тощо. З цією метою кібератаки КНДР здебільшого проводяться проти Південної Кореї, меншу кількість – проти державних органів та структур, розташованих на території США [13]. Протягом останніх років північнокорейські військові та хакери розпочали використовувати технології штучного інтелекту з метою проведення складніших кібератак на різні військові та фінансові організації, об'єкти критичної інфраструктури, що цілком підтверджують світові гіганти, розробники технологій ШІ: OpenAI, компанія Microsoft, уряд Південної Кореї, які регулярно фіксують спроби проведення таких кібератак. Здебільшого такі атаки здійснюються через фішинг і соціальну інженерію, а технологічно штучний інтелект допомагає КНДР приховати свої слабкі сторони, як-от погане знання мови або брак комунікативних навичок. Через недоступність західних застосунків військові хакери користуються виключно китайськими розробками, але також самі вивчають й опановують цей напрямок. Таким чином, КНДР отримує прибуток від злому фінансових установ, крадіжки віртуальних активів і поширення програм-вимагачів [14].

Інституційно кібервійська КНДР, які мають офіційну назву «підрозділи кібервійни» почали створюватися ще при Кім Чен Ірі, який вважав, що програмування та розвиток високих технологій має значно покращити економічне становище країни та сприяти прогресу. Основи північнокорейських кібероперацій були закладені ще в 1990-х роках, після того, як північнокорейські фахівці-комп'ютерники повернулися із закордонної подорожі, запропонувавши використовувати Інтернет як засіб для шпигування за ворогами та нападу на військових супротивників, таких як США та Південна Корея. У 2009 році уряд КНДР об'єднав усі свої служби розвідки та внутрішньої безпеки і передав їх під прямий контроль Комісії національної оборони з метою посилення ролі та значення тодішнього лідера країни Кім Чен Іна, який, у свою чергу, стояв у джерел створення кіберпідрозділу «Бюро 121» у складі Управління Генерального штабу Головного розвідувального бюро «General Bureau of Reconnaissance» (RGB) [15], яке вважається ключовим військовим органом розвідки та таємних операцій Північної Кореї та є відповідальним за усі хакерські кампанії. За сприяння Головного розвідувального бюро Пхеньян активно нарощує потенціал для ведення кібервійни, частина його спрямована на Південну Корею, яка все ще перебуває у стані конфронтації з КНДР.

При цьому, важливе місце посідає підготовка кадрів для кібервійськ. Пом'якшивши сувору соціальну ієрархію, Північна Корея відкрила можливості для молоді з усіх верств населення приєднатися до навчальних ІТ-програм, створивши сучасну групу потенційних новобранців-хакерів. У країні тотального зла соціальний статус, як-от місце проживання та різновид занять, зазвичай суворо визначаються на основі кровної лінії, але винятки становлять щодо тієї категорії осіб, які приєднуються до програми навчання хакерів. Саме такі поступки з боку керівництва Пхеньяну надало можливість організувати пошук молодих талантів у математиці та комп'ютерних науках, щоб згодом зробити з них професійних військових хакерів. З цією метою Головне розвідувальне бюро КНДР здійснює відбір дітей віком 14–15 років або навіть молодше, яких спочатку навчають у середній школі Кумсон, а потім вони вступають до Університету Кім Ір Сена або Технологічного університету імені Кім Чаека для проходження подальшого навчання, після закінчення якого випускники отримують призначення до підрозділів кібервійськ при Головному розвідувальному бюро. Для викладання комп'ютерних та технічних дисциплін, теорії та основ інформатики активно залучаються викладачі російської загальновійськової академії збройних сил. Кібервійськові КНДР користуються різними перевагами, зокрема ним надається можливість навчатися або працювати за кордоном, а також різні економічні стимули. Наприклад, якщо було успішно зламано криптобіржу, вони можуть гарантовано отримати 10% від отриманого злочинного прибутку.

Основою кібервійськ КНДР є елітний спецпідрозділ «Бюро 121», створений для проведення наступальних дій у кіберпросторі, корпоративного кібершпигунства, фінансових крадіжок, розробки власних зразків кіберзброї, проведення спеціальних інформаційних операцій. Переважну більшість своїх кібероперацій цей спецпідрозділ здійснює за межами країни та є причетним до хакерських операцій, які фінансуються урядом КНДР проти своїх оголошених ворогів. У фокусі уваги перебувають міжнародні фінансові системи, включно з криптовалю-

ними біржами. «Бюро 121» нараховує приблизно 6 тис. співробітників, багато з яких пройшли навчання КНР та РФ і набули досвіду наступальних кібертактик, опанували передові методи злому інформаційно-комунікаційних систем та комплектується військовими хакерами. До складу цього підрозділу входить також «лабораторія 110», яка є відповідальною за матеріально-технічне оснащення та озброєння кібервійськ, та яка одночасно здійснює заходи радіоелектронної боротьби. У 2013 році Головне розвідувальне бюро утворило таємний «відділ 180», якому було доручено проводити спецоперації з метою зламу міжнародних фінансових установ, викрадення валюти на підтримку ядерної програми та програм підготовки балістичних ракет. У рамках реалізації злочинного задуму шкідливі бекдори мали встановлюватися в зарубіжних компаніях, які спеціалізуються на розробках програмного забезпечення в США та Японії. Переважна більшість хакерів-вояків працює під прикриттям у спільних підприємствах, організованих між КНДР та КНР, іншими країнами Південно-Східної Азії (Японія, Камбоджа, М'янма, Лаос). У фокусі уваги хакерів перебувають банки та фінансові установи, криптобіржі. Згодом «відділ 180» отримав спеціалізацію щодо проникнення до криптовалютних бірж, тоді як «Бюро 121» розширило свої кіберспроможності за межі кордонів, атакуючи іноземну інфраструктуру на різних континентах, включаючи Австралію, США, Аргентину, країни ЄС.

У 2014 році лідер КНДР Кім Чен Ін заявив, що кібервійна разом із ядерною зброєю та ракетами є «універсальним мечем», які гарантують ударні можливості у кіберпросторі [16]. На додаток до ядерної та балістичної ракетних програм, КНДР розвиває пов'язані з кібернетичними засобами наступальні військові можливості. У 2014 році було створено ще один бойовий підрозділ – «Підрозділ 91», який займається розробками у сфері передових технологій, керує плануванням і виконанням кібероперацій, спрямованих як на військові, так і на цивільні об'єкти. «Підрозділ 91» забезпечує повну інтеграцію кіберпотенціалу Північної Кореї в її більш широкую військову стратегію, що дозволяє режиму Кіма використовувати кібертактику як доповнення до своїх звичайних військових операцій. У складі «Підрозділу 91» функціонують «128 офіс» та «414 офіс», які відповідають за підтримку зв'язку із шпигунськими мережами в Південній Кореї, включаючи контроль за агентурною мережею. Зокрема, «128 офіс» працює над зломом іноземних веб-сайтів інформаційної розвідки та вивчає зарубіжні кіберстратегії, тоді як «офіс 414» готує кіберекспертів для ведення кібервійни. Окрім спецпідрозділу «Бюро 121», 180-ого відділу та «Підрозділу 91», які структурно входять до складу Головного розвідувального бюро на службі уряду перебувають вмотивовані хакери, які об'єдналися в різні угруповання з метою виконання поставлених перед ними злочинних завдань. В КНДР існує три потужних кібернетичних хакерських угруповання під кодовою назвою «Kimsuky» або «APT37», «Lazarus» та «BlueNoroff». «Kimsuky» або «APT37» (Advanced Persistent Threat) створена у 2012 році є північнокорейською хакерською командою, яка є причетною до масованих кібератак на південнокорейські дослідницькі центри, об'єкти промисловості, операторів ядерної енергетики, організації і установи державного та приватного сектору тощо. Під час кібератак

хакери використовують рудиментарне, але ефективне шкідливе програмне забезпечення, яке отримало назву «DarkSeoul». Хакери «Kimsuky» або «APT37» здебільшого здійснюють кібершпигунство проти установ та організацій, що мають локацію у Південно-Східній Азії, що є свідченням того, що КНДР демонструє переважно кіберактивність у цьому регіоні, вирішивши зосередитися, у першу чергу, на своєму сусіді – Південній Кореї, а також час від часу здійснюючи кібератаки на свого іншого давнього ворога – США. Починаючи з 2017 року хакери «APT37» розширили спектр своїх нападів у глобальних вимірах, постійно вдосконалюють тактику кібератак, поєднуючи їх з використанням методів соціальної інженерії. У 2020 році хакери «APT37» вчинили кібератаку на військові підприємства України, Туреччини та Словаччини шляхом створення підробленої сторінки авторизації в поштовому сервісі «Outlook». У 2023 році хакери «APT37» таємно зламали комп'ютерні мережі потужного російського розробника ракет «НВО машинобудування», що є флагманом у сфері розробок гіперзвукових ракет, супутникових технологій і балістичних озброєнь нового покоління й проникли до ІТ-середовища цієї компанії, що надало їм можливість отримати доступ до електронної пошти, перемикаючись між мережами та отримувати конфіденційні дані [17]. Наприкінці вересня 2024 року північнокорейські хакери «APT37» здійснили кібератаку на німецьку оборонну компанію «Diehl Defense» [18], яка була спрямована на викрадення конфіденційної інформації, пов'язаної з оборонними проектами та технологіями, що використовуються у виробництві озброєння. Тактично кібероперації, як правило, проводяться за одним і тим же сценарієм, при цьому основним початковим вектором інфікування, який використовує «APT37» є стрімкий та удосконалений фішинг.

У свою чергу, хакерське угруповання «Lazarus» та його підгрупи залучаються до кібероперацій більш широкого спектру, які є різноманітними за масштабом і глобальні за характером. Загалом «Lazarus Group» є таємною кіберзлочинною групою під егідою уряду КНДР, яка спеціалізується на викраденні фінансів та криптовалют навколо світу. Так, у 2014 році це хакерське угруповання атакувало голлівудську студію «Sony», а у 2016 році викрали \$81 млн з Центробанку Бангладеш [19]. За вказаними фактами цих кібератак у США були порушені кримінальні справи, проте жодного обвинувачення нікому не було висунуто. У 2024 року «Lazarus» розробило нову схему з метою крадіжки персональних даних користувачів соціальних мереж та цифрових активів, у тому числі хакери створили підставну NFT-гру, яка автоматично зламувала «Google Chrome» і викрадала дані [20].

У 2019 році хакери «Lazarus» викрали 10 млн. доларів США з чилійського банку, а 2 вересня 2020 року Всесвітнє товариство міжбанківських фінансових телекомунікацій (SWIFT) офіційно повідомило, що КНДР розпочала відмивати гроші за допомогою криптовалют. Протягом 5 останніх років, у період з 2020 по 2024 роки хакери «Lazarus» сумарно викрали фінансових активів на загальну суму \$2,4 млрд: понад 70% коштів, які опинилися у розпорядженні хакерів було отримано за допомогою компрометації приватних ключів постраждалих компаній та приватних осіб. У березні 2024 року однією з останніх цілей «Lazarus» стала ігрова платформа Munchables, створена на базі L-2 рішення Blast.

За наслідками успішної кібератаки хакери викрали 17 500 ETH (\$62,5 млн). Тобто хакерське угруповання «Lazarus» стоїть за безліччю кампаній, серед яких кібершпигунство, посягання на міжнародні фінансові установи.

«BlueNorOff» – фінансово мотивована хакерська група, в основному відома своїми атаками на криптовалютні біржі та фінансові організації, включаючи венчурні підприємства та банківські установи по всьому світу. Міністерство фінансів США вважає BlueNoroff підрозділом хакерського угруповання «Lazarus» проводить кібератаки на світовий криптовалютний сектор, постійно випускаючи нову кампанію шкідливого програмного забезпечення, націлену на криптовалюту. Протягом багатьох років «Bluenoroff» постійно вдосконалювала свої методи злomu, щоб випереджати заходи безпеки, які застосовують фінансові установи. «BlueNoroff» тісно пов'язана із сумнозвісною хакерською групою «Lazarus», з 2019 року атакує різні криптовалютні компанії та приватних осіб за допомогою витончених фішингових тактик. Хакери «BlueNoroff» активно використовують методи соціальної інженерії під час кібератак на централізовані біржі та децентралізовані фінансові платформи (DeFi), щоб ввести в оману співробітників та змусити їх перейти за шкідливими посиланнями, замаскованими під тести або заявки на працевлаштування. Особливий інтерес представляють компанії, які обслуговують криптовалютні біржові фонди (ETF) та подібні фінансові продукти. «BlueNorOff» також бере участь у фішингових операціях, під час яких вони надсилають ретельно продумані електронні листи чи повідомлення, щоб оманом змусити користувачів розкрити конфіденційну інформацію.

Таким чином, хакерські угруповання «APT37», «Lazarus» та «BlueNoroff» є аутсайдерами, які працюють під прапором КНДР, уряд якої стимулює та спонсорує хакерські атаки з метою спрямування зусиль проти державних структур та компаній зарубіжних країн, отримання розвідувальних даних та фінансових активів для своїх військових і ядерних програм. Доходи, одержані від атак програм-вимагачів зловмисники використовують для розширення власної інтернет-інфраструктури, яку потім використовують для здійснення кібершпигунства. Головне розвідувальне управління разом з іншими ключовими структурами, такими як «Бюро 121», Департаментом державної безпеки, Міністерством державної безпеки координують дії хакерських північнокорейських груп. Так, зокрема Департамент державної безпеки відповідає за підтримку внутрішньої безпеки та забезпечення лояльності північнокорейських оперативників, дислокованих за кордоном, відіграє вирішальну роль у кіберопераціях КНДР, здійснюючи нагляд у сфері кібершпигунства та сприяючи хакерам, які залучені до іноземних місій. Оперативники Департаменту державної безпеки КНДР тісно співпрацюють з Бюро 121, обмінюючись розвіданими і координуючи кібератаки на політичні організації, фінансові установи та критичну інфраструктуру. Департамент державної безпеки уважно стежить за хакерами, використовуючи їхні родини як важіль для запобігання дезертирству. Відстежуючи цифрові комунікації громадян КНДР, співробітники департаменту можуть ідентифікувати дисидентів і забезпечити швидку нейтралізацію будь-якої потенційної опозиції режиму. У свою чергу, міністерство державної безпеки, яке ще називають таємною поліцією має завдання підтримувати дисципліну серед кібероператорів країни та гарантує,

що кібероперації залишаються під суворим контролем режиму. Департамент військово-цивільного зв'язку керує закордонними кіберопераціями КНДР. Посольства в таких країнах, як Китай, Росія та Малайзія, слугують центрами кібероперацій, а персонал посольств КНДР за кордоном активно залучається до координації кібероперацій і сприяння відмиванню коштів. Участь закордонних дипломатичних представництв КНДР у кіберопераціях підкреслює ступінь інтеграції кібервійни в дипломатичну стратегію режиму, який використовує дипломатичні привілеї, щоб уникнути виявлення та кримінального й судового переслідування.

Таким чином кібероперації КНДР відображають щонайменше три відмінні характеристики. По-перше, кіберпідрозділи та хакерські групи демонструють значне розмаїття з точки зору своїх можливостей і досвіду – діапазон, який ускладнив їхню атрибуцію. Межа між кіберопераціями низького та високого рівня в кіберпросторі досить часто є розмитою. По-друге, КНДР поступово демонструє рішучість до кіберескалації – націлювання на національну критичну інфраструктуру інших держав, а також приватні корпорації, банківські установи, фінансові компанії. Північна Корея все частіше прагне отримати незаконну фінансову вигоду, обходячи міжнародні санкції та генеруючи викрадені активи. По-третє, основна «діалектика кіберпростору КНДР» все ще асиметрична. Інтернет-інфраструктура КНДР ізольована від глобальних цифрових мереж, значною мірою відключена від мережі Інтернет та доволі обмежена китайським «Великим брандмауером», оскільки увесь інтернет-трафік країни проходить лише через двох провайдерів – китайський «Unicom» і російський «TransTeleCom».

За експертними оцінками рівень кіберпотужностей Північної Кореї наближений до російського та китайського. Однією з найбільш характерних особливостей кібероперацій Північної Кореї є акцент на довгостроковому стратегічному плануванні. На відміну від багатьох кіберзлочинних організацій, які прагнуть отримати негайну фінансову вигоду, північнокорейські хакерські групи витрачають роки на проникнення в мережі, збір розвідувальних даних і визначення вразливостей перед тим, як розпочати кібератаку. Цей методичний підхід відображає ширшу військову доктрину терпіння та точності режиму, де кібероперації ретельно розраховуються для досягнення максимального ефекту з мінімальним ризиком. У свою чергу, кібератаки ніколи не здійснюються з території КНДР, оскільки такі напади можна легко відстежити, у зв'язку з чим Головне розвідувальне управління КНДР відправляє хакерів, які діють під прикриттям, до Китаю, Росії та навіть Європи, видаючи себе за «програмістів», які хочуть дізнатися про розробку нових комерційних програм. За кордоном працюють 600 хакерів, які займаються викраденням сучасних технологій, кібершахрайством, фішингом, здійснюють несанкціонований доступ до державної та комерційної таємниці.

Типовою схемою, яку використовують хакери КНДР є укладання контрактів на дистанційну роботу з сотнями американських, європейських або азійських компаній. При цьому для працевлаштування хакери подають анкету іншого громадянина, яка доповнюється відредагованою за допомогою штучного інтелекту фотографією. Виявлення таких фактів вимагає від уряду США та інших постраждалих країн відповідного реагування, що передбачає накладення санкцій на окремих осіб або

їхнього кримінального переслідування. З вересня 2019 року діють накладені Міністерством фінансів США санкції проти північнокорейських хакерських груп, підпорядкованих Головному розвідувальному бюро, при цьому «Hidden Cobra» – загальний термін, яким США позначають зловмисну кіберактивність уряду КНДР та її хакерських злочинних угруповань.

З метою оптимізації усіх південнокорейських військових ресурсів та можливостей Міністерство оборони КНДР щорічно оновлює генеральний план оборонної кіберполітики, складовою частиною якого є наступальні дії у кіберпросторі, використання хакерських угруповань, обмін кібернетичним досвідом з партнерами – РФ та КНР. Оскільки міжнародні санкції руйнують економіку Північної Кореї, кіберзлочинність та хакерство стали критичними та доступними джерелами надприбутків. КНДР генерує до 50% своїх валютних надходжень завдяки протиправній кібердіяльності, при цьому доходи від кібератак спрямовуються безпосередньо для фінансування ядерних та ракетних програм північнокорейського режиму. На теперішній час прогнозується зростання інтенсивності міждержавного протистояння і розвідувально-підривної діяльності у кіберпросторі, розширюється коло держав, які намагаються сформувати власну кіберрозвідку, оволодіти сучасними технологіями розвідувально-підривної діяльності у кіберпросторі [21, с. 247].

Висновки. Тоталітарний режим КНДР має власні кібервійська, які використовуються для досягнення амбітних злочинних цілей. Кібервійська КНДР структурно входять до складу Головного розвідувального бюро із загальною чисельністю 8400 осіб, при цьому кібернетичний потенціал КНДР динамічно розширюється із загрозливою швидкістю, створюючи серйозну загрозу глобальній безпеці. Північнокорейські хакерські угруповання «APT37», «Lazarus» та «BlueNorOff» працюють на уряд, завдяки яким ця країна незаконно здобуває криптовалюту, викрадає важливу конфіденційну і безпекову інформацію навколо світу. Провладний режим КНДР застосовує кібервійська та вмотивованих хакерів, поєднує використання складних тактик з метою проведення цілеспрямованих кібератак, спроб працевлаштувати на умовах дистанційної роботи фальшивих ІТ-працівників у великих компаніях зарубіжних країн, застосовує методики приховування шкідливого коду в репозиторіях, які використовуються розробниками програмного забезпечення, масово поширює програми-вимагачі. Таким чином, Пхеньян намагається протистояти запровадженню економічним санкціям за допомогою кібероперацій, збираючи сотні мільйонів доларів на підтримку режиму Кіма та його ядерної й балістичної ракетної програм.

Оскільки КНДР є агресивним ворогом України, то у фокусі уваги кібервійськ цієї країни ймовірно можуть перебувати вітчизняні підприємства оборонно-промислової галузі, державні інформаційні ресурси, об'єкти критичної інфраструктури тощо. У зв'язку з цим потребує удосконалення система розвідувального забезпечення кібербезпеки України в частині створення, розвитку сил, засобів та інструментів упередження загроз національній безпеці у кіберпросторі, особливо які поширює КНДР. Окрім того, в контексті актуалізації північнокорейської військової загрози для України доцільно через можливості ГУР МО посилити спроможності вітчизняних розвідувальних органів щодо виявлення та припинення діяльності хакерської агентури КНДР за кордоном, особливо у сусідніх

з Україною державах. В контексті викладеного, прискорення створення підрозділів кібервійськ в Україні є важливим та рішучим кроком, який спрямований на запровадження дієвих та ефективних механізмів стримування та відсічі російській та південнокорейській агресії у кібердоміні, особливо в умовах триваючої кібервійни.

Література:

1. КНДР ратифікувала договір про всеосяжне стратегічне партнерство з Росією. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2024/11/12/7484016>
2. Горун О.Ю. Зарубіжний досвід правового забезпечення та особливостей створення кібервійськ на прикладі деяких держав НАТО. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2023 № 64. С. 33–37.
3. Ткачук Н.А. Досвід США зі створення та розбудови Кіберкомандування: уроки для України. *Інформація і право*. 2024. № 1 (48). С. 139–149.
4. Чевардін В.Є., Мазулевський О.Є. Аналіз структур кіберкомандувань розвинутих країн. *Збірник наукових праць ВІПІ*. 2020. № 2. С. 121–128.
5. Фіца В.М. Інституційне забезпечення створення кібервійськ в Україні. *Інформація і право*. 2021. № 3 (38). С. 109–114.
6. Задерейко О.В. Концептуальні основи захисту інформаційного суверенітету України : монографія / О. В. Задерейко, О. В. Троянський, Р. І. Чанишев, А. І. Дика. 2-ге вид., перероб. і доп. – Одеса : Фенікс, 2022. – 220 с.
7. Даник Ю.Г. Основи кібербезпеки та кібероборони: підручник / Ю.Г. Даник, П.П. Воробієнко, В.М. Чернега. – [Видання друге, перероб. та доп.]. – Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2019. – 320 с. URL: <https://metod.suitt.edu.ua/download/686>
8. Daniel A. Pinkston. North Korea's Objectives and Activities in Cyberspace. *Asia Policy*. 2020. Vol. 15, № 2. pp. 76–83. URL: <https://www.jstor.org/stable/27023903>
9. Michael Raska. North Korea's Evolving Cyber Strategies: Continuity and Change. *SIRIUS. Journal of Strategic Analysis*. 2020. № 4. pp. 144–158. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/sirius-2020-2003/html>
10. UN Panel of Experts DPRK 2019 Final Report. URL: https://www.ncnk.org/sites/default/files/UN_POE_March2019_Final_Report.pdf
11. Microsoft Digital Defense Report 2024. URL: <https://cdn-dynmedia-1.microsoft.com/is/content/microsoftcorp/microsoft/final/en-us/microsoft-brand/documents/Microsoft%20Digital%20Defense%20Report%202024%20%281%29.pdf>
12. 단독*“北에 해커 8400명... 러와 악성코드 공동 개발”. URL: <https://www.donga.com/news/Politics/article/all/20240731/126221495/2>
13. Kim Jong Un Now has a Cyber Army of 8,400 Hackers, South Korean Intelligence Reportedly Said. URL: <https://theyberexpress.com/north-korea-has-a-cyber-army-of-8400-hackers>
14. North Korean Cyber-Attacks Cost South Korea \$1.2 billion. URL: <https://theyberexpress.com/north-korean-cyber-attacks-cost-south-korea>
15. Reconnaissance General Bureau. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Reconnaissance_General_Bureau
16. Ji-Young, K., Lim, J. I., & Kyoung Gon, K. (2019). The All-Purpose Sword: North Korea's Cyber Operations and Strategies. 11th International Conference on Cyber Conflict: Silent Battle, CyCon Vol. 2019-May. NATO CCD COE Publications. <https://doi.org/10.23919/CYCON.2019.8756954>
17. Північнокорейські хакери атакували провідне російське ракетно-конструкторське бюро, – Reuters. URL: <https://ms.detector.media/kiberbezpeka/post/32629/2023-08-07-pivnichnokoreyski-khakery-atakuvaly-providne-rosiyske-raketno-konstruktorske-byuro-reuters/>
18. Північнокорейські хакери атакували збройову компанію ФРН. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/4719474-pivnichnokoreyski-khakery-atakuvaly-zbroiovu-kompaniui-fm>
19. Bangladesh Bank Chief Resigns After Cyber Theft of \$81 Million. URL: <https://www.nytimes.com/2016/03/16/world/asia/bangladesh-bank-chief-resigns-after-cyber-theft-of-81-million.html>
20. Lazarus Group Exploits Google Chrome Flaw in New Campaign. URL: <https://www.infosecurity-magazine.com/news/lazarus-group-exploits-google/>
21. Скіцько О., Ширшов Р. Нормативно-правове забезпечення кібероборони України: сучасний стан. *Юридичний вісник*. 2024. № 3. С. 224–250.

Fedienko O. Cybertroops North Korea: assessment of vulnerabilities and existential threat to Ukraine

Summary. The article is devoted to the study of the issues of the use of cyber troops by the military-political leadership of the DPRK to achieve its geopolitical goals. The general trends and organizational and legal principles of cooperation between the DPRK and the Russian Federation in the military-defense sphere are determined. The directions of development of its own cyber potential are summarized. Based on the published reports of UN experts and the national intelligence service of South Korea, the areas of activity are revealed and the threats that the North Korean pro-government regime spreads in cyberspace are outlined. The geopolitical cyber strategy of the DPRK and its components are determined. The historical perspective of the formation and institutional development of the North Korean cyber troops is highlighted. The composition of the units of the DPRK cyber troops, their functional tasks, powers, structure, competence and strategic directions of activity are detailed. The competence of the military-political leadership of the DPRK, and in particular the Main Intelligence Bureau as the coordinator of the activities of the North Korean cyber troops and hacker cyber operations, is highlighted. The powers of the Department of State Security and the Ministry of State Security of the DPRK in the context of the activities of the cyber troops are summarized. The role and significance of the activities of hacker groups in the DPRK civil service are revealed. The goals and objectives of the activities of North Korean hackers, the results and achievements of their criminal activities in cyberspace are determined. It is concluded that the hacker groups «APT37», «Lazarus» and «BlueNoroff» are outsiders who work under the flag of the DPRK, carry out cyberattacks against state structures and companies of foreign countries in order to obtain intelligence data and financial assets for their military and nuclear programs. It is noted that the income received from ransomware attacks is used by hackers to expand their own Internet infrastructure, which is then used to carry out cyber espionage. The content and directions of cyber operations and cyber attacks carried out by North Korean cyber forces are summarized, their characteristic features are identified. The level of North Korea's cyber capabilities is assessed. The cyber operations carried out by the DPRK are characterized and their distinctive characteristics are identified. The state of readiness of the DPRK for waging cyber war is summarized. Attention is focused on the issues of training personnel for North Korean cyber forces. It is concluded that in order to optimize all South Korean military resources and capabilities, the DPRK Ministry of Defense annually updates the general plan for cyber defense policy, an integral part of which are offensive actions in cyberspace, the use of hacker group forces, and the procedure for exchanging cyber experience with partners – the Russian Federation and People's

Republic of China. It was determined that the DPRK generates up to 50% of its foreign exchange revenues precisely due to illegal cyber activities, while the proceeds from cyber attacks are directed directly to financing the nuclear and missile programs of the North Korean regime. A conclusion was made about the threatening trends of the DPRK's military presence as an enemy, an assessment of its cyber potential was carried out. Further promising directions of ensuring the deterrence

of the DPRK's aggressive actions in cyberspace by both the world community and Ukraine were identified.

Key words: cyberattack, cyberdefense, cyberoperation, cyberdomain, cyberspace, cybermilitary, cybercapabilities, cyberwar, hacker groups, armed aggression, military-defense sector, defense technologies, financial robbery, banking system, malware, information and communication systems, North Korea (DPRK).

*Ковальов К. Є.,
старший науковий співробітник
Українського науково-дослідного інституту
спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України*

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕЛЕМЕДИЦИНИ ДЛЯ НАДАННЯ НЕВІДКЛАДНОЇ ДОПОМОГИ ПОРАНЕНИМ В ЗОНІ БОЙОВИХ ДІЙ

Анотація. Стрімкий розвиток цифрових технологій відкриває широкі можливості для надання медичної допомоги в умовах обмеженого доступу до кваліфікованих медичних фахівців та неможливості безпосереднього контакту лікаря з пацієнтом. Особливо актуальним є впровадження телемедичних технологій у випадках надання невідкладної допомоги пораненим в зоні бойових дій, де час і координація мають вирішальне значення. У цій науковій статті аналізується ефективність застосування телемедицини для екстреної допомоги військовослужбовцям, які отримали поранення в умовах активних бойових дій, а також можливості її інтеграції в існуючі системи медичного забезпечення.

На основі аналізу практичного досвіду застосування телемедицини у військових умовах, зокрема українського досвіду під час сучасної війни, визначено її основні переваги. До них належать: оперативність надання медичної допомоги, можливість дистанційної консультації лікарів із різних спеціальностей, підвищення точності діагностики та моніторингу стану пацієнта в режимі реального часу. Особливу увагу приділено аналізу технічних рішень, таких як мобільні додатки, обладнання для телеметрії та використання захищених каналів передачі даних, що забезпечують надійність зв'язку навіть в умовах радіоелектронного придушення.

У роботі також розглянуто ключові організаційні аспекти впровадження телемедицини, включаючи створення систем координації між бойовими медиками, евакуаційними підрозділами та госпіталями, навчання медичного персоналу роботі з цифровими платформами та розробку стандартних операційних процедур для використання телемедичних рішень у польових умовах.

Поряд із цим, досліджено обмеження, пов'язані із застосуванням телемедицини: залежність від наявності технічного обладнання, потреба в стабільному зв'язку та високі витрати на впровадження інфраструктури. У статті запропоновано рекомендації для подальшого розвитку систем телемедицини, зокрема впровадження інноваційних технологій штучного інтелекту для автоматизації процесів діагностики, створення інтегрованих платформ для обміну даними та проведення симуляцій для вдосконалення польових медичних операцій.

Таким чином, телемедицина може стати ефективним інструментом для зниження смертності та підвищення якості надання екстреної допомоги у військових умовах, сприяючи оптимізації медичних процесів та збереженню життів.

Ключові слова: телемедицина, екстрена медична допомога, поранені, бойові дії, інформаційні технології в охороні здоров'я.

Постановка проблеми. Ведення бойових дій у віддалених та важкодоступних районах, а також брак кваліфікованого медичного персоналу безпосередньо на полі бою створюють серйозні виклики для надання своєчасної та ефективної медичної допомоги пораненим військовослужбовцям. Використання традиційних методів евакуації та лікування в таких умовах часто є недостатнім або неможливим.

Телемедицина, що передбачає дистанційне консультування та моніторинг стану пацієнта з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, може стати ефективним рішенням для забезпечення екстреної допомоги пораненим у зоні бойових дій. Це дозволяє залучити кваліфікованих спеціалістів, що знаходяться поза межами безпосередньої зони конфлікту, для надання рекомендацій та інструкцій щодо надання першої медичної допомоги.

Актуальність дослідження ефективності телемедичних рішень обумовлена потребою створення системи, яка здатна оперативно реагувати на зміни стану здоров'я поранених в екстремальних умовах. Телемедицина в такому випадку стає не просто інструментом надання допомоги, а елементом стратегії збереження життів та забезпечення максимального рівня медичної підтримки навіть у критичних умовах.

Стан дослідження. В останні роки, особливо в умовах сучасних конфліктів, тема телемедицини у військовій сфері стала об'єктом активних досліджень. Публікації, присвячені війні в Україні, підкреслюють такі аспекти: застосування мобільних телемедичних додатків для первинної діагностики та прийняття рішень щодо транспортування поранених (Кузьменко О.М., 2023); використання телемедицини для координації між польовими медиками та госпіталями. Це дозволяє заздалегідь підготувати операційні кімнати та реанімаційні відділення до прийому пацієнтів; значення волонтерських ініціатив у створенні інфраструктури для телемедицини, включаючи забезпечення обладнанням і програмним забезпеченням.

Мета статті. Дослідити ефективність застосування телемедичних технологій для надання невідкладної медичної допомоги пораненим у зоні бойових дій. Проаналізувати переваги, обмеження та практичні аспекти впровадження телемедицини в умовах військових конфліктів, визначити перспективи розвитку цієї галузі та сформулювати рекомендації щодо підвищення ефективності її використання для збереження життів і оптимізації процесу медичної евакуації.

Виклад основного матеріалу. Початок широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України сильно впливав на можливість реалізувати своє право на охорону здоров'я: мільйони осіб залишили свої оселі або навіть країну, а мільйони опинилися у зонах ведення активних бойових дій без змоги безперешкодно і безпечно дістатись до лікарів або закладу охорони здоров'я. При цьому також частими є ситуації, коли дістатись до лікарні можливо, але в ній відсутні необхідні спеціалісти. Функціонування «традиційної» системи охорони здоров'я залежить від наявності інфраструктури, зокрема електромереж, неушкоджених комунікацій, транспорту, наявності палива для автомобілів, а також наявності спеціалістів, які мають змогу регулярно приїжджати на роботу для надання медичної допомоги [3, с. 67].

Телемедичне обслуговування у зоні бойових дій передбачає необхідність розбудови нової організаційної структури медичної підтримки військових підрозділів. Перш за все, потрібна координація між польовими медиками та фахівцями тилових шпиталів і телемедичних центрів. Для цього важливо створити швидкі канали комунікації та визначити пріоритети обслуговування, враховуючи рівень поранень і терміновість випадків. Організаційні процеси також включають навчання медичного персоналу роботі з новітніми телемедичними технологіями та забезпечення регулярного оновлення й обслуговування необхідного обладнання.

Забезпечення стабільного зв'язку в умовах воєнних дій є надзвичайно складним завданням. Для успішної роботи телемедицини потрібні мобільні і портативні пристрої з мінімальними вимогами до інфраструктури, але з високим рівнем автономності. Наприклад, це можуть бути мобільні ультразвукові апарати, кардіомонітори, портативні апарати для лабораторного аналізу. Сучасні телемедичні рішення повинні враховувати, що з'єднання може бути обмеженим, тому вони мають працювати навіть при нестабільному зв'язку. Технічна сторона також включає необхідність інтеграції систем безпеки даних, що забезпечать конфіденційність переданих медичних даних.

Юридичні питання застосування телемедицини у воєнних умовах потребують детального розгляду, адже надання медичних послуг у віддаленому форматі піднімає ряд правових проблем. Серед них: відповідальність медичного персоналу за рекомендації, які надаються дистанційно; правові межі використання телемедичних даних; та захист інформації, що передається у цифровому форматі. В умовах бойових дій конфіденційність даних стає особливо важливою, оскільки будь-яка вразливість може призвести до загрози безпеці військовослужбовців. Нормативне регулювання має включати відповідальність за забезпечення якості допомоги на відстані та захист персональних даних, що є обов'язковою умовою для функціонування телемедицини.

Телемедицина дає унікальну можливість для медичного персоналу, що знаходиться безпосередньо в зоні бойових дій, отримувати підтримку від кваліфікованих лікарів-спеціалістів. Це включає як загальні рекомендації, так і вузькопрофільні поради для випадків, коли потрібно оперативно оцінити складні клінічні симптоми або специфічні травми. Наприклад, поранення, що зачіпають кісткові тканини, внутрішні органи або судини, часто вимагають негайної консультації від ортопедів, хірургів чи судинних спеціалістів. Телемедицина надає доступ до цих фахівців через відеозв'язок, що дозволяє момен-

тально передавати необхідну інформацію, в тому числі зображення ран, рентгенівські знімки, або навіть знімки з ультразвукових апаратів.

Телемедичні консультації на полі бою також охоплюють психологічну підтримку медичного персоналу, який працює в надзвичайно стресових умовах. Лікарі, які безпосередньо залучені до догляду за пораненими, можуть отримувати поради не тільки щодо клінічної допомоги, але й щодо психологічної стабілізації пацієнтів, що зазнали травм. Крім того, телемедицина дозволяє фахівцям у тилу моніторити якість надання медичних послуг у зоні конфлікту та здійснювати нагляд за використанням сучасних медичних технологій [1, с. 11].

Швидкість надання допомоги є критичним фактором, який визначає успіх лікування в зоні бойових дій. Завдяки телемедицині, медичний персонал може скоротити час очікування консультації, зменшити затримки, пов'язані з транспортними труднощами, та уникнути потреби транспортувати пацієнтів у польовий шпиталь для первинного огляду. Коли лікарі можуть спостерігати пацієнта в реальному часі, вони швидко реагують на зміни у стані та коригують протокол лікування, якщо це необхідно. За наявності підключення до системи, вони можуть використовувати телемедичні мобільні додатки або пристрої з інтегрованими алгоритмами для автоматичного аналізу, що допомагає діагностувати критичні стани в мінімальні строки.

Сучасні телемедичні технології дозволяють підтримувати зв'язок навіть у зоні з нестабільним зв'язком. Це досягається завдяки технологіям супутникового інтернету, який є доступним навіть у зонах з обмеженою інфраструктурою. Завдяки цьому медики не витрачають час на перевірку можливості зв'язку та підготовку до консультацій, що дозволяє їм швидко приступити до надання допомоги [2, с. 45].

Телемедичні пристрої з датчиками для моніторингу дозволяють відстежувати життєво важливі показники в реальному часі та передавати цю інформацію лікарям, що знаходяться поза межами зони бойових дій. Завдяки цьому лікарі мають можливість відстежувати пульс, тиск, рівень кисню в крові, температуру тіла, які автоматично знімаються з датчиків, прикріплених до тіла пораненого. Наприклад, медичний персонал може використовувати переносні кардіомонітори або пульсоксиметри, які миттєво передають інформацію через телемедичну систему. Ці пристрої дозволяють фахівцям віддалено контролювати стан пораненого та приймати обґрунтовані рішення щодо необхідності негайного втручання або продовження моніторингу.

Однією з ключових переваг телемедицини є можливість більш ефективного використання ресурсів, які обмежені в зоні бойових дій. Спеціалісти у тилу можуть допомогти обґрунтовано розподілити медичні ресурси на місці, враховуючи реальні потреби поранених. Це означає, що фахівці можуть направити свої знання та обладнання тільки туди, де це критично необхідно, що дозволяє уникнути нераціонального використання препаратів, техніки та інструментів.

Безпека медичних працівників, які працюють в зоні бойових дій, залишається одним з основних пріоритетів. Телемедицина дозволяє надавати допомогу без необхідності фізичної присутності в зоні активних бойових дій. Це особливо важливо для кваліфікованих фахівців, оскільки вони можуть уникати ризикованих умов і водночас продовжувати допомагати пораненим.

Впровадження телемедичних технологій для надання екстреної допомоги пораненим у зоні бойових дій є перспективним, але стикається з низкою обмежень, що потребують уваги та вирішення. Розглянемо кожен із викликів детально.

1. Надійність та безперебійність зв'язку

Однією з основних умов ефективного використання телемедицини є наявність стабільного і надійного зв'язку. У зонах бойових дій, особливо у віддалених і важкодоступних районах, забезпечення безперебійного інтернет-з'єднання є значним викликом. Бойові дії можуть призвести до руйнування інфраструктури, через що традиційні комунікаційні канали стають недоступними або ненадійними. У таких умовах зв'язок може забезпечуватися за допомогою супутникових технологій, але вони теж мають обмеження, зокрема через погодні умови або навантаження на мережу. Крім того, важливо, щоб зв'язок був захищеним, адже передача медичних даних у реальному часі вимагає високого рівня конфіденційності та захисту від можливого перехоплення даних противником.

Для вирішення цього питання розглядаються технології захищеного мобільного зв'язку, супутниковий інтернет, такі як Starlink, які можуть бути швидко розгорнуті у бойових умовах. Утім, навіть такі технології не завжди гарантують стабільність з'єднання на 100%, і відсутність зв'язку в критичний момент може призвести до затримок у наданні допомоги. Цей виклик потребує розробки та впровадження автономних систем передачі даних, що здатні функціонувати у випадках часткової втрати з'єднання.

2. Доступність необхідного обладнання

Ефективне використання телемедицини неможливе без доступу до спеціалізованого обладнання, такого як переносні пристрої для моніторингу життєвих показників (пульсоксиметри, портативні електрокардіографи), мобільні комплекси для ультразвукових обстежень, камери високої роздільної здатності для передачі зображень ран тощо. У бойових умовах важливо, щоб це обладнання було не лише доступним, а й легким для транспортування, простим у використанні та стійким до механічних пошкоджень і погодних умов.

Одним з можливих рішень є комплектування військових медичних підрозділів спеціалізованими телемедичними рюкзаками, що містять необхідні пристрої. Проте це потребує значних ресурсів для оснащення кожного підрозділу, а також регулярного технічного обслуговування обладнання. Крім того, через інтенсивне використання та польові умови воно може швидко виходити з ладу, що ускладнює забезпечення тривалого функціонування телемедичних систем.

3. Навички персоналу

Щоб ефективно використовувати телемедичні технології, медичний персонал, що працює у зоні бойових дій, має володіти спеціальними навичками. Медикам необхідно знати, як правильно налаштувати обладнання, встановити зв'язок із фахівцями, а також передати точну та структуровану інформацію про стан пацієнта. Ці знання є специфічними та відрізняються від стандартної медичної підготовки, що вимагає додаткових тренінгів та навчальних програм для військових медиків.

Одним з рішень може бути впровадження навчальних курсів з телемедицини в програму підготовки військових медиків. Такі тренінги повинні охоплювати не лише технічні аспекти роботи з обладнанням, але й основи телемедичного протоколу, структурування інформації для віддалених консультацій,

а також основи кібербезпеки для захисту персональних даних. Утім, організація та проведення навчання в умовах постійної ротації кадрів та бойових дій може стати додатковим викликом.

4. Правові та регуляторні аспекти

Використання телемедицини у зоні бойових дій також має низку правових обмежень, що стосуються відповідальності за лікування, конфіденційності даних і юрисдикції. Наприклад, у випадку віддаленої консультації може бути складно визначити, хто несе відповідальність за можливі ускладнення у пораненого – медик, що безпосередньо знаходиться на місці, чи лікар, який надавав рекомендації дистанційно. Також, через особливий режим зберігання і передачі медичних даних, можуть виникати проблеми з конфіденційністю та безпекою персональної інформації.

Щоб вирішити ці питання, необхідно розробити чіткі правові норми, які регулюють використання телемедицини у військових умовах. Це може включати положення про розмежування відповідальності, заходи безпеки для захисту медичних даних, а також визначення юрисдикції для віддалених лікарів. Однак впровадження таких норм може потребувати значного часу, особливо зважаючи на те, що законодавство у різних країнах може відрізнятися [5, с. 94].

5. Психологічні бар'єри

Деякі військові медики, особливо ті, що звикли до традиційних методів надання допомоги, можуть скептично ставитися до використання телемедичних технологій. Вони можуть вважати, що дистанційна консультація не замінює особистого контакту з лікарем або що обладнання може дати похибку у складних умовах, як-от обмежена видимість чи нестабільне положення пацієнта. Такий скептицизм може знижувати ефективність використання телемедичних рішень і потребує змін у ставленні медиків до новітніх технологій.

Вирішенням цієї проблеми може стати підвищення обізнаності та роз'яснення ефективності телемедицини. Важливо проводити навчальні програми, де військові медики матимуть змогу ознайомитися з успішними випадками надання допомоги з використанням телемедицини та зрозуміти, що ці технології доповнюють традиційні методи, а не замінюють їх. Проведення інформаційних кампаній, показ досліджень та реальних прикладів може допомогти знизити скептицизм і зміцнити довіру до нових технологій.

Для ефективного подолання цих викликів необхідно комплексно підходити до впровадження телемедичних рішень, приділяючи увагу технічним, організаційним, правовим та освітнім аспектам.

Висновки. Застосування телемедицини для надання невідкладної допомоги пораненим у зоні бойових дій має значний потенціал для підвищення якості та доступності медичного забезпечення військовослужбовців в екстремальних умовах. Телемедичні рішення дозволяють залучати кваліфікованих фахівців, скорочувати час надання допомоги, покращувати моніторинг стану пацієнтів та раціонально використовувати обмежені ресурси.

Водночас, впровадження телемедицини у воєнній сфері вимагає вирішення низки технічних, організаційних, правових та освітніх завдань. Зокрема, необхідно забезпечити надійність та безпеку телекомунікаційних каналів, наявність необхідного обладнання та навичок персоналу, а також врегулювати правові аспекти дистанційного надання медичної допомоги.

Комплексний підхід до розвитку телемедичних можливостей у системі військової охорони здоров'я дозволить підвищити ефективність надання невідкладної допомоги пораненим у складних умовах бойових дій.

Застосування телемедицини для надання екстреної допомоги пораненим у зоні бойових дій має суттєві переваги, але також стикається з викликами, які потребують вирішення. Надійність зв'язку, доступність обладнання, підготовка персоналу, правові питання та подолання психологічних бар'єрів – це ключові аспекти, що впливають на успішність впровадження телемедичних технологій у військовій сфері.

Література:

1. Бабкін О.В., Петров Д.О., Ткачук Р.Л. Телемедицина в системі медичного забезпечення військ (сил): сучасний стан і перспективи розвитку. *Systemy i Srodki Informatyki*. 2019. Т. 29. № 2. С. 11–22.
2. Хавронюк О.М., Мусієнко О.П., Маслово Г.С. Застосування телемедичних технологій для надання невідкладної медичної допомоги в умовах бойових дій. *Військова медицина України*. 2017. Т. 17. № 2. С. 45–52.
3. Калига І.В., Романчук Л.М. Перспективи використання телемедицини в системі медичного забезпечення Збройних Сил України. *Військова медицина України*. 2019. Т. 19. № 3. С. 67–74.
4. Mitchell K.D., Doyle G.S., Kwon Y. Telemedicine applications in forward surgical and medical support. *U.S. Army Medical Department journal*. 2015. P. 95–101.
5. Canfield C., Galarneau M., Maynard C., et al. Telemedicine during transport and resuscitation in the combat setting. *Journal of special operations medicine*. 2017. Vol. 17. № 3. P. 94–99.

Kovalov K. Analysis of the effectiveness of the use of telemedicine for providing emergency care to the wounded in the combat zone

Summary. The rapid development of digital technologies opens up wide opportunities for providing medical care in conditions of limited access to qualified medical specialists and the impossibility of direct contact between the doctor and the patient. The implementation of telemedical technologies is especially relevant in cases of providing emergency aid to

the wounded in a combat zone, where time and coordination are of crucial importance. This scientific article analyzes the effectiveness of the use of telemedicine for emergency assistance to servicemen who were injured in active hostilities, as well as the possibilities of its integration into existing medical support systems.

Based on the analysis of the practical experience of using telemedicine in military conditions, in particular the Ukrainian experience during the modern war, its main advantages are determined. These include: the promptness of providing medical assistance, the possibility of remote consultation of doctors from various specialties, increasing the accuracy of diagnosis and monitoring the patient's condition in real time. Special attention is paid to the analysis of technical solutions, such as mobile applications, telemetry equipment and the use of secure data transmission channels, which ensure the reliability of communication even in conditions of radio electronic suppression.

The paper also examines the key organizational aspects of implementing telemedicine, including the creation of coordination systems between combat medics, evacuation units, and hospitals, training medical personnel to work with digital platforms, and developing standard operating procedures for using telemedicine solutions in the field.

Along with this, the limitations associated with the use of telemedicine were investigated: dependence on the availability of technical equipment, the need for stable communication and high costs of infrastructure implementation. The article offers recommendations for the further development of telemedicine systems, in particular, the introduction of innovative artificial intelligence technologies for the automation of diagnostic processes, the creation of integrated platforms for data exchange and simulations to improve field medical operations.

Thus, telemedicine can become an effective tool for reducing mortality and improving the quality of emergency care in military settings, contributing to the optimization of medical processes and saving lives.

Key words: telemedicine, emergency medical assistance, wounded, hostilities, information technologies in health care.

*Кіліміченко А. О.,
аспірантка кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВА НА ЗАЙНЯТІСТЬ

Анотація. У статті аналізуються роль соціального діалогу у забезпеченні права на зайнятість, механізм ведення соціального діалогу у сфері зайнятості, вносяться пропозиції щодо вдосконалення актів чинного законодавства України, законопроектів у цій сфері.

Соціальний діалог у сфері зайнятості запропоновано визначити як всі види переговорів, консультацій та обміну інформацією між сторонами соціального діалогу з питань забезпечення права на зайнятість, регулювання відносин у цій сфері, що становлять обопільний інтерес.

На підставі аналізу актів соціального діалогу зроблено висновок про необхідність підвищення ефективності колективно-договірного регулювання у забезпеченні права на зайнятість, що передбачає включення до відповідних розділів колективних угод і договорів конкретних зобов'язань і домовленостей сторін у цій сфері та їх реальне виконання. Зазначені положення не повинні бути декларативними або дублювати норми чинного Закону України «Про колективні договори і угоди», що не відповідає меті та сутності договірної регулювання відносин у сфері зайнятості.

Зазначено, що крім колективних угод і договорів, у механізмі забезпечення права на зайнятість потрібно використовувати потенціал інших актів соціального діалогу, як-от соціальних пактів, інших тристоронніх (двосторонніх) угод (меморандумів, резолюцій та ін.), які є результатом переговорів сторін і стосуються вирішення конкретних проблем у сфері зайнятості. На практиці такі акти укладаються в тому числі й з метою посилення співпраці щодо забезпечення політики зайнятості, а також зайнятості соціально вразливих верств населення.

Встановлено, що низька ефективність діяльності органів соціального діалогу у сфері зайнятості почасти пояснюється недосконалістю норм, закріплених у ст. 19 Закону України «Про зайнятість населення». З метою подальшого розвитку соціального діалогу у сфері зайнятості запропоновано закріпити в частині першій цієї статті імперативну норму про створення координаційних комітетів сприяння зайнятості, рад з професійної орієнтації та інших органів соціального діалогу; усунути дублювання у вирішенні питань забезпечення права на зайнятість між зазначеними органами соціального діалогу, та іншими органами, зокрема, громадськими радами, що створюються при центральних і місцевих органах виконавчої влади; доповнити ст. 19 Закону України «Про зайнятість населення» окремою частиною, в якій передбачити, що органи соціального діалогу у сфері зайнятості діють на підставі положень, порядок затвердження яких варто закріпити в цій частині.

Ключові слова: зайнятість, соціальний діалог, право на зайнятість, забезпечення права на зайнятість, законодавство України, законодавство окремих зарубіжних країн.

Постановка проблеми. Складовою законодавства України про соціальний діалог є Закон України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року № 5067-VI [1], до якого вперше в національному законодавстві поряд із закріпленням права на зайнятість було включено окремий розділ IX «Соціальний діалог на ринку праці».

Актуальним питанням науки трудового права є дослідження правових аспектів соціального діалогу на ринку праці та його ролі в забезпеченні права особи на зайнятість.

Стан дослідження. Соціальний діалог як багатогранне явище досліджується у наукових працях Ю.М. Гришиної, В.В. Жернакова, О.Є. Костюченко, В.О. Процевського, Г.А. Трунової, Г.І. Чанишевої, О.М. Ярошенка та ін.

Окремі аспекти соціального діалогу як форми взаємодії суб'єктів із забезпечення та сприяння зайнятості населення досліджуються у докторській дисертації Р.І. Шабанова «Доктрина зайнятості як складова соціального захисту населення від безробіття» (2015) [2, с. 137–155]. Водночас учений приділяє увагу тільки окремим питанням ведення соціального діалогу в цій сфері, не акцентуючи увагу на його ролі у забезпеченні права на зайнятість. Ці та інші питання набувають особливої актуальності та потребують комплексного дослідження в умовах кодифікації національного трудового законодавства, розробки нової редакції Закону України «Про соціальний діалог в Україні».

Метою статті є визначення ролі соціального діалогу у забезпеченні права на зайнятість, дослідження механізму ведення соціального діалогу у сфері зайнятості, внесення пропозицій щодо вдосконалення актів чинного законодавства України, законопроектів у цій сфері.

Вклад основного матеріалу. Законодавче визначення поняття соціального діалогу закріплене в частині першій ст. 1 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» від 23 грудня 2010 року № 2862-VI, відповідно до якої «соціальний діалог – процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин» [3].

Вітчизняні науковці звертали увагу на недосконалість законодавчого визначення поняття соціального діалогу і, загалом, складність такого завдання. При цьому МОП зазначає, що не існує єдиного загально визнаного визначення соціального діалогу. Соціальний діалог може здійснюватися на різних рів-

нях і в різних формах залежно від національного контексту [4, с. 245].

У зв'язку з цим МОП сформульоване комплексне робоче визначення соціального діалогу, що відображує широке коло процесів і методів, а саме: «Соціальний діалог охоплює всі види переговорів, консультацій та обміну інформацією між представниками органів влади, роботодавцями та працівниками або між представниками роботодавців і працівників із питань стосовно економічної та соціальної політики, які становлять обопільний інтерес» [5, с. 17].

Як відзначають Ю.М. Гришина і Г.І. Чанишева, у новій редакції Закону України «Про соціальний діалог в Україні» потрібно закріпити широке поняття соціального діалогу, тобто йдеться не тільки про соціальний діалог у сфері праці, а й про соціальний діалог у сферах зайнятості, праці, соціального забезпечення, охорони здоров'я, гуманітарних питань, молодіжної політики та ін. [4, с. 246]. Вчені пропонують визначити соціальний діалог не як процес, а як систему взаємовідносин між його сторонами (або взаємодію) з питань соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин.

У нормах розділу IX Закону України «Про зайнятість населення» поняття соціального діалогу на ринку праці не визначається. Окрему увагу варто звернути на поняття ринку праці, що визначене у п. 19 частини першої ст. 1 цього Закону як «система правових, соціально-трудова, економічних та організаційних відносин, що виникають між особами, які шукають роботу, працівниками, професійними спілками, роботодавцями та їх організаціями, органами державної влади у сфері задоволення потреби працівників у зайнятості, а роботодавців – у найманні працівників відповідно до законодавства». Тому, виходячи із зазначених понять, соціальний діалог на ринку праці можна було б розглядати як процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу у сфері задоволення потреби працівників у зайнятості, а роботодавців – у найманні працівників відповідно до законодавства.

Проте щодо такого розуміння соціального діалогу на ринку праці виникають питання. По-перше, у визначенні поняття ринку праці йдеться про «задоволення потреби працівників у зайнятості», з чим не можна погодитися. Працівник – це фізична особа, яка вже належить до категорії зайнятого населення з урахуванням положень абзацу першого частини першої ст. 4 Закону України «Про зайнятість населення». Тому у цьому визначенні варто зазначити не працівників, а осіб, які відповідно до ст. 3 Закону мають право на зайнятість. По-друге, статус працівника відповідно до чинного законодавства України має фізична особа, яка працює за трудовим договором (контрактом). Так, відповідно до абзацу п'ятого частини першої ст. 1 Закону України «Про професійний розвиток працівників» працівник – фізична особа, яка працює за трудовим договором (контрактом) на підприємстві, в установі та організації незалежно від форми власності та виду діяльності або у фізичної особи, яка відповідно до законодавства використовує найману працю [6].

Утім, у частині першій ст. 4 Закону України «Про зайнятість населення» зазначається, що «до зайнятого населення належать особи, які працюють за наймом на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених зако-

нодавством, особи, які забезпечують себе роботою самостійно (у тому числі члени особистих селянських господарств), проходять військову чи альтернативну (невійськову) службу, на законних підставах працюють за кордоном та які мають доходи від такої зайнятості...». В такому випадку видається доцільним у визначенні поняття ринку праці як правової категорії зазначити про задоволення потреби осіб у зайнятості, а у прив'язці до передбаченого ст. 3 цього Закону права на зайнятість, про забезпечення права особи на зайнятість.

Заслуговує на підтримку точка зору Р.І. Шабанова про те, що розділ IX Закону України «Про зайнятість населення» має називатися «Соціальний діалог у сфері зайнятості населення» [2, с. 146]. Потрібно враховувати також те, що у ст. 19 зазначеного Закону йдеться про створення органів соціального діалогу у сфері зайнятості, а не на ринку праці. Тому розділ IX Закону України «Про зайнятість населення» слід іменувати «Соціальний діалог у сфері зайнятості».

З урахуванням вище зазначеного і виходячи з положень частини першої ст. 1 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» та п. 19 частини першої ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення», комплексного робочого визначення поняття соціального діалогу МОП, соціальний діалог у сфері зайнятості доцільно визначити як всі види переговорів, консультацій та обміну інформацією між сторонами соціального діалогу з питань забезпечення права на зайнятість, регулювання відносин у цій сфері, що становлять обопільний інтерес.

Соціальний діалог у сфері зайнятості має здійснюватися у формах, передбачених ст. 8 Закону України «Про соціальний діалог в Україні». Йдеться про обмін інформацією, консультації, узгоджувальні процедури та колективні переговори з укладення колективних договорів і угод. Так, за результатами колективних переговорів укладаються колективні договори і угоди, до змісту яких включаються норми про регулювання умов зайнятості, зобов'язання сторін із забезпечення продуктивної зайнятості. Відповідні положення закріплені у частині другій ст. 7, ст. 8 чинного Закону України «Про колективні договори і угоди» від 01 липня 1993 року № 3356-ХІІ [7].

Новий Закон України «Про колективні угоди та договори» від 23 лютого 2023 року № 2937-ІХ [8] має переваги порівняно з чинним Законом у частині врегулювання колективних переговорів з укладення колективних угод і договорів як форми здійснення соціального діалогу. Нормами окремого розділу II «Колективні переговори» Закону України «Про колективні угоди та договори» регламентовано механізм ведення колективних переговорів відповідно до міжнародних стандартів.

Низку положень нового Закону, в яких йдеться про зміст колективних угод і договорів (ст.ст. 13, 21), присвячено питанням забезпечення продуктивної зайнятості працюючих. Про визначення генеральною угодою основних домовленостей сторін на національному рівні з питань щодо умов праці та зайнятості зазначається в частині другій ст. 13 Закону України «Про колективні угоди та договори». Абзацами другим і третім частини третьої цієї статті передбачається можливість включення до угоди галузевого рівня питань щодо забезпечення продуктивної зайнятості працюючих, запобігання масовим вивільненням; створення галузевих фондів професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників. Визначення умов праці та зайнятості працівників територіальною угодою встановлено абзацом першим частини четвертої

ст. 13 Закону, а в абзаці першому частини другої ст. 21 зазначається про включення положень про забезпечення продуктивної зайнятості, запобігання масовому вивільненню до змісту колективного договору.

Водночас потрібно акцентувати увагу на тому, щоб зазначені положення колективних угод і договорів являли собою конкретні зобов'язання і домовленості їх сторін щодо забезпечення продуктивної зайнятості працівників, а не мали декларативний характер. Важливим також є реальне включення відповідних положень до змісту колективних угод і договорів. На жаль, ці правила не завжди виконуються у колективно-договірній практиці. Так, у структурі Галузевої угоди між Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури України, Об'єднанням організацій роботодавців «Всеукраїнська конфедерація роботодавців житлово-комунальної галузі України» та Центральним комітетом профспілки працівників житлово-комунального господарства, місцевої промисловості, побутового обслуговування населення на 2023-2027 роки [9] є окремий розділ 6 «Регулювання зайнятості», яким відповідно до п. 6.1 Сторонами встановлюються «мінімальні обов'язкові гарантії в питаннях зайнятості на підприємствах». Проте чимало положень цього розділу фактично або дублюють норми чинного Закону України «Про колективні договори і угоди», або сформульовані в загальному вигляді та не містять конкретних зобов'язань Сторін. Прикладом є підп. 6.1.1, в якому йдеться про вживання заходів щодо недопущення масового вивільнення працівників. При цьому не зазначається, які конкретні заходи мають вживатися Сторонами для недопущення цього негативного явища. Рекомендаційний характер має зміст підп. підп. 6.2.12, 6.2.14 та деяких інших п. 6.2, в яких «Сторони рекомендують суб'єктам соціального діалогу передбачати в колективних договорах» ті чи інші положення. Зокрема у підп. 6.2.14 зазначається про «розширення можливостей для повної та продуктивної зайнятості, запобігання масовому вивільненню працівників», тобто дублюється норма Закону України «Про колективні договори і угоди» і не передбачаються конкретні зобов'язання Сторін щодо забезпечення продуктивної зайнятості на галузевому рівні.

Зазначене свідчить про необхідність підвищення ефективності колективно-договірного регулювання у забезпеченні права на зайнятість, що передбачає включення до відповідних розділів колективних угод і договорів конкретних зобов'язань і домовленостей сторін у цій сфері та їх реальне виконання.

Окрему увагу варто звернути на зміст інших актів соціального діалогу щодо регулювання умов зайнятості. Як відзначає Г.І. Чанишева, до актів соціального діалогу належать не тільки колективні угоди та договори. На практиці сторони соціального діалогу укладають (схвалюють) також меморандуми, резолюції, угоди, регіональні програми та ін. [10, с. 61].

Потрібно відзначити, що на практиці такі акти укладаються в тому числі й з метою посилення співпраці щодо забезпечення політики зайнятості, а також зайнятості соціально вразливих верств населення. Так, 25 січня 2024 року було укладено Меморандум про співпрацю та взаємодію між Державною службою України з питань праці та Профспілкою працівників соціальної сфери України [11]. 22 листопада 2023 року було укладено Меморандум про співпрацю між Фондом соціального захисту осіб з інвалідністю та Всеукраїнським об'єднанням організацій роботодавців «Конфедерація

роботодавців України» з метою консолідації зусиль та можливостей Сторін у сфері зайнятості та працевлаштування осіб з інвалідністю, сприяння створенню робочих місць для працевлаштування зазначених осіб [12].

Г.І. Чанишева відзначає, що відмінності між соціальними пактами або іншими тристоронніми (двосторонніми) угодами на національному рівні та генеральною угодою полягають у їх меті, процедурі укладання, змісті та структурі. У зарубіжних країнах соціальні пакти укладаються органами соціального діалогу на національному рівні. До прикладу, п. «е» ст. 85 Закону Румунії «Про соціальний діалог» до основних завдань Національної тристоронньої ради віднесено ведення переговорів та укладання соціальних угод, пактів та інших угод на національному рівні, а також моніторинг їх виконання [13].

В оновленій редакції 2024 року Зеленої книги МОП «На шляху до ефективного, впливового та інклюзивного соціального діалогу в Україні: курс на відновлення та відбудову» зазначається, що «в цілому соціальні пакти спрямовані на погодження коригувальних економічних заходів для протидії зовнішнім потрясінням, як-от глобальна економічна криза, або на досягнення прийняттого компромісу з реформ у галузі політики щодо зростання, конкурентоспроможності та зайнятості, щодо соціального забезпечення, заробітної плати, доходів населення» [14].

Отже, можливість укладання соціальних пактів та інших тристоронніх (двосторонніх) угод доцільно було б передбачити у новій редакції Закону України «Про соціальний діалог в Україні», закріпивши відповідне положення серед основних прав Національної тристоронньої соціально-економічної ради. Такі акти відповідно до рекомендацій МОП можуть напряму стосуватися досягнення компромісу у формуванні національної політики у сфері зайнятості, враховуючи сучасні виклики, з якими стикнулася Україна, в умовах повномасштабної російської військової агресії.

МОП пропонує Національній тристоронній соціально-економічній раді розробити «соціальний пакт для відновлення та відбудови» з визначенням спільних цілей та політичних домовленостей, а також різних ролей тристоронніх партнерів у відновленні та відбудові України.

Потрібно відзначити, що в Україні розроблено проєкт Національного соціального пакту про спільні дії щодо орієнтованого на людину відновлення України, сторонами якого визначено всеукраїнські профспілки, об'єднання роботодавців та Кабінет Міністрів України [15]. Але цей проєкт розроблявся не на переговорній платформі Національної тристоронньої соціально-економічної ради.

У забезпеченні права на зайнятість вагому роль мають відігравати спеціалізовані органи соціального діалогу, до яких належать координаційні комітети сприяння зайнятості, ради з професійної орієнтації та інші органи соціального діалогу. Можливість створення цих органів з метою підготовки погоджених рішень щодо здійснення політики зайнятості передбачена частиною першою ст. 19 Закону України «Про зайнятість населення».

Відповідно до частини другої ст. 19 Закону України «Про зайнятість населення» порядок формування органів соціального діалогу у сфері зайнятості, повноваження та організація їх роботи визначаються відповідно до статті 9 Закону України «Про соціальний діалог в Україні».

На нашу думку, зазначені норми Закону України «Про зайнятість населення» потребують вдосконалення. Потрібно звернути увагу на розміщення ст. 19 «Органи соціального діалогу у сфері зайнятості» у розділі II «Державна політика у сфері зайнятості населення», а не в розділі IX «Соціальний діалог на ринку праці», що було б цілком логічним.

Враховуючи необхідність подолання кризових явищ на ринку праці та у сфері зайнятості населення з метою просування України шляхом розвитку під час відновлення і відбудови, підвищення ролі соціального діалогу у забезпеченні права на зайнятість, видається доцільним викласти частину першу ст. 19 Закону України «Про зайнятість населення» в такій редакції: «Для підготовки погоджених рішень щодо здійснення політики зайнятості створюються координаційні комітети сприяння зайнятості, ради з професійної орієнтації та інші органи соціального діалогу». Передбачена в чинній редакції ст. 19 цього Закону можливість створення зазначених органів не сприяє впливовості та ефективності їх діяльності.

Створення спеціалізованих органів соціального діалогу (а не можливість їх створення) передбачено на законодавчому рівні в окремих зарубіжних країнах. Відповідні норми представляють інтерес для національного законодавця. Так, до Закону Республіки Молдова «Про сприяння працевлаштуванню та страхування населення» № 105 від 14 червня 2018 року [16] включено ст. 16 «Соціальне партнерство на ринку праці», відповідно до частини першої якої розробка та реалізація політики у сфері сприяння зайнятості здійснюється шляхом участі профспілок, об'єднань роботодавців у складі тристоронніх рад. Частиною другою цієї статті передбачається, що тристоронні ради створюються при Національному агентстві з питань зайнятості та в кожному територіальному підрозділі на основі принципу паритету з консультативною роллю. У наступних двох частинах ст. 16 йдеться про порядок затвердження тристоронніх рад: склад тристоронньої ради, що входить до складу Національного агентства, затверджується Міністром праці та соціального захисту; склад тристоронньої ради, що входить до складу територіальних підрозділів, затверджується директором Національного агентства. Тристороння рада, що входить до складу Національного агентства, діє на підставі положення, затвердженого Міністром, а тристороння рада, що входить до складу територіальних підрозділів, діє на підставі положення, затвердженого Директором Національного агентства.

Недоліком ст. 19 Закону України «Про зайнятість населення» є відсутність закріплення основних завдань і повноважень координаційних комітетів сприяння зайнятості, рад з професійної орієнтації та інших органів соціального діалогу. Якщо порядок їх формування та організація роботи визначаються відповідно до ст. 9 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» за аналогією з тристоронніми соціально-економічними радами, то зазначені у ст. 19 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» органи, як уже відзначалося, належать до спеціалізованих органів соціального діалогу, повноваження яких мають відрізнятися від повноважень, зокрема, тристоронніх соціально-економічних рад, проте ця специфіка не передбачена у частинах першій і другій ст. 19 Закону України «Про зайнятість населення». У такому випадку, враховуючи зміст абзацу першого частини шостої ст. 9 Закону України «Про соціальний діалог в Україні», основні завдання та повноваження органів соціального діалогу у сфері зайнятості мають бути закріплені

у статутах, положеннях і регламентах, що затверджуються цими органами.

МОП називає серед недоліків у практиці ведення соціального діалогу дублювання у вирішенні одних і тих самих питань різними механізмами та органами соціального діалогу [14, с. 16]. Звертається увага на вирішення питань зайнятості та профорієнтації на різних платформах, зокрема у громадських радах, створених при центральних і місцевих органах виконавчої влади.

Вище зазначене підтверджує висновок про те, що недостатньо тільки закріпити на законодавчому рівні створення органів соціального діалогу у сфері зайнятості. Ці органи повинні мати необхідні ресурси, а їх потенціал має ефективно використовуватися для формування та реалізації політики зайнятості, щоб робота цих органів не була формальною.

Сторони соціального діалогу повинні брати активну участь у формуванні та реалізації національної політики зайнятості на всіх етапах, а не тільки на етапі формування, в тому числі й у моніторингу та оцінці результативності її впровадження.

Висновки. Соціальний діалог у сфері зайнятості видається доцільним визначити як всі види переговорів, консультацій та обміну інформацією між сторонами соціального діалогу з питань забезпечення права на зайнятість, регулювання відносин у цій сфері, що становлять обопільний інтерес.

Аналіз актів соціального діалогу свідчить про необхідність підвищення ефективності колективно-договірного регулювання у забезпеченні права на зайнятість, що передбачає включення до відповідних розділів колективних угод і договорів конкретних зобов'язань і домовленостей сторін у цій сфері та їх реальне виконання. Зазначені положення не повинні бути декларативними або дублювати норми чинного Закону України «Про колективні договори і угоди», що не відповідає меті та сутності договірного регулювання відносин у сфері зайнятості.

Крім колективних угод і договорів, у механізмі забезпечення права на зайнятість потрібно використовувати потенціал інших актів соціального діалогу, як-от соціальних пактів, інших тристоронніх (двосторонніх) угод (меморандумів, резолюцій та ін.), які є результатом переговорів сторін і стосуються вирішення конкретних проблем у сфері зайнятості. На практиці такі акти укладаються в тому числі й з метою посилення співпраці щодо забезпечення політики зайнятості, а також зайнятості соціально вразливих верств населення. Необхідно передбачити в новій редакції Закону України «Про соціальний діалог в Україні» рекомендацію МОП закріпити серед прав Національної тристоронньої соціально-економічної ради право укладати соціальні пакти.

Низька ефективність діяльності органів соціального діалогу у сфері зайнятості почасти пояснюється недосконалістю норм, закріплених у ст. 19 Закону України «Про зайнятість населення». З метою подальшого розвитку соціального діалогу у сфері зайнятості видається доцільним закріпити в частині першій цієї статті імперативну норму про створення координаційних комітетів сприяння зайнятості, рад з професійної орієнтації та інших органів соціального діалогу. Необхідно усунути дублювання у вирішенні питань забезпечення права на зайнятість між органами соціального діалогу, передбаченими ст. 19 Закону України «Про зайнятість населення», та іншими органами, зокрема, громадськими радами, що створюються при центральних і місцевих органах виконавчої влади. З метою

конкретизації повноважень органів соціального діалогу, про які йдеться у частині першій ст. 19 Закону, доцільно доповнити зазначену статтю окремою частиною, в якій передбачити, що органи соціального діалогу у сфері зайнятості діють на підставі положень, порядок затвердження яких варто закріпити в цій частині.

Література:

1. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст. 243.
2. Шабанов Р.І. Доктрина зайнятості як складова соціального захисту населення від безробіття: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2015. 418 с.
3. Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23 грудня 2010 року № 2862-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 28. Ст. 255.
4. Гришина Ю.М., Чанишева Г.І. Поняття та мета соціального діалогу за законодавством України та окремих країн ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 244–247.
5. На шляху до ефективного, впливового та інклюзивного соціального діалогу в Україні: Зелена Книга / Загальна редакція Кристини Міхес. Проект МОП «Інклюзивний ринок праці для створення робочих місць в Україні». За фінансування Уряду Данії. Женева: Міжнародне бюро праці, 2020. 35 с.
6. Про професійний розвиток працівників: Закон України від 12 січня 2012 року № 4312-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 39. Ст. 462.
7. Про колективні договори і угоди: Закон України від 01 липня 1993 року № 3356-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 36. Ст.361.
8. Про колективні угоди та договори: Закон України від 23 лютого 2023 року № 2937-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 60. Ст. 194.
9. Галузева угода між Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури України, Об'єднанням організацій роботодавців «Всеукраїнська конфедерація роботодавців житлово-комунальної галузі України» та Центральним комітетом профспілки працівників житлово-комунального господарства, місцевої промисловості, побутового обслуговування населення на 2023–2027 роки. URL: <http://surl.li/gnhorq>
10. Чанишева Г.І. Правова природа актів соціального діалогу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 3. С. 59–64. URL: http://www.apnl.dnu.in.ua/3_2024/3_2024.pdf
11. Меморандум про співпрацю та взаємодію між Державною службою України з питань праці та Профспілкою працівників соціальної сфери України від 25 січня 2024 року. URL: <https://dsp.gov.ua/wp-content/uploads/2021/07/memorandum-profspilka-pracivnyukiv-socsfery.pdf>
12. Меморандум про співпрацю між Фондом соціального захисту осіб з інвалідністю та Всеукраїнським об'єднанням організацій роботодавців «Конфедерація роботодавців України» з метою консолідації зусиль та можливостей Сторін у сфері зайнятості та працевлаштування осіб з інвалідністю, сприяння створенню робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю від 23 листопада 2023 року.
13. Legea nr. 367/2022 privind dialogul social. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/262989>
14. На шляху до ефективного, впливового та інклюзивного соціального діалогу: курс на відновлення та відбудову. Зелена книга 2019 року – оновлена редакція 2024 року (проект для обговорення) / під редакцією Лейо Сіббеля (2024 р.) та Кристини Міхес (2019 р.). Міжнародна організація праці, 2024. 42 с.

15. Національний соціальний пакт про спільні дії щодо орієнтованого на людину відновлення України. URL: https://pon.zp.ua/news/id_2449.html
16. LEGE cu privire la promovarea ocupării forței de muncă și asigurarea de șomaj Nr. 105 din 14-06-2018. 10-08-2018 în *Monitorul Oficial* Nr. 295-308 art. 448.

Kilimichenko A. The role of social dialogue in ensuring the right to employment

Summary. The article analyzes the role of social dialogue in ensuring the right to employment, the mechanism of conducting social dialogue in the field of employment, offers proposals for improving acts of the current legislation of Ukraine, draft laws in this area.

Social dialogue in the field of employment is proposed to be defined as all types of negotiations, consultations and exchange of information between the parties of social dialogue on issues of ensuring the right to employment, regulation of relations in this field, which are of mutual interest.

Based on the analysis of acts of social dialogue, it was concluded that there is a need to increase the effectiveness of collective bargaining regulation in ensuring the right to employment, which involves the inclusion in the relevant sections of collective agreements and contracts of specific obligations and agreements of the parties in this area and their real performance. The specified provisions should not be declarative or duplicate the norms of the current Law of Ukraine «On Collective Agreements and Contracts», which does not correspond to the purpose and essence of the contractual regulation of relations in the field of employment.

It is noted that in addition to collective agreements and contracts, the mechanism for ensuring the right to employment should use the potential of other acts of social dialogue, such as social pacts, other tripartite (bilateral) agreements (memorandums, resolutions, etc.), which are the result of negotiations between the parties and relate to solving specific problems in the field of employment. In practice, such acts are concluded, including with the aim of strengthening cooperation in ensuring the employment policy, as well as the employment of socially vulnerable segments of the population.

It has been established that the low efficiency of social dialogue bodies in the field of employment is partly explained by the imperfection of the norms established in Art. 19 of the Law of Ukraine «On Employment of the Population». In order to further development of social dialogue in the field of employment, it is proposed to enshrine in the first part of this article an imperative norm on the creation of coordination committees for the promotion of employment, councils for professional orientation and other bodies of social dialogue; to eliminate duplication in solving issues of ensuring the right to employment between the specified bodies of social dialogue and other bodies, in particular, public councils created under the central and local bodies of executive power; to supplement Art. 19 of the Law of Ukraine «On Employment of the Population» with a separate part, which will provide that social dialogue bodies in the field of employment act on the basis of provisions, the procedure for approval of which should be fixed in this part.

Key words: employment, social dialogue, right to employment, ensuring the right to employment, legislation of Ukraine, legislation of certain foreign countries.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

<i>Гресь О. М.</i> ОПТИМІЗАЦІЯ ЛОГІСТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ В УМОВАХ АКТИВНИХ БОЙОВИХ ДІЙ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД.....	4
<i>Ковальчук О. М.</i> ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ М. Ю. ЧИЖОВА.....	8
<i>Мельник М. Б.</i> ПРАВОТВОРЧИСТЬ ЯК ЮРИДИЧНИЙ ПРОЦЕС У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА	12
<i>Тополевський Р. Б.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ СТАНДАРТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	18

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

<i>Волкова Ю. А.</i> ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ.....	24
<i>Євсюков Є. В.</i> ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	29
<i>Миргородський С. А.</i> ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПОСЛУГ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ.....	33
<i>Момот Ю. М.</i> РОЛЬ СУДОВОЇ ПРАВОТВОРЧИСТІ В МЕХАНІЗМІ УТВЕРДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....	38
<i>Шепетько С. А.</i> НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПРИПИНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ДЕПУТАТІВ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ САМОВРЯДУВАННЯ.....	42
<i>Шуваєва Є. О.</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: БЕЗПЕКОВІ ВИКЛИКИ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ НЕЛЕГАЛЬНІЙ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	47

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

<i>Левківська В. М.</i> СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	52
<i>Мельник А. П., Павлюченко Ю.</i> ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ЛІЗИНГУ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ.....	58
<i>Перунова О. М.</i> ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА.....	63
<i>Тимченко Г. П.</i> КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ СПРАВ, ЯКІ ВИТІКАЮТЬ ІЗ ЗЕМЕЛЬНО-ОРЕНДНИХ ПРАВОВІДНОСИН).....	69
<i>Ярмоленко О. С.</i> ЗАХИСТ ПРАВ КРЕДИТОРІВ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ДО БОРЖНИКА ПРОЦЕДУРИ САНАЦІЇ.....	73

ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ, ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Кірін Р. С., Духневич А. В.

ВПЛИВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ: МІЖГАЛУЗЕВІСТЬ ПРАВОВИХ ЗАСАД.....78

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Бабанін С. В.

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ТА ІНШИХ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕННЯМ
ВСТАНОВЛЕНОГО ЗАКОНОМ ПОРЯДКУ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ..... 88

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Калініков О. В.

ЗМІСТ ТА ФОРМА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ IN ABSENTIA В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 94

Комісарчук Р. В.

ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКА СТРУКТУРА ТЕХНОЛОГІЇ БОРТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ.....99

Мурга О. Г., Подобний О. О.

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЯК СКЛАДОВА МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА
З ІПОТЕЧНИМ МАЙНОМ.....104

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОНАВСТВО

Крижанівський Д. О.

РЕПАРАЦІЇ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....110

Плотніков О. В.

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ УКЛАДАННЯ КОНВЕНЦІЇ
ПРО КОНКРЕТНІ ВИДИ ЗВИЧАЙНОЇ ЗБРОЇ 1980 РОКУ114

Федієнко О. П.

КІБЕРВІЙСЬКА КНР: ОЦІНКА ВРАЗЛИВОСТЕЙ ТА ЕКЗИСТЕЦІЙНА ЗАГРОЗА ДЛЯ УКРАЇНИ.....119

ОРГАНІЗАЦІЯ СУДОВИХ І ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Ковальов К. Є.

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕЛЕМЕДИЦИНИ ДЛЯ НАДАННЯ НЕВІДКЛАДНОЇ ДОПОМОГИ
ПОРАНЕНИМ В ЗОНІ БОЙОВИХ ДІЙ.....128

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Кіліміченко А. О.

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВА НА ЗАЙНЯТІСТЬ.....134

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; PHILOSOPHY OF LAW

<i>Hres O.</i> OPTIMIZATION OF LOGISTICS PROCESSES OF SECURING MILITARY UNITS IN ACTIVE COMBAT ACTIONS: THE UKRAINIAN EXPERIENCE.....	4
<i>Kovalchuk O.</i> STATE AND LEGAL VIEWS OF M. YU. CHIZHOV.....	8
<i>Melnyk M.</i> LAW-MAKING AS A JURISDICTION PROCESS IN THE SPHERE OF PUBLIC AND PRIVATE LAW AND ITS PECULIARITIES	12
<i>Topolevskiy R.</i> FEATURES OF PERSONAL DATA REGULATION IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN UNION STANDARDS.....	18

ADMINISTRATIVE, FINANCE, TAX LAW

<i>Volkova Yu.</i> SOME ASPECTS OF EXERCISING THE RIGHT TO FREEDOM OF EXPRESSION	24
<i>Yevsiukov Ye.</i> FOREIGN EXPERIENCE OF STATE AUTHORITIES' FUNCTIONING UNDER MARTIAL LAW.....	29
<i>Myrhorodskiy S.</i> PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE PROVISION OF SERVICES IN THE FIELD OF HEALTH CARE IN THE ACTIVITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES.....	33
<i>Momot Yu.</i> THE ROLE OF JUDICIAL LAW-MAKING IN ESTABLISHING THE RULE OF LAW PRINCIPLE: A THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS.....	38
<i>Shepetko S.</i> DIRECTIONS FOR IMPROVING LEGISLATION REGARDING THE TERMINATION OF POWERS OF DEPUTIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES.....	42
<i>Shuvaieva Ie.</i> TRANSFORMATION OF MIGRATION PROCESSES UNDER MARTIAL LAW: SECURITY CHALLENGES AND INSTITUTIONAL MECHANISMS TO COUNTER ILLEGAL MIGRATION IN UKRAINE.....	47

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

<i>Levkivska V.</i> STATUS AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE LEGAL SECURITY OF THE NATIONAL ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION.....	52
<i>Melnyk A., Pavliuchenko Yu.</i> CONCEPT AND FEATURES OF LEASING IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX	58
<i>Perunova O.</i> FUNDAMENTAL PRINCIPLES CIVIL OF CIVIL PROCEDURE	63
<i>Tymchenko H.</i> CRITERIA FOR EVALUATING MEANS OF PROOF (USING THE EXAMPLE OF CASES ARISING FROM LAND LEASE LEGAL RELATIONS).....	69

<i>Iarmolenko O.</i> PROTECTION OF CREDITORS' RIGHTS DURING THE APPLICATION OF THE REHABILITATION PROCEDURE TO THE DEBTOR.....	73
--	-----------

LAND, AGRICULTURAL, ENVIRONMENTAL, NATURAL RESOURCES LAW

<i>Kirin R., Dukhnevych A.</i> THE IMPACT OF ECONOMIC ACTIVITY ON HUMAN HEALTH: CROSS-SECTORAL LEGAL BASIS.....	78
---	-----------

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL EXECUTIVE LAW

<i>Babanin S.</i> DIRECTIONS FOR IMPROVING LEGAL AND OTHER MEASURES TO PREVENT VIOLATIONS OF THE PROCEDURE FOR TRANSPLANTATION OF HUMAN ANATOMICAL MATERIALS ESTABLISHED BY LAW.....	88
--	-----------

**CRIMINAL PROCEDURE, FORENSIC SCIENCE,
OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY**

<i>Kalinnikov O.</i> CONTENT AND FORM OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN ABSENTIA UNDER MARTIAL LAW.....	94
--	-----------

<i>Komisarchuk R.</i> LOGICAL-PHILOSOPHICAL STRUCTURE OF CRIME-FIGHTING TECHNOLOGY.....	99
---	-----------

<i>Murha O., Podobnyi O.</i> FORENSIC CHARACTERIZATION AS A COMPONENT OF THE METHODOLOGY FOR INVESTIGATING FRAUD INVOLVING MORTGAGED PROPERTY.....	104
--	------------

INTERNATIONAL LAW AND COMPARATIVE LAW

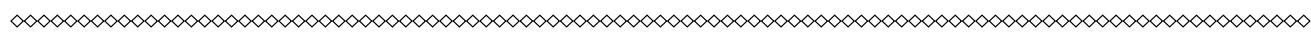
<i>Kryzhanivskyi D.</i> REPARATIONS IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY.....	110
--	------------

<i>Plotnikov O.</i> HISTORICAL AND LEGAL PREREQUISITES FOR THE CONCLUSION OF THE CONVENTION ON CERTAIN TYPES OF CONVENTIONAL WEAPONS OF 1980.....	114
---	------------

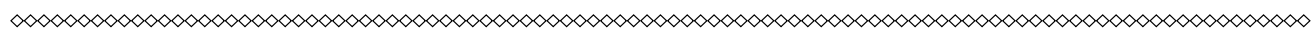
<i>Fedienko O.</i> CYBERTROOPS NORTH KOREA: ASSESSMENT OF VULNERABILITIES AND EXISTENTIAL THREAT TO UKRAINE.....	119
--	------------

ORGANIZATION OF JUDICIAL AND LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES

<i>Kovalov K.</i> ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF TELEMEDICINE FOR PROVIDING EMERGENCY CARE TO THE WOUNDED IN THE COMBAT ZONE.....	128
--	------------

EMPLOYMENT LAW, SOCIAL SECURITY LAW

Kilimichenko A.

THE ROLE OF SOCIAL DIALOGUE IN ENSURING THE RIGHT TO EMPLOYMENT.....134

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Науковий збірник

Виходить шість разів на рік

№ 71, 2024

Серію засновано у 2010 р.

Коректор Вишнякова Я.І.

Комп'ютерна верстка Молодецька О.І.

Підписано до друку 30.08.2024 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 15,03, ум. друк. арк. 15,81.

Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення 0125/012.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)

Україна, м. Одеса, 65101, вул. Інглєзі, 6/1

Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua